

CONSTANTIN GIURESCU

STUDII DE ISTORIE SOCIALA

VECHIMEA RUMÂNIEI
DESPRE RUMÂNI
DESPRE BOIERI

BIBLIOTECA ISTORICĂ
„UNIVERSUL”

CONSTANTIN GIURESCU

STUDII
DE
ISTORIE SOCIALĂ

Vechimea rumâniei în Țara Românească
și legătura lui Mihai Viteazul

Despre rumâni

Despre boieri

Ediția a doua

revăzută și adăogită

DE

CONSTANTIN C. GIURESCU

EDITURA „UNIVERSUL“ S. A.
BUCUREȘTI, STR. BREZOIANU 23-25
1 9 4 3

PREFAȚĂ

Studiile de istorie socială ale părintelui meu — Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai Viteazul (1915), Despre rumâni (1916) și Despre boieri (publicație postumă, îngrijită de mine, 1920) — au avut, prin noutatea și bogata lor documentare, un caracter revoluționar, subliniat de mai toți cercetătorii istoriografiei române. Ele au trezit un mare interes și, în scurtă vreme, s'au epuizat.

Am socotit deci necesar să dau o nouă ediție a lor, grupându-le, pe câte și trele, într'un singur volum, sub titlul generic: Studii de istorie socială.

La alcătuirea acestei noi ediții, m'am servit, în ce privește Vechimea rumâniei și Despre rumâni, de exemplarele adnotate ale părintelui meu. Am intercalat în text și în note, la locurile respective, fără a le diferenția grafic, aceste adnotări ale scumpului dispărut. Am adăugat, deasemenea, unele elemente noi — documente și interpretări — din publicațiile de acte și studiile apărute după 1918; acestea sunt puse între paranteze unghiulare, spre a se deosebi de textul original.

București, 30 Iunie 1943

CONSTANTIN C. GIURESCU

VECHIMEA RUMÂNIEI

ÎN

ȚARA - ROMÂNEASCĂ

ȘI LEGĂTURA

LUI MIHAI VITEAZUL

*Memoriu citit la Academia Română în ședința
dela 8/21 Maiu 1915.*

Se admite astăzi ca un fapt istoric pe deplin stabilit că Mihai Viteazul a introdus în Țara-Românească iobăgia sau cum i se zicea aici rumânia, ori cel puțin că el i-a dat consfințirea oficială printr'un așezământ formal. Cel dintâi istoric care a interpretat în acest sens legătura lui Mihai Vodă, de care pomenesc unele documente din secolul al XVII-a, a fost N. Bălcescu. În studiul său „Despre starea socială a muncitorilor plugari în Principatele române în deosebite timpuri“, publicat în 1846, el afirmă că „Mihai Viteazul fu cel dintâiu domn care legiui printr'un așezământ al său, că fiecare țaran pe a cui moșie se va afla atunci, acolo să rămâe rumân veșnic. Acest act barbar — adaogă Bălcescu — făcut de un prinț ce a lucrat atât pentru libertate, anevoie s'ar putea pricepe de n'am ști că aristocrația, puternică atunci, a trebuit să-l silească la aceasta“¹⁾.

Bălcescu își întemeia această afirmare pe un document din 1613, publicat de el tot atunci, în care se vorbea în adevăr despre un așezământ al lui Mihai Viteazul cu privire la rumâni. În puterea acelu așezământ Radu Mihnea întărește la 24 Aprilie 1613 fraților Pârvu și Radu, postelnicii din Blăvitești, stăpânirea a doi rumâni din Băbeni, pentru cari se judecaseră cu Ghinea diaconul, ginerele lui Cârștian dela Ohaba. Rumânii fuseseră

¹⁾ Magazinul istoric, II, 237.

ai lui Cârstian, dela care fugiseră în zilele lui Mihnea Turcitul (1577—91); după ce au stat câtva timp fugari, ei s'au dus de s'au închinat rumâni subț Alexandru Vodă (1592—1593) fraților Slăvitești, cari de atunci îi stăpâniseră cu pace. Dela aceștia îi revendica acum Ghinea diaconul, gine-rele lui Cârstian, fostul lor stăpân. „Iar domnia mea — spune Radu Mihnea în motivarea hotărîrii sale — am căutat și am adevărit foarte bine cu toții einștiții dregătorii domnii mele, cum că acești rumâni mai sus ziși, i-au fost apucat așezământul lui Mihail Vodă la acești boieri mai sus ziși. Deci Mihail Voevod, domnia sa așa au fost făcut așezământ atunci, cum care unde va fi, acela să fie rumân veșnic unde se va afla. Apoi domnia mea am căutat și am judecat cu toți einștiții dregători, și n'am vrut domnia mea a strica așezământul lui Mihail Voevod, ci am dat domnia mea să fie rumânii acești mai sus ziși rumâni, precum au fost și de atunci până acum¹⁾).

Ceeace a determinat pe Bălcescu ca să atribue lui Mihai Viteazul introducerea rumâniei, o fost pasajul în care se spune că Mihai a făcut așezământ „cum care pe unde va fi, acela să fie rumân veșnic unde se va afla“. Considerat izolat pasajul acesta îndreptățește în adevăr o asemenea concluziune. Dispozițiunea lui Mihai ca fiecare să fie rumân veșnic unde se va afla, n'ar putea avea alt înțeles decât că țăranul, liber până atunci, a fost încătușat pe moșia pe care trăia. Dacă privim însă această dispozițiune nu izolat, ci în legătură cu cazul special la care se aplică, observăm că încătușarea nu se referă la oameni liberi, ci la niște

1) Magazinul istoric, II, 277—79.

foști rumâni. Fondul procesului desbătut în 1613 îl formează întrebarea dacă proprietarul unor rumâni cari fugiseră dela el în domnia lui Mihnea Vodă, își mai păstrează încă dreptul de stăpânire asupra lor, sau îl pierde în folosul aceluia la cari fugarii se închinaseră subț Alexandru Vodă și care îi stăpânea de 20 de ani? La această întrebare Radu Mihnea răspunde că rumânii aparțin celui din urmă, pentru că la el îi apucase așezământul lui Mihai. Așezământul nu introducea prin urmare rumânia. Cei doi țărani din Băbeni erau rumâni încă din timpul lui Mihnea Turcitul; acesta este un fapt pe deplin dovedit, pe care nici ei, nici Slăviteștii nu-l tăgăduesc. De altfel, dacă n'ar fi fost rumâni, fuga lor, când nimeni nu-i putea împiedica să plece, ar rămâne inexplicabilă. Pentru ca apoi Ghinea diaconul să-i poată revendica după aproape 30 de ani, trebuia ca pe vremea lui Mihnea, când ei fugiseră, rumânia să fi existat în mod legal, și nu ca o stare introdusă prin abuz de către boieri. Dreptul lui Cârstian dela Ohaba asupra rumânilor săi n'a putut fi stins nici prin închinarea lor către Slăvitești, nici prin cei 20 de ani de stăpânire neîntreruptă a acestora; fără de așezământul lui Mihai, Ghinea diaconul i-ar fi luat și i-ar fi dus îndărăt la Băbeni. Condiția socială a celor doi n'a fost prin urmare modificată de așezământ: fuseseră rumâni mai înainte și continuă să fi tot astfel și după el. Actul pe care se întemeia Bălcescu ca să afirme că Mihai Viteazul a introdus rumânia, nu numai că nu sprijină afirmarea lui, dar constituie dimpotrivă o indiscutabilă dovadă despre existența ei anterioară. Ceeace reiese sigur din acest document cu privire la așezământul lui Mihai este doar faptul că rumânul fugit înainte

de așezământ, nu mai aparținea fostului său stăpân ci proprietarului moșiei unde-l apucase decretarea lui. Era, cu alte cuvinte, o consfințire a stării de fapt, în contra celei de drept.

Cu toată grava eroare săvârșită de Bălcescu, părerea lui s'a răspândit fără să provoace nici o obiecție. Admițând-o, istoricii s'au ferit totuș ca să stărue asupra-i. Așteptau izvoare noi, din care să rezulte mai multă lumină. S'a sperat un moment că asemenea izvoare au fost, ori erau pe cale de a fi găsite. Propunând Academiei să-i tipărească o colecție a sa de documente interne, V. A. Urechia declara în ședința Secțiunii istorice dela 1 Aprilie 1886, că printre ele se aflau unele „în care se face vorbire despre instituirea sau așezarea servituiții în Muntenia de pe timpul lui Mihai Viteazul, cunoscută sub numirea de legătura lui Mihai Vodă“. Cu prilejul discuțiunii ivite în jurul acestei propuneri, Bariț afirma că dăduse de urmele ei în cronicile ungurești, iar Papadopol-Calimah presupunea că hrisovul lui Mihai s'ar fi păstrând în Odessa la Societatea istorică și arheologică, ceace făcea pe episcopul Melchisedek să se ofere a merge acolo să cerceteze¹⁾. Din nenorocire nici una din aceste făgădueli și presupuneri nu s'au îndeplinit. Printre extractele de documente cetite de V. A. Urechia în ședințele următoare a Secțiunii istorice, spre a dovedi valoarea colecțiunii sale, nu se află nici unul relativ la legătura lui Mihai²⁾, iar despre mențiunea din cronicile ungurești ori existența documentului la Odessa și călătoria lui

1) *Analele Academiei Române*, Seria 2, tom. VIII, pag. 179—180.

2) *Ibidem*, VIII, 181.

Melchisedek, după cât știu, n'a mai fost vorba. De atunci s'au mai publicat câteva documente, mai ales în anii din urmă, în cari legătura lui Mihai este amintită. Ele n'au contribuit însă la progresul chestiunii, întru cât cel mai explicit, din câte se cunosc până acum, este tot cel publicat de Bălcescu.

Astăzi legătura lui Mihai este privită de istorici în două feluri. Unii văd în ea, ca și Bălcescu, decretarea pentru întâia oară a șerbiei în Țara-Românească¹⁾. Alții o consideră numai ca o consfințire a ei printr'un șezământ formal, fiind intro-

1) Al. Papadopol-Calimah, *Desrobirea țăranilor în Moldova*, în *Convorbiri literare*, XXI (1887), p. 6; Radu Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, 1907, p. 32, 37, 257; N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, 1905, II, 88; Acelaș, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a Românilor*, în *Studii și Documente*, XVIII, 1908, p. 28—30; Acelaș, *Scrisori de boieri*, 1912, p. V. N. Iorga explică introducerea rumâniei de către Mihai ca o urmare a tractatului încheiat cu Sigismund Báthory la 20 Maiu 1595. Prin analogie cu Ardealul și după cererea lui Báthory s'ar fi introdus în acest tractat clauza că „colonii și iobagi cari ar fugi pe ascuns de pe moșiile și de sub stăpânirea proprietarilor lor pe moșii străine, să fie înamăști (Coloni et Iobagiones, qui ex bonis et iuribus eorundem possessionariis in bona aliena clam se contulerint, illos restituantur“. Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, III, 1, p. 475; cf. și p. 479, unde e clauza din tractatul lui Răzvan). Dar dispozițiunea aceasta fusese introdusă de boieri pentru asigurarea lor că starea de lucruri de mai înainte va dăinui și sub noul regim, cum sunt și altele în acest tractat. < Vezi și *Neamul Românesc* de Marți 9 Decembrie 1919 >.

dusă în mod abuziv încă mai înainte¹⁾. În cele următoare voi încerca să lămuresc această chestiune. Pentru aceasta este însă necesar să stabilim mai întâiu când și cum apare rumânia pentru prima oară în Țara-Românească.

1) B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, 1878, I, p. 105; Al. Philippide, *Incerări asupra stării sociale a poporului român în trecut*, apărută în 1881, ed. a 2-a din 1896 p. 64; A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, III, 418—9, 571—2; Acelaș, *Domnia lui Cuza Vodă*, p. 416—7; Gr. Tocilescu, *Istoria Românilor*, 1899, p. 217, 505; I. Bogdan, *Patru documente dela Mihai Viteazul*, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, p. 153.

< I. C. Filitti, *Proprietatea solului în principatele române până la 1864*, București, f. a., p. 177, crede că legătura lui Mihai a fost „și o șerbire a cultivatorilor liberi, așa cum admitea N. Bălcescu“; cf. Acelaș, *Despre „legătura“ lui Mihai Viteazul în Revista Istorică Română*, II (1932), p. 221—231. Dar existența unei categorii de cultivatori liberi înainte de Mihai Viteazul rămâne să fie dovedită de aci înainte. Documentele care s'au adus până acum nu sunt concludente. Vezi și Același, *Oameni dependenți și cultivatori liberi în Principatele române în sec. XV—XVII*, în *Mem. Sect. Ist. Acad. Rom.* t. XII p. 371 sq. >.

J

Vechimea rumâniei în Țara-Românească

Până la Bălcescu nimeni n'a atribuit lui Mihai Viteazul introducerea rumâniei. În secolul al XVII, când legătura lui a fost de atâtea ori invocată, rumânia era considerată ca o stare apucată din cea mai adâncă vechime; legătura lui Mihai nici nu o crease, nici nu o consfințise; ea atinsese doar situația unei anume categorii de rumâni, fără ca asupra masei celei mari a lor să fi avut cea mai mică influență.

Proprietarii afirmau că își stăpâneau rumânii din moși, strămoși. „Insumi domnia mea știu — spune Matei Basarab într'un act din 5 Iunie 1633 despre niște rumâni din Văleni, cari veniseră cu pără la divan împotriva proprietarilor lor ca să scope de rumânie — să au fost rumâni din Văleni încă de mai 'nainte vreme dela moși dela strămoși, pentrucă a fost satul Vălenii aproape lângă satul Brâncovenii“¹⁾. Sub numele de stăpânire din moși strămoși se înțelegea acel fel de stăpânire ale

1) Vezi la urmă doc. nr. 19.

cărei începuturi datau din cea mai adâncă vechime ¹⁾.

Credința obștească în secolul al XVII era că proprietarii își stăpâneau rumânii dela întemeierea satelor ori din descălecarea țerii. Aceasta însemna că începuturile stăpânirii lor cădeau dincolo de hotarul tradiției istorice, pierzându-se în întunerecul celor mai îndepărtate timpuri. Intr'un document din 8 Maiu 1654, prin care Constantin Șerban întărește mănăstirii Glavacioc stăpânirea asupra unor rumâni din Cernătești, cari veniseră cu pâra la divan zicând cumcă n'au fost rumâni ai mănăstirii și n'are treabă cu dânșii, se spune că Dumitrașco stolnicul Filipescul, care fusese între boierii ce aleseseră moșia mănăstirii sub Matei Basarab, a mărturisit înaintea domnului și a divanului „cu bătrânețele sale și cu sufletul său“ că la hotărnicie îi aflase „rumâni acolo în sat de moștenire dela strămoși, de când cu așezarea satului ²⁾“. Cu ocazia unui proces identic al mănăstirii Viforîta cu rumânii din Vărăști și Gurguiății dela Baltă, de pe Mostiște, tot Constantin Șerban arată în actul de întărire pe care îl dă mănăstirii la 20 Iunie, 1654, că „am adevărit domnia mea cum că sânt rumâni ai sfintei mănăstiri Viforîta de baștină dela strămoși, dela întemeierea satului Vărăștii și

1) Alexandru Iliș întărind la 3 și 13 Ianuarie 1629 mănăstirii Codmeana stăpânirea asupra unor rumâni din Purcăreni, Angeș, spune că „acești mai sus numiți oameni aceștia au fost toți rumâni sf. m-ri Codmenii din sat dela Purcăreni dați și miluiți de bătrânul răposatul Mircea Vod. la Sf. mănăstire Codmeana când au fost cursul anilor 6896 (Arhiv. Stat., Condica M-rei Codmeana, nr. 25, fo. 19—21).

2) *Arhivele Statului, Glavacioc*, pach. 17, d. 7; original slav cu trad. din 1843.

Gurguiății ¹⁾. Intr'un hrisov dat de Grigore Ghi-ca la 12 Fevruarie 1664 lui Pană căpitanul de Pardești pentru niște rumâni din Stălpnița (Mehedinți), cari voiau să scape de rumânie, se arată că Pană scosese la divan cărți domnești bătrâne „sciind cum au fost rumâni din descălecătoarea țării“ ²⁾. Radu Leon afirmă în actul de întărire pe care-l dă la 7 Fevruarie 1668 postelnicesei Elena și fiilor ei pentru satele, rumânii și țiganii lor, că le aveau „de moșie, de strămoșie, câștigate dela bătrânii moșii lor încă din descălicata țării“ ³⁾, și tot așa spune și Șerban Cantacuzino despre rumânii din Băilești (Dolj) ai lui Brâncoveanu în hrisovul pe care i-l dă la 17 Iunie 1679 ⁴⁾.

Ca întemeietor al țării se considera în secolul al XVII-lea Radu Negru, numit uneori și Negru Vodă, iar cel mai vechiu domn cunoscut era Nicolae Alexandru, cel îngropat în biserica din Câmpulung, unde i se vedea mormântul. Din această cauză mănăstirile și bisericile cele vechi urcă începuturile stăpânirii lor asupra unora dintre satele și rumânii pentru cari nu aveau acte, până la acești domni. Gavriil Moghilă, întărind la 13 Noemvrie 1618 bisericii din Câmpulung satul Bădeștii cu rumânii, spune că îi fusese dăruit de Nicolae Alexandru

1) Vezi la urmă doc. nr. 57.

2) Ibidem nr. 75.

3) N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, 1902, p. 73.

4) N. Iorga, *Studii și Documente*, V (1903), p. 304—5: „Pentru că acest sat... fost-au de moșie al Danciului vornicului Brâncoveanu despre strămoșii lui Craioveștii; care a fost a răposatului Matei Voevod, moșul Predei vornicului Brâncoveanu încă mai demainte vreme den descălicata țării, de l-au știut și l-au stăpânit tot cu bună pace den domn în domo până în zilele lui Ștefan Voevod”.

Voevod, dela care preoții îi prezentaseră o carte, fără îndoială falsă, din anul 1352¹⁾. Peste aproape 20 de ani Matei Basarab afirma că întemeietorul acelei biserici „întăiul domn al aceștii țări Radu Negru Vodă, căruia îi zic și descălecătorul țerii“ îi dăruise satele „*Bădeștii toți cu toți rumânii și Groșanii toți cu toți rumânii, și jumătate din Bogătești cu rumânii*“²⁾. Tot Matei Basarab, împunericind printr'o carte din 11 Maiu 1644 mânăstirea Topolnița ca să-și stăpânească opt rumâni, cari erau dorobanți la Tâmbna în Mehedinți, spune despre ei că „*sânt de moșie ai sfintii mânăstiri, lați de Radu Vodă Negru*“³⁾.

Din aceste documente reiese că în secolul al XVII-lea era o convingere generală că rumânii existau din epoca cea mai îndepărtată dela care se păstrase vreo amintire istorică. Despre originea lor nimeni nu-și putea da seama, dar pentru toată lumea ea se confunđa cu începutul satelor și al statului. Constatarea acestei credințe la urmașii cei mai apropiați ai lui Mihai Viteazul, dintre cari unii îi fusese contemporani, ar fi ea singură de ajuns ca să înlătore definitiv părerea că rumânia ar fi fost introdusă deabia în domnia lui.

Dar în procesele pe cari proprietarii le au cu rumânii lor, cari căutau să scape de rumânie, ei își dovedese drepturile asupra acestora nu numai cu tradiția unei străvechi moșteniri, dar și cu actele

1) Hrisovul a fost publicat de Stoica Nicolaescu în articolul: *Radu Negru Vodă și urmașii săi*, în revista *România nouă*, Anul 1 (1908), Nr. 11—12, p. 460—463.

2) Hrisovul dat mânăstirii din Câmpulung la 10 Aprilie 1647 în *Condica mânăstirii* aflată la Acad. Rom. Ms 1448, p. 212—223.

3) Doc. 96 din pach. 130 la Acad. Rom.

de stăpânire de prin secolele XV și XVI. Astfel frații Chesar și Stanciul din Iaroslăvești arată o carte dela Vlad Dracul din 1437¹⁾; Constantin Șerban confirmă mânăstirii Cotmeana stăpânirea satelor și rumânilor săi pe baza a două hrisoave dela Vlad Dracul, din 1440 și 1442, și unul dela Basarab Mlad²⁾; Antonie Vodă spune că rumânii mânăstirii Snagovul din satul Piscul Snagovului fuseseră prin alte sate ale mânăstirii, „cum scriu cărțile lui Vlad Voevod dela 7000 (1492) și a lui Băsărab Voevod și a lui Mircea Voevod“³⁾.

Sunt cazuri când rumânii singuri afirmă că sunt rumâni din vechime. Cei din satul Iașii mărturisesc, într'o declarație pe care o dau la 28 Ianuarie 1643 egumenului dela Argeș cu privire la niște fugari, că ei fuseseră dăruiți mânăstirii de Neagoe Basarab: *ne-au dat rumâni cinstit și răposat Băsărab Vodă la sfânta mânăstire, rumâni de pomână*⁴⁾.

Când boierii din secolul al XVII-lea dau rămași pe baza hrisoavelor vechi, pe cari le produceau proprietarii, pe rumânii băstinași din satele arătate în ele, ei admiteau ca un lucru înțeleș dela sine, că denumirea de sat (село) din acele hrisoave însemna și în secolul al XV-lea, ca și mai târziu,

1) Doc. din 1642 la Arhiv. Stat în *Condica Brâncoveneasa*, 1, 276°—7.

2) Doc. din 15 Decembrie 1655 la Arhiv. Stat. Cotmeana, pach. 2, d. 2.

3) Doc. din 24 Maiu 1669 la Arhiv. Stat. Snagov, pach. 26, d. 1.

4) Arhiv. Stat. Episcopia Argeș, pach. 2, d. 22

moșie cu rumâni. Intrebați de Duca Vodă în 1676 în procesul lui Constantin Brâncoveanu cu rumânii săi din Izlaz, cari susțineau că nu-i sunt rumâni pentru că nu erau trecuți în cărți, boierii răspund „cum că în zilele altor domni bătrâni nu s'au fost scriind rumânii pre nume în cărți, iar tot i-au fost ținut boierii rumâni, măcar căci nu s'au fost scriind pre nume în cărți“¹⁾.

Părerea boierilor din secolul al XVII-lea că rumânii existau din cea mai adâncă vechime și că ei se subînțeleg totdeauna în actele în cari e vorba de sate boierești și mănăstirești nu era o părere de circumstanță, determinată de interese de clasă; ea se sprijinea pe o necurmată tradițiune. Boierii nu făceau decât să repete ceea ce au auzit de la înaintașii lor. Numeroase documente ne arată că și în secolul al XVI-lea proprietarii afirmă că rumânii le aparțineau din moși strămoși. Mihnea Vodă spune că satul Măneștii, pe care îl dăruiește la 14 Maiu 1580 mănăstirii Sfânta Troiță „cu tot hotarul și cu toți rumânii și cu morile“, îi era „de baștină al domniei mele dela moșul domniei mele Mihnea Vodă“ cel care domnește în 1508—10²⁾. Întărind la 30 Iulie 1558 lui Stănciuc postelnicul a treia parte din Drăgoești și cu 6 rumâni, arătați pe nume, pe cari și-i alesese de către frații lui, Mircea Ciobanul spune că „sunt ale lor drepte și bătrâne

1) N. Iorga, *Studii și Documente*, V. 445—7. Originalul la Acad. Rom., pach. 134, doc. 82.

2) *Arhiv. Stat. Radu Vodă*, pach. 48, d. 3; orig. slav cu trad. veche.

moșii de moștenire dela strămoși, agonisite de mai înainte vreme în zilele altor domni bătrâni“¹⁾.

Cu rumânii moșteniți de Stănciuc postelnicul și frații lui dela strămoși ne urcăm în secolul al XV. O mărturie foarte precisă și de cea mai mare greutate îi adeverește încă de pe timpul lui Mircea cel Mare. La 12 Ianuarie 1525 mitropolitul Luca împreună cu episcopii și egumenii dau o carte mănăstirii Cozia, prin care-i închină ca metoh mănăstirea Cotmeana, punând-o sub ascultarea și supunerea ei „cu toate satele și rumânii și moșile și țigani, și cu morile și cu viile și cu toate veniturile“, pe cari i le dăruie Mircea Vodă Bătrânul²⁾. Tradiția că rumânii existau în epoca întemeierii celor dintâi mănăstiri, care, după credința de mai târziu, coincidea cu aceea a întemeierii statului, și că ei formau populația satelor boierești și mănăstirești, se constată așa dar încă dela începutul secolului al XVI-lea. Aci nu mai e vorba de o mărturie interesată care ar putea fi bănuită. Când mitropolitul, episcopii și egumenii, cari nu erau numai oamenii cei mai bătrâni, a căror viață apar-

1) A. Ștefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj*, 1908, p. 137—9. La 22 Maiu 1523, Vladislav vv. dă o carte de scutire mănăstirii Bistrița pentru satele ei ca să fie slobode de toate dările și ca nimeni să nu le bântuiască și numai călugării dela sf. mănăstire să fie volnici a obădui satele și rumânii (АА СЪТ КОАНИ ВЕЛЛААТН СЕААУ СЪ НЪ КУНИ). Drept aceea voi rumânii toți să ascultați de spomenul și de poșlușnicii Sf. M-ri, iar cine nu va asculta d'ătra voi, apoi părintele egumen să fie volnic a-l judeca și pedepsi după fapta lui și să-l aducă legat la Domnia mea. (Arh. Stat. Sect. Ist. Orig. slav cu traducere de St. Nicolaescu).

2) *Arhiv. Stat. Cotmeana*, pach. 1, d. 1; orig. slav cu două traduceri.

ținea în cea mai mare parte a ei secolului al XV-lea, dar cărturarii timpului și păstrătorii cei mai autorizați ai tradiției, când ei spun în 1525 că rumânii pe care îi avea atunci mănăstirea Cotmeana îi fuseseră dăruiți de Mircea cel Mare, afirmarea lor nu poate fi pusă la îndoială. Ea constituie, pe lângă un argument decisiv despre vechimea rumânilor, și o prețioasă lămurire asupra înțelesului cuvântului sat (сѣло) în primele noastre documente. Satele cu cari Mircea înzestrează mănăstirile sale sunt ca și cele de mai târziu. Interpretarea pe care boierii o dădeau în secolul al XVII-lea cuvântului sat din documentele vechi era prin urmare întemeiată: sat însemna sat cu rumâni; stăpânirea satului implica pe aceea a rumânilor. Scutirile și diferitele privilegii acordate prin hrisoavele vechi satelor boierești și mănăstirești priveau pe rumânii din ele. Domnii renunță în favoarea proprietarilor la dijmele și dările cari li se cuvin dela rumânii din satele lor.

Concluzia aceasta stă în contradicție cu părerea admisă azi în istoriografia noastră, că în timpurile vechi țărani cari trăiau pe moșiile boierilor și mănăstirilor, alcătuind satele lor, erau oameni liberi ¹⁾. Libertatea țărănilor este o iluziune; ea s'a putut susține numai prin ignorarea organizării de odinioară. Până la sfârșitul secolului al XVI-lea nu se află în Țara-Românească decât trei categorii de locuitori: orășeni, proprietari și rumâni. O populație rurală de oameni liberi neproprietari nu există în această vreme; ea începe a se forma numai dela Mihai Viteazul înainte. Liber-

1) R. Roseth, *Pământul...*, p. 27, 28, 32, 37-8, 79, 233, 241, 257.

tatea era condiționată de stăpânirea pământului: se dobândește și se pierde împreună cu el. Orice proprietar care își înstrăinează moșia cade în rândul rumânilor. Vânzarea moșiei atrage după sine închinarea fostului proprietar ca rumân al cumpărătorului.

Uneori închinarea aceasta este arătată în actul de vânzare. În domnia lui Alexandru Vodă, tatăl lui Mihnea Turcitul, șase mici proprietari din Balaci, neavând cu ce să-și plătească niște biruri cu cari rămăseseră datori visteriei, își vând părțile lor de moșie lui Dragomir logofătul. „*Și s'au închinat ei singuri de a lor bună voie ca să fie rumâni lui Dragomir logofătul*“, spune domnul în actul de întărire pe care îl dă acestuia în Octomvrie 1569 ¹⁾. Ștefan Surdul confirmă la 21 Ianuarie 1592 lui Aranita logofăt al doilea și fratelui său Mihul mai multe cumpărături în Blagodești; între ele se află partea lui Drăgușin toată și cu 3 rumâni, „*și s'au închinat Drăgușin ca să-i fie lui rumân în sat preste acea ocină pus*“, precum și partea lui Șorban toată, care de asemenea se închinase să fie rumân ²⁾.

Pe baza acestor exemple ar putea fi cineva aplecat să creadă că închinarea persoanei constituia un element deosebit și independent de vânzarea moșiei. În realitate ele sunt inseparabile, constituind unul și același act: vânzarea moșiei implică și închinarea ca rumân a vânzătorului, fie că această închinare este arătată sau nu; ea se cuprinde în

1) H. D. Grecianu, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, I, 89-100.

2) Arhiv. Stol. Sf. Ioan, pach. 20, d. 9; orig. slav cu traducere veche.

însuș faptul vânzării. În această privință voi cita un caz absolut caracteristic din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. La mazălirea lui Mihnea Turcitul în 1583, marele ban Dobromir, vrând să fugă în Ardeal, este oprit de locuitorii mai multor sate din nordul județelor Gorj și Vâlcea și jefuit de averea lui: haine, scule și pietre prețioase, în valoare de 7 poveri. Dobromir vine atunci cu plângere la Petru Cercel, domnul cel nou, care îl iartă și obligă satele, 24 la număr, ca să-i plătească paguba. Ele neputând „și-au închinat toate moșiile lor lui Dobromir banul și jupânesii lui Vilaia ca să fie ei rumâni de bună voia lor“. În a doua domnie a lui Mihnea, rumânii ridică plângere împotriva lui Calotă slugerul și Gheorghe logofătul, fiii lui Dobromir, „ca să li se dea înapoi moșiile“. Judecând pricina, domnul hotărăște ori să plătească jaful, ori să fie trași în țeapă pentru fapta lor. „Iar ei — spune actul de întărire al lui Mihnea din 18 Noemvrie 1587 dat celor doi boieri — în nici un chip nu au putut să plătească aceste averi... ei au venit toți înaintea domniei mele și au închinat moșiile lor lui jupân Calotă mare sluger și lui Gheorghe logofătul dinaintea domniei mele de bună voia lor, ca să le fie ei rumâni în veci; precum au fost închinat moșiile lor și dinaintea lui Petru Voevod, așisderea și dinaintea domniei mele“¹⁾.

Se înțelege că din moment ce înstrăinarea moșiei însemna rumânirea proprietarului, menționarea în actul de vânzare a închinării vânzătorului ca ru-

1) A. Ștefulescu, *Documente slavo-române*, p. 270—75; documentul a mai fost publicat de Ștefulescu și în monografiile sale asupra Crasnei, p. 15—18 și Polovracilor, p. 25—28.

mân devenia inutilă. De fapt ea nici nu se întâlnește decât în mod excepțional. Toți micii proprietari din sec. XVI cari își vând moșiile, apar mai târziu, ei și urmașii lor, ca rumâni ai cumpărătorilor, cu toate că în actele de vânzare nu se vorbea nimic despre persoana lor. Concepția că vânzarea moșiei implica și pe aceea a persoanei era atât de puternică, încât ea se menține și în secolul al XVII-lea¹⁾, când exista totuș o foarte numeroasă clasă de oameni liberi fără moșie, și când în general rumânirea nu se mai putea face decât în baza unui act formal de vânzare ca rumân. Pentru a nu fi cuprinși și ei în vânzarea moșiei, vânzătorii specificau în zapisele lor, că și-au vândut numai ocina, nu și capetele: „ocina stearpă fără rumâni“, spune formula obișnuită din zapisele de atunci²⁾. Dar obiceiul era atât de puternic, încât

1) Supt Radu Șerban satul Ogrumii, Gorj, se vinde rumâni lui Vlad dela Ciocadie. Supt acelaș domn, sătenii vin apoi cu pară „cum că au vândut numai moșia iar pe dânșii nu s'au vândut să fie rumâni și că nici pe moșie nu le-au dat toți banii“. Ei pierd însă neputând jura. (Al. Ștefulescu. *Din trecutul Gorjului*, București, 1907, p. 43).

2) 1638, Maiu 16. Neagoe Arcuțescul și cu fratele său Vasile vând lui Dumitru pitarul (Fîleşanul) ocina lor din Orșova. „Însă am vândut ocina stearpă fără de rumâni, ci ocina să-i fie moște, iară cu noi sau cu feciorii noștri sau cu rudenla noastră să nu albă nici o treabă, că i-am vândut numai ocina stearpă fără oameni“ (*Acad. Rom. Ms. 903, f° 342*). Un caz analog în Moldova, citat de R. Rosetti, *Pământul*, p. 192 nota.

1641, Fevruarie 3. Megieșii din Vălcănești (Ilfov) vând lui Matei Basarab moșia lor de acolo, „iar noi capetele noastre nu ne-am vândut rumâni, fără numai cât ne-am vândut moșia preste tot, din ho'ar în hotar, pământul sec și răzmoșia oameni“ (*Acad. Rom. Ms. 1236, f° 51—52*).

se vede că nici asigurarea aceasta nu mai era îndestulătoare. Unii cer zăpăis la mână dela cumpărători¹⁾ ba își scot și cărți domnești de întărire că

1643, Noemvrie 9. Uncheașul Leul din Robănești (Romanafi) și cu trei feciori ai lui vând lui Matei Basarab ocina lor, „iar noi nu ne-am vândut cu ocina noastră mării sale domnului nostru rumâni, ci să fim s'lobozi în țara mării sale unde vom putea ședeă“ (*Archiv. Stat. Brâncoveni*, pach. 11, n. 6).

1) 1647, Maiu 20. „Adecă eu jupan Preda vel cliucer (Brâncoveanul) scris-am și mărturisesc cu acest zăpăis al meu ca să fie de mare credință la mâna popei David și la mâna frățini-său lu Dobre vataful și a lu Dumitru ot Brâncoveni cum să se știe când au fost acum în zilele omnu nostru Io Mateiu Basarab Voevod, iar ei mi-au vândut 6 funi de ocină de în Obârșie, ce au avut ei de cumpărătoare acolea, însă toată partea lor, cât se va alege, za ug 7 pol. Și au vândut ei de a lor bună voie, însă numai moșie steampă fără rumâni. Deci ei temându-se ca să nu aibă vreodinioară vreun val pentru rumâniia, pohtit-au dela mine zăpăis. Deci și eu după pohta lor încă le-am făcut acest zăpăis al meu, ca să aibă bună pace de rumânie de către mine și de către feciorii miei și de către toată rudenia mea de nimenilea val sau bântuială să n'aibă. Aceasta am scris și mărturisesc, și pentru mai adevărata credință mi-am pus pecetea și iscălitura cu mâna mea. Și am scris eu Dima u Trăgoviște. Mesiața Mai 20 dni, văleat 7155 (l. p.) Preda vel cliucer; (l. p.) Tudor vel cămăraș; Az Ghinia cliucer mărturisesc cum e mai sus scris; Dumitrașco Ciohodarul; (medescifrabil); Drăgoi Fălcoianul; Tudor logofătul“. (*Archiv. Stat. Brâncoveni*, pach. 14 d. 7; a fost publicat de Șt. D. Grecianu, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, III, 104).

și-au vândut numai moșia iar ei nu s'au vândut, ei sunt oameni s'lobozi¹⁾.

În situația proprietarilor cari își vânduseră moșia se aflau toți cei veniți de aiurea, rumâni fugiți dela stăpânii lor ori străini de peste hotare, care se așezau în satele boierilor și mănăstirilor. Faptul stabilirii lor pe o moșie era considerat ca o închinare către proprietarul locului. Din acel moment

1) 1647, Iunie 3. „Milostieio bojiio Io Mateiu Basaraba Voevoda i gospodinu, davat gospodsvomi sie povelenie gospodsvami acestui om anume Tihul, nepotul lu Lozan ot Obârșie ot sudstvo Romanafi, ca să fie de acum înainte în pace și slobod el și feciorii lui de rumânie de către cinstitutul deregătoriul domnii mele jupan Preda vel cliucer Brâncoveanul și de către feciorii lui și de către toată rudenia lui, de nimenilea val sau bântuială să n'aibă. Pentru că au vândut Tihul ocină în Obârșie cu fune de 45 de stânjeni, însă funi zece, cinstitutului deregătoriului domnii mele jupan Preda vel cliucer, fără de rumâni iar Tihul, nepotul lui, nu se-au vândut rumân, ce să fie om slobod, să n'aibă nimenilea treabă cu dânsul. Și am văzut domnia mea cum au cumpărat numai ocina, pământ fără oameni, iar Tihul nu se-au vândut, și cu multe mărturii, boiari și oameni buni scriși în carte, carii au fost la tormeala lor, anume ot Farcaș Radul căpitanul de roșii, i ot Brăteșani Ghinea cliucerul, i ot Roșiani Preda postelnicul, i ot Fălcoi Brâncu logofătul, i ot Brătiani Mihalcea sin Stoicăv logofătul, i ot Tihol Cînda logofătul, și alți mulți boiери. Derept ocina domnia mea încă i-am făcut ceastă carte a domnii mele la mâna Mihului, nepotul lui Lozan, și am dat domnia mea ca să fie în bună pace de rumânie el și feciorii lui de către cinstitutul deregătoriul domnii mele jupan Preda vel cliucer și de către feciorii lui, de către nimenilea val să n'aibă de rumânie, că și-au vândut numai ocina, iar pe dânsul nu se-au vândut rumân. Inaco da nest po reci, i is sau recu gospodsvami. Pis Lepădat u Trăgoviște, mesiața Iunie 3 dni, văleat 7155“. (l. p.) (*Archiv. Stat. Brâncoveni*, pach. 14, d. 8; publicat de Șt. D. Grecianu, *Genealogiile*, III, 104).

ei erau asimilați în totul celorlalți rumâni. Așa se explică de ce în privilegiile cele mai vechi pentru formarea sloboziilor cei chemați să se așeze în ele sunt numiți totdeauna *rumâni*. Astfel Radu cel Mare împuternicește la 4 Iunie 1495 pe călugării dela Snagov, „*ca să adune rumâni (вечини) pe moșia lor Popeștii, ori câți ar fi și câți s'ar afla, și să fie slobozi în 4 ani de toate slujbele și dăjdiile mari și mici*“¹⁾. Un privilegiu asemănător acordă Radu Vodă la 27 Martie 1505 și mănăstirii Tismana ca „*oricâți rumâni (вечини) se vor aduna pe moșia sfintei mănăstiri Topeștii, și câți sunt, să fie slobozi de toate slujbele și dăjdiile mari și mici*“²⁾. La 10 Iulie 1511 Vlad Vodă, scutind de dări satul Rogoștii (adică pe rumânii de acolo) al jupânului Nichifor, adaogă: „*Și iarăș veri câți rumâni vor veni să se așeze în Rogoștii, să fie ei slobozi de toate slujbele și dăjdiile și mari și mici pe 7 ani, numai să dea birul și să facă oastea, altceva nimic*“³⁾. Privilegii identice acordă mănăstirii Tismana Vlad cel Inecat la 18 Septembrie 1531⁴⁾ și Vlad-Vintilă la 19 Martie 1533⁵⁾.

Că nimeni nu putea să se stabilească într'un sat decât ca rumân, ne învederează un act din 19 Mai 1589 dat de Mihnea Voevod mănăstirii Bistrița. Domnul întărește mănăstirii moșia Vârtopul, dă-

1) Acad. Rom. pach. 20, d. 94; orig. slav cu traducere de Flor ierei (c. 1750).

2) Arhiv. Stat. Secția istorică; orig. slav cu traducere de Dionisie eclesiarhul.

3) St. D. Grecianu, *Genealogiile*, II, 172.

4) Arhiv. Stat. Secția istorică; orig. slav cu trad. de Dionisie eclesiarhul.

5) *Ibidem*.

ruită de Craiovești cărora le era de moștenire. După moartea Velicăi, niște oameni au mers la Mihnea Voevod zicând că moșia e pustie și fără stăpân; Domnul le-a dat-o să facă sat. Acum egumenul vine cu pâră și dovedește că n'a fost domnească, ci a fost a Craioveștilor. Mihnea îi dă câștig și îi întoarce moșia. „*Și am dat domnia mea ca, de vor vrea acești oameni să șează a fi rumâni (вечини) la Sfânta mănăstire, pe această moșie, ei să șază pe loc, iar de nu vor vrea să șază, ei să meargă unde vor ști în pământul domniei mele*“¹⁾. Oamenii nu puteau deci rămâne în sat decât ca rumâni.

Și în secolul al XVII-lea se continua a se rumâni oamenii liberi cari se stabilesc pe o moșie. Se înțelege că acum existând o clasă de oameni liberi, rumânirea se face greu, excepțional. În procesele rumânilor cu proprietarii, ca să scape de rumânie, ei aduceau între alte motive, și pe acesta că „*nu s'au hrănit pe ocina proprietarului*“. Recunoșteau astfel indirect că dacă s'ar fi hrănit, îi erau rumâni. Ion comisul vroia să rumânească pe niște oameni veniți de peste Dunăre, care se așezaseră în satul său Măglăvit, lucrându-i și dându-i dijmă timp de 4 ani, fugind apoi în satul Comani al Tismanei. Oamenii scapă de rumânie față de Ion comisul, arătând că erau mai dinainte rumâni ai mănăstirii Tismana, din Comani, de unde fugiseră²⁾.

Rumânirea proprietarilor cari-și pierd pământul, pecum și a oamenilor veniți de aiurea, numai prin faptul așezării lor pe o moșie, era în strânsă

1) Arhiv. Stat. Bistrița, pach. 51, doc. 2.

2) Arhiv. Stat. Tismana, pach. 8, netrebnice, doc. 16.

legătură cu organizarea fiscală de atunci. În această organizare fiscală nu era loc pentru omul liber fără moșie. Până la începutul secolului al XVII-lea, visteria nu cunoștea decât două feluri de contribuabili: proprietari și rumâni. Birul celor din tîi era garantat prin moșia lor, care în caz de neplată era vîndută ori luată domnească; pentru al rumânilor era răspunzător proprietarul. Întreg sistemul nostru fiscal de atunci era întemeiat pe principiul responsabilității colective: de birul unui rumân răspundeau toți rumânii de pe o moșie; de birul lor proprietarul; de al acestuia ceilalți proprietari din acelaș sat sau hotar, de al satului întreg satele vecine, iar de al tuturor erau răspunzători slujbașii însărcinați cu strîngerea lui. Birul unui sat se stabilia nu după situația materială a contribuabililor, ci după numărul lor, constatat la facerea *sămii* sau *recesămîntului* și consemnat într'un catastif ținut la visterie. Existau două categorii de contribuabili (exceptându-se slujbașii): proprietari și rumâni, birul acestora fiind cu o treime mai mic decît al celorlalți. Până la o nouă seamă, și ele se făceau destul de rar, visteria își cerea birul așa cum era înscris în catastiful său. Dacă numărul real al locuitorilor unui sat era mai mare decît cel constatat la seamă, birul, pe care ei și-l repartizau între sine potrivit situației materiale a fiecăruia, se ușura; dacă era mai mic, se măria. În această organizare omul liber neproprietar nu se putea folosi de libertatea lui, pe care i-o desființa sistemul responsabilității colective și gradate. El era legat de grupa fiscală a rumânilor cu cari trăia pe aceiaș moșie. Visteria

nu făcea între ei nici-o deosebire; birul lor era acelaș și pentru împlinirea lui făcea răspunzător pe stăpînul moșiei. Această responsabilitate consacra asimilarea lui deplină cu rumânii. Tată de ce din momentul așezării sale pe o moșie omul liber era considerat ca rumân al stăpînului moșiei.

Rumânirea aceasta a oamenilor liberi neproprietari se va înțelege și mai ușor dacă voiu arăta că sunt cazuri când chiar proprietarii singuri se fac rumâni de bună voie, *dăruindu-și* moșia boierilor puternici. În secolul al XVI-lea asemenea dăruiuri sunt destul de numeroase¹⁾. Un caz dintre cele mai caracteristice este următorul: 22 de mici proprietari din Trestenie își dau și își închină părțile lor de moșie toate lui Dragu clucerul, căruia Radu Paisie i le confirmă apoi prin cartea din 18 Maiu 1543.²⁾ Evident că dania o făceau că să-i fie rumâni și să se bucure de protecția lui. Proprietarul sărăcit de dări preferă situația rumânului, pe care stăpînul său îl apără împotriva apăsării fiscale. Spre a dobîndi ocrotirea unui asemenea stăpîn, el i se dăruiește împreună cu moșia. De obicei la asemenea danii închinarea persoanei nu-i menționată; ea se subînțelegea însă, ca și la vânzări, în înstrăinarea moșiei. Un caz când sunt arătate amîndouă îl aflăm sub Neagoe Basarab. Un oare-

1) Vezi s. ex. daniile făcute lui Fărtat din Drăgășani, pîrcalab și vornic, pe la 1510—1540 (*Arhiv. Stat. Episcopia Râmnic*, pach. 67, d. 3, 4; pach. 80, d. 1).

2) *Arhiv. Stat. Secf. Ist.*, Orig. slav cu traducere de Dionisie eclesiarhul.

care Moș din Lupșanul își închină partea lui de moșie lui Calotă vornicul și el i se lasă rumân¹⁾.

Pe temeiul celor arătate mai sus, suntem îndreptățiți să admitem că până către sfârșitul secolului al XVI-lea toți oamenii cari locuiesc și se hrănesc pe o moșie străină, fie că sunt șezători acolo din vechime, ori veniți de curând, sunt rumâni ai stăpânului moșiei. Ei alcătuiesc populația satelor din vechile hrisoave de danje și întărire ale boierilor și mânăstirilor; pe ei îi privesc scutirile acordate acestora. Denumirea de sat din acele hrisoave însemnează întotdeauna moșie cu rumâni.

Până pe la mijlocul secolului XV rumânii nu-s pomeniți. De altfel documentele din acel timp, cunoscută până acum, sunt încă rare și prea puțin variate. Pe măsură însă ce ele devin mai numeroase și cuprinsul lor mai felurit, printre formele stereotipe de întărire se strecoară adesea și unele știri despre locuitorii satelor. Cu numele de *vecini* (вечини), sub care sunt arătați în mod consecvent

1) Actul de întărire dat de Neagoe Basarab la 18 Iunie 1517 „cinstitu.ului dregător al domniei mele și întâiului sfetnic mai ales din casa domniei mele jupanului Calotă, marelui vornic, și cu fii săi, câți Dumnezeu îi va lăsa, ca să-i fie în Lupșanul partea lui Moșu toată veri câtă se va alege; pentru că a venit Moș înaintea domniei mele de și-a închinat partea sa toată, iar el s'a lăsat rumân să fie de ea sa bună voie (понеж е принде мои пред гекомн тере си поклонн скон дѣл вхса, а он се встарн вечини да ест за скон доброволю), de și-a dat-o jupanului Calotă vornicul. Drept aceea și domnia mea i-am dat să-i fie moșie ohabnică lui și fiilor lui, nepoților și strănepoților lui în veci. Și între dânșii împărăntia să nu fie (и рхн хн прхдалника да нѣст), ci să le fie celor rămași“. (*Arhiv. Stat. Mitropolia*, pach. 18, d. 1; orig. slav cu traducere din 16 Sept. 1853 de Gheorghian Peșacov).

în toate documentele slavone dela Mihai Viteazul înainte, rumânii apar întâiaș dată în a dona jumătate a secolului XV. Menționarea lor în primele documente este cu totul întâmplătoare.

1) Uneori ei sunt amintiți în legătură cu anume privilegii acordate stăpânilor lor. Intre daniile pe cari Basarab cel tânăr le face la 23 Martie 1482 mânăstirii Snagovului, figurează și birul unor rumâni: *Și iarăș mai vartos câte sate are sfânta mânăstire în județul Prahova, iar ea să aibă a-și lua birul de la birarii cari vor fi pentru rumânii mânăstirii* (вечини монастирѣ) și să se aducă în sfânta mânăstire, până ce va sta sfânta mânăstire, ca să fie pentru lucrul viilor mânăstirești¹⁾. Vlad Călugărul, urmașul lui Basarab, dăruind la 16 Iunie 1493 mânăstirii Glavaciocul jumătate din satul Izvorani, partea lui Deatco paharnicul și Radu paharnicul, spune că-l luase dela aceștia dându-le în schimb „*toată balta și vinăriciul domnesc, însă numai dela rumânii lor să iea, iar în cel din țară să nu se amestece*“, și 2 sălaşe de țigani²⁾.

1) *Arhiv. Stat. Secția istorică*: orig. slav cu traducere din 1647. O traducere cu greșeli a acestui document aflată la Academia Română (pach. 20, d. 284) a fost publicată de d-l N. Iorga în *Studii și Doc.* XVIII, 71.

2) *Ibidem, Secția istorică*. <La 2 Octombrie 1468 Radu cel Frumos întărește boierului său Mihail ot Ruși și fiului acestuia Stan satele Rușii, Mușăteștii, Hileștii, Racovița, Tabărăli de lângă Comneg, Grecii și altele, dând poruncă tuturor boierilor cari vor umbla cu orice slujbă în țară să aibă a se feri de toate bucatele lor și de toți rumânii lor (Ioan C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, București, 1919, p. 17; documentul e păstrat numai într-o traducere veche în arhiva G. Gr. Cantacuzino).

La 20 Fevruarie 1512, Neagoe Basarab întărește mănăstirii Cutlumuz dela Sf. Munte stăpânirea peste mai multe sate ale sale, dându-i „*spre ajuto-rare și găleata și zeciuiala dela albine și gloaba și vinăriciul domnesc și boieresc și perperii și orice vie a fi a rumânilor mănăstirești sau dela țară sau din oraș pe hotarul sfintei mănăstiri, apoi ei să plătească vinăriciul și domnesc și boieresc sfintei mănăstiri, așijderea și perperii și veri pe unde este hotarul și ocina mănăstirii dela Cutlumuz nimeni să nu cuteze a lua nici vinărici, nici găleată domnească, nici boierească, nici dijma*“¹⁾.

2) Alteori se vorbește despre rumâni atunci când proprietatea satului era controversată sau când satul trecuse sub alt stăpân. În asemenea cazuri domnul le recomandă prin chiar cartea de întărire dată părții câștigătoare ca să asculte de noul lor stăpân, ori poruncește celui ce pierduse să nu se atingă de ei. Moise Vodă, confirmând la 12 Maiu 1529 mănăstirii Bistrița stăpânirea asupra satelor sale, adaugă : „Drept aceasta și rumânii toți să asculte pre părintele igumenul și pre poslușnicii sfintei mănăstiri, iar cine nu va asculta din rumâni, să fie volnic părintele igumenul să-l năcăjească și să-l pedepsească după faptele lui, și să-l aducă legat la domnia mea“²⁾. Tot Moise Vodă, împuternicind mănăstirea Glavaciocul să stăpânească partea din Călinești pusă zălog mănăstirii de Radu al lui Văsiu, care avea însă proces pentru ea cu Bolșin, îl oprește pe acesta de a se atinge de

1) *Arhiv. Stat. Secția istorică*. Orig. slav cu traducere de St. Nicolaescu.

2) *Ibidem, Secția istorică*; orig. slav cu traducere de Dionisie eclesiarhul.

rumâni până la judecarea pricinei: „Iar tu Bolșine să te ferești de acei rumâni, partea jupân Radului, nimica să nu superi pe sfânta mănăstire, până când vei sta de față cu jupân Radul înaintea domniei mele“¹⁾. Într'o carte de întărire, pe care Radu Paisie o dă aceleiaș mănăstiri pentru satul Cernăteștii, schimbat mai înainte cu Cârștian vornicul pentru satul Călinești, care nu-i fusese stătător, și reluat acum îndărăt, domnul face rumânilor, trecuți dela un stăpân la altul, următoarea recomandare: „Și voi rumânilor (И ви речини) orice va fi de trebuință sfintei mănăstiri să ascultați“²⁾. Este probabil că asemenea recomandări se făceau totdeauna de chiar stăpânii rumânilor, atunci când ei îi dăruiau sau îi vindeau de bună voie. Barbul postelnicul, feciorul Stanciului Bengăi, dăruind mănăstirii Glavacioc pe rumânii săi din Obislav, li se adresează astfel în cartea de danie pe care o dă mănăstirii la 6 Noemvrie (1577): „Deci și voi rumânii miei dela Obislav, în vreme ce veți vedea această carte a mea, iar voi să ascultați de sfânta mănăstire, ce s'au zis mai sus, iar de nu veți asculta, să fie volnici călugării să vă bată foarte rău“³⁾.

3) În sfârșit încă o împrejurare când rumânii sunt menționați în actele domnești de confirmare este cu prilejul împărțirii lor între diferiți pro-

1) *Ibidem, Glavacioc*, pach. 4, d. 6; doc. slav din 26 Maiu, fără an, cu traducere de Lupu dascăul.

2) *Arhiv. Stat. Glavacioc*, pach. 17 d. 1; doc. slav din 2 Iulie, fără an, cu traducere din 1843.

3) *Ibidem, Glavacioc*, pach. 9, d. 1; orig. slav fără an, cu traducere din 1752 de Lupu dascăul. Pentru anul acestei cărți vezi actul de confirmare al lui Mihnea Vodă din 12 Aug. 1578. (*Ibidem*, pach. 9, d. 4).

prietari. Lăudat paharnicul înfrăşise peste satul său Grădiştea de lângă Câmpulung pe Vlaicul pârcălabul şi pe nepotul său Stanciu slugerul cu jupâneasa lui Vişa. „Iasă rumânii din Grădişte să fie numai ai lui Lăudat paharnicul, iar rumânii din Guleşti să fie ai jupânului Vlaicu pârcălabul şi Stanciului slugerul şi jupâniţei Vişei, ca să ţie rumânii în deosebi, iar pe moşie să fie pe din două, precum este mai sus scris“, spune actul de întărire pe care li-l dă Radu Paisie la 9 Iunie 1537¹⁾. Mircea Ciobanul confirmă lui Stanciuc postelnicul la 30 Iulie 1558 a treia parte din Drăgoeşti „şi cu rumânii, anume Drăgoiu şi cu fii săi, şi frate-său Muşat şi cu fii, şi Oprea Bolborea şi cu fii săi, Stan Bumbul şi cu Buceşă şi cu frate-său şi cu fii lui, drepte şi bătrâne moşii de moştenire dela strămoşi“, pe cari şi-i alesese cu boieri hotarnici de către fraţii lui²⁾.

În toate aceste cazuri confirmarea domnească priveşte, ca şi în documentele anterioare, numai satul, despre rumâni se vorbeşte doar întâmplător în legătură cu dările lor, cu schimbarea stăpânilor, ori împărţirea între proprietari.

În secolul al XVI rumânii încep a fi menţionaţi în actele de întărire împreună cu moşia.. Cele dintâi confirmări de acest fel, pe cari le cunosc, sunt dela Radu dela Afumaţi. La 22 Noembrie 1525 şi la 21 August 1526 el împuterniceşte mânăstirea Argeşul să-şi stăpânească rumânii din Flămânzeşti (вечини флажмжзещини) şi ocina hotărnicită în

1) *Ibidem*, Secţia istorică; orig. slav cu traducere din 1343

2) A. Ştefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj*, 1908, p. 137—9.

urma lui Basarab Vodă¹⁾, iar la 25 Maiu 1528 îi întăreşte „satul Piteşti jumătate, şi din rumâni jumătate şi din câmpul care este de hrană jumătate şi din mori jumătate“²⁾. Până pe la 1560 asemenea întăriri, în cari sunt menţionaţi şi rumânii, se întâlnesc numai în mod excepţional³⁾; dela această dată înainte ele devin din ce în ce mai numeroase.

Prin cele expuse până aci am dovedit că rumânii existau în Ţara-Românească din cele mai vechi timpuri. Părerea că ei n'ar fi decât foşti proprietari cari-şi pierduseră moşia, şi cari apoi ar fi fost lipsiţi de libertatea lor, fie treptat prin abuz, ori dintr'odată printr'o măsură administrativă, trebuie înlăturată. Iobăgia se constată în Ţara-Românească încă din secolul XIV. Negreşit, numărul

1) *Archiv. Stat. Secţia istorică*; originale slave cu traduceri.

2) *Ibidem*.

3) Iată cele înălnite de mine:

1529, Maiu 12. Moise Vodă mânăstirii Bistriţa (*Archiv. Stat. Secţia istorică*; orig. slav cu traducere de Dionisie eclesiarhul).

1540, Septembrie 1. Radu Paisie călugăriţei Anghelina (*Acad. Rom. Ms 2921, f° 5—6*).

1541, Iunie 1. Acelaş către aceeaş, (*Ibid. f° 3°—4*).

1541, Aprilie 27. Acelaş către Bârseanul vornicul (*Archiv. Stat. Snagov*, pach. 10, d. 4; orig. slav cu traducere din 1843).

1547. Mircea Vodă lui Bărcă pitarul şi jupânesei lui Erinii (*Archiv. Stat. Radu Vodă*, pach. 42, d. 1; traducere veche).

1553, Malu 27. Pătraşcu Vodă mitropolitului Anania (*Archiv. Stat. Mitropolia*, pach. 173, d. 1; orig. slav cu traducere din 1860).

1554—57, Octombrie 23. Acelaş mânăstirii Snagovul. (*Archiv. Stat. Snagov*, pach. 10, d. 11; orig. slav cu trad. din 1843).

1558, Aprilie 8. Petru Vodă mânăstirii lui Ghiorma postelnicul (Bl. D. Grecianu, *Genealogiile*, I, 9—10).

rumânilor a fost considerabil sporit prin scoborîrea în rândul lor a unui foarte mare număr de proprietari. Birurile mari aduc sărăcirea celor cari nu ocupă slujbe domnești și ca o urmare a ei pierderea moșiei și rumânirea. Fenomenul acesta s'a petrecut pe o scară foarte întinsă mai cu seamă în secolul XVI, ceea ce a îndreptățit credința curentă despre origina rumânilor din micii proprietari și introducerea recentă a rumâniei în domnia lui Mihai Viteazul ori puțin mai înainte.

Dar alături de rumânirea proprietarilor, există și un proces contrariu, care n'a fost încă observat, până acum, de *emancipare* a rumânilor. Emanciparea, sau cum i se zicea odinioară *judecirea* ori *megieșirea*, se făcea prin împroprietărire. Dobândirea libertății sigure n'ar fi însemnat nimic; cel liberat recădea în stare de rumânie, ori unde s'ar fi așezat aiurea. Din această cauză liberarea de rumânie se face numai prin cumpărarea dela proprietarul său a moșiei pe care rumânul se hrănește. Cel mai vechiu caz cunoscut de emancipare a rumânilor datează din prima jumătate a secolului al XV și este amintit cu prilejul unui proces desbătut în 1604. Niște megiași, adică proprietari în devălmășie din Văleni, cari se vânduseră rumâni lui Părvul logofătul, sunt revendicați dela acesta de către Opriș din Cârstenești sub cuvânt că s'au vândut fără știrea lui, și că el era mai volnic să-i cumpere fiind sloboziți de strămoșii lui. „Intru aceea domnia mea — spune Radu Șerban în actul de întărire pe care-l dă la 20 Iunie 1604 lui Părvu logofătul — am căutat și am judecat pe dreptate și după legea lui Dumnezeu dinpreună cu toți cinstiții boierii domniei mele, și am văzut și am proclamat *domnia mea și cartea lui Dan Vodă cel de de*

*mult, și am adevărat domnia mea cum că s'au răscumpărat acei mai sus numiți oameni de atunci, dintr'acele zile de demult“*¹⁾. Cel din urmă domn cu numele de Dan este succesorul lui Vlad Dracul, și domnia lui se mântue în 1448; răscumpărarea rumânilor din Văleni este așa dar anterioară acestor date.

În secolul al XVI-lea eliberarea rumânilor prin cumpărarea moșiei se petrece pe o scară destul de întinsă.

a) Uneori domnii acordă rumânilor domnești răscumpărarea. Rumânii din satul Orlea cumpără dela Mircea Ciobanul moșia domnească pe care trăiau și se fac megiași. Subt Pătrașcu cel Bun, călugării dela Cozia ridică însă pâra împotriva lor. arătând că satul nu fusese domnesc, ci era al mănăstirii, fiindu-i dăruit de Mircea cel Bătrân, și câștigă. Megiașii de o clipă redevin iarăș rumâni²⁾. Tot Mircea Ciobanul întărește la 21 Iunie 1559 satului Radovanul compus din 38 de oameni moșia Radovanul pe care domnul le-o vânduse mai înainte drept 217 vaci, pe lângă care mai dau acum 8500 aspri „ca să le fie lor moștenire dela domnia mea“³⁾. Sub fiul lui Mircea, sub Petru Voevod, oamenii din Radovan trebuie se se răscumpere însă, cu 10.000 de aspri și dela Mircea postelnicul, căruia satul îi fusese de moștenire⁴⁾.

b) Alteori rumânii se liberează plătind gloabele

1) *Arhiv. Stat. Mitropolia*, pach. 100 netrebnice, d. 2; original slav cu traducere d'n 1745 de Lupu dascălul.

2) Vezi doc. din 12 Aprilie 1569 (*Arhiv. Stat. Condica Costei* No 18, f° 106) și doc. din 20 Aprilie 1571 (*Ibidem, Secția Istorică* orig. slav cu traducere din 1844).

3) *Arhiv. Stat. Condica Brâncov.* nr. 4, f° 304 v.

4) *Ibidem*, f° 305 v.

sau amenzile în locul proprietarului. Unele gloabe fiind foarte mari și proprietarii neputându-le plăti, domnul le cerea atunci dela rumâni făcându-i pe ei proprietarii moșiei. Pe teritoriul satului Vianul, luat de Mircea Ciobanul dela Velica din Șetoaia și dăruit lui Ganea portarul, aflându-se un Evreu ucis, domnul hotărăște ca dușegubina de 40.000 de aspri către rudele mortului, pe care proprietarul nu o putea plăti, să o plătească satul „și să fie judeci“. La rugăciunea portarului, Mircea Ciobanul revine asupra acestei hotărâri plătind el gloaba și dăruindu-i iarăș satul¹⁾. Subt Petru Vodă, fiul lui Mircea Ciobanul, mănăstirea Bistrița are proces cu niște rumâni ai săi din Potel, cari susțineau că sunt proprietari acolo, fiindcă plătiseră în doninia lui Pătrașcu cel Bun trei dușegubine. Se dovedește însă că le plătiseră din vina lor, pentrucă, fiind paznici la Dunăre împreună cu alți rumâni din Potel, ca să nu lase pe fugari să iasă din țară și să împiedece intrarea făcătorilor de rele, ei scăpaseră trei fugari prin acel loc²⁾.

c) De cele mai multe ori rumânii sunt însă liberați de bună voie chiar de stăpânii lor aflați în strâmtorare. În lipsă de alți cumpărători dintre rude și vecini, proprietarul le vinde lor moșia, judecându-i. Se pare că rumânii aveau chiar un drept de protimis. La 5 Iulie 1623 Radu Mihnea

1) Actul de confirmare dela Pătrașcu cel Bun din 7 Ianuarie 1553 în *Arhivele Statului, Secția Istorică*, cu 2 traduceri. Publicat de St. D. Grecianu, *Genealogiile*, II, 285. Fără arătarea lunii fusese publicat și de A. Odobescu în *Antichitățile din județul Romanași*, p. 143—144.

2) Actul de întărire dat mănăstirii la 4 Septemvrie 1560 la *Arhiv. Stat. Bistrița*, pach. 14, d. 6. Vezi și doc. din 20 Aprilie 1560, la *Arhiv. Stat. Secția istorică*.

întărește lui Condi mare portar stăpânirea asupra satului Deși din Gorj, și cu rumânii anume, pe care îl cumpărase dela Stanciul Ciolca din Bibești și dela fiii lui. „Însă să se știe că a dat Stanciul Ciolca libertate acestor rumâni din Deși ca să se răscumpere de către dânsul și le-a pus zi și soroc ca să-i aducă bani la zi ca să fie cenezi mai bine de cât să-i vază altuia spre a fi rumâni. Iar apoi acești rumâni n'au putut să dea bani lui Stanciul ca să se răscumpere în nici un chip“. Atunci el îi vinde Condi¹⁾. În domnia lui Mircea Ciobanul satul *Zăvalul* se răscumpără dela Ancuța băneasa, moașa lui Radu Șerban, și dela fratele ei Mircea postelnicul²⁾. Satul *Crucea*, pe care Mircea Ciobanul îl confiscase dela Buzeștii pribegi dăruindu-l lui Nan paharnicul, este vândut de acesta unor rumâni de acolo „Oprea cu ceata lui și Mușat și Daico“, cari își făcuseră și carte de întăritură dela Petru Vodă (1558—68)³⁾. Doisprezece rumâni din *Rătunda* dela Meteleu cumpără în zilele lui Alexandru Vodă (1568—77) dela Cârștian Măndescul, proprietarul lor, 250 de stânjeni și se fac cenezi⁴⁾. În prima domnie a lui Mihnea (1577—83) rumânii din *Strâmba* cumpără jumătate din sat dela Barbu și Negrea,

1) Al. Ștefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj*, *Ța. Jiu*, 1908, p. 426.

2) Vezi documentele din 1 August 1608 și 22 Decemvrie 1601 în Ms. 2073 dela Acad. Rom. f° 70—78.

3) În *Condica Călușului*, incorporată în *Condica Brâncov*. Nr. 4 dela *Arhivele Statului*. Publicat de A. Odobescu, *Antichitățile din județul Romanași*, p. 144—5.

4) Doc. din 19 Maiu 1595 la *Arhiv. Stat. Secția istorică*, 1914 slav cu traducere din 1767.

fii lui Țalapie logofătul¹⁾. Tot atunci satul *Cornul* al lui Oprea slugerul din Sălătruc este vândut de socrul acestuia și de unchiul lui, Văsiu și Badea, rumânilor²⁾. Cumpărări de moșie de către rumâni mai aflăm în *Cioroiul* dela Neculcea din Vlădeni³⁾ și în *Pietroșița* dela boierii din Fiani⁴⁾.

d) Sunt și cazuri când libertatea rumânilor este provizorie și condițională: proprietarul le-o acordă ca un zălog pentru o sumă de bani împrumutată, până când le va putea-o înapoia. În domnia lui Mihnea Turcitul (1577—91) Mogoș cneazul din Grădiștea de jos lasă slobozi pe doi rumâni ai săi, Toader și Bascul, până ce le va plăti 1600 de aspri pe care îi împrumutase dela ei⁵⁾.

Procesul acesta de emancipare al rumânilor, pe care îl constatăm încă dela începutul secolului al XV-lea, constituie o nouă și puternică dovadă despre existența străveche a rumâniei în Țara-Rumânească.

Rumânia apare dela început ca o stare bine caracterizată. În raporturile rumânilor cu proprietarii nu se constată, în toată epocă pe care am studiat-o, nici o schimbare; situația lor este aceeași pe vremea lui Mihai Viteazul ca și cu două secole

1) Vezi doc. din 9 Octombrie 1583 la *Arhiv. Stat. Govora*, pach. 10, d. 7; orig. slav. cu traducere de Dionisie ecleziarhul.

2) Doc. din 20 Ianuarie 1580 la *Arhiv. Stat. Episcopia Buzău*, pach. 92, d. 4; orig. slav. cu traducere din 1850.

3) Doc. din 18 Sept. 1589 și 26 Ianuarie 1614 la *Arhiv. Stat. Secția istorică*; copii românești din 1848.

4) Doc. din 15 Ianuarie 1605 la *Arhiv. Stat. Cotroceni*, pach. 59, d. 11; orig. slav. cu traducere de St. Nicolaescu.

5) Vezi două documente din 15 Ianuarie 1599 la *Arhiv. Stat. Secția istorică*: orig. slave cu traduceri din 1843.

mai înainte. Rumânul se afla cu toți urmașii lui în linie bărbătească în atârnare perpetuă de stăpânul său. Acesta are asupra lui același drept de stăpânire ca și asupra pământului. În actele de înțărare din secolul al XVI-lea rumânii sunt înșirați la olaltă cu pădurea, moara și viea. Domnul confirmă proprietarului „toată partea sa, câtă se va alege, din rumâni, din apă, din pădure și din dealul cu vii“¹⁾.

1) 1528, Mai 25. Radu Vodă întărește mănăstirii Argeș „satul Pi ești jumătate și din mori jumătate“ (*Arhiv. Stat. Secția istorică*; orig. slav. cu traducere veche).

1540, Septembrie 1. Radu Vodă întărește Căplei, fata lui Ivașco, nepoata călugăriței Anghelina, între altele partea lui Borcea șerarul, ginerele Anghelnei, din Brănești, „din câmp, și cu vii în deal și cu rumâni“ (*Acad. Rom. Ms 2921, f. 5—6*). Actul e reconfirmat la 1 Iunie 1541 (*Ibidem*, p. 3—4).

1547. Mircea Vodă confirmă lui Bărcă pitarul și jupănelul lui Er'ni satul Bănești pe Neajlov „cu tot hotarul de în câmp și de în pădure și de în apă, cu morile și cu toți rumânii și cu tot veni ul“ (*Arhiv. Stat. Radu Vodă*, pach. 42, d. 1; traducere veche).

1553, Maiu 27. Pătrașco Vodă întărește mitropolitului Anania partea din Fileni a lui Voico visterul „toată și ori câtă se va alege și din câmp și din rumâni și din vii“ (*Arhiv. Stat. Mitropolia*, pach. 173, d. 1; orig. slav. cu traducere).

(1554—57), Octombrie 23. Pătrașco Vodă împuternicește mănăstirea Snagovul să stăpânească partea lui Bărsan din Băbeni „și din vii și din sat și din rumâni și din tot“ (*Arhiv. Stat. Snagov*, pach. 10, d. 11; orig. slav. cu trad. din 1843).

1564, August 24. Petru Vodă confirmă lui Dragomir logofătul „satul Vărăști jumătate din rumâni și din mori și de prostulindeni“ (*Arhiv. Stat. Mitropolia*, pach. 147, d. 1).

1567, Iunie 17. Petru Vodă întărește mănăstirii Tismana partea jupănelului Rada din Izvarna „vericâtă se va alege și din rumâni și din dealul cu vii“ (A. Ștefulescu, *Documente slav-române*, p. 160—3).

Când rumânii nu sunt stăpâniți de către proprietarii lor în devălmășie, ca moșia, ei sunt împărțiți,

1567, Noemvrie 20. Petru Vodă întărește lui Radu pițarul și Dobruș postelnicul ocina lor din Văselești „din pădure și din apă și cu rumânii și cu via, cât se va alege” și ocina din Găvănești „cât se va alege din pădure, din apă și cu rumâni”, cari le erau de baștină (*Arhiv. Stat. Radu Vodă*, pach. 39, d. 1).

1568, Ianuarie 1. Petru Vodă confirmă mănăstirii Tismana stăpânirea peste jumătate din satul Nisipul „veri cât se va alege din rumâni, din câmp și din pădure” (*A. Ștefulescu, Documente slavo-române*, p. 163—4).

1569, Septemvrie 11. Alexandru Vodă întărește mănăstirii Glavaciocul partea lui Hamza banul din Obislav toată „din rumâni și din apă și din uscat și câmp și din pădure și de pretutindenea” (*Arhiv. Stat. Glavacioc*, pach. 9; orig. slav cu traducere din 1843).

1570, Dechemvrie 14. Alexandru Vodă întărește lui Radu și fraților săi Dragomir, Albul și Nan ocina la Aninoasă „din plasa Babei din partea Oancei, din toată, jumătate, din rumâni și din mori și din trestie și din câmp și din munti și din pădure și de peste toată ocina din jos și din sus”, pe care o cumpăraseră. (*Arhiv. Stat. Mitropolia*, pach. 96, d. 1; orig. slav cu trad. de St. Nicolaescu).

1573, Octomvrie 23. Alexandru Vodă întărește lui Dragomir marele vornic 3 funii cu rumâni în Borus, peste cari fusese înfrățit de foștii proprietari, 9 la număr, „veri câtă se va alege din rumâni și din câmp și din pădure și din șederea saului și de pretutindenea” (*Arhiv. Stat. Mitropolia*, pach. 4, de 2; orig. slav cu trad. din 1864), etc. etc.

Alte documente în care rumânii sunt trecuți la o laltă cu pădurea, câmpul, apa, vile, etc.: 1560, Aug. 9; 1567, Iunie 17; 1567, Sept. 4; 1568, Ianuarie 1. (Toate la *Arhiv. Stat. Secția Istorică*).

atunci în actul de întărire se indică numărul lor¹⁾,

1) 1560, Ianuarie 9. Petru Vodă întărește mănăstirii Bolutinul moșie în Izvorani „partea Stoi logofătul toată dupretutindenea și cu trei rumâni”, pe care el o dăruise mănăstirii. (*Arhiv. Stat. Mihai Vodă*, pach. 1, d. 1; traducere de Lupu dascăul).

1572, Iunie 30. Aceiaș întărește lui Coresi logofătul mai multe cumpărături între cari „în Vlădulești din partea lui Stan Sperlea un rumân... cumpărat cu 490 de aspri”. (*St. D. Grecianu. Genealogiile*, II, 185).

1575, Ianuarie 15. Alexandru Vodă întărește mănăstirii Vieroșul un vad de moară, o vie și un rumân din Golești, pe cari i le dăruie Sara monahia și sora ei Caplea (*Acad. Rom. Ms 2921*, f° 12—13).

1575, Aprilie 5. Cartea lui Mitrea vistierul și a jupănesei lui Neaga către Episcopia Buzăului și episcopul Anasie dăruindu-i „ocina din Polat 4 rumâni, însă partea lui Ivăniș” cumpărată dela nepoții acestuia (*Arhiv. Stat. Secția Istorică*; orig. slav cu traducere de St. Nicolaescu).

1575, August 1. Alexandru Vodă întărește lui Stoica postelnicul moșie în Maxin, din partea jupănesei Neaga jumătate și cu 4 rumâni și din Berindești iar din partea jupănesei Neagăi jumătate și cu 1 rumân (*Arhiv. Stat. Secția Istorică*).

1568—77, Ianuarie 12. Alexandru Vodă întărește lui Gherghina logofătul niște vie dela Leurdeni, pe cari le-a cumpărat dela verii săi primari, fiii lui Roșca, „și le-a dat lor 4 rumâni din Mușetești, 2 buni și 2 săraci” (четири кечни и 2 мшетеши в до-ри а дге шромаш). (*Arhiv. Stat. Secția Istorică*; orig. slav cu traduceri de Z. Arbore și St. Nicolaescu).

1580, Septemvrie 22. Anania, fost mitropolit, dăruiește Mitropoliei mai multe cumpărături ale sale în Sârbi „dela Bianca, sora Margăi, un rumân din Sârbi cu deșnițele și cu grădina, dela Petru Săcuianul moșia cu 2 rumâni cu toate deșnițele și cu grădină cu pomi...” (*Arhiv. Stat. Secția Istorică*).

1583, Aprilie 10. Mihnea Vodă întărește lui popa Atanasie din Targoviște „ca să fie lui ocina în Stoinești 3 rumâni și cu toate deșnițele și curăturile lor, câte vor avea, partea lui laudat și a jupănesii lui Voicăi toată, oarecât se va alege,

iar uneori sunt arătați și pe nume¹). Rumânul fiind considerat ca o parte a moșiei, el urmează întru toate soarta acesteia. Proprietarul îl vinde, îl dăruiește ori îl dă de zestre împreună cu ea. Le-

den câmp, den uscat și den apă și de peste tot hotarul", pe care o cumpărase dela Lăudat cu 3500 aspri (N. Iorga, *Studii și Documente*, XVIII, 75).

1583, Maiu 23. Mihnea Vodă întărește lui Drăgoiu și Petru, între altele, „moșie în Groși, o delniță a lui Dan Cârlogan dela nepotu-său Galeș cu 1500 aspri. Și iar a cumpărat Dan (fiul lui Petru) moșie în Groși un rumân cu delnița lui dela Galeș cu 1500 aspri. Și a cumpărat Păs răvan (fiul lui Petru) moșie în Stejar 2 rumâni cu delnițele lor dela Galeș cu 3000 de aspri" (A. Ștefulescu, *Documente slavo-române*, p. 233—5).

1586, Septembrie 21. Acelaș întărește mănăstirii Vieroșul niște danii pe cari i le făcuse Ivașco vornicul: „Ci iar a cumpărat la Bratia un rumân cu delnițele lui dela Badea drept 1000 de aspri, și iar a cumpărat la acel sat 2 rumâni dela Stoica al Plăti drept 2000 aspri gata; și au închinat aceste mai sus zise moșii și rumâni sfintei d-zeești mănăstirii" (*Acad. Rom. Ms 2921 f° 188°—189*).

(1) 1558, Iulie 30. Mircea Vodă întărește lui Sănciuc postelnicul a treia parte din Drăgoești „și cu rumânii anume Drăgoiu și cu fii săi, și frate-său Mușat și cu fii, și Oprea Bolborea și cu fii săi, Stan Bumbul și cu Bucșă și cu fratele-său și cu fiul lui", pe cari și-i alesese de către frații lui. (A. Ștefulescu, *Documente slavo-române*, p. 379).

1572, Iulie 13. Alexandru Vodă întărește lui Dragomir, Lazăr și Ivașco, feciorii Tătulesii din Câmpulung, „ca să le fie lor un rumân anume Stan al lui Mogoș din Ștefănești dela podgorie, pentru că l-au cumpărat Dragomir și cu frații lui, Lazăr și Ivașco, dela Stanciul, feciorul Badei al Belcei din Cotești, drept 4000 aspri gata" (N. Iorga, *Studii și Doc. XVIII*, 74).

1574, Februarie 18. Alexandru Vodă confirmă lui Mogoș din Stănești moșia lui de acolo peste care așezase pe fetele sale Dobra și Sora, ne mai având alți copii. „Inșă fiice-si Dobrei a dat o delniță cu un rumân anume Drăghiciu înainte, iar

gătura rumânului cu pământul constituie un drept al lui, rezultat din folosința îndelungată a aceleiaș bucăți de pământ. Orice îmbunătățire făcută de el, casa pe care și-a construit-o, viea sau livedea pe cari le-a sădit, locul curățit în pădure, sunt averea lui. Plătind proprietarului dijma legiuită, el este stăpân deplin asupra lor, putând chiar să

de acia să fie Dobra și Sora tot pe din două preste toată moșia". (*Acad. Rom. Ms 1448*, p. 276).

1576, Iunie 18. Alexandru Vodă întărește lui Micu moșie în Drăghici, pe care o cumpărase dela Negrit. „Și iar a cumpărat Micul dela Sava un rumân anume Bordea cu toate delnițele lui și cu toa e ogrăzile lui, și din pădure și de peste tot hotarul drept 1000 aspri". (*Arhiv. Stat. Govora*, pach. 20 d. 1; orig. slav cu traducere din 1848).

1576, Iulie 12. Alexandru Vodă întărește lui Dumitru slugerul „un rumân anume Neagoe din Ștefănești, pentru că l-a cumpărat dela Drăghici din Găești" (N. Iorga, *Studii și Doc. VII*, 48—9).

1576, August 31. Anca, jupâneasa Codrii logofătului, lasă mănăstirii Vieroșul, după moartea soțului său, toată averea ei, moșii și țigani, „fără numai un rumân anume Neagoe cu delnița lui din satul meu, din Purcăreni, pentru că pe acela eu singură l-am lăsat să fie sfintei biserici din sat, unde îmi va zăcea trupul meu, de îngrădire și de învălș, și să o păzească din lumânări" (*Acad. Rom. Ms 2921*, f° 57).

1578, Februarie 6. Mihnea Vodă întărește lui Negre partea tatălui său Sucală toată din Jupăneni, Cotenești, Lucăcești; și din Neagomireși „partea tatâne-său lui Sucală și un rumân anume Viadul... Și iar să fie lui Negre moșie la Boteni partea tatâne-său lui Sucală și cu 2 rumâni anume Ivan și Stan, și moșia toată". Sucală avusese un frate, Părvul, care, neavând copii, își lăsase partea sa jumătate nepotului său Negre, „jumătate și cu 3 rumâni, anume Jagheu și Vălcuș, amândoi din Lucăcești, și din Cotenești Pașache, lor illă jumătate de moșie să fie a Părvului și ngur", (*Arhiv. Stat. Mitropolia*, pach. 96, d. 4; orig. slav cu traducere de Iupu dascălul).

le vândă ca pe orice lucru care-i aparține. Când însă rumânii n'au asemenea îmbunătățiri cari să-i lege de pământul pe care se hrănesc, atunci proprietarul și-i poate strânge după diferite moșii pe una singură, poate vinde moșia oprindu-i pe ei, sau numai pe ei păstrând moșia. Iată un exemplu de sat format cu rumâni cumpărați în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Radu Paisie dăruiește boierului său Radu clucerul Golesecu, cu prilejul căsătoriei lui, siliștea Bistrețul și poiana Urîților, pe cari domnul le cumpărase dela Marga din Caracal. „Și când a fost miluit Radu Voevod pe... Radu clucerul — spune Alexandru Vodă în hrisovul de întărire pe care-l dă la 7 Aprilie 1572 lui Ivașco logofătul și Albu clucerul, fii lui Radu — atunci nu era sat pe această ocină mai sus zisă, ci a cumpărat Radu clucerul rumâni (кочини) și a făcut satul care se numește Urîții“¹⁾.

Cercetarea noastră ne-a condus la concluzia că rumânia exista în Țara-Românească din cele mai vechi timpuri. Până către sfârșitul secolului al XVI-lea întregă populație care trăie în satele boierești, călugărești și domnești era alcătuită numai din rumâni. Faptul că poporul român se înfățișează dela început format din două pături sociale distincte: *proprietari și iobagi*, cari se diferențiaseră înainte de secolul al XIV-lea, și că numele de *rumâni* constituia nu o denumire etnică, ci una socială, reprezentând numai pe iobagi, este de cea mai mare însemnătate. El deschide studiilor asupra istoriei noastre vechi o nouă perspectivă. Trecutul

(1) *Arhiv. Stat. Episcopia Râmnic*, pach. 17 netreb. d. 3; orig. slav. cu traducere de Z. Arbore corectată de Ilie Bărbulescu.

poporului român în cele zece veacuri despre cari izvoarele tac, se oglindește în întocmirea socială cu care el apare în istorie *în regiunea unde dezvoltarea sa a fost mai ferită de înrâuriri străine*. Această întocmire ne arată mai clar și mai convingător decât orice altă mărturie istorică, atât soarta elementului roman în timpul năvălirilor barbare, cât și modul cum s'a format prin înrâurirea năvălitorilor naționalitatea română.

Să revenim însă la legătura lui Mihai Viteazul. În urma celor expuse mai sus asupra rumânicii în veacurile al XV-lea și al XVI-lea, este evident că cele două interpretări cari i s'au dat până acum trebuiesc înlăturate. Mihai nu putea să introducă, nici să consacre oficial o stare de lucruri care exista în mod legal de veacuri. Rostul legăturii sale este cu totul altul.

II

Legătura lui Mihai Viteazul.

Până acum s'au publicat 18 documente în cari legătura lui Mihai este menționată. În cercetările mele am descoperit încă 56, așa că numărul celor cunoscute astăzi se ridică 'la 74¹⁾. Cu timpul se vor mai găsi, de sigur, și altele, dar este mai puțin probabil ca ele să cuprindă elemente deosebite de cele aflate în acestea. Cel mai vechiu document care o amintește datează din 1613, cel din urmă din 1709. Este însă de observat că de la Radu Leon înainte legătura lui Mihai este menționată numai în procese cari fuseseră pentru întâia oară desbătute în domniile anterioare. Perioada aplicării ei efective se sfârșește așa dar cu prima domnie a lui Grigore Ghica (1664).

Măsura lui Mihai a fost numită de către urmașii săi în două feluri :

1. Radu Mihnea îi zice în actul său slavon din 1613 *tăkmăjenie Mihail Voevoda*, ceeace Dionisie celestiarhul, un bun cunoscător de slavonește, a tradus prin *așezământul lui Mihai Voevod*²⁾. În două răvase românești dela același domn este nu-

1) < La aceste 74 s'au mai adăos încă 6. Vezi, la urmă, doc. no. 16, 17, 25, 29, 36, 56 >

2) Vezi la urmă doc. n° 1.

mită însă *întocmeala lui Mihai Voevod*¹⁾, care este expresiunea românească contimporană corespunzătoare celei slavone.

2. După Radu Mihnea s'a întrebuințat în mod consecvent o altă denumire: *svezanie Mihail Voevoda* în documentele slavone, iar în cele românești: *legătura lui Mihai Vodă*, care este traducerea expresiunii slavone. O singură dată, și anume într'un document al lui Gavriil Moghilă din 8 Iunie 1620, se găsesc întrebuințate amândouă: *takmejenia* i *svezania Mihail Voevod*, adică *întocmeala* și *legătura lui Mihail Voevod*²⁾. Denumirea de *legătură* i s'a dat avându-se în vedere efectele ei.

Cu toate că numărul documentelor cari pomenesc de *legătura lui Mihai* este destul de mare, ele ne dau prea puține lămuriri asupra ei. Cea mai importantă este aceea din actul lui Radu Mihnea: Mihai așa au fost făcut *întocmeala* atunci cum care pe unde va fi, acela să fie rumân în veci unde se va afla. Celelalte cuprind doar aplicări în diferite cazuri speciale ale acestei hotărâri. Toate dovedesc acelaș lucru: cel ce trăia pe pământul altuia, trebuia să fie rumân al proprietarului pe moșia căruia îl apucase *legătura*.

Măsura lui Mihai nu modifica întru nimic situația rumânilor cari în momentul decretării ei se aflau pe moșiile stăpânilor lor. Ei continuau a fi rumâni ca și mai înainte. Ea crea însă o nouă categorie de rumâni, cari sunt numiți de aci înainte *rumâni de legătură*. În documentele următoare se face adeseori deosebire între unii și alții. Iată câteva exemple. Matei Basarab, dăruind la 7 Au-

1) *Ibidem*, n° 2 și 3.

2) *Ibidem*, n° 21.

gust 1636 satul domnesc Detcoii lui Oprea, marele agă, se adresează rumânilor astfel: „Drept aceia și voi rumânilor cari vă veți afla de moșie de Detcoi și apucați de *legătura* (lui) Mihaiu Voevod, în vreme ce veți vedea această carte a domniei mele, iar voi să căutați să aveți a asculta de boiarinul domniei mele“¹⁾. Călugărul Ion Bârsescul împreună cu fiul său și doi nepoți vând la 4 Iunie 1645 jupânesei Ilicăi a banului Radu Buzescu satul Dobra de sus (Vâlcea) „tot satul cu tot hotarul și cu toți rumânii, *câți se vor afla de moșie și de legătura lui Mihai Voevod*, și cu tot venitul“²⁾. La 12 Iunie 1647 Matei Basarab întărește mănăstirii Argeșul stăpânirea asupra unui sat al ei din Ialomița „și cu rumânii toți, *câți se află de moștenire și de legătură*“³⁾.

Legătura lui Mihai crease prin urmare alături de rumânii cei de moșie sau de moștenire, adică rumânii pe cari proprietarii și-i stăpâneau din vechime, încă o categorie: *rumânii de legătură*. Din numeroasele procese pe cari le au în sec. XVII rumânii cu proprietarii, se vede că erau considerați ca rumâni de *legătură* toți oamenii pe cari măsura lui Mihai îi apucase șezători pe moșiile proprietarilor, oricare ar fi fost starea lor de mai înainte.

Se naște acum întrebarea dacă acești rumâni de *legătură*, creați prin actul lui Mihai Viteazul, fuseseră mai înainte oameni liberi, pe cari el îi rumânise, ori tot rumâni dar într'o situație excepțională.

Am văzut că până spre sfârșitul secolului al

(1) Vezi la urmă, doc. n° 23.

(2) Vezi la urmă doc. n° 35; Vezi și n° 63.

(3) *Ibidem*, n° 39; vezi și nr. 63.

mită însă *întocmeala lui Mihai Voevod*¹⁾, care este expresiunea românească contimporană corespunzătoare celei slavone.

2. După Radu Mihnea s'a întrebuințat în mod consecvent o altă denumire: *svezanie Mihail Voevoda* în documentele slavone, iar în cele românești: *legătura lui Mihai Vodă*, care este traducerea expresiunii slavone. O singură dată, și anume într'un document al lui Gavriil Moghilă din 8 Iunie 1620, se găsesc întrebuințate amândouă: *takmejenia* i *svezania Mihail Voevod*, adică *întocmeala* și *legătura lui Mihail Voevod*²⁾. Denumirea de *legătură* i s'a dat avându-se în vedere efectele ei.

Cu toate că numărul documentelor cari pomenesc de *legătura lui Mihai* este destul de mare, ele ne dau prea puține lămuriri asupra ei. Cea mai importantă este aceea din actul lui Radu Mihnea: Mihai așa au fost făcut *întocmeala* atunci cum care pe unde va fi, acela să fie rumân în veci unde se va afla. Celelalte cuprind doar aplicări în diferite cazuri speciale ale acestei hotărâri. Toate dovedesc acelaș lucru: cel ce trăia pe pământul altuia, trebuia să fie rumân al proprietarului pe moșia căruia îl apucase *legătura*.

Măsura lui Mihai nu modifica întru nimic situația rumânilor cari în momentul decretării ei se aflau pe moșiile stăpânilor lor. Ei continuau a fi rumâni ca și mai înainte. Ea crea însă o nouă categorie de rumâni, cari sunt numiți de aci înainte *rumâni de legătură*. În documentele următoare se face adeseori deosebire între unii și alții. Iată câteva exemple. Matei Basarab, dăruind la 7 Au-

1) *Ibidem*, n° 2 și 3.

2) *Ibidem*, n° 21.

gust 1636 satul domnesc Detcoii lui Oprea, marele agă, se adresează rumânilor astfel: „Drept aceia și voi rumânilor cari vă veți afla de moșie de Detcoi și apucați de *legătura* (lui) Mihaiu Voevod, în vreme ce veți vedea această carte a domniei mele, iar voi să căutați să aveți a asculta de boiarinul domniei mele“¹⁾. Călugărul Ion Bârsescul împreună cu fiul său și doi nepoți vând la 4 Iunie 1645 jupânesei Ilicăi a banului Radu Buzescu satul Dobra de sus (Vâlcea) „tot satul cu tot hotarul și cu toți rumânii, *câți se vor afla de moșie și de legătura lui Mihai Voevod*, și cu tot venitul“²⁾. La 12 Iunie 1647 Matei Basarab întărește mănăstirii Argeșul stăpânirea asupra unui sat al ei din Ialomița „și cu rumânii toți, *câți se află de moștenire și de legătură*“³⁾.

Legătura lui Mihai crease prin urmare alături de rumânii cei de moșie sau de moștenire, adică rumânii pe cari proprietarii și-i stăpâneau din vechime, încă o categorie: *rumânii de legătură*. Din numeroasele procese pe cari le au în sec. XVII rumânii cu proprietarii, se vede că erau considerați ca rumâni de *legătură* toți oamenii pe cari măsura lui Mihai îi apucase șezători pe moșiile proprietarilor, oricare ar fi fost starea lor de mai înainte.

Se naște acum întrebarea dacă acești rumâni de *legătură*, creați prin actul lui Mihai Viteazul, fuseseră mai înainte oameni liberi, pe cari el îi rumânise, ori tot rumâni dar într'o situație excepțională.

Am văzut că până spre sfârșitul secolului al

(1) Vezi la urmă, doc. n° 23.

(2) Vezi la urmă doc. n° 35; Vezi și n° 63.

(3) *Ibidem*, n° 39; vezi și nr. 63.

XVI-lea orice om liber, fie el un fost proprietar care își vânduse moșia, ori un străin venit de peste hotare, prin faptul așezării sale pe o moșie, devenia rumân al proprietarului. Alegerea locului însemna în realitate alegerea stăpânului. Prin această închinare benevolă rumânul contracta o obligațiune asupra căreia nu mai putea reveni. Răspunderea proprietarului pentru birul său da acestei obligațiuni o sancțiune oficială. Stabilită pe această cale, rumânirea oamenilor liberi era considerată ca legală fără de nici o altă consacrare.

De cele mai multe ori însă țaranii cari veniau de peste hotare, ori se pretindeau ca atare, erau în realitate rumâni fugiți de pe la stăpânii lor. Aci este nevoie de o lămurire. Rumânii se caracterizează în tot cursul istoriei noastre printr'o mare nestabilitate. Ei înfățișează o mișcare de fluctuație neconținută. Dispariția și reînființarea, adesea sub alte nume, a satelor și sloboziiilor, variabilitatea extremă a populației lor dela un an la altul, oscilarea elementului românesc de o parte și de alta a granițelor, precum și expansiunea în ținuturi mai puțin populate, sunt fenomene caracteristice ale istoriei noastre determinate de această fluctuație.

Uneori rumânii fugari trec în țerile vecine. Paza hotarelor, oricât de severă, nu putea împiedica emigrarea. Spre a o mai înfrâna, statul se văzuse silit să acorde rumânilor din apropierea graniței o ușurare de bir cam de o treime față de birul celorlalți rumâni din lăuntrul țerii. Curentul de emigrare era însă compensat printr'unul, tot așa de puternic, de imigrare. De cele mai multe ori noii veniți nu erau străini, ci fugarii de mai înainte, cari se reîntorceau sub nume de Sârbi, Bulgari,

Moldoveni ori Ungureni, spre a se așza în satele unde li se oferă o mai bună ocrotire.

De obicei însă rumânii fugiți rămâneau tot în țară. Ei se ascundeau prin satele mânăstirilor ori ale boierilor puternici, unde se înfățișau mai todeauna ca veniți de peste hotare. Atât proprietarul cât și rumânii, în mijlocul cărora se stabiliau, aveau tot interesul ca să le tănuiască prezența: proprietarul pentru lucrul și dijmele ce lua dela ei, rumânii pentru ușurarea pe care le-o aduceau, contribuind împreună cu ei la plata birului care până la o nouă seamă rămânea acelaș, oricâți locuitori s'ar fi aflat în sat.

Ceeace provoacă de regulă fuga rumânilor sunt *birurile și năvălirile străine*. Indatoririle lor către proprietari, stabilite potrivit unei străvechi datine numită *legea rumânilor*, sunt, cu rari excepțiuni, mai pretutindeni aceleași. Singure dările către visterie variază, și încă foarte mult, dela un sat la altul. Ele atârnă de trecerea pe care proprietarul satului, boier ori mânăstire, o are la domnie. Dacă se bucură de favoarea domnului, el dobândește scutiri pentru rumânii săi, îi ocrotește la stabilirea birului, înscriindu-i cu nume mai puține în catastroful visteriei, și abate dela ei *năpăștile*, adică birurile pe cari, după principiul răspunderii colective, trebuiau să le plătească adesea pentru alții. La asemenea stăpâni se duc fugarii de se închină rumânii.

Rătăcirile acestea ale rumânilor dela un stăpân la altul erau favorizate foarte mult de nestatornicia vieții politice de odinocară. Din cauza deselor schimbări de domni, situațiile boierilor sunt trezătoare. Dar odinioară birurile erau atât de mari și organizarea fiscală așa fel alcătuită, încât boie-

rul nu se putea menține decât mulțumită avantajelor puterii. De nu putea fi cu domnul, el trebuia să fie împotriva lui, luptând pentru întronarea protectorului său. Favorit ori răsvrătit și pribeag, iată alternativa în care această organizare punea pe boierul de odinioară. Satele împărtășesc la rândul lor soarta stăpânilor: populate și îndestulate când ei sunt în favoare, ele sărăcesc și se împrăștie când nu mai are cine să le ocrotească.

Celălalt factor care provoacă fuga rumânilor sunt răsboaiele și năvălirile străine. La apropierea vrăjmașilor locuitorii fug, adăpostindu-se prin locuri ferite. Când primejdia a încetat, înfățișarea ținuturilor pe unde trecuseră năvălitorii este cu totul alta. În vechile așezări s'au produs prefaceri adânci. Dacă proprietarii sunt alipiți de moșia lor, rumânii, pe cari de cele mai multe ori nimic nu-i leagă de satul și stăpânul pe care-l părăsiseră, rareori se reîntorc la locurile lor. Cei mai mulți se folosesc de asemenea prilejuri spre a se stabili în satele unde puteau avea o mai bună ocrotire.

Dar prin închinarea sa către alt proprietar, legătura care unia pe rumânul fugar de fostul său stăpân nu era desființată. El rămânea nesupărat numai atâta vreme cât nu i se da de urmă. Oricât de târziu ar fi fost găsit, era adus înapoi. În Țara Românească dreptul stăpânului asupra rumânului fugar nu era supus, ca în Moldova, prescripției. Am văzut că Ghinea diaconul putea să reclame după trecere de aproape 30 de ani pe cei doi rumâni din Băbeni fugiți dela socrul său. De obicei când proprietarul pornia în căutarea fugarilor săi, el lua dela domnie o carte de împuternicire. Satul care s'ar fi dovedit să-i ascunde, ori se împotrivesc ca stăpânul lor să și-i iea, se pedepsea potrivit

obiceiului pământului, cu o gloabă cu 6 boi. În cartea de împuternicire se indica și slujbașul domnesc care să dea ajutor proprietarului în asemenea cazuri și să execute gloaba dela cei vinovați ¹⁾.

Am stăruit asupra acestor fapte pentru că ele ne ajută ca să putem înțelege legătura lui Mihai. Mai înainte de a încerca explicarea ei, este necesar să stabilim când și în ce împrejurări a fost decretată. În această privință găsim o foarte prețioasă indicațiune cu prilejul unui proces pe care Hrizea logofătul îl are în a doua domnie a lui Alexandru Iliș cu niște rumâni din Bălteni (Ilfov). Hrizea cumpăraseră mai înainte acest sat dela boierii Cojăști; el trimesese apoi în diferite rânduri de strânsese pe rumâni de pe unde au fost risipiți. Intre ei se găseau câțiva aduși sub Alexandru Conul (1623—27), pe care îi adevărase a fi fost de baștină din Bălteni și apucați de legătura lui Mihai Vodă acolo. În domnia lui Alexandru Iliș acești rumâni vin cu plângere la divan zicând „cum că nu au fost rumâni de baștină din Bălteni, nici nu au șezut vreodată pe moșia Băltenilor, nici s'au hrănit acolo pe acea moșie, nici i-au apucat

(1) Iată câteva cărți domnești pentru strângerea rumânilor fugiți:

1619. Maiu 20. Gavriil Mogh'la mănăstirii Argeșului (*Arhiv. Stat. Episcopia Argeș*, pach. 69^a, d. 10).

1619. Acelaș lui Ștefan și Rađu pentru rumânii din Lăcusteni (*Acad. Rom.* pach. 124, d. 177).

1620. Maiu 22. Acelaș mănăstirii Strâmbul pentru rumânii din Pântănele (*Condica M-rii Găiseni*, f° 281; note comunicate de d-l I. Marinescu).

1628. Aprilie 2. Alexandru Iliș mănăstirii Mislea (*Arhiv. Stat. Mislea*; dosarul No. 9).

1634. Aprilie 5. Matei Basarab mănăstirii Argeșul (*Arhiv. Stat. Episcop. Argeș*, pach. 2 bis, d. 18), etc.

legătura lui Mihai Voevod în Bălteni“. Domnul le dă lege 12 jurători cu cari ei jură și câștigă. Hrizea, văzând aceasta, nu se lasă, ci iea lege peste lege 24 de jurători „ să adevereze cu sufletele lor, fost-au rumâni de baștină din sat dela Bălteni, sau n'au fost, și legătura lui Mihai Voevod unde i-au apucat, sau dela Sinan pașa încoace; și de nu au fost, nici au șezut pe moșia Băltenilor, nici s'au fost hrănit nicidecum pe moșia Băltenilor dela Sinan pașa până acum, iar ei să fie niște oameni în pace, iar de vor fi fost șezători pe moșia Băltenilor și se vor fi hrănit de atuncea încoace, iar ei să fie rumâni“. Cei 24 de boieri jurători s'au dus la Bălteni și au văzut unde le-au fost temeliile caselor și șederea lor „și au adevărit foarte bine, dela plecarea lui Sinan pașa în zilele lui Mihai Voevod cum că au fost adaos satul Bălteni la mânăstirea maicăi Anghelinei monahia și tot au șezut acolo până în zilele răposatului Simion Voevod“ când rumânii s'au risipit¹⁾.

Apropierea făcută aci între legătura lui Mihai și expediția lui Sinan Pașa, lupte amândouă ca punct de plecare pentru stabilirea situației rumânilor din Bălteni, este foarte importantă. Ea nu numai că precizează data reformei, dar, arătându-ne împrejurările în cari a fost făcută, ne pune în măsură să aflăm motivele cari au determinat-o. Expediția lui Sinan pașa a fost, fără îndoială, una din cele mai pustiitoare din câte au avut să sufere Țara-Românească. În cele două luni și jumătate cât au stat oștile turcești în țară, din August până în Octombrie 1595, ele au prădat și robii totul în calea lor. Pretutindeni pe unde au trecut, satele au ră-

(1) Vezi la urmă doc. n° 12.

mas pustii. Locuitorii cari au fost apucați pe la casele lor, sau descoperiți prin ascunzătorile unde se refugiaseră, au fost robiți. Numai în lupta dela Dunăre Mihai Viteazul liberează 8.000 de robi, în afară de cei omoriți sau cari fuseseră deja trecuți peste fluviu¹⁾). Efectele năvălirii turcești nu s'au mărginit însă numai la teritoriul invadat. Ele s'au resimțit în toată țara, provocând o mare strămutare de oameni. Locuitorii satelor așezate pe lângă drumuri ori în locuri deschise au fugit adăpostindu-se în satele sau locurile mai ferite, pe unde Turcii nu puteau pătrunde. Mulți rumâni s'au folosit apoi de aceste turburări spre a fugi dela stăpânii lor, așezându-se aiurea. Pustiirea produsă de expediția lui Sinan a fost atât de cumplită, încât amintirea ei s'a păstrat multă vreme în țară. În documentele din secolul al 17 o găsim deseori amintită cu prilejul scutirilor acordate de domnii următori locuitorilor străini, cari ar fi venit să se așeze în satele risipite.

În Martie 1614 Radu Mihnea acordă diferite scutiri și înlesniri oamenilor cari ar veni să se așeze în siliștea *Vaideei* din județul Ialomița a marelui postelnic Ianachi, care siliște „a fost toată pustie fără oameni încă din zilele răposatului Mihai Voevod, din întâile zile ale domniei lui până în zilele domniei mele... atâta vreme 20 de ani“²⁾). Acelaș domn, întărind la 18 August 1615 mânăstirii Radu Vodă stăpânirea asupra unor țigani, spune că mânăstirea îi ținuse până în zilele lui Mihai Vodă „până ce a dat Domnul Dumnezeu

1) Sărbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul*, I, 346.

2) *Arhiv. Stat. Slobozia lui Ienache*, pach. 2, d. 4; original cu trad. de Ilie Bărbulescu.

mult rău pe această țară și norod și pe toți oamenii, când a venit aici Sinan pașa cu toată puterea și oastea împărătească, atunci s'a stricat această mai sus zisă sfântă mânăstire a domniei mele, și s'au risipit toate satele și rumânii și toți țiganii⁽¹⁾). Despre unul din aceste sate, *Marotinul*, aflăm într'un document al lui Alexandru Iliăș din 31 Decemvrie 1616, că în domnia lui Mihai „s'au spart de oști,.... că i-au robii Turcii pe toți oamenii din sat și au rămas satul pustiu“⁽²⁾). Iertând de dări satul Orlea din Romanatți al mânăstirii Cozia, Radu Milneă arată în actul pe care îl dă mânăstirii la 11 Iunie 1616 că „au fost un sat pustiu încă mai dinainte vreme din zilele răposatului Mihail Voevod, de au fost oamenii robiți și fugiți peste Dunăre. de au rămas siliștea pustie și nu este scrisă nicăiera în catastivul domniei mele la bir“⁽³⁾). Mențiuni despre pustiirea satelor în timpul lui Mihai le întâlnim până în a doua jumătate a secolului al XVII-lea⁽⁴⁾).

(1) *Arhiv. Stat. Radu-Vodă*, pach. 39, d. 4; orig. slav cu traducere de Ilie Bărbulescu.

(2) *Ibidem, Condica mânăstirii Radu-Vodă*, No. 166, f° 43—44

(3) *Ibidem, Condica mânăstirii Cozia*, No. 18; f° 105v; cf. și doc. din 1618. Iunie 11 în *Secția istorică*.

(4) Alexandru Coconul împuternicește la 2 Septemvrie 1626 pe egumenul dela Tismana să adune oamenii străini pe siliștea Călugărenii, rămasă pustie încă din zilele răposatului Mihail Voevod, acordându-le scutire de dări pe timp de trei ani (A. Ștefulescu, *Tismana*, 1909, p. 304—5). La 9 Februarie 1629 Alexandru Iliăș acordă mai multe scutiri rumânlor din satul Șovârlov al mânăstirii Topolnița, cari se risipiseră prin țara turcească și prin țara ungurească „pentru că acest sat au fost fugit încă din zilele lui Mihail Voevod“ (*Arhiv. Stat. Tismana*, pach. IX, netreb. d. 24). Într'o carte din 1632 mitropolitul Grigore arată că el reconstruise biserica

Dar și fără mărturia documentelor este ușor de înțeles ce prefacere adâncă a trebuit să provoace expediția lui Sinan în așezările, destul de nestatornice chiar în timpuri liniștite, ale rumânilor. Vor fi rămas, poate, unii și robiți, or fi fugit alții peste Dunăre, dar cei mai mulți rumâni se găsiu, fără îndoială, tot în țară. Vijelia trecută, ei au rămas pe unde se adăpostiseră. Astfel în vreme ce unii proprietari își vedeau satele pustiite, alții își îndoiseră numărul rumânilor.

În această situație a continua încassarea birurilor după orânduirea de mai înainte era cu neputință. Știm că proprietarul era răspunzător de birul cu care rumânii săi figurau în catastiful visteriei; dacă ei nu-l puteau plăti, ori dacă fugiau, proprietarul era constrâns să-l plătească „dela casa lui“. Dar acum nu mai era vorba de câteva cazuri izolate, ci de o dislocare aproape generală. Unele sate se risipiseră complect, în altele populația era redusă la jumătate ori mai puțin. Nu se știa apoi dacă rumânii dispăruți erau morți și robiți ori fugari. A sili pe proprietar să plătească birurile după întocmirea cea veche, ar fi însemnat a-l depozeda. Singura soluție cu putință era ca să se facă o nouă seamă sau recensământ, pentru ca birurile

Stelea, deoarece „când au fost în zilele lui Mihai Voevod, dacă a venit Sinan pașa cu mulțime de Turci aici în țară, de a robii și a stricat țara, arzând și toate b'sericile. s'a ars și mânăstirea Steli“. (N. Iorga, *Studii și Documente*, XI, 100—101). La 23 Martie 1664 Grigore Ghica dăruiește Mitropoliei din Târgoviște vinăriciul domnesc din dealul satului Futoșia din Vlașca, dela care n'avea nici un venit, căci „din zilele răposatului Mihail Voevod vile toate s'au pustiit și scutite ce au fost atunci pre acele vremi“ (*Arhiv. Stat. Mitropolia*, pach. 12, d. 1.).

mult rău pe această țară și norod și pe toți oamenii, când a venit aici Sinan pașa cu toată puterea și oastea împărătească, atunci s'a stricat această mai sus zisă sfântă mânăstire a domniei mele, și s'au risipit toate satele și rumânii și toți țiganii⁽¹⁾). Despre unul din aceste sate, *Marotinul*, aflăm într'un document al lui Alexandru Iliăș din 31 Decemvrie 1616, că în domnia lui Mihai „s'au spart de oști,.... că i-au robii Turcii pe toți oamenii din sat și au rămas satul pustiu“⁽²⁾). Iertând de dări satul Orlea din Romanai al mânăstirii Cozia, Radu Milneă arată în actul pe care îl dă mânăstirii la 11 Iunie 1616 că „au fost un sat pustiu încă mai dinainte vreme din zilele răposatului Mihail Voevod, de au fost oamenii robiți și fugiți peste Dunăre. de au rămas siliștea pustie și nu este scrisă nicăiera în catastivul domniei mele la bir“⁽³⁾). Mențiuni despre pustiirea satelor în timpul lui Mihai le întâlnim până în a doua jumătate a secolului al XVII-lea⁽⁴⁾).

(1) *Arhiv. Stat. Radu-Vodă*, pach. 39, d. 4; orig. slav cu traducere de Ilie Bărbulescu.

(2) *Ibidem, Condica mânăstirii Radu-Vodă*, No. 166, f° 43—44

(3) *Ibidem, Condica mânăstirii Cozia*, No. 18; f° 105v; cf. și doc. din 1618. Iunie 11 în *Secția istorică*.

(4) Alexandru Coconul împuternicește la 2 Septemvrie 1626 pe egumenul dela Tismana să adune oamenii străini pe siliștea Călugărenii, rămasă pustie încă din zilele răposatului Mihail Voevod, acordându-le scutire de dări pe timp de trei ani (A. Ștefulescu, *Tismana*, 1909, p. 304—5). La 9 Februarie 1629 Alexandru Iliăș acordă mai multe scutiri rumânlor din satul Șovârlov al mânăstirii Topolnița, cari se risipiseră prin țara turcească și prin țara ungurească „pentru că acest sat au fost fugit încă din zilele lui Mihail Voevod“ (*Arhiv. Stat. Tismana*, pach. IX, netreb. d. 24). Într'o carte din 1632 mitropolitul Grigore arată că el reconstruise biserica

Dar și fără mărturia documentelor este ușor de înțeles ce prefacere adâncă a trebuit să provoace expediția lui Sinan în așezările, destul de nestatornice chiar în timpuri liniștite, ale rumânilor. Vor fi rămas, poate, unii și robiți, or fi fugit alții peste Dunăre, dar cei mai mulți rumâni se găsiu, fără îndoială, tot în țară. Vijelia trecută, ei au rămas pe unde se adăpostiseră. Astfel în vreme ce unii proprietari își vedeau satele pustiite, alții își îndoiseră numărul rumânilor.

În această situație a continua încassarea birurilor după orânduirea de mai înainte era cu neputință. Știm că proprietarul era răspunzător de birul cu care rumânii săi figurau în catastiful visteriei; dacă ei nu-l puteau plăti, ori dacă fugiau, proprietarul era constrâns să-l plătească „dela casa lui“. Dar acum nu mai era vorba de câteva cazuri izolate, ci de o dislocare aproape generală. Unele sate se risipiseră complect, în altele populația era redusă la jumătate ori mai puțin. Nu se știa apoi dacă rumânii dispăruți erau morți și robiți ori fugari. A sili pe proprietar să plătească birurile după întocmirea cea veche, ar fi însemnat a-l depreda. Singura soluție cu putință era ca să se facă o nouă seamă sau recensământ, pentru ca birurile

Stelea, deoarece „când au fost în zilele lui Mihai Voevod, dacă a venit Sinan pașa cu mulțime de Turci aici în țară, de a robii și a stricat țara, arzând și toate b'sericile. s'a ars și mânăstirea Steli“. (N. Iorga, *Studii și Documente*, XI, 100—101). La 23 Martie 1664 Grigore Ghica dăruiește Mitropoliei din Târgoviște vinăriciul domnesc din dealul satului Futoșia din Vlașca, dela care n'avea nici un venit, căci „din zilele răposatului Mihail Voevod vile toate s'au pustiit și scutite ce au fost atunci pre acele vremi“ (*Arhiv. Stat. Mitropolia*, pach. 12, d. 1.).

să fie așezate conform stării de lucruri existente. Timpul era chiar foarte potrivit pentru aceasta. căci seama se făcea de obicei pe la începutul lui Decembrie, când, ascunderea fiind din cauza iernii mai anevoioasă, oamenii erau apucați pe la casele lor.

Se ivia însă și aci o dificultate. O nouă seamă ar fi însemnat statornicirea așezărilor din momentul acela. Ea lega pe contribuabil de grupul fiscal unde-l apucase și pe care nu-l mai putea părăsi după aceea. Ca să se poată muta aiurea, el trebuia să-și mute și cîsla, ceea ce era foarte greu. Dar împotriva unei statorniciri a stării de lucruri create de năvălirea Turcilor se ridica ca o piedecă de neînvins dreptul proprietarilor de a-și relua rumânii fugiți ori când i-ar fi găsit. Pe temeiul acestui drept proprietarii aveau să provoace de aci înainte ani de-a rândul o neîncetată strămutare de locuitori dela un sat la altul, strămutare care nu se împăca câtuș de puțin cu organizarea fiscală de atunci, bazată pe principiul răspunderii colective. Mutarea birului unui contribuabil dela un sat la altul se obținea foarte greu. Regula era atunci nu ca birul să se mute după contribuabil, ci dimpotrivă ca acesta să fie readus acolo unde-i figura cîsla. Schimbarea acestui sistem ar fi dat loc la abuzuri și reclamațiuni, cari ar fi provocat scăderi și întâzieri în încassarea birurilor. La asemenea rîzicuri visteria nu putea fi expusă; ele ar fi pus pe domn într-o situație critică. Lui Mihai îi trebuia suma întregă pe care contase, și-i trebuia la timp. O însemnată parte din oastea pe care se sprijinea era formată din soldați cu leafă. Spre a fi sigur

de ei nu era de ajuns ca leafa să le fie plătită la vreme, dar trebuia ca domnul să dispună de bani în fiecare moment, pentru ca atunci când nevoia ar cere, să le poată stimula devotamentul și spori numărul. Politica lui financiară, cât o cunoaștem, urmărește un îndoit scop: să asigure împlinirea la timp a birurilor hotărâte, și să poată găsi grabnic bani în orice împrejurare neprevăzută. În locul unui bir mai mare dar a cărui încassare nu se putea face la timp, el a preferat unul mai mic dar plătit când se cerea.

Așa se explică faptul că a favorizat, mai mult de cât oricare alt domn, rumânirea micilor proprietari. Aceștia își plăteau biruriile, cari erau de altfel foarte mari, cu multă greutate. În caz de neplătă visteria era, cum am spus, acoperită prin răspunderea devălmașilor sau vecinilor mai bogați, cari plăteau în locul lor; dar încassarea birului în asemenea condițiuni pe lângă că da loc la nedreptăți, dar se făcea și cu întâzriere. Față de asemenea contribuabili Mihai a fost fără cruțare. El a căutat să-i supprime, fie dându-i rumâni aceluia cari le plățiseră birul, sau, când nu se găsea cine să-i cumpere ori să plătească pentru ei, luându-i pe seama domniei. Birul lor ca rumâni era cu o treime mai mic, dar încassarea lui regulată era asigurată prin răspunderea directă a proprietarului. Cei luați ca rumâni domnești alcătuiau un fel de rezervă, pe care domnul o avea totdeauna la îndemână pentru a răsplăti un devotat, a câștiga un partizan sau a-și procura, la nevoie, bani, vânzându-i. Foarte adesea erau dați drept compensație pentru împrumuturile silite pe cari le făcea dela

să fie așezate conform stării de lucruri existente. Timpul era chiar foarte potrivit pentru aceasta. căci seama se făcea de obicei pe la începutul lui Decembrie, când, ascunderea fiind din cauza iernii mai anevoioasă, oamenii erau apucați pe la casele lor.

Se ivia însă și aci o dificultate. O nouă seamă ar fi însemnat statornicirea așezărilor din momentul acela. Ea lega pe contribuabil de grupul fiscal unde-l apucase și pe care nu-l mai putea părăsi după aceea. Ca să se poată muta aiurea, el trebuia să-și mute și cîsla, ceea ce era foarte greu. Dar împotriva unei statorniciri a stării de lucruri create de năvălirea Turcilor se ridica ca o piedecă de neînvins dreptul proprietarilor de a-și relua rumâni fugiți ori când i-ar fi găsit. Pe temeiul acestui drept proprietarii aveau să provoace de aci înainte ani de-a rândul o necurmată strămutare de locuitori dela un sat la altul, strămutare care nu se împăca cătuș de puțin cu organizarea fiscală de atunci, bazată pe principiul răspunderii colective. Mutarea birului unui contribuabil dela un sat la altul se obținea foarte greu. Regula era atunci nu ca birul să se mute după contribuabil, ci dimpotrivă ca acesta să fie readus acolo unde-i figura cîsla. Schimbarea acestui sistem ar fi dat loc la abuzuri și reclamațiuni, cari ar fi provocat scăderi și întâzieri în încassarea birurilor. La asemenea rîzicuri visteria nu putea fi expusă; ele ar fi pus pe domn într-o situație critică. Lui Mihai îi trebuia suma întregă pe care contase, și-i trebuia la timp. O însemnată parte din oastea pe care se sprijinea era formată din soldați cu leafă. Spre a fi sigur

de ei nu era de ajuns ca leafa să le fie plătită la vreme, dar trebuia ca domnul să dispună de bani în fiecare moment, pentru ca atunci când nevoia ar cere, să le poată stimula devotamentul și spori numărul. Politica lui financiară, cât o cunoaștem, urmărește un îndoit scop: să asigure împlinirea la timp a birurilor hotărâte, și să poată găsi grabnic bani în orice împrejurare neprevăzută. În locul unui bir mai mare dar a cărui încassare nu se putea face la timp, el a preferat unul mai mic dar plătit când se cerea.

Așa se explică faptul că a favorizat, mai mult de cât oricare alt domn, rumânirea micilor proprietari. Aceștia își plăteau biruriile, cari erau de altfel foarte mari, cu multă greutate. În caz de neplătă visteria era, cum am spus, acoperită prin răspunderea devălmașilor sau vecinilor mai bogați, cari plăteau în locul lor; dar încassarea birului în asemenea condițiuni pe lângă că da loc la nedreptăți, dar se făcea și cu întâzriere. Față de asemenea contribuabili Mihai a fost fără cruțare. El a căutat să-i supprime, fie dându-i rumâni aceluia cari le plățiseră birul, sau, când nu se găsea cine să-i cumpere ori să plătească pentru ei, luându-i pe seama domniei. Birul lor ca rumâni era cu o treime mai mic, dar încassarea lui regulată era asigurată prin răspunderea directă a proprietarului. Cei luați ca rumâni domnești alcătuiau un fel de rezervă, pe care domnul o avea totdeauna la îndemână pentru a răsplăti un devotat, a câștiga un partizan sau a-și procura, la nevoie, bani, vânzându-i. Foarte adesea erau dați drept compensație pentru împrumuturile silite pe cari le făcea dela

boieri și mănăstiri¹⁾, împrumuturi de cari n'au fost cruțați nici chiar cei mai apropiați dintre sfetnicii săi, ca Buzeștii de pildă, cari par a se fi răcit în timpul din urmă de către domn tocmai din această cauză²⁾. Prin politica sa financiară, Mihaï Viteazul căuta să înlăture orice element de nesigurantă în regulata împlinire a dărilor, creindu-și

(1) Iată cum era prevăzută obligația împrumutului pentru mănăstiri: „Iar la vreo vreme, de va cădea și se va întâmpla domnii și țărâi vreo greutate de grabă, fără de veste, și n'o va putea domnia să ridice aceia nevoe d'altă parte, ce va pofti a se împrumuta ori dela ce mănăstire după puterea ei, a unci foarte degrabă și fără nemic zăbavă, cu mare grijă și cu frica lui Dumnezeu să întoarcă și să plătească împrumuta și dator'a ce va fi luată dela fieșce mănăstire“ (Vezi hrisovul lui Matei Basarab din 2 Decembrie 1646, în care se arată reforma religioasă a lui Mihaï, la *Arhiv. Stat. Secția istorică*; P. Teulescu l-a publicat cu greșeli în *Documente istorice*, 1860, p. 22).

(2) La 23 August 1605 Radu Șerban dăruiește lui Preda banul Buzescu satul domnesc Izbiceni pentru un împrumut făcut lui Mihaï după înfrângerea dela gura Teleajenului. „Deci fugi Mihaï Voevod până în sat la Ruda. Și din nou adunat-a Mihaï Vodă oastea; a unci a avut multă greutate și nevoe de războiu, și apoi intru acea nevoe răposatul Mihail Voevod n'a putut găsi de nicăeri să ia bani cu împrumutare, iar cinstitul dregător al domniei mele jușânul Preda marele ban e' a împrumutat pe Mihaï Voevod cu 77.000 de aspri, și încă datu-i-a și un cal bun. Și număratu-i-au banii atunci însuș Bărcan vistierul (S. Nicolaescu, *Documente slavo-române*, 1905, p. 306—7). Următorul pas a' d'nt'r'un hrisov pe care Gavril Moghilă îl dă la 13 Iulie 1619 lui Preda slugerul și soției sale Floricăi, fata lui Mihaï, pentru satul Crăișanii, caracterizează și mai bine relațiile lui Mihaï cu Buzeștii în ulimul timp: „Atunci intr'aceea vreme încă înainte Radului Voevod Șerban, iar boierii Buzești au strâmtorat multe sate ale răposatului Mihail Voevod, și le-au împărțit ei, și le-au dat unde a fost voia lor“ (*Arhiv. Stat. Brâncoveni*, pach. 18, d. 11; orig. slav cu traducere).

în acelaș timp resurse pentru nevoile neprevăzute. Această politică suferia prin invazia turcească o puternică lovitură. Perturbarea produsă în 1595 așea să dea naștere la frământări îndelungate, provocate de căutarea și readucerea la urmă a rumânilor fugiți ori împrăștiați. Pentru a le pune capăt nu era decât un singur mijloc: *consacrarea stării de fapt*.

Mihaï o decretează, hotărând cum, „care pe unde va fi, acela să fie rumân veșnic unde se va afla“.

Locuitorii de pe o moșie, cari nu erau rumâni de moștenire ai proprietarului, nu puteau fi decât oameni liberi — proprietari aiurea, orașeni și străini de peste hotare — cari i se închinaseră de bună voie, sau rumâni fugiți de pe la alți stăpâni. Situația celor dintâi era tot așa de clară ca și a rumânilor de moștenire. Așezarea lor pe moșie însemna, cum am văzut, închinarea ca rumâni. Dreptul de stăpânire al proprietarului asupra lor nu era supus nici unei contestațiuni. Singura categorie de locuitori cu o situație provizorie erau rumânii fugari. Aceștia puteau fi reclamați oricând de către foștii lor stăpâni. Consacrarea stării de fapt numai pe ei îi privea. Hotărârea lui Mihaï ca ei să aparție definitiv proprietarilor pe moșiile cărora se aflau în momentul acela, însemna în realitate *desființarea dreptului foștilor proprietari de a-și mai urmări și readuce sub stăpânirea lor*¹⁾.

1) O măsură similară ia Miron Vodă Barnowski în Moldova la 16/26 Ianuarie 1628, hotărând că vecinii fugiți înainte de expediția sultanului Osman, din 1621, vor fi liberi să se așeze unde vor; cei fugiți după, se vor readuce la locul lor, cu dăla cu tot >.

boieri și mănăstiri¹⁾, împrumuturi de cari n'au fost cruțați nici chiar cei mai apropiați dintre sfetnicii săi, ca Buzeștii de pildă, cari par a se fi răcit în timpul din urmă de către domn tocmai din această cauză²⁾. Prin politica sa financiară, Mihai Viteazul căuta să înlăture orice element de nesigurantă în regulata împlinire a dărilor, creindu-și

(1) Iată cum era prevăzută obligația împrumutului pentru mănăstiri: „Iar la vreo vreme, de va cădea și se va întâmpla domnii și țărâi vreo greutate de grabă, fără de veste, și n'o va putea domnia să ridice aceia nevoe d'altă parte, ce va pofti a se împrumuta ori dela ce mănăstire după puterea ei, a unci foarte degrabă și fără nemic zăbavă, cu mare grijă și cu frica lui Dumnezeu să întoarcă și să plătească împrumuta și dator'a ce va fi luoa de la fieșce mănăstire“ (Vezi hrisovul lui Matei Basarab din 2 Decembrie 1646, în care se arată reforma religioasă a lui Mihai, la *Arhiv. Stat. Secția istorică*; P. Teulescu l-a publicat cu greșeli în *Documente istorice*, 1860, p. 22).

(2) La 23 August 1605 Radu Șerban dăruiește lui Preda banul Buzescu satul domnesc Izbiceni pentru un împrumut făcut lui Mihai după înfrângerea dela gura Teleajenului. „Deci fugi Mihai Voevod până în sat la Ruda. Și din nou adunat-a Mihai Vodă oastea; a unci a avut multă greutate și nevoe de războiu, și apoi într'u acea nevoe răposatul Mihail Voevod n'a putut găsi de nicăeri să ia bani cu împrumutare, iar cinstitul dregător al domniei mele jușânul Preda marele ban e' a împrumutat pe Mihai Voevod cu 77.000 de aspri, și încă datu-i-a și un cal bun. Și număratu-i-au banii atunci însuș Bărcan vistierul (S. Nicolaescu, *Documente slavo-române*, 1905, p. 306—7). Următorul pas a' d'nt'r'un hrisov pe care Gavril Moghilă îl dă la 13 Iulie 1619 lui Preda slugerul și soției sale Floricăi, fata lui Mihai, pentru satul Crăișanii, caracterizează și mai bine relațiile lui Mihai cu Buzeștii în ulimul timp: „Atunci într'aceea vreme încă înainte Radului Voevod Șerban, iar boierii Buzești au strâmtorat multe sate ale răposatului Mihail Voevod, și le-au împărțit ei, și le-au dat unde a fost voia lor“ (*Arhiv. Stat. Brâncoveni*, pach. 18, d. 11; orig. slav cu traducere).

în acelaș timp resurse pentru nevoile neprevăzute. Această politică suferia prin invazia turcească o puternică lovitură. Perturbarea produsă în 1595 așea să dea naștere la frământări îndelungate, provocate de căutarea și readucerea la urmă a rumânilor fugiți ori împrăștiați. Pentru a le pune capăt nu era decât un singur mijloc: *consacrarea stării de fapt*.

Mihai o decretează, hotărând cum, „care pe unde va fi, acela să fie rumân veșnic unde se va afla“.

Locuitorii de pe o moșie, cari nu erau rumâni de moștenire ai proprietarului, nu puteau fi decât oameni liberi — proprietari aiurea, orașeni și străini de peste hotare — cari i se închinaseră de bună voie, sau rumâni fugiți de pe la alți stăpâni. Situația celor dintâi era tot așa de clară ca și a rumânilor de moștenire. Așezarea lor pe moșie însemna, cum am văzut, închinarea ca rumâni. Dreptul de stăpânire al proprietarului asupra lor nu era supus nici unei contestațiuni. Singura categorie de locuitori cu o situație provizorie erau rumânii fugari. Aceștia puteau fi reclamați oricând de către foștii lor stăpâni. Consacrarea stării de fapt numai pe ei îi privea. Hotărârea lui Mihai ca ei să aparție definitiv proprietarilor pe moșiile cărora se aflau în momentul acela, însemna în realitate *desființarea dreptului foștilor proprietari de a-și mai urmări și readuce sub stăpânirea lor*¹⁾.

1) O măsură similară ia Miron Vodă Barnowski în Moldova la 16/26 Ianuarie 1628, hotărând că vecinii fugiți înainte de expediția sultanului Osman, din 1621, vor fi liberi să se așeze unde vor; cei fugiți după, se vor readuce la locul lor, cu dădă cu tot >.

Această călcare a unor drepturi legitime n'ar fi fost cu putință dacă n'ar fi avut și o altă îndreptățire în afară de aceea a nevoilor bugetare. Rumânul care fusese robit înceta să mai aparție stăpânului său; prin faptul robirii lanțul rumâniei se considera sfărâmat. Dacă cel robit izbutia să scape, el devenia liber, fostul său stăpân ne mai putându-l urmări și readuce în satul său¹⁾. În expediția din 1595 Turcii făcuseră un foarte mare număr de robi. Am văzut că numai în atacul dela Dunăre fuseseră liberați 8.000. Cei scăpați în ciocnirile anterioare și mai cu seamă în cursul retragerii precipitate a Turcilor trebuie să fi fost foarte numeroși. Intre cei robiți se aflau de bună seamă și mulți proprietari, cari erau în deosebi căutați, fiindcă dela ei se putea spera o bună răscumpărare; contingentul cel mai mare îl formau însă ru-

1) La 7 Septembrie 1614 Radu Mihnea întărește lui Chirca comisul stăpânirea supra unor oameni din Păpălari, cari se vânduseră rumâni cu moșia lor sub Radu Șerban. „Iar când au fost acum în zilele domniei mele, iar Mirican și muiarea lui Anca și feciorii lui și Băluica și cu fiu-său Tatomir, ei au ridicat toți pără, de au venit înaintea domniei mele de se-au părât de față cu Chirca comisul, și așa părăia ei toți, cum au fost robiți, ca să scape de rumânie. Iar într'aceia domnia mea am căutat și am judecat pre drept și pre lege, și am adevărit domnia mea, cum mai mult de muiarea lui Mirican n'au fost roabă, și o am ertat domnia mea de rumânie den divanul domniei mele, iar alăți tot n'au fost robiți, ce i-am dat domnia mea să fie rumâni cum se-au vândut, numai să fie în pace de rumânie care au fost rob și au scăpat, iar cine n'au fost rob, el tot să fie rumân“ (Arhiv. Stat. Brâncoveni, pach. 1, d. 16).

La 8 Aprilie 1617 Alexandru Ilișă împuternicește mânăștirea lui Andronie vistierul din Buzău (a Banului) să-și facă slobozie la Albești și la Maxin „să-și strângă oameni strâini

rumânii. Toți aceștia, dacă scăpau, erau liberi să se ducă unde voiau; foștii lor stăpâni nu mai aveau asupra-le nici un drept. Aici se ivia iarăși o greutate. Cum să se deosebească rumânii cari fuseseră robiți, de aceea cari erau numai fugari? Fiecare avea să invoace motivul că scăpase de rumânie fiind robit. Stabilirea adevărului era de cele mai multe ori aproape cu neputință, și ea ar fi dat naștere la cercetări fără sfârșit și numeroase procese. Măsură luată de Mihai curma aceste neajunsuri. Ea considera pe toți rumânii dispăruți ca robi și prin urmare liberi să se închine cui voiau. Faptul că foarte mulți rumâni fuseseră robiți da acestei măsură un caracter de *legitimitate*. Cu toate că de fapt ea nedreptăția pe unii și favoriza pe alții, îndeosebi dragăterii și oamenii de încredere ai domnului, în satula cărora se așezaseră fugarii și robii scăpați,

într'alte țări fără bir și fără dajde, ori sârb, ori arbănași, ori moldoveni, moldoveni, ori și rumâni de această țară, însă care vor fi fost robi și vor fi scăpat și or hi venit aici în țară să se apuce la cea slobozie, să se apuce dă pământ și dă moșie acordându-le mai multe scutiri. (Arhiv. Stat. Banul, pach. 7, d. 5).

Radu Mihnea întărește la 30 Aprilie 1622 jupânesei Grăjdanu stăpânirea asupra unor rumâni ai ei de moșie din Leurdenii „Ină feciorii Malaei anume Bobe și nepoții Malaei numai să fie însuși Malaia în pace... Deci acest om Malaei nu fost rob numai el însuși cu capul lui, drept aceea să fie în pace Malaia însuși, capul lui, de rumânie, să fie scutit unde va vrea să se ducă, numai să-și ducă și partea lui de bir după dânsul; iar să va vrea să șază în sat, să-și potosească țărâni cu satul Leurdenii“ (Șt. D. Grecianu, Genealogia, I, 200).

Alte rumânii robi vezi și documentele din 9 Iunie 1628 și 15 Martie 1628, publicate de I. Bianu, Documente românești, p. 125 și 148, precum și doc. din 27 Aprilie 1632 din Anatomia Română, pach. 155, d. 179.

n'a fost totuș privită ca un act de părtinire, ori de persecuțiune politică. Toți s'au plecat în fața necesității imperioase care o dicta.

Așa trebuie înțeleasă faimoasa legătură a lui Mihai Viteazul. Nedreptatea care s'a făcut mare-lui domn atribuindu-i-se introducerea ori confirmarea șerbiei trebuie să înceteze. A fost o eroare istorică pusă în circulație și admisă cu prea multă ușurință. Din cauza ei s'a înțeles până acum cu totul greșit *rumânia*, care este una dintre cele mai însemnate probleme ale istoriei noastre.

Înainte de a termina voiu aminti că a mai fost vorba odată, la începutul domniei lui Radu Leon, despre o legătură în felul aceleia a lui Mihai Viteazul. Lucrul acesta îl știm dintr'un foarte interesant zapis pe care Neagul logofătul din Fărcășești îl dă la 29 Maiu 1665 unui fin al său Vasile din Negomir, pentrucă „auzindu-se bogate cuvinte, zicând că strigă în toată țara de rumânie, carele-l va prinde acea poruncă în sat boierese, să fie rumân, deci el fiind om slobod, judec, iar el s'au spăimântat; deci el au tras să fugă, iar eu i-am făcut acest zapis al meu la mâna lui și a frățini-său Paraschivului și a feciorilor lui, cum de va fi vre-o legătură carecumva, iar el să fie în pace și slobod de către mine și de către toți oamenii miei și de către feciorii miei, că n'are nimenile o treabă cu el.“ Svo-nul nu s'a adevărit.

Legătura nu s'a făcut, și, credem, că nici nu se mai putea face. Imprejurările erau acum cu totul altele decât pe vremea lui Mihai Viteazul. În secolul XVII rumânia se afla în plină decădere. Procesul de rumânire al micilor proprietari se continuă încă, dar din ce în ce mai slab. Visteria nu mai apucă pe proprietar de birul oamenilor de pe moșia

lui, el se adresează țăranilor deadreptul. Rumânirea prin închinare și asimilare dispărea cu totul. Pentru ca omul liber să ajungă rumân, el trebuie să se vândă printr'un act formal. În vreme ce rumânirea se îngreue, emancipare devine aproape generată. În secolul al 17-lea liberarea rumânilor prin lertare, răscumpărare și fugă se urmează pe o scară foarte întinsă. Domni ca Radu Mihnea, Constantin Șerban și Mihail Radu o favorizează în deosebi. Se ajunge astfel că în a doua jumătate a secolului al 17-lea cea mai mare parte a țăranilor fără pământ erau oameni liberi. Libertatea însemna atunci foarte mult. Nu doar pentrucă cei ce o aveau s'ar fi putut muta unde le era voia — în această privință ei erau aproape tot așa de puțin liberi ca și rumânii, fiind legați de satul unde-și plăteau birul — dar pentrucă ea stabilia între ei și rumâni, în ce privea relațiunile lor cu proprietarii, o deosebire esențială: în vreme ce rumânul datoroște stăpânului său lucru fără măsură, omul liber plătește numai dijmă, fără clacă, iar când aceasta se introduce și la ei, zilele de lucru se stabilesc după înțelegere. Această deosebire făcea ca libertatea să fie foarte prețuită; pentru că să o dobândescă unii țărani susținuseră procese îndelungate, alții și-o cumpărascră cu bani scumpi strâni cu greu. Celor mai mulți dintre ei le era garantată prin cărți domnești de întărire. În asemenea condițiuni o nouă legătură, care să readucă starea de lucruri din secolul XVI, nu mai era cu putință.

A N E X E

Documentele cari menționează legătura lui Mihai

1.

1613, Aprilie 24. Cu mila lui Dumnezeu Io Radul Voevod a toată Țara-Românească, feciorul răposatului Mihnei Voevod, nepotul bătrânului răposatului Alexandru Voevod, dat-am domnia mea această poruncă a domniei mele slugilor domnii mele, Pârvului și Radului, postelnicii (пост.) din Slăvitești și feciorilor lor, căți Dumnezeu le va dărui, ca să le fie lor doi *rumâni* (вкчнн), anume Oprea și Ion din Băbeni și eu feciorii lor, pentru că acești rumâni mai sus ziși ei au fost mai dinainte vreme ai lui Cârstian dela Ohaba până în zilele răposatului părintelui domniei mele Mihnea Voevod, iar când au fost în zilele părintelui domnii mele Mihnei Voevod, iar ei au fost fugit în țară și au fost dat găleata de ieșire și tot au fost fugari până în zilele lui Alexandru Voevod, iar când au fost în zilele lui Alexandru Voevod rumânii acești mai sus ziși ei au venit de s'au închinat acestor mai sus ziși boicri de a lor bună voie (а щнн сст бнлн бжклн вкчннл н ест бнл дла кхелс за втхжденіе н вкс ес бнл бжклн до днн Яланандос ковода, а кзда ест бнл вк

дни Влађандрѣ воєвода а ке речини вишрѣхъ уни прииша
 тере сѣт показаниа на ке вољкри вишрѣхъ за ниѣно добро
 в о л ѣ), și de atunci până în zilele domniei mele
 tot au avut pace de către Cârstian și de către toate
 rudeniile lui. Iar când au fost acum în zilele dom-
 niei mele, Ghinea diaconul, ginerele lui Cârstian,
 el au zis că acești rumâni mai sus ziși au fost ai
 socrului său Cârstian, apoi au venit cu pără înain-
 tea domniei mele cu slugile domniei mele Pârvul și
 Radul, postelnicii, de față. Iar domnia mea am
 căutat și am adevărit foarte bine cu toți cinstiții
 dregătorii domniei mele *cum că acești rumâni
 mai sus ziși i-au fost apucat așezământul lui Mi-
 hail Voevod la acești booieri mai sus ziși. Deci
 Mihail Voevod, domnia sa așa au fost făcut așe-
 zământul atunci, cum care pe unde va fi, acela să
 fie rumân vecinic unde se va afla* (како ке речини
 вишрѣхъ уни ест биа приѣатна тѣкмѣженіе Миѣаїа
 воєвода на ке вољкри вишрѣхъ; таж Миѣаїа воєвода
 господствѣ емѣ так не биа сѣтворѣа тѣкмѣженіе тогда
 кої покѣда хокет биті а уни да сѣтї речинѣ въ вѣкѣ).
 Apoi domnia mea am căutat și am judecat
 cu toți cinstiții dregătorii domniei mele, și
 n'am vrut domnia mea a strica așezământul lui
 Mihail Voevod (тѣкмѣженіи Миѣаїа воєвода), și
 am dat domnia mea să fie rumâni acești mai sus
 ziși rumâni, precum au fost și de atunci până a-
 cum în zilele domniei mele. Iar dacă va scoate
 Ghinea diaconul vre o carte mincinoasă, să nu se
 crează, pentrucă au rămas Ghinea diaconul de lege
 și de judecată înaintea domniei mele. Drept aceea
 am dat și domnia mea Pârvului și Radului, pos-
 telnicii, ca să le fie lor rumâni ohabnici și fecio-
 rilor lor, nepoților și strănepoților, și de nimenea
 să nu se clătească după porunca domniei mele. Iată

dar și mărturii am pus domnia mea, jupan Pană
 lu vel vistieriu și jupan Vintilă vel vornic și
 jupan Nica vel logofăt și Dediul vel vistier și
 Carstea vel spătar și Mihalache vel elucer și Bra-
 tul comis și Lupul paharnicu și jupan Fota vel
 postelnic. Și ispravnic Nica vel logofăt. Și s'au
 scris în scaunul cetății Târgoviștii, în luna lui
 April 24, la leatul 7121. Io Radul Voevod. (l. p.)

Originalul slavon se află la *Arhivele Statului* în Secția
 istorică împreună cu o traducere din 1849 de Gregorian
 Voevod; traducerea dată mai sus este a lui Dionisie ecle-
 siasticul și este reprodusă din *Condica mănăstirii Bistriței*,
 scrisă de acesta în 1795 (*Arhiv. Stat. Conдика* No. 86 f^o
 300-300). După aceeaș traducere a lui Dionisie eclesiarhul
 a fost publicat și de Bălcescu în *Magazin Istoric*, II, p. 277).

2.

1614, *Maiu 12*. Zde cletovți Stănil ot Tămbure-
 ști, poim Radul Ciuntev i Voico ot sel, ca să jure
 cum n'au trecut preste Dunăre cu satul Tămbure-
 ști mai nainte de întocmeala lu Mihail Voevod.
 Deci de va fi trecut mai nainte de întocmeala lu
 Mihail Vodă, el să fie în pace, iar dă va fi mai de
 înainte, el să fie rumân. Cum vor afla eu ale lor
 suflet. Și părăș Dragomir; i dni nédle văseh sti.
 Ispravnic Radul portar. Mesia Mai 12 dni. leat
 7122. Io Radul Voevod, m. b. g. z. v. (l. p.).

Acad. Rom. pach. 41, d. 44; publ. de I. Bănu, *Documente
 românești*, 1907, p. 24—25).

3.

1614, *Maiu 12*. Zde cletovți Paraschivev ot Tăm-
 burești poim Pilatu i Puiteu ot sel, ca să jure cum
 n'au trecut preste Dunăre cu satul Tămburești mai
 nainte de întocmeala lu Mihail Voevod. Deci de

va fi trecut mai nainte de întocmeala lu Mihai Vodă, el să fie în pace, ear de va fi mai de încoace, el să fie rumân. Cum vor afla eu ale lor suflete. Și părăș Dragomir; i dni nédle văseh sti. Ispravnic Radul portar. Pis mesiya Mai 12 dni, leat 7122. Io Radul Voevod, m. b. g. z. v. (l. p.).

(Acad. Rom. pach. 41, d. 43; publ. de I. Bianu, *Documente românești*, 1907, p. 25).

4.

1616 (7125), *Decembrie 12*. Dumitru marele ban al Craiovei dă o carte lui Nica comisul din Găvănești ca să fie pe Mihail din Crăișani să-i fie rumân „pentru că s'au pârât de fațe naintea noastră, și așa zicea Mihail cum că nu iaste rumân Nicăi comis de în Crăișani și nu l-au apucat legătura lui Mihai Voivod în Crăișani. Deci au luat lege dinaintea noastră să jure cum că nu iaste rumân Nicăi comis și nu l-au apucat legătura lui Mihai Voivod în Crăișani, anume jurători ot Daia Oprea Gărgăun, ot Pleșoi Balotă i Gruia. Deci n'au putut să aducă legea la zi și la soroc nici într'un chip, ce așa se jăluia Mihail, ca să-i schimbe pre Balotă să-i dea altul, iar Nica comis l-au ertat să nu jure Balotă, ce să jure numai cu cei 2 jurători, ce nici cu aceia n'au putut, ce au rămas de lege denaintea noastră“.

(*Archiv. Stat. Brâncoveni*, pach. 18, d. 9).

5.

1618, *Ianuarie 12*. Alexandru Vodă întărește lui Pârvul logofătul un rumân anume Cârștian din Gusași, pentru care avusese pără cu Oprea, ginerele lui Dragomir, care susținea „cum au fost fugit acest

rumân dela socru-său Dragomir în urma lu Mihai Vodă la Pârvul logofătul. Iar Pârvu logofăt așa au spus înaintea domnii mele, cum au mers la dânsul mai dinainte lu Mihaiu Vodă“ Domnul le dă 4 boieri pre răvașe domnești să adevereze „de când au fost mers la Pârvul logofăt“. Pârvul aduce boierii înaintea domnului, și ei mărturisesc „cum au fost mers acest rumân la Pârvul logofăt încă mai denaintea lui Mihai Vodă“. Domnul dă Pârvului „să-i fie acest rumân moșie“.

(I. Bianu, *Doc. rom.*, p. 38—9).

6.

1618, *Aprilie 28*. Alexandru Iliș întărește lui Dragomir din Bora stăpânirea unui rumân anume Stan din Tâmburești. Subt Radu Mihnea, Stan ridicase pără ca să scape de rumânie. Domnul îi dăduse 2 megiași „să jure cum au ieșit den satul lui Dragomir, de în Tâmburești, de în zilele Mihnei Voevod, și cum nu l-au apucat legătura lu Mihai Voevod“, dar nu putuse jura. Acum se plângea din nou că Dragomir îi luase un bou și 1.000 de bani ca să-l ierte de rumânie și nu-l iertase. Domnul obligă pe Dragomir să-i dea bou și să jure pentru bani, iar Stan să-i fie rumân.

(I. Bianu, *Doc. rom.* p. 40—41).

7.

1619, *Ianuarie 21*. Gavriil Moghilă dă o carte lui Ștefan și Radului „de să-și strângă ai lor rumâni câți vor fi fost la legătura lui Mihai Voevod în satele lor de în sat de în Lăcusteni, anume Gherghie i Lupu i Radu păcălabul i Dumitru cu frați-iș, și toți câți au fost la legătura lui Mihaiu Vodă în

va fi trecut mai nainte de întocmeala lu Mihai Vodă, el să fie în pace, ear de va fi mai de încoace, el să fie rumân. Cum vor afla eu ale lor suflete. Și părăș Dragomir; i dni nédle văseh sti. Ispravnic Radul portar. Pis mesiya Mai 12 dni, leat 7122. Io Radul Voevod, m. b. g. z. v. (l. p.).

(Acad. Rom. pach. 41, d. 43; publ. de I. Bianu, *Documente românești*, 1907, p. 25).

4.

1616 (7125), *Decembrie 12*. Dumitru marele ban al Craiovei dă o carte lui Nica comisul din Găvănești ca să fie pe Mihail din Crăișani să-i fie rumân „pentru că s'au pârât de fațe naintea noastră, și așa zicea Mihail cum că nu iaste rumân Nicăi comis de în Crăișani și nu l-au apucat legătura lui Mihai Voivod în Crăișani. Deci au luat lege dinaintea noastră să jure cum că nu iaste rumân Nicăi comis și nu l-au apucat legătura lui Mihai Voivod în Crăișani, anume jurători ot Daia Oprea Gărgăun, ot Pleșoi Balotă i Gruia. Deci n'au putut să aducă legea la zi și la soroc nici într'un chip, ce așa se jăluia Mihail, ca să-i schimbe pre Balotă să-i dea altul, iar Nica comis l-au ertat să nu jure Balotă, ce să jure numai cu cei 2 jurători, ce nici cu aceia n'au putut, ce au rămas de lege denaintea noastră“.

(*Archiv. Stat. Brâncoveni*, pach. 18, d. 9).

5.

1618, *Ianuarie 12*. Alexandru Vodă întărește lui Pârvul logofătul un rumân anume Cârștian din Gusași, pentru care avusese pără cu Oprea, ginerele lui Dragomir, care susținea „cum au fost fugit acest

rumân dela socru-său Dragomir în urma lu Mihai Vodă la Pârvul logofătul. Iar Pârvu logofăt așa au spus înaintea domnii mele, cum au mers la dânsul mai dinainte lu Mihai Vodă“ Domnul le dă 4 boieri pre răvașe domnești să adevereze „de când au fost mers la Pârvul logofăt“. Pârvul aduce boierii înaintea domnului, și ei mărturisesc „cum au fost mers acest rumân la Pârvul logofăt încă mai dinaintea lui Mihai Vodă“. Domnul dă Pârvului „să-i fie acest rumân moșie“.

(I. Bianu, *Doc. rom.*, p. 38—9).

6.

1618, *Aprilie 28*. Alexandru Iliș întărește lui Dragomir din Bora stăpânirea unui rumân anume Stan din Tâmburești. Subt Radu Mihnea, Stan ridicase pără ca să scape de rumânie. Domnul îi dăduse 2 megiași „să jure cum au ieșit den satul lui Dragomir, de în Tâmburești, de în zilele Mihnei Voevod, și cum nu l-au apucat legătura lu Mihai Voevod“, dar nu putuse jura. Acum se plângea din nou că Dragomir îi luase un bou și 1.000 de bani ca să-l ierte de rumânie și nu-l iertase. Domnul obligă pe Dragomir să-i dea bou și să jure pentru bani, iar Stan să-i fie rumân.

(I. Bianu, *Doc. rom.* p. 40—41).

7.

1619, *Ianuarie 21*. Gavriil Moghilă dă o carte lui Ștefan și Radului „de să-și strângă ai lor rumâni câți vor fi fost la legătura lui Mihai Voevod în satele lor de în sat de în Lăcusteni, anume Gherghie i Lupu i Radu păcălabul i Dumitru cu frați-iș, și toți câți au fost la legătura lui Mihai Vodă în

sat în Lăcusteni, ori unde-i va afla, ori în satele domniei mele, ori în sate boerești, ori călugărești, ori la orașe, toți să-i strângă să-i ducă la urmă la sat, unde li-i moșia și unde i-au apucat legătura lui Mihai Vodă, încă și alți rumâni Stan și Caloi și Manea“.

(Acad. Rom. pach. 124, d. 177).

8.

1620, Iunie 8. Gavriil Moghilă întărește mânăstirii Banu moșie cu rumâni în Albești. Fuseseră megiași și se vânduseră în zilele lui Mihai Vodă lui Andronie vistierul care-i dăruise mânăstirii. Acum rumânii ridică pâra „cumcă n'au fost vânduți rumâni cu moșia lor lui Andronie vistierul, nici i-au stăpânit călugării, și nici că i-au apucat legătura lui Mihail Voevod (ниж ю ест прифатил скезаниа Михаило воевода с село Котрочан). Domnul le dă 6 boieri pe răvașe domnești ca să adevereze „fost-au vânduți rumâni lui Andronie vistierul în zilele lui Mihail Voevod să fie rumâni, sau n'au fost vânduți și i-au stăpânit călugării dela sfânta mânăstire pe rumâni, sau nu i-au stăpânit, și i-au apucat întocmeala și legătura lui Mihail Voevod să fie rumâni călugărilor, sau nu i-au apucat (и прифатил нү ест такмеженіа и скезаніа Михаила воевода да ест речини калугером или нк нү ест прифатил). Jurătorii adevereze să s'au vândut, și rumânii pierd.

(Arhiv. Stat. Banu, pach. 7, d. 6; orig. slav cu traducere rea din 1806 de Jenache log. Vernescu).

9.

1625, August 22. Alexandru Coconul întărește jupânesei Dumitrei, fata Oprii, soția lui Stoica vă-

taful, satul Cotrocenii cu rumânii, care-i era de baștină dela moși strămoși. În zilele lui Mihai Vodă moșnenii satului (насакадичен село) anume Oprea și Greul și Buda și călugării dela Sărin-dar își vând părțile lor din Cotroceni și cu rumânii răposatului Mihai Vodă pe bani gata „și tot au fost rumâni domnești și au fost atuncea și accepti mai sus ziși rumâni tot în satul Cotrocenii încă de demult de mai dinainte vreme din zilele răposatului moșului domniei mele Mihail Voevod și i-au fost apucat și legătura lui Mihail Voevod la satul Cotrocenii (и сфатил ест и скезаниа покойном Михаило воевода с село Котрочан). Subt Radu Mihnea, Stoica pitariul și jupâneasa lui Dumitra, fata Oprii, au răscumpărat părțile vândute lui Mihail cu 24.000 aspri „și au dat și camăta acestor mai sus ziși bani galbeni 50 la Dragomir feciorul Cioroescului“. De atunci i-au stăpânit pe rumâni cu pace până acum când ei ridică pâra la divan zicând „cum că nu au fost rumâni de baștină din satul Cotrocenii, nici i-au apucat legătura răposatului Mihail Voevod la satul Cotrocenii. Apoi domnia mea singur am căutat și foarte bine am adevorit cu toți cinnstiții boierii domniei mele la divanul cel mare cum au fost acești mai sus ziși rumâni tot rumâni în satul Cotrocenii din zilele moșului domniei mele Mihail Voevod. Și au rămas acești... rumâni toți de lege și de judecată dinaintea domniei mele ca să fie rumâni jupânesei Dumitrei și feciorilor ei. Încă am scos domnia mea din divan pre acești mai sus ziși rumâni cu mare urgie și cu multă bătaie“...

(Arhiv. Stat. Cotroceni, pach. 1, d. 9; orig. slav cu traducere de Lupu dascălul).

10.

1626, *Aprilie 29*. Alexandru Vodă întărește lui Hrizea fost mare vistier, între alte cumpărături, și pe niște rumâni din Clanța, ce se chema mai înainte Pădureți. Satul Clanța cu rumânii fusese al lui Miroslov logofătul, care îl avea de cumpărătoare; fiul acestuia, Ionașco postelnicul, îl vându-se apoi lui Hrizea vistierul în zilele lui Radu Mihnea. Acum rumânii vin cu pără la divan zicând „cum n'au fost rumânii lui Miroslov logofătul din satul Clanța, nici i-au apucat legătura lui Mihai Voevod (НИЖ СЪАТНА Ю ЕСТ СРЕЗАНІА МІХАІА ВОЕВОДА), nici au șezut în zilele lui Simion Voevod la sat la Clanța“. Domnul le dă la fiecare câte 6 oameni buni pe răvașe domnești „precum să jure cum n'au fost Slăvilă și Stan și Manea rumâni lui Miroslov logofătul în satul Clanța, nici i-au apucat legătura lui Mihail Voevod în sat“. La soroc ei nu pot însă jura și rămân de lege.

(*Arhiv. Stat. Domeniul Coroanei*, pach. 4; orig. slav cu traducere).

11.

1626, *Decembrie 30*. Alexandru Coconul întărește lui Stan și Grozea, feciorii lui Căciulat, ca să fie slobozi de rumânie de către mănăstirea Mihai Vodă. Fuseseră cnezi cu moșie¹⁾ din Buești. Moșul lor se duse în zilele lui Mihnea Vodă cu 3 feciori ai lui în Ciocănești, și cumpărase moșie acolo și în Curești. Cei 3 frați „s'au despărțit încă de mai înainte de legătura lui Mihai Vodă, de când au fost nevândut lui Mihai Vodă satul Ciocănești“, doi

(1) În traducere este: „boieri și moșie de moștenire“ care traduce, cred, pe КНЕЗИ ЗА ДЪДИНО ОРИ КНЕЗИ СЪС ДЪДИНЕ.

dintre ei luând moșia din Ciocănești, iar cel de al treilea, Căciulat, pe cea din Curești, unde s'a și mutat. Acum egumenul dela Mihai Vodă, căruia îi fusese dăruit satul Ciocăneștii, vrea să tragă rumâni și pe fiii lui Căciulat, cum erau și unchii lor din Ciocănești. Ei însă susțin „că nu s'au fost vândut tată-său Căciulat lui Mihai Voevod, nici au luat nici un ban dela Mihai Voevod, nici i-au apucat legătura lui Mihai Vodă în sat în Ciocănești, ei au fost la satul Cureștii la moșia lor“. Domnul le dă 4 megiași jurători pe răvașe domnești cu cari ei jură și câștigă.

(*Arhiv. Stat. Glavacioc*, pach. 34, d. 21. Traducere din 1803 de Ionită, dascăl slovenesc).

12.

1628, *Maiu 16*. Alexandru Vodă Iiaș întărește lui Hrizea marele logofăt satul Băltenii din Ilfov cu tot hotarul și cu toți rumânii, pe care îl cumpărase dela boierii Cojești în diferite rânduri. „Apoi dacă au fost cumpărat... jupan Hrizea vel logofăt tot satul Băltenii și cu rumânii... el au trimis de au adunat pe toți rumânii din Bălteni, cari pe unde au fost risipiți, de i-au adus pre toți la moștenirea lor la Bălteni“. În zilele lui Alexandru Vodă, fiul lui Radu Vodă, a trimis „de au adus și pe acești mai sus ziși rumâni... cari au fost de baștină din Bălteni și i-au apucat legătura lui Mihai Vodă în Bălteni“. Acum acești rumâni vin cu pără la domn în divan cu Hrizea zicând „cum că nu au fost rumâni de baștină din Bălteni, nici au șezut niciodată pe moșia Băltenilor, nici s'au hrănit acolo pe nea moșie, nici i-au apucat legătura lui Mihail Vodă în Bălteni“. Domnul le dă lege 12 „megiași pe răvașe domnești“. La soroc rumânii jură. Hri-

zea nu se lasă însă și iea lege peste lege 24 de boieri pe răvașe domnești „să adevereze cu sufletele lor, fost-au rumâni de baștină din sat dela Bălteni, s'au n'au fost, și legătura lui Mihail Voevod unde i-au apucat, sau dela Sinan pașa încoace (и СВЪЗАНІА МИХАИЛЪ БОЕРОДЪ И ГДЕЖЪ НУ ЕСТЬ СВЪТІА АЛИ УТЪ СИНАН ПАСА И ПАСА И ПАСА) și de nu au fost, nici au șezut pe moșia Băltenilor, nici s'au fost hrănit nici decum pe moșia Băltenilor dela Sinan pașa până acum, iar ei să fie niște oameni în pace, iar de vor fi fost șezători pre moșia Băltenilor și se vor fi hrănit de atuncea încoace, iar ei să fie rumâni“. Cei 24 de boieri s'au dus acolo și au văzut unde le-au fost temeliile caselor și șederea lor, „și au adevărit foarte bine după plecarea lui Sinan pașa în zilele lui Mihail Voevod (УТЪ ТРАГЪ СИНАН ПАСА КЪ ДНІЕ МИХАИЛЪ БОЕРОДЪ) cum că au fost adaos satul Băltenii la mănăstirea maicăi Anghelinei monahia, și tot au șezut acolo până în zilele răposatului Simion Voevod. Apoi atuncea într'acea vreme, când s'au întâmplat țării domnii mele multă răutate de au ars și mănăstirea și satul Băltenii, după aceea s'au risipit cu toți rumânii, care încotro au putut. Apoi când au fost în zilile domnii mele în rândul dintâi de domnie, și în zilile lui Gavriil Voevod, pe când au fost cumpărat... jupan Hrizea vel logofăt satul Băltenii dela boierii din Cojăști... el au trimis de au adunat toți rumânii din Bălteni, și cari au fost de baștină și cari i-au fost apucat legătura lui Mihail Voevod, de i-au adus la moșia lor la Bălteni. Apoi după aceea când au fost în zilele lui Alexandru Voevod, feciorul răposatului Radul Voevod... au trimis de au adus și pe acești mai sus ziși rumâni anume... Și au adevărit și acești boieri foarte bine, cumcă au fost acești rumâni

de baștină din Bălteni și i-au apucat pre ei legătura lui Mihail Voevod în sat la Bălteni“. La zi Hrizea aduce legea deplin înaintea domnului în marele divan. „Și am îndemnat domnia mea pe acești 24 boieri de au jurat toți pre rând cu mâinile pe sf. Evanghelie în Biserica din curtea domnii mele, cum că au fost rumâni de baștină și cumcă i-au apucat legătura lui Mihail Voevod în Bălteni. Și am pus domnia mea de au fost la jurământ ispravnic credincioși boierii domnii mele Spira și Teofilact vtori postelnici din casa domnii mele și sluga domnii mele Radul vtori portar“. Rumânii rămân de lege și de judecată. „Și însu-mi domnia mea i-am dat pre ei din divan să fie iarăși rumâni ai jupanului Hrizii vel logofăt cum au fost și dinainte vreme. Și am trimis domnia mea de au prădat pe cei 12 jurători, cum au fost obiceiul și legea țării, de le-au luat dela unul câte po 3 boi, pentru căci au jurat strâmb“.

(Arhiv. Stat Domeniile Coroanei, carton 4; orig. slav. cu traducere din 1782).

13.

1628, August 5. Alexandru Iliăș întărește lui Hrizea vel vornic stăpânirea asupra aceloraș rumâni, cari ridicaseră pâra „cumcă n'au fost rumâni de baștină din Bălteni, nici i-au apucat legătura lui Mihail Voevod în sat“ și cari nu se mulțumiseră cu judecata dela 16 Maiu. „Iar după aceea pe urmă peste puțină vreme, iar Gradea cu fii lui, cari sunt mai sus ziși, ei nu s'au lăsat, ci iarăș au scornit pâra și au venit înaintea domnii mele în divan, ca să ia iarăș lege 48 de boieri, lege preste lege. Apoi într'acea domnia mea însumi am căutat

și am judecat după dreptate și după lege, și însuși mi am socotit domnia mea împreună cu toți cinstiții boierii domnii mele și cu tot divanul, cumcă acel obicei nu am vrut domnia mea să rămâie la o rânduială, pentru căci acea lege și acel obicei au fost călcat și părăsit, și au rămas jos de multă vreme, încă din zilele Mihnei Voeved, și de atunci cea până acum acea lege nu au fost în țară. Apoi au rămas Gradea și cu frații lui de lege și de judecată dinaintea domnii mele și al doilea rând. Și însuși domnia mea i-am scos pe toți din divan cu mare rușine, și am pus domnia mea de le-au dat câte 100 de toiege în divan, pentru căci au umblat cu minciuni și ca să ridice alte obiceiuri“.

(*Arh. Stat. Domeniul Coroanei*, carton 4; orig. slav cu traducere din 1782).

14.

(1628). Alexandru Iliș întărește lui Staico postelnicul stăpânirea asupra unui rumân „anume Pătru de în Borăscul cu feciorii... și părinții lui și apucat și de legătura lui Mihai Voevod... Iară după aceea când au fost ac... Țara Rumânească, iar Pătrul de Borăscul el au rădicat pâră și au venit față în divanul cel mare cu Staico postelnicul și așa pâra... nici l-au apucat legătura lu Mihail Voevod în Borăscul“. Domnul dă lui Staico 3 boieri cu care el jură și câștigă.

(N. Iorga, *Studii și Documente*, VII, 4—5).

15.

1628, *Maiu 8*. Răvaș domnesc către jurătorii lui „Staico postelnicul din Ohabă... Stoica postelnic, Brăilă din Drăgoiani, Diicul din Rogojina“ ca să

ardeceteze „cum l-au apucat legătura lui Mihai Voevod tot în sat“.

(N. Iorga, *Studii și Documente*, VII, 5).

16.

< 1630, *Iulie 25*. Răvaș domnesc către jurătorii lui Vlad vel logofăt și lui Ivașco Drocneanu ot Băleni... „să caute și să adevereze pentru rumânii Dragului Postelnicu cari au fost din Lichirești și să fie acum în Crăceani, cari rumâni vor fi șazut în Crăceani din legătura lui Mihai Vodă încolo, aceea să fie rumânii lui Ivașco Vornicu; iar cari rumâni vor fi șezut în Crăceani de în legătura lui Mihai Vodă încoa, aceea să fie rumânii jupânului Vlad vel logofăt; însă cum vor afla acei boieri cu surletele lor...“

(Dr. Samarian Gh. Pompei, *Istoria orașului Călărași*, București, 1931, p. 197).

17.

< 1630, *August 1*. „Scris-am noi 6 boieri... ce am fost luați dinaintea domnului nostru Io Leon Voevod, pre răvașe domnești de jupânul Vlad vel logofăt și de jupânul Ivașcu vel vornic, ca să căntăm să-i judecăm pentru rumânii Dragului postelnicu, ce au fost din Lichirești, cari rumâni vor fi apucați de legătura lui Mihai Voevod în sat la Lichirești să fie pe seama jupânului Vlad vel logofăt, iar cari rumâni vor fi apucat legătura lui Mihai Voevod în sat în Crăceani, ei să fie pe seama jupânului Ivașcu vornicu; într'aceia noi am mers arcați 6 boieri în sat în Lichirești dimpreună cu Andrei Spătaru, feciorul Radului vel logofăt și cu Gheorghe Spătaru, feciorul lui Ivașcu vornicu, de

19.

1633, Iunie 5. Matei Basarab întărește lui Bărbuia și Negoită, fii lui Ștefan logofătul din Văleni (Romanați), stăpânirea asupra a 2 rumâni cari erau de moștenire ai tatălui lor. Acum rumânii veniseră cu pâră la divan zicând „cumcă n'au fost rumâni de moștenire lui Ștefan logofătul din Văleni, nici s'au vândut rumâni, nici că au luat bani, nici i-au apucat legătura lui Mihai Voevod în Văleni“. Domnul îi adeverește însă că au fost rumâni de moștenire lui Ștefan logofătul și că au umblat cu viclesug ca să scape de rumânie. „Și însumi domnia mea știu că au fost rumâni din Văleni încă de mai nainte vreme dela moși dela strămoși, pentrucă a fost satul Vălenii aproape de satul Brâncovenii“.

(*Arhiv. Stat. Episcopia Buzău*, pach. 49, d. 10; orig. slav cu traducere din 1861).

20.

1633, Iunie 14. Matei Basarab întărește liberarea de rumânie de către Hrizea vornicul și ginerele său Dumitrașco vistierul a unor rumâni din Uești și Bărbulești, cari fuseseră megiași cu ocinile lor. În zilele lui Alexandru Iliăș, Hrizea vornicul a zis că au fost rumâni ai lui din Bucșani și că i-au apucat legătura lui Mihail Voevod acolo

ако сѣатиа срезаніа Мнѣлю коєкоѣ тамо) și i-au făcut rumâni cu sila, fără lege și fără judecată. Acum rumânii văzându-se cutropiți vin la divan cu pâră că n'au fost rumâni, nici i-a apucat legătura lui Mihai Voevod la Bucșani, nici au avut vreo nevoie de rumânie. Domnul le dă lege 12 megiași cu cari ei jură și câștigă.

(*Arhiv. Stat. Castrușoia*, pach. 3, d. 2; orig. slav.).

21.

1635, Martie 3. Matei Basarab întărește lui Drăgoiu din Dobrești, fiul lui Vlad Roșca din Brătiani, stăpânirea asupra unor rumâni din Mușetești, cari ridicaseră pâră la divan „cum că ei n'au fost rumâni ai lui Vladul Roșca. nici de moștenire, nici de cumpărătoare, nici nu i-a apucat pe ei acolo în Mușetești legătura lui Mihai Voevod, nici nu s'au vândut rumâni lui Vlad Roșca“. Li se dăduse 6 boieri jurători, pe cari nu i-au putut aduce la coroc și au pierdut.

(*Arhiv. Stat. Episcopia Argeș*, pach. 3, d. 14; orig. slav cu trad. de Ilie Bărbulescu).

22.

1636, Maiu 14. „Zde cletovții ai lu Pătru de Larga, poim.... să jure de către Mihaiu den Borăscul, cum nu iaste Pătru rumân de în Borăscul de moșie, nici l-au apucat legătura lui Mihaiu Voevod în Borăscul. Insă cum vor afla cu sufletele lor. Și zioa la Sti Petru. I ispravnic Cernica postelnicul. Și să jure în scaun la Craiova“.

(N. Iorga, *Stud. și Doc.* VII, 5).

23.

1636, August 7. Matei Basarab dăruiește lui Oprea, mare agă, satul Detcoii, care era domnesc, cumpărat de Mihai Vodă. „Drept aceia și voi rumânilor care o (sic!) veți afla de moșie den Detcoii și apucați de legătura [lui] Mihaiu Voevod, în vreme ce veți vedea această carte a domnii mele, iar voi să căutați să aveți a asculta de boiarinul domnii mele, ce scrie mai sus, de ce o va da învățătură. că v'am dat domnia-mea să fiți pre seama lui, să

fie volnic să vă strângă, carii pe unde veți fi risipiți, să vă ducă în sat la Detcoii la moșiile voastre“

(*Arhiv. Stat. Mitropolia*, pach. 49 d. 1).

24.

1636 (7145), Decembrie 5. Matei Basarab întărește mănăstirii Sf. Troița din București și egumenului Thanasie niște rumâni din Critinești (Ifov) anume Neacșul și cu feciorii lui Dragul și Dobre, „Pentru că acest rumân Neacșul cu feciorii lui ei au fost rumâni de baștină sf. mănăstiri... încă dinainte vreme, iar după aceea când au fost acum în zilele domnii mele, iar Neacșul cu feciorii lui el a rădicat pâră și au venit înaintea domnii mele în divan de s'au pârât de față cu părintele egumenul Cosma ot Sf. Troiță, și așa pâra cum n'au fost rumân mănăstirii Sf. Troița niciodată, nici i-au apucat legătura lui Mihai Vodă în satul mănăstirii la Critinești“ (ниж га ест оуфатриа срезаниа Мѣхана воевода с село монастирѣи с критенеци). Domnul îi dă lege 6 oameni buni pe răvașe domnești „ca să jure cum n'au fost Neacșul rumân mănăstirii Sf. Troița niciodată. Apoi când au fost la zi și la soroc iar jurătorii, ei nici cum n'au putut ca să jure“ și Neacșul a rămas de lege.

„Iar după aceea Neacșul cu feciorii lui ei au căzut cu mare rugăciune la părintele egumenul Cosma cu jurătorii dinpreună și cu mulți oameni buni ca să-i sloboază să se răscumpere de rumânie, și au prețuit numai capetele lor fără moșie drept ug. (*alb*) și drept un cal. Iar după aceea, dacă au luat egumenul Cosma toți banii în mâna lui, el au venit înaintea domnii mele cu părintele popa Ignatie cu banii în mână și cu rumâni de față.

Intraceia domnia mea, dacă am văzut însumi așa, cum au umblat rumânii cu vicleșug și cu înșelăciune, însumi am bătut pe Neacșul cu 100 toege și l-am scos din divan cu rea rușine, și am luat domnia mea toți banii pe seama domnească la cămară și iarăș însumi am dat domnia mea pe rumâni în mâna egumenului Cosmei., pentru căci au umblat cu vicleșug. Iar după aceea când au fost pe urmă, dacă au trecut un an și jumătate, iar Neacșul cu feciorii lui ei nu s'au lăsat, ei iarăș au ridicat pâră și au venit înaintea domnii mele de s'au pârât de față cu părintele egumenul Thanasie dela Sf. Troiță, și așa pâra Neacșul cu feciorii lui cum că s'au răscumpărat de rumânie cu acești bani ce s'au zis mai sus ug. (*alb*), iar călugării au vrut că să-i rumânească în silă, ca să-i întoarcă banii înapoi toți, să scape de rumânie. Intru aceea domnia mea însumi am luat seama și am judecat după dreptate și după lege, și au mărturisit înaintea domnii mele toți boierii în divan cum au fost Neacșul cu feciorii lui toți rumâni mănăstirii Sf. Troiță din sat din Critinești, ei au umblat cu minciuni, apoi au rămas Neacșul și a treia oară de lege și de judecată dinaintea domnii mele din divan. Și am socotit domnia mea să rânduiesc Neacșului mare pedeapsă. Pentru aceasta am dat domnia mea sf. mănăstiri Sf. Troița ca să-i fie acești mai sus scriși rumâni de baștină și ohabnic în veci“.

(*Acad. Rom.* pach. 156, d. 6; orig. slav cu traducere veche).

25.

1637, Maiu 1. „Adecă eu Stoica ot Șomonești scris-am acesta al meu zapis sfintei mănăstiri Tismenii ca să fie de mare crădințe și de mare mărturii cum

să să știi că am avut eu 2 rumâni la sfânta mânăstire și mânăstirea la mine 2; ci ciia i-au apucat legătura la mânăstire, iar ai mânăstirii la mine. Și au mărturisit și călugări bătrâni și oameni bătrâni și am tocmiț pre aceasta cum să ții el (sic!) cei 2 și mânăstirea ceilații (sic!) 2 ai mei, pre nume Lațco, Iftemii, a mânăstirei Stan i Tudor. Și mă[r]turi fost-au Frățilă Stolnicul ot Rovinari i Vlaca ot Cornet i Barbul sân vornicului Udriște ot Roșie și săborul tot anume: Necodim cel Bătrân și Maxim și popa Ianikii și Pahomi i alți toți...“

(*Arhiv. Stat. Tismana*, pach. 3 netreb., doc. 9).

26.

1638, Martie 30. Matei Basarab întărește mânăstirii Argeșului și egumenului Grigorie, „un rumân anume Vlăcan cu frații lui Dragomir i Gheorghii i (*alb*), feciorii Gonciului den satul mânăstirii den Flămânzești, vă sudstvo Argeș, pentru că acești oameni ce scriu mai sus fost-au tatăl lor Gonciul orășan den Argeș, iar când au fost den legătura lui Mihail Voevod l-au fost apucat în satul mânăstirii în Flămânzești, și tot au fost rumâni cu bună pace. Iar când au fost acum în zilele domnii mele, ei au scornit pâră zicând că nu sunt rumâni mânăstirii, ce au fost orășani, și au venit înaintea domnii mele în divan de se-au pârât de față. Intr'aceia domnia mea am căutat și am judecat pre drept și pre lege cu tot divanul și le-am dat domnia mea acestor rumâni lege 12 megiași, ca să jure cum nu sunt rumâni mânăstirii nici i-au apucat legătura lui Mihail Voevod în sat în Flămânzești. Iar ei nici într'un chip nu se-au putut apuca de lege, ce aciaș se-au lăsat den divan; fiind și jurătorii

de acolo, ei încă au zis că nu vor putea jura, ce-au mărturisit și ei că i-au apucat legătura lui Mihail Vodă acolo în Flămânzești. Derept aceia și domnia mea încă am dat ca să fie rumâni mânăstirii cum au fost și mai denainte vreme, și așa au rămas de lege den divan. Și am văzut domnia-mea și cartea a oroșani bătrâni den Argeș, anume Dumitru Clipea i Costea lu Salce mărturisind ei cu ale lor sufete cum că i-au apucat legătura lu Mihail Voevod în satul mânăstirii în Flămânzești. Deci să fie rumâni cu pace în veac“

(*Arhiv. Stat. Episcop. Argeș*, pach. 2 bis, d. 20).

27.

1638, Aprilie 4. Matei Basarab întărește mânăstirii Argeșul stăpânirea unui rumân din Ștefănești, anume Dragomir cu feciorii lui, pe care îl închinase mânăstirii Datco fratele Mujii. După moartea lui Datco, fratele lui Muja care spusese că nu-și va vinde partea lui, a vândut-o totuș unui Grec din Pitești. Egumenul de atunci s'a dus cu pâră la Șerban Vodă, care i-a dat bani din punga domniei lui de a întors Grecului și a răscumpărat moșia. Acum Dragomir se plânge la divan zicând „că pe acea vreme au fost mic și nu l-a apucat legătura lui Mihail Voevod pe acea moșie, și pâră în silă la divan cu minciuni“. Domnul adeverește „pe cum că s'au răscumpărat acea moșie și cu rumânii cu bani din punga lui Șerban Voevod, nu au fost din legătura lui Mihail Voevod, cum pâră Dragomir“.

(*Arhiv. Stat. Episcopia Argeș*, pach. 19; orig. slav. cu traducere din 1735 de Bunea logofetelul).

să să știi că am avut eu 2 rumâni la sfânta mănăstire și mănăstirea la mine 2; ci ciia i-au apucat legătura la mănăstire, iar ai mănăstirii la mine. Și au mărturisit și călugări bătrâni și oameni bătrâni și am tocmnit pre aceasta cum să ții el (sic!) cei 2 și mănăstirea ceilații (sic!) 2 ai mei, pre nume Lațco, Iftemii, a mănăstirei Stan i Tudor. Și mă[r]turi fost-au Frățilă Stolnicul ot Rovinari i Vlaca ot Cornet i Barbul sân vornicului Udrishte ot Roșie și săborul tot anume: Necodim cel Bătrân și Maxim și popa Ianikii și Pahomi i alți toți...“

(*Arhiv. Stat. Tismana*, pach. 3 netreb., doc. 9).

26.

1638, Martie 30. Matei Basarab întărește mănăstirii Argeșului și egumenului Grigorie, „un rumân anume Vlăcan cu frații lui Dragomir i Gheorghii i (*alb*), feciorii Gonciului den satul mănăstirii den Flămânzești, vă sudstvo Argeș, pentru că acești oameni ce scriu mai sus fost-au tatăl lor Gonciul orășan den Argeș, iar când au fost den legătura lui Mihail Voevod l-au fost apucat în satul mănăstirii în Flămânzești, și tot au fost rumâni cu bună pace. Iar când au fost acum în zilele domnii mele, ei au scornit pâră zicând că nu sunt rumâni mănăstirii, ce au fost orășani, și au venit înaintea domnii mele în divan de se-au pârât de față. Intr'aceia domnia mea am căutat și am judecat pre drept și pre lege cu tot divanul și le-am dat domnia mea acestor rumâni lege 12 megiași, ca să jure cum nu sunt rumâni mănăstirii nici i-au apucat legătura lui Mihail Voevod în sat în Flămânzești. Iar ei nici într'un chip nu se-au putut apuca de lege, ce aciaș se-au lăsat den divan; fiind și jurătorii

de acolo, ei încă au zis că nu vor putea jura, ce-au mărturisit și ei că i-au apucat legătura lui Mihai Vodă acolo în Flămânzești. Derept aceia și domnia mea încă am dat ca să fie rumâni mănăstirii cum au fost și mai denainte vreme, și așa au rămas de lege den divan. Și am văzut domnia-mea și cartea a oroșani bătrâni den Argeș, anume Dumitru Clipea i Costea lu Salce mărturisind ei cu ale lor sufete cum că i-au apucat legătura lu Mihai Voevod în satul mănăstirii în Flămânzești. Deci să fie rumâni cu pace în veac“

(*Arhiv. Stat. Episcop. Argeș*, pach. 2 bis, d. 20).

27.

1638, Aprilie 4. Matei Basarab întărește mănăstirii Argeșul stăpânirea unui rumân din Ștefănești, anume Dragomir cu feciorii lui, pe care îl închinase mănăstirii Datco fratele Mujii. După moartea lui Datco, fratele lui Muja care spusese că nu-și va vinde partea lui, a vândut-o totuș unui Grec din Pitești. Egumenul de atunci s'a dus cu pâră la Șerban Vodă, care i-a dat bani din punga domniei lui de a întors Grecului și a răscumpărat moșia. Acum Dragomir se plânge la divan zicând „că pe acea vreme au fost mic și nu l-a apucat legătura lui Mihail Voevod pe acea moșie, și pâră în silă la divan cu minciuni“. Domnul adeverește „pe cum că s'au răscumpărat acea moșie și cu rumânii cu bani din punga lui Șerban Voevod, nu au fost din legătura lui Mihail Voevod, cum pâră Dragomir“.

(*Arhiv. Stat. Episcopia Argeș*, pach. 19; orig. slav. cu traducere din 1735 de Bunea logofetelul).

28.

1640, *Iulie* 28. Matei Basarab întărește Neacșii, fata lui Mihai Armașul din Căldărușani, un rumân anume Bogdan din Lipia, „pentru că acest om Bogdan fost-au al lor rumân de moșie și l-au apucat și legătura lui Mihai Vodă în Lipia“. Acum avusese pără pentru el cu Buzinca clucerul care susținea că este rumân al lui din Maia. „Și am dat domnia mea cum să jure jupan Buzinca clucerul cum iaste acest rumân Bogdan al lui den Maia și cum l-au apucat și legătura lu Mihaiu Voevod acolo, cum zice el; iar Buzinca clucerul nu se-au cutezat a jura, ce au dat lege rumânului ca să jure el cum iaste den Lipia rumân lu Mihai Armaș den Căldărușani, și au jurat rumânul în sfânta mânăstire în Căldărușani.... Și au fost ispravnic la jurământ sluga domnii mele Necula vtorii portar“.

(Acad. Rom. pach. 21, d. 236).

29.

<1641, *Octomvrie* 15. Matei Basarab către satul Dragoslavele din Mușcel „ca să fie în pace și slobozi de rumânie“ de către jupan Teodosie Banul și alți boieri. Dragoslăvenii juraseră cu 12 boieri „cum că nu au fost rumânii acestor boieri de moștenire din Dragoslavele nici moșii lor nici părinții lor, nici i-au apucat legătura lui Mihai Voevod pe seama lor rumâni în sat la Dragoslavele, ci i-au fost apucat legătura lui Mihai Voevod pe seama Raț Giurgiu Ungurul“.

C. Rădulescu Codin și Preot I. Răuțescu, *Dragoslavele, Câmpulung Mușcel*, 1923, p. 26—30. >

30.

1642, *Maiu* 21. Adecă noi 6 boiari, carii am fost luați pre răvașe domnești, ai jupânului Radul vel comis și ai egumenului dela svânta mânăstire dela Plumbuita, poim Stan iuzbașa ot Mătăsești, Leca Meiotă ot Berilești, Radu ban i Dragoi ot Poiană. Târca ot Periați i Drume ot Tătărăi, cum am adevărat cu sufletele noastre că iaste Dobrotă și Andreiu rumâni de moșie ai mânăstirii, și i-au apucat legătura lu Mihaiu Vodă tot în sat în Tămburești și în plasa sventei mânăstiri, carele de ce jude au fost închinați. Intr'aceia noi [am] strâns bătrânii satului de i-am întrebat cum știu cu sufletele lor. Ei așa au mărturisit cu sufletele lor înaintea noastră, cum sânt acești oameni rumâni și închinați de stăpânii lor la svânta mânăstire. Mărturile de în sat poim Stan Tătoiul i Crăstea Muștil, Manea Zamoștea i Manea Voicului, Dan i Crăstea, Bălociști, i Dragomir i Bubin i Soare i Ona i Ispas al Tâmpii. Intr'aceia, dic'am auzit noi acești bătrâni ai satului, grăind așa, făcut-am zăpisul nostru ca să fie acești oameni, ce scrie mai sus, rumâni svintei mânăstiri de moșie. Pis. mesița Mai 21 dni, văleat 7150.

(lp) Stan iuzbașa; (lp) Leca; (lp) Radul ban; (lp) Dragoi; (lp) Târca; (lp) Drume.

(Arhiv. Stat Plumbuita, pach. 16, d. 7).

31.

1643, *Martie* 22. Zde cletovții Vișanov ot Bunești-de-hier, naim ot Cerbureni Stoica i star Alăman i Negoiață i ot Bunești Oprea i ot Brătești Mihail, să jure Vișan cu acești oameni de cătră sfânta mânăstire Argeșul și de cătră părintele e-

gumenul Leontie, cum nu iaste rumân mânăstirii den sat den Iași, nici l-au apucat legătura lu Mihaiu Voevod î Iași, nici pre el, nici pre tată-său, cum vor afla cu ale lor suflete. Zioa după Paști în sărbători, să jure la mânăstire la Argeș. Ispravnic Tanasie vtorii portar. Pis. Dumitru logofătul u Trăgoviște. Martie 22, vâleat 7151.

(*Arhiv. Stat. Episcopia Argeș*, pach. 3, d. 22).

32.

1643, *Maiu 28*. Zde da so znae bolerii tocmelnici ai sfintei mânăstiri Bălteni și ai mânăstirii dela Turbați poim Tudose ban i Ilie vornic i Petrea clucer, i ot Țigănești Radul logofăt i Stepan logofăt, i ot Berelești Șteful postelnic, ca să caute acești boieri pentru un rumân ce-l chiamă Gherghina și cu frații lui ot Bălteni, să caute și să a-devereze apucatu-i-au legătura lui Mihai Vodă în Bălteni pre ei sau pre părinții lor, au ba, și dela cine i-au cumpărat Hrizea vornicul, și fost-au tot rumân în Bălteni, au n'au fost? Cum vor afla cu ale lor suflete.. Zioa la sti Ilie. Pis. Mai 28, 7151.

(*Arhiv. Stat. Domeniul Coroanei*, carton 7).

33.

1644, *Ianuarie 21*. Matei Basarab întărește lui Teodosie marele ban stăpânirea asupra unor rumâni din satul Roșul „pentru că acești mai sus zisi oameni au fost rumâni ai cinstului boier al domniei mele jupan Teodosie fost mare ban din satul Roșu și apucați din legătura lui Mihail Voevod întru acel sat Roșul“ (и сѣатилан отъ срезаніе Мѣлана Коевѣдъ тѣса къ село Рошѣа) și de atunci până acum au fost tot rumâni ai jupânului Teodo-

ale banul. Acum rumânii vin cu pără la divan zi-când „cumcă nu sânt rumâni lui Teodosie banul, nici ei, nici părinții lor, nici i-au apucat legătura lui Mihail Voevod în Roșul“. Domnul le dă lege și oameni buni pe răvașe domnești ca să jure, dar nu pot și pierd.

(*Arh. Stat. Secția istorică*, orig. slav.).

34.

1645, *Aprilie 3*. Matei Basarab către mai mulți boieri să cerceteze pricina egumenului dela Tismana, care „au spus pentru acest om, pentru Drăghici, cum este rumân al mânăstirii de moșie din Ploștină, iar Necula ot Stângacea el îl trage rumân den Stângacea apucat de legătura lui Mihai Vodă“ și să-i raporteze.

(A. Ștefulescu, *Tismana*, 1909, p. 319).

35.

1645, *Iunie 4*. Ioan călugărul Bârsescul cu fiul său Tudor logofătul și cu doi nepoți, Radu și Dumitru, vând jupânesei Ilincăi a Radului banul Buzescu satul Dobra de sus din Vâlcea „tot satul cu tot hotarul și cu toți rumânii, câți se vor afla de moșie și de legătura lu Mihai Voevod, și cu tot venitul“.

(*Arh. Stat. Dintrunlemn*, pach. 12 d. 1)

36.

<1646, *Aprilie 28*. Cu mila lui Dumenezeu, Io Matei Basarab, Voevod și Domn a toată Țara Ungrovlahiei, dă Domnia mea această poruncă a Domniei mele lui Stan cu fratele lui, Lupul, fiii lui Badea din Valea Mățăului, din județul Mușcel, și

lui Radu și cu fiii lui, câți îi 'va da Dumnezeu, ca să fie în pace și slobozi de rumânie (за вечнанин) și ei și fiii lor de cătră Cungre și de către fratele lui, Ionașcu, fiii lui Radul Robul din Suslănești, și de cătră fiii lor și de cătră toată rudenia lor, de către nimene bântuială să nu aibă. Pentru că Badea, tatăl acestor numiți oameni, Stan și fratele lui, Lupul, el a fost vecin al Radului Robu, tatăl lui Cungre și Ionașco din Suslănești, pentru o delniță din Mățău, de mai înainte vreme. Iar de prin zilele lui Petre Voevod Cercel, Badea, tatăl lui Stan și al lui Lupul, el a fost fugit de acolo de pe delnița Radului Robu din Mățău, pe vremea când au fost vecini și alta pentru că a fost plătit câbla la stăpân, ca să șeadă unde ar fi voia lui. (ѡни ѡт почто ест бѡл платѡн къблѡ на стопан да седѡт ѡгдаж ѡкоет битѡ волк ет). Și de atunci au șezut tatăl lor, Badea, și ei unde au putut. Și după aceia, când a fost acuma, în zilele Domniei mele, Ciosea, lui Badea, tatăl lui Stan și al Lupului, și după moartea lui Radu Robul, iar fiii lui, Cungre și Ionașco, ei s'au sculat, de au vândut lui Stan și fratelui său, Lupul, această delniță a lor, din Mățău, toată, din tot hotarul, din câmp și din pădure și din apă și din uscat și cu loc de casă și de pretutindeni, pentru 2200 aspri gata. Și zapis din mâna lor de vânzare cu mulți boieri și buni oameni și marturi în zapis și încă cu mare jurământ. Iar după aceia, Cungre și Ionașco după vânzarea ocinei, ei s'au pus în spațele lui Stan și a lui Lupul, ca să-i vecinească (да ет вечнѡсет) spunând cum a fost tatăl lor, Badea, vecin lor, din Mățău, de mai înainte vreme, de prin zilele altor vechi Domni, și vin înaintea

Domniei mele, în marele divan, de s'au pârât de față cu Stan și cu Lupul.

Intru aceasta, am căutat și am judecat după drept și după legea lui Dumnezeu, împreună cu toți preamoniștii dregători ai Domniei mele și am aflat și Domnia mea că nu au avut Cungre și fratele său, Ionașco, nici o treabă cu Stan și cu fratele său, Lupul, ca să-i vecinească, de atunci, de prin zilele lui Petru Voevod Cercel, pentru că nu i-a fost apucată legătura lui Mihail Voevod acolo pe moșia lor (ѡв что радѡ икет бѡл сѡатѡн сѡезанѡ мѡхѡюк коекѡ тамѡ над дѡдѡна ѡм), nici nu este volnic nici un boier, să-i vecinească, pentru nimic, de pe acea vreme, ci a rămas Cungre și Ionașco, fiii lui Radu, de lege și de judecată, dinaintea Domniei mele, din divan ca mai multă treabă și lucru, cu Stan și cu fratele lui, Lupul, sau cu fiii lor, să nu aibă, în veac, cum nu a avut nici de mai înainte vreme.

Iarăși a cumpărat Stan și fratele lui, Lupul, ocină, în Mățău, partea lui Stan, a treia parte din tot hotarul, dela Stan, pentru 460 de aspri gata.

Și iarăși a cumpărat Stan și Lupul dela Nedelco, fiul Iovei, și dela fratele său, Radul, partea lor din o jumătate de delniță din Mățău, iarăși a treia parte, pentru 600 aspri gata și cu zapis din mâinile lor, de vânzare, ei de bună voia lor, fără de nici o silă.

De aceia, am dat și Domnia mea lui Stan și lui Lupul, ca să fie lor de moșie și în ohabă, fiilor și strănepoților, în veac, și neclintită de nimeni după porunca Domniei mele.

Iată și marturi am pus Domnia mea, pe jupan Ghiorma, vel ban, și jupan Dragomir, vel vornic, și

jupan Radul, vel logofăt, și vel vistier și Diicul spătar și Barbul stolnic și Radul comis și Drăgșan paharnic și jupan Costandin vel postelnic și alt jupan Radul vel logofăt.

Am scris eu Dumitru log. în cetatea de scaun, Târgoviște, luna Aprilie 28 zile, și de la Adam până acuma curgerea anilor, în anul 7154 (1646).
Io Matei Basarab

Comunicat de Prof. M. Costăchescu. Originalul pe pergament, la Muzeul din Bacău. O traducere necompletă în ziarul *Moldova* din Bacău, cu data Luni, 9 August 1943 >.

37.

1646, August 14. Matei Basarab întărește lui Pătrașco logofătul și fratelui său Giura jumătate din satul Șerbăneștii din Vâlcea cu niște rumâni, pe care îl aveau parte de moștenire dela mama lor Chera și parte de cumpărătoare. Rumânii ridicaseră pâră la divan că nu-s nici de moștenire, nici de cumpărătoare, dar cei doi frați scot cărțile lui Basarab Voevod și ale lui Radu Voevod pe acești rumâni din Șerbănești, și ei pierd. Rumânii vin cu pâră a doua oară. Domnul le dă 12 megiași ca să jure „cumcă nu sânt rumâni de moștenire, nici dela legătura lui Mihai Voevod, nici au luat nici un ban dela părinții lor“, dar la soroc nu pot jura și rămân de lege.

(*Condica M-rii Morânglavu*; rezumat comunicat de d-l Iulian Marinescu).

38.

1647, Ianuarie 15. Matei Basarab întărește mânăstirii Călușului satul Cioroiul (Dolj), să fie mânăstirea 2 părți cu rumânii și Episcopia Râmnicului o parte. Fusese de moștenire al lui Miroslav

vistierul din Râhov și al Neculcii postelnicul din Vlădeni, dela cari îl cumpăraseră Radu clucerul Buzescul în zilele lui Petru Vodă, fiul lui Pătrașco Vodă, și ale lui Mihai Vodă, cu cărți domnești de cumpărătoare și de schimb, dăruindu-l apoi mânăstirii Călușului. Subt Radu Mihnea, după moartea Radului clucerul Buzescul, „Dumitru rumânul din Cioroi cu ceilalți rumâni ei au ridicat pâră zicând cum că n'au fost rumâni, ce au fost răscumpărați de rumânie dela Neculce den Vlădeni drept 20.000 de aspri și au pârât de față cu egumenul Eremia dela sfânta m-re dela Căluș. Intr'aceia răposatul Radul Vodă, domnia lui au căutat și au judecat pre lege împreună cu toți cinstiții dregătorii lui și au văzut domnia lui și au citit carte lui Pătru Voivod, feciorul lui Pătrașco Voivod, la anii dela leat 7093 și carte răposatului Mihai Voivod la leat 7102 de cumpărătoare și de schimb cu Miroslav vist. și cu Necolce postelnicul și cu alte moșii pentru satul Cioroiul, și iar hrisovul răposatului Mihail Voivod pre satul Cioroiul și preste toate moștenirile sfintei mânăstiri Călușului, și au dovedit domnia lui cum că au fost rumâni Buzestilor apucați de legătura lui Mihai Voivod pre loc și pre moștenire Buzestilor în Cioroi. Deci au rămas Dumitru cu ceilalți săteni rumâni de lege și de judecată dinainte răposatului Radul Voivod din divan, și au ișit cu re rușine ca niște oameni răi și fieleni. Și de atunci încoace tot au fost rumâni sf. m-ri Călușului cu bună pace, precum am văzut domnia mea și carte răposatului Radului Voivod Mihne de pâră și de rămas la ani 7122.

Iar după aceia când au fost acuma în zilele domniei mele, iar rumânii din Cioroiu nici pre aceia nu s'au lăsat, ci iar au rădicat pâră cu cartea lui Pă-

tru Voivod, feciorul Mircii Vodă, re și mincinoasă, zicând cum că au fost tot oameni judeci pre moștenire lor și cum că i-au fost apucat și legătura lui Mihail Voivod pre moștenire lor, ci n'au fost rumâni Buzestilor, ci s'au făcut rumâni trei cete, și au luat trei legi tot câte 12 megeași jurători părăvașe domnești, de au jurat strâmb și cu înșălături de către sf. m-re Călușul că au fost moștenire lor, și cum că i-au fost apucat și legătura lui Mihai Vodă pără moștenire lor, ca să scape de rumânie de către sf. m-re cu minciuni. „Și au luat egumenul Ioan din divan lege preste toată legea rumânilor din Cioroiu 24 de boieri jurători anume... Deci când au fost la zi și la soroc, iar egumenul Ioan ei au venit la curte în Târgoviște cu lege deplină, și au șazut boerii dinpreună cu toți trei zile deplin la casa jupân Barbului banul de au luat legătura toată pre amăruntul și au socotit în toate chipurile pre cărți, și au aflat cu sufletele lor precum că au fost apucat legătura lui Mihai Vodă pre toți rumânii din Cioroi pre locul și pre moșia Buzestilor. Deci au venit lege și boierii toți deplin de față aici înaintea domnii mele în marele divan. Deci am tras domnia mea tot câte unul pre răvaș, așa au mers dinaintea domnii mele din divan cu einstitul boerul domnii mele jupan Nicoară marele portar la sfânta biserică a popii lu Neagoe din Zlătari de i-au jurat jupânul Nicoară tot câte unul cu mâna pre sfânta Evanghelie precum că au fost rumâni sfintei mânăstiri Călușul, apucați din legătura lui Mihai Vodă rumâni pre moșia mânăstirii în Cioroi, însă pe doao cete de rumâni. Iar după aceia rumânii care au rămas să fie rumâni sfintei mânăstiri Călușul au venit înaintea

domnii mele în marele divan de au mărturisit ei singuri cu gurile lor, precum că au fost apucat legătura lui Mihai Vodă și pe a treia ceată dă rumâni, anume Stoica feciorul lui Pătru și pe Lațco vărul Stoicăi cu cetașii lor, ca și pre ei, pre moșia mânăstirii Căluș în Cioroi. Deci au rămas toți de lege să fie rumâni sfintei mânăstiri Călușul, rumâni de moștenire cu feciorii lor și cu toate moștenirile lor, precum au fost și mai dinainte vreme, să fie mânăstirii de întărire și de hrană, iar ctitorilor veșnică pomenire. Și am trimis domnia mea de am prădat pre cele 3 legi, pre acei 12 megiași, de am luat dela unul câte 6 boi, pentru că au fost jurat strâmb și cu minciuni. Iar de va scoate vreodată rumânii niscai cărți să nu se crează, ci să rămâie mincinoase“.

(*Arhiv. Stat. Condica Brâncovenească* IV, f° 454—8).

39.

1647, *Iunie 12*. Matei Basarab întărește mânăstirii Argeș moșia Futeștii din Ialomîța, cum a fost hotărnicită de 12 boieri hotarnici „din șezutul satului și duprește tot hotarul și cu rumânii toți, căți se află de moștenire și de legătură“.

(*Arhiv. Stat. Condica Brâncovenească*, I, f° 339—41).

40.

1649, *Aprilie 1*. Zde bolerii jurători ai Vlaadul Sfitac ot Călugăreni anume Vintilă vataf i Antonie vataf i Crăciun Ciocănescul i Van ot tam i Stanciul Arsul i Stan ot Boșari i Vladul Tatuii i Barbul potrar ot Zedruști i Vășii Săbolescul i Dobre ot Boșari i Oprea al lui David i Sirbu Pestre ot Boșari, să jure acești 12 megiași pre Vladul

Sfitaș și pe feciorii lui cum n'au fost rumâni vornicesii Mitroe nici vistiiresii lui Vasilie vistier, nici i-au apucat legătura lu Mihai Vodă în sat în Lungi, nici pre ocina Lungilor. Deci de va jura, el va fi în pace. Și zioa de astăzi în 15 zile di Aprilii. Și să jure la scaun. I ispravnic Vil portar. Pis. Aprilie 1 dni leat 7157. Io Mateiu Voevod (l. p.) m. b. g. z. v.

(Acad. Rom. pach. 58, d. 29; 2 exemplare originale amândouă).

41.

1649, Aprilie 1. Răvaș domnesc către aceiași boieri dați lui Sârbul cu feciorii lui, „să jure acești 12 megiași pre Sârbul cu feciorii lui cum n'au fost rumâni vornicesii Mitroi, nici vistiiresii lu Vasile vistierul, nici i-au apucat legătura lu Mihai Vodă în sat în Lungi, nici pre ocina Lungilor. Deci, de vor putea jura, ei vor fi în pace. Și zio de astăzi în 15 zile ale lu April. I ispravnic Vil portar“.

(Acad. Rom. pach. 58, d. 28).

42.

1649 (7158), Septemvrie 20. Matei Basarab întărește mănăstirii Plumbuita și egumenului Calinie „ca să fie sfintei mănăstiri 2 rumâni anume Dobrotă i Andrei cu feciorii lor den sat den Tâmburești, pentru că acești rumâni au fost ai mănăstirei Plumbuitei de moșie den plasa mănăstirei, închinați de stăpânii lor la sfânta mănăstire, și i-au apucat legătura lui Mihail Voevod acolo în sat, și tot au fost rumâni mănăstirei cu bună pace până acum. Iar când au fost acum în zilele dom-

niei mele se-au sculat cinstit dregătoriul domniei mele jupan Radul vel comis cu pâră, căci are și el moșie acolo în Tâmburești de cumpărătoare de lu boiari, însă plasa lui Dragomir Zlate și partea lu Bărcan stolnic, de-au zis că sânt acești doi rumâni ai lui dentr'aceste părți, și au venit de față naintea domniei mele în divan. Intr'aceia domnia mea am căutat și am judecat pre drept și pre lege împreună cu toți cinstiții dregători domniei mele și le-am dat domnia mea la mijlocul lor 6 boiari pre răvașe domnești anume: ot Mătăsești Stan iuzbașa i ot Berilești Leca Meiotă i ot Poiana Radul ban i Dragoe i ot Periași Tărca i ot Tătărei Drum, ca să caute și să adevereze pentru acești 2 rumâni, ce scriu mai sus, ai cui au fost de moșie și carele dintr'a cui parte au fost, și legătura [lui] Mihai Voevod la ce boiar i-au apucat. Deci într'aceia acești 6 boiari au căutat și adevărat cu ale lor suflet, cum că i-au apucat pre plasa mănăstirii Plumbuitei rumâni mănăstirei de moșie și dați de pomeană. Deci au rămas jupan Radul vel comis de lege, că n'au avut nici o treabă cu dânșii. Și am văzut domnia mea amândoao răvașele și carte acestor 6 boiari de judecată la sfânta mănăstire. Drept aceia și domnia mea încă am dat sfintei mănăstiri Plumbuitei ca să-i fie acești 2 rumâni de moșie și cu pace în veac și întărire mănăstirei și pomeană ctitorilor, cum au fost și mai denainte vreme, alt val să n'aibă“.

(Arhiv. Stat. Plumbuita, pach. 16, d. 10).

43.

1650, Aprilie 20. Matei Basarab întărește mănăstirii Glavaciocul stăpânirea asupra satului Cernăteștii cu rumâni, care-i fusese dăruit de Radu

Vodă. Acum rumânii veniseră cu pâra la divan zicând „că nu sânt rumâni, nici are mânăstirea treabă cu dânșii... Și i-am adevărat domnia mea rumâni de moșie, de strămoșie ai Gavaciocului, și cum i-au apucat și legătura lu Mihai Vodă acolo în Cernătești. Deci au eșit rumânii cu rea scârbă, cât am vrut domnia mea să le raz barbele și să-i dau pren târg“.

(*Arhiv. Stat. Glavacioc*, pach. 17 d. 6).

44.

1652, *Aprilie 24*. Răvaș domnesc către 6 jurători ai Necuții Necorescul din Horeovița „să jure Necula cu acești 6 boiari di cătră Mihart logofătul, feciorul Ciohanii comisul, pentru niște rumâni pre nume Drăghici i Danciul i Drăghin, feciorii lui Pistor, cum că sunt acești rumâni din Horeovița și i-au apucat. (*șters cuvântul: sama*) legătura lui Mihai Vodă acolo, și nu sânt din Pădina, nici i-au apucat legătura lu Mihai Vodă în Pădina“.

(*Arhiv. Stat. Mitropolia*, pach. 107 netreb. d. 17).

45.

1652, *Aprilie 27*. Cartea de blestem a mitropolitului Ștefan către egumenul Efrem dela Gura Motrului și megiașii dimprejur, ca să adevereze pe dreptate „pentru niște rumâni ce au avut pâra cu feciorul lui Cioan, Mihart logofătul, rumânii anume Aldea cu frații lui, zicând Mihart logofătul cum i-au cumpărat, iar acei rumâni acum se află că de moșie sânt rumâni domnești din Coșcodia, iar legătura lui Mihai Vodă zice că i-au apucat în sat în Orehovița. Deci măria sa domnul nostru

așa au judecat, de-i va fi apucat legătura lui Mihai Vodă în Orehovița să fie ai sfintei Mitropolii“.

(*Arhiv. Stat. Mitropolia*, pach. 168, d. 10).

46.

1652, *Maiu 11*. Mărturia a 6 megiași luați pe răvașe domnești de vlădica Ștefan și Mihart logofătul. „Am căutat și am adăvărat și am și jurat în sfânta biserecă la sfânta mânăstire la Gura Motrului denaintea părintelui egumenul Efrem pre feciorii lui Nistor, anume Drăghici i Danciul i Drăghin, cum au fost Nistor rumân sfintei Mitropolii de moșie ohabnic de în sat de Oreovița și legătura lu Mihai Vodă l-au apucat pre Nistor tot în sat în Oreovița. Și noi megiașii cari sântem de împrejurul locului, chemați pre cuvântul domnu nostru ca să mărturisim de nește rumâni... Aldea cu frații lui Micul i Cârstea, feciorii lui Bădăi, să adăvărăm cu sufletele noastre de unde iaste Bădăi de moșie, și am adăvărat că au fost Bădăi de moșie de în Cocicodia, iar legătura lui Mihai Vodă au apucat pre Bădăi în satul sfintei Mitropolii în Oreovița, și au murit Bădăi în Oreovița“.

(*Arhiv. Stat. Mitropolia*, pach. 168, d. 11).

47.

1652, *Maiu 31* Răvaș domnesc către jurătorii lui Nicula Nicorescul pârcălabul „să jure Nicula Nicorescul cu acești 12 jurători de cătră Mihart logofătul... pentru niște rumâni anume Aldea cu frații lui, cum că i-au apucat legătura lu Mihai Vodă în Horeovița, nu i-au apucat în Coșcodia.

Deci de vor putea jura că i-au apucat legătura lu Mihai Vodă în Coșcodia, să fie rumâni lu Mihart logofătul“.

Arhiv. Stat. Mitropolia, pach. 107 metreb. d. 8; original în dublu exemplar).

48.

1652, Iulie 26. Porunca lui Matei Basarab către cei 12 megiași jurători luați pre răvașe domnești de Necula Nicorescul și Mihart logofătul „ca să jurați pentru Aldea cu frații lui, cum de-l va fi apucat legătura lui Mihai Vodă în Coșcodia, el să fie rumân lu Mihart logofătul“, să se adune la soroc împreună cu portarul al doilea, și de vor adevăra că i-a apucat legătura lui Mihai Vodă în Oreviță „voi să jurați și să fie rumâni acoloa“. De vor adevăra că i-a apucat în Coșcodia, să fie rumâni lui Mihart log. Pe cei 3 megiași cari n'au vrut să vie la soroc, portarul este volnic să-i schimbe și să dea alții în locul lor.

(Arhiv. Stat. Mitropolia, pach. 168, d. 12).

49.

1652, Iulie 28. Porunca lui Matei Basarab către egumenul dela Strehaia și uncheșul Lepădat de acolo, să jure uncheșul cu mâna pre Evanghelie pentru Aldea și frații lui. „Deci de-i va fi apucat legătura lui Mihai Vodă pre acei rumâni în Horeoviță, și de vei putea jura într'acesta chip, ei să fie rumâni în Horeoviță. Iar să vei ști tu cu sufletul tău că i-au apucat legătura lui Mihai Vodă într'alte sate ale domnii mele, și vor fi fost oameni judeci, ei să fie rumâni lui Mihart logofătul, cum s'au vândut“.

(Arhiv. Stat. Mitropolia, pach. 168, d. 13).

50.

1652, August 6. „Adecă moi toți oamenii carii am fost scriși în răvașele domnești anume... am jurat în sfânta mânăstire Strehaia pre sf. Evanghelie, cum au apucat legătura lui Mihai Vodă pre tatăl Aldei în sat în Oreviță, și l-am dat noi toți cu sufletele noastre pre Aldea cu frații lui, cum iaste rumân în Oreviță de legătura lui Mihai Vodă. Așa glim și mărturisim cu sufletele noastre“.

(Acad. Rom. Ms. 610 f° 7).

51.

1653, August 13. Matei Basarab întărește Mitropoliei din Târgoviște stăpânirea asupra rumânilor din Oreviță, „rumâni Mitropoliei din legătura lui Mihai Vodă“, pentru cari avusese pără cu Mihart logofătul.

(Arhiv. Stat. Mitropolia, pach. 107 metreb. d. 9; orig. slav; o traducere în Ms 610, f° 8, dela Academia Română).

52.

1653, Decembrie 30. Zde megiași jurătorii Lupului Fugșilă „ca să jure Lupul Fugșilă de cătră Pană căpitanul Părdescul cu acești 12 megiași, cum nu l-au apucat legătura lui Mihai Vodă în sat în Stăpâniți i ot Cacoți, nici iaste rumân de moșie, însă precum vor afla acești megiași cu sufletele lor“.

(Arhiv. Stat. Episcopia Râmnic, pach. 98, d. 7).

53.

1654, Maiu 6. Constantin Șerban întărește lui Alexandru postelnic al doilea și jupânesei lui Marınca, nepoata răposatei doamnei Elinei, satul Hă-

reștii din Ilfov cu rumânii. Satul fusese al Udrei comisul, feciorul Hrizei vornicul, și al jupânesei lui Alexandra, fata lui Petrea clucerul Aslan, de zestre, dela cari îl cumpărase în zilele lui Matei Vodă doamna Elina, care îl dăruise apoi nepoților săi Alexandru postelnicul și jupâneasa lui Marica. Acum după moartea lui Matei Vodă și a doamnei Elinei, rumânii din Hărești vin cu pâra în divanul cel mare zicând, „că nu au fost rumâni de moștenire, nici i-au apucat legătura lui Mihai Vodă în satul Hărești (како неке бил вѣчни за дѣдѣнс, ниж не сѣпати свезанїа Мѣхайов вѣдъ с сѣа хрещин). Domnul adeverește însă „cum că s'au fost vândut ei rumâni răposatului Mihai Voevod pe bani gata, și cum că au fost miluit Mihai Vodă cu satul Hereștii și cu rumânii pe Antonie Grama pentru o pradă ce l-au fost prădat fără nici o vină, iar în urmă s'au fost răscumpărat dela Gavriil Voevod cu vicleșug zicând cum că au fost rumâni domnești, și iarăși i-au dat Gavriil Voevod rumâni lui Antonie Grama, și dela oarecare fete ale Gramei au fost cumpărat Petrea clucer Aslan drept 400 galbeni gata, și au avut și pâra Petrea clucerul în zilele răposatului Matei Vodă cu rumânii și au rămas ei de lege“.

Arhiv. Stat. Cotroceni, pach. 6, d. 11; orig. slav cu trad. din 1807 de Dionisie eclesiarhul).

54.

1654, *Maiu 6*. Constantin Șerban întărește lui Iordache postelnicul al doilea, fiul lui Trufanda postelnicul, stăpânirea asupra satului Ioneștii din Vlașca cu rumânii „pentru că acești de mai sus ziși oameni fost-au venit din altă parte de s'au închinat rumâni lui Leca fost mare spătar în zilele răposatului Mihail Voevod, și i-au apucat și legă-

tura lui Mihai Voevod la sat în Ionești mai nălta vreme“. Sub Radu Mihnea moșiile lui Leca spătarul căzând pe seama domnească, domnul a dăruit satul Ionești cu rumânii lui Trufanda postelnicul. În domnia a doua a lui Alexandru Ilișca cum că nu i-au apucat legătura lui Mihai Voevod în Ionești, iar alții pâra cum că nu s'au fost vândut rumâni lui Leca spătarul, dar rămân de lege. „Și au ieșit rumânii cu rea rușine din divan, și i-au dezbrăcat de i-au purtat pe ulițe goi numai cu pielea, pentru că au vrut să fugă, să spargă satul și birul, și au umblat cu viclenie să scape de rumânie“. Acum rumânii vin din nou cu pâra, dar domnul îi dă rămași.

(Arhiv. Stat. Episcopia Argeș, pach. 69 quatuor, d. 19; orig. slav cu traducere din 1844).

55.

1654, *Maiu 16*. Răvaș domnesc către 12 jurători ai lui Stan din Produlești, ca să jure cu ei că n'a fost rumân mânăstirii Strâmbul „nici l-au apucat legătura lui Mihai Vodă în sat în Produlești“.

(Condica M-rii Găiseni, f° 99; rezumat comunicat de d-l Iulian Marinescu).

56.

1654, *Iunie 11*. Constantin Șerban Basarab Voevod „către jupâneasa Mihnea și soru-sa Marula logofeteasa, fetele lui Ilie vornic ot Cornești și jupânesei Despinei ca să le fie satul Andrășești jumătate, pentru că a fost de baștină mumei lor Despinei, jupâneasa lui Ilie vornic. Rumânii din Andrășești au susținut în divan că nu sunt rumâni

de baștină din Andrășești, nici din legătura lui Mihai Vodă, însă toți boierii divanului au mărturisit că acei rumâni erau rumâni de baștină din Andrășești încă din zilele Mihail Vodă și că i-a apucat legătura lui Mihai Vodă, așa că au rămas de lege“.

(I. Filitti, *Arhiva G. Gr. Cantacuzino*, București 1919, p. 2).

57.

1654, Iunie 20. Constantin Șerban întărește mănăstirii Viforîta satul Vărăștii și Gurguiatîi de pe Mostiște cu rumânii. Rumânii veniseră cu pâra la divan „zicând cum că nu sunt rumâni de baștină, nici au luat bani, nici i-au apucat legătura lui Mihai Vodă acolo (не ест речини за дѣдѣинѣ, нѣж ест взимал новци, нѣж ес сѣгатѣл свезанѣ Мухаюк къд там) , ci i-au ținut călugăritele în silă“. Domnul judecă cu toți boierii „și am adevărat și domnia mea cum că sânt rumâni ai sfintei mănăstiri Vihorâta de baștină dela strămoși, dela întemeierea satului Vărăștii și Gurguiatîi, și apucați și de legătura lui Mihail Vodă tot acolo, rumânii de baștină (какѣ ест речинѣ... въ дѣдѣинѣ за прѣдѣдѣинѣ, въ сѣданѣе селѣкъ взрѣщѣи и рсрѣсѣици и сѣгатѣл въ свезанѣ Мухаюк къд въс там речнѣ за бащинѣ), cum știe toată curtea și toți boierii divanului și mari și mici“.

(*Arhiv. Stat. Viforîta*, pach. 1, d. 27; orig. slav cu 2 traduceri, din 1778 și 1861).

58.

1654. Iulie 28. Constantin Șerban întărește mănăstirii Radu Vodă stăpânirea asupra unor rumâni din Bălteni, cari „au fost rumâni de baștină și

din legătura lui Mihail Vodă din sat din Bălteni“, cumpărați de Hrizea vornicul și dăruiti mănăstirii din Bălteni. Rumânii veniseră la divan cu pâra ca să scape de rumânie, dar sunt rămași.

(*Arhiv. Stat. Domeniul Coroanei*, pach. 4; orig. slav cu traducere veche).

59.

1654. Iulie 29 Constantin Șerban întărește moștenitorilor din Groșani (Mușcel) liberarea de rumânie de către mănăstirea din Câmpulung. „Pentru că acești oameni din sat din Groșani ei au fost toți oameni slobozi cu moșia lor de mai nainte vreme de în zilele celorlalți domni mai vechi, iar acești oameni ei s'au lipit lângă biserica aceasta bătrână a lui Negru Vodă din Câmpulung de a fost scos de lucru domnesc și ei s'au tocmit de au fost lucrat bisericii într'un an trei zile. Iar când a fost în zilele răposatului Matei Voevod domnia sa a apucat și a făcut această mănăstire-din Câmpulung de pînă din temelie ei, apoi fiind igumen atunci Melhie monahul și având voe și putință dela răposatul Matei Voevod a cutropit și satul Groșanii și l-a rumânit în silă fără dreptate, zicând cum că sânt dați rumâni de Necula Alixandru Vodă și apucați și de legătura lui Mihail Voevod rumâni. Apoi când a fost acum în zilele domniei mele, iar acești oameni din Groșani de mai sus ziși ei au venit înaintea domniei mele în marele divan de s'au judecat de față cu călugării, și așa s'au jăluit și s'au plâns pentru mare cutropire, cum că i-au rumânit în silă fără judecată și fără dreptate“. Domnul dă satului „Jegea țării pe răvașe domnești 12 megiași jurători ca să se jure către sfânta mâ-

năstire cum că n'au fost rumâni ai mănăstirei dați de Necula Alexandru Vodă, nici că i-au apucat legătura lui Mihail Voevod rumâni mănăstirei". Sătenii aduc la zi pe jurători cari jură în biserică. Egumenul lipsind, domnul numește în locu-i asistent la jurământ pe Petru Băleanu ceauș de a-prozi.

Arhiv. Stat. Câmpulung, pach. 19, d. 1; orig. slav cu traducere din 1843 de Gheorghian Peșacov).

60.

1654, Septembrie 15. Cartea a 24 boieri jurători dată mănăstirii din Câmpulung „ca să fie mănăstire tot satul cu tot hotarul și cu toți rumânii de moșie și den legătură; cu tot venitul... pentru căci acest sat Groșanii cu rumânii el au fost de moșie de strămoșie den descalecat al sfintei beserici, dat de pomeană ca și Bădeștii de răposatul Necula Alexandru Vodă, unde-i zac oasele în sfânta mănăstire, văleat 6873, și tot au fost sat și rumâni cu pace și până au fost popi de cliros și deaca se-au zidit sfânta mănăstire de răposatul Matei Voevod până acum, cum știm noi toți boierii județului și toate satele și toți bătrânii județului ot Mușcel că au tot lucrat bisericii și popilor de cliros și mănăstirii împreună cu satul Bădeștii și cu alalți robii țigani ai mănăstirii, având milă și ertăciune dela toți domnii, ca să fie numai de lucru și de hrană sfintei case a Maicăi Precistei". Acum ei s'au ridicat cu pâra la divan și au luat 12 jurători „de au jurat strâmb cu oameni și rudenia lor ca să scape de rumânie cu menciuni și cu dare pre la unii și pre alții, având prileju de toate bucatele". Egumenul a luat atunci lege peste lege 24 de boieri. „Și

au pus întâiu star Micud spătarul ot Stănești, de 80 de ani, mâinile pre sfânta Evanghelie de au jurat cum i-au pomenit tot rumâni de moșie și den legătură ai pietrii, dați de ctitorii besericii cei bătrâni. De aciaa noi toți am jurat cu mâinile pre Evanghelie cum i-am aflat rumâni mănăstirii și bisericii lui Negru Vodă, și rumâni i-am dat și i-am lăsat cu sufletele noastre, și au rămas Groșanii de lege să fie rumâni tot la piatră cum au fost de vana".

(Arhiv. Stat. Câmpulung, pach. 19, d. 2).

61.

1654 (7163), Octombrie 30. Constantin Șerban întărește mănăstirii din Câmpulung și egumenului Vartan satul Groșanii din județul Mușcel, care-i fusese date de Necula Alexandru Voevod, ctitorul mănăstirii, unde-i zac și oasele dela anul 6873. „Iar după aceia când a fost acum în zilele domniei mele, au rumânii din Groșani ei au ridicat mare pâra asupra sfintei mănăstiri, zicând cum că n'au fost rumâni de moștenire mănăstirei, nici că i-au apucat legătura lui Mihai Vodă acolo în Groșani, nici că au lucrat sfintei mănăstiri împreună cu satul Bădeștii". Rumânii au luat lege 12 jurători „de au jurat că nu sânt rumâni sfintei mănăstiri". Egumenul „văzând această strămbătate rea și că au jurat rumânii din Groșani rău și cu rudeniile lor și cu minciuni dând bani și dobitoace multe jurătorilor lor, n'au putut lăsa moștenirea și rumânii sfintei mănăstiri în deșert, ca să se pustiască casa Maicăi Preacuratei și să piară pomenirea ctitorilor, ei au venit înaintea domniei mele în marele divan de au luat lege peste lege 24 de boieri din Mușcel

pe răvașe domnești, precum este legea și obiceiul țării dela alcătuirea ei (КАКО ЕСТ ЗАКОНА И ОБИЧАЈА ХУДЕК УП СЕЗДАНИЕ), anume... Când a fost la so-roc, domnul a trimis ispravnic acolo la mână-șire pe Constantin Gălășteanu marele portar „și pentru hotarele mânăștirii cu orașenii și cu Bogăteștii și pentru această lege, de a strâns pe toți boierii pe deplin, cum este mai sus scris. Apoi în-tâi igumenul Varlaam cu toți călugării au luat car-tea părintelui Ignatie mitropolitul cu mare afurisanie asupra lor, și au pus întâiu bătrânul Micu-dea din Stoinesti, om de 90 de ani, mâna pe sfânta Evanghelie în sfânta mânăștire, și la urmă și toți boierii jurători pe rând, și au jurat cu sufletul lor, cum că au pomenit pe Groșani tot rumâni la piatră dela zidirea bisericii lui Negru Vodă, și i-au dat și ei rumâni mânăștirea. Groșanii însă nici așa nu s'au lăsat, ei pe loc iarăș au venit înaintea domniei mele cu alte minciuni, zicând că o seamă din boierii lor n'au jurat; apoi fiind domnia mea pe baltă în preumblare, am trimis domnia mea pe Ion al doilea portar împreună cu Groșanii de au adunat pe boieri iarăș pe deplin și au jurat al doilea rând, și au rămas Groșanii de mare rușine. Și am globit domnia mea pe cei 12 jurători de le-am luat dela unul 6 boi, precum este legea (КАКО ЕСТ ЗАКОН), pentrucă au jurat strâmb, și i-au călcat igumenul Varlaam cu legea de 24 boieri în două rânduri“.

(*Arhiv. Stat. Câmpulung*, pach. 19, d. 3; orig. slav cu traducere din 1843 de Grigorian Peșacov).

62.

1655, Ianuarie 17. Constantin Șerban întărește lui Dragul iuzbașa moșia lui dela Cislău „trei părți boierești și una a megiașilor“. Fuseseră rumâni lui

Dragul dela moși strămoși ținuti cu bună pace, cum a văzut domnul din cărțile lui Vladislav Voevod, fiul lui Vladislav Voevod, și ale altora. Acum rumânii se ridică cu pără la divan spunând că sânt cutropiți de moșul lui Dragul iuzbașa, dar pe baza cărților domnul îi dă rămași. Dintre ei se sculă însă a doua oară cu pără 2 frați, Dragomir și Stan, „zicând cum că nu sânt rumâni de moște-nire, nici de legătura lui Mihail Voevod prinși“. Domnul le dă legea țerii, 12 megiași, cu cari ei jură. Dragul iuzbașa iea atunci lege peste lege, 24 de boieri, cari jură că i-au fost rumâni „de moște-nire și de legătura lui Mihail Voevod“.

(*Arhiv. Stat. Secția istorică*; orig. slav cu traducere din 1881).

63.

1656, Aprilie 18. Constantin Șerban întărește mânăștirii Cozia satul Studinița din Romanai cu toți rumânii, arătați anume, „și ceilalți rumâni de moștenire și din legătura lui Mihail Voevod din sat din Studinița toți“. Fuseseră cnezi și se vându-șeră lui Mihail Vodă, care-i dăruise maică-sii, iar aceasta mânăștirii. Subt Leon Vodă rumânii se închină lui Necula vistierul care era puternic pe acea vreme, zicând că nu fuseseră rumâni lui Mihail Vodă. Mânăștirea se părîse cu Necula vistierul și rumânii în 2 rânduri subt Leon Vodă și apoi și subt Matei și câștigase. Acum rumânii venind din nou cu pără la divan, domnul le dă lege 12 megiași, cu cari însă nu pot jura, mărturisind singuri că sânt rumâni ai Coziei.

(*Arhiv. Stat. Cozia*, pach. 24, d. 17; orig. slav cu traducere).

64.

1656, *Iunie 10*. Constantin Șerban întărește jupânesei Elenii a Radului banul Buzescul și fiului său Mateiaș postelnicul stăpânirea peste toate satele și moșiile lor. Intre acestea este și satul Cioroiul, ai cărui locuitori se ridicaseră cu pără sub Matei Vodă jurând cu 12 boieri că nu sunt rumâni. Călugării dela mânăstirea Călușului, căreia satul îi fusese dăruit, jură însă cu 24 de boieri „că i-a apucat legătura lui Mihail Vodă pe sătenii satului Cioroiu pe moșia sfintii mânăstiri“ și câștigă.

(Documentul a fost publicat de Gr. Tocilescu în *Tinerimea Română*, 1898, p. 89 și urm.).

65.

1656, *Iulie 30*. Constantin Șerban întărește marelui clucer Diicul din Buicești satul Arcești din Romania cu rumânii, pe care îl cumpărase mai înainte dela Vasile din Arcești. Acum se ridică cu pără jupânița Dumitra Arceasca, susținând că a vândut numai locurile, nu și rumânii, pentru ca ei să se răscumpere de rumânie dela dânsa. Rumânii, la rândul lor, vin și ei la divan cu pără „zicând“ că ei n'au fost din Arcești de moștenire, nici din legătura lui Mihai Vodă, nici au avut treabă cu dânsii ca să se vânză“. Domnul le dă 12 jurători, pe cari îi aduc și jură. Diicul iea atunci 24 de boieri, cari jură că „i-au pomenit pe toți rumâni din Arcești, apucați de legătura lui Mihai Vodă“.

(G. Ghibănescu, *Surete și Izvoarele*, VI, 214—19).

66.

1657, *Aprilie 30*. Răvaș domnesc către jurătorii popei Tatomir „să jure popa Tatomir cu acești 12

megiași de către Coandă și de către Păuna și de către Stoia, cum nu le este rumân ot Vâlcul, nici ban apucat legătura lui Mihai Vodă acolo. De va putea jura să fie în pace“.

(G. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, VI, 220—21).

67.

1657, *Maiu 23*. Cartea lui Stroe clucerul, ispravnicul scaunului Craiovei, dată lui popa Tatomir și feciorilor săi, ca să fie în pace de rumânie, deoarece jurase cu 12 megiași „cum nu este rumân din Vâlcul, nici i-au apucat legătura lui Mihai Vodă neolc“.

(G. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, VI, 221—2).

68.

1658, *Maiu 29*. Carte de blestem a mitropolitului Ștefan către 6 megiași luați cu cartea domnului Mihnea Radul de către Stroe, fost mare logofăt, și Evstratie, mare clucer, „pentru un rumân anume Păduche, ca să adevărați cu sufletele voastre cum va fi mai pre dreptate, den sat den Gogoși iaste și în Gogoși l-au apucat legătura lui Mihai Vodă, au din sat din Somor iaste, și în sat în Somor l-au apucat legătura lui Mihai Vodă? De veți adevăra cu dreptate de unde iaste de moșie și unde l-au apucat legătura lu Mihai Vodă, să nu fie fățarie nici spre unii, nici spre alții, să fiți iertați“.

(*Arhiv. Stat. Brâncoveni*, pach. 25, d. 33).

69.

1659, *Maiu 20*. Preda, marele logofăt, ispravnicul scaunului Craiovei, dă o carte egumenului dela mânăstirea Călușului prin care îi întărește stăpânirea

asupra unor rumâni din Răbești cu cari avuseseră până. Egumenul zicea că „sânt rumâni ai mânăstirii de moșie de acolo din sat din Răbești, și au arătat părintele egumenul și hrisovul sfintei mânăstiri de cumpărătoare și de legătura lui Mihai Voevod cum că i-au apucat și legătura lui Mihai Voevod acum în sat, și au fost de atunci și până acum tot rumâni. Iar părintele egumenul ie-au dat lege aci dinaintea noastră ca să jure cu 12 oameni, cumcă nu sânt rumâni și cumcă nu i-au apucat legătura lui Mihai Voevod acolo în sat în Răbești; deci de vor putea jura să fie niște oameni [slobozi]; iar ei de lege nu s'au putut apăra, cumcă i-au apucat legătura lui Mihai Voevod acolo în sat, și au rămas de lege și de judecată“.

A. Odobescu, *Antichitățile din județul Romanși*, p. 149 < și în *Analele Societății Academice Române*, secția II, t. X, p. 317 >.

70.

1661, *Aprilie 20*. Cartea mitropolitului Ștefan Către mai mulți megiași că să arate unui ispravnic trimis de domn să cerceteze moșiile Ungureii, Ceaurii și Moii ale mânăstirii Tismana pe rumânii cari sunt de legătura lui Mihai, rumâni de moșie ai mânăstirii, doi din Moi, unul din Ceauri, și patru de legătura lui Mihai.

(A. Ștefulescu, *Tismana*, 1909, p. 336).

71.

1661, *Iunie 11*. Răvaș domnesc către 24 de boieri căutători și adeveratori ai lui Vasilie, egumenul dela Tismana, și ai lui Stamatie paharnicul din Copăceni „să caute și să adevereze... pentru feciorii Bengăi și ai lui Opriș și ai lui Dragomir Bă-

lui, sânt din Copăceni de moșie și de legătura lui Mihai Vodă, și ținutu-i-au pre acești rumâni Stoichița vistierul și jupâneasa lui Dochia vistiereasa, și ținutu-i-au mânăstirea Tismana, zicând că sânt ai lor de moșie din Ceauri și din Moi“.

(A. Ștefulescu, *Tismana*, 1909, p. 337).

72.

1662, *Ianuarie 12*. Grigorie Ghica întărește lui Stamatie paharnicul stăpânirea asupra unor rumâni din Copăceni, județul Gorj, cari fuseseră ai lui Stoichița vistierul și ai jupânesii lui Dochia, unchiul lui Stamatie, „de moșie, de strămoșie și de legătura lu Mihai Vodă din sat din Copăceni“. Sub Matei Vodă egumenul dela Tismana ridică pâră zicând că rumânii sunt ai mânăstirii din Ceauri și Moi. Domnul îi dă 12 boieri „ca să caute și să adevereze pentru acești rumâni ai cui au fost de moșie și de legătura lui Mihai Vodă, fost-au ai sfintei mânăstiri Tismenii, au ai Stoichiții vistierul și ai jupânesii lui“. Boierii și ispravnicul domnesc adeverează însă că sunt ai lui Stamatie paharnicul „de moșie și de legătura lu Mihai Vodă, nu sânt din satele mânăstirii Tismenii“. Egumenul ridică și al doilea rând pâră sub Matei Vodă, dar iarăș pierde. Sub Constantin Șerban se scoală și rumânii cu pâră zicând că au fost împresurați de Stoichița vistierul; li se dăduse lege 12 megiași, dar nu putuseră jura și pierduseră. Acum călugării se ridică din nou susținând că rumânii sunt ai lor. Li se dă 24 de boieri adeveratori, cari dau dreptate tot lui Stamatie paharnicul.

(G. Ghibănescu, *Surete și Isoade*, VI, 86—89).

73.

1662, Decembrie 30. Răvaș domnesc către jurătorii Lupului Fugușel „ca să jure Lupu Fugușel de către Pană căpitanul Părdescu cu acești 12 megiiași cum nu l-au apucat legătura lui Mihai Vodă în sat Stănești i ot Cacoți, mici iaste rumân de moșie“.

(Acad. Rom. Ms. 2083, p. 381).

74.

1663, Maiu 11. Răvaș domnesc către megiiașii a deveritori ai egumenului dela Tismana și ai Costii din Turceni și Gașpar din Șușița „ca să caute și să adevereze acești 6 megiiași, fost-au Costea și Gașpar rumâni den sat den Turceni de pre moșia mănăstirii, care au avut de milă dela Craiovești, și apucatu-i-au legătura lu Mihai Vodă acolo, și fost-au rumâni până acum, au fost[-au] megiiași pre moșiile lor, cea megieșească?“.

(Arhiv. Stat. Tismana, pach. 5 netreb. d. 11).

75.

1664, Februarie 12. Grigorie Ghica întărește lui Pană căpitanul din Părdești stăpânirea asupra unor rumâni din satul Stâlplnița din Mehedinți, pe cari îi cumpărase împreună cu jumătate din satele Stâlplnița și Cacoții dela Dumitrașco clucerul din Spineni. Acum o parte din rumâni veniseră cu pâra în divan spunând „cum că ei n'au fost rumâni lu Dumitrașco clucerul, nici părinții lor, nici moșii lor, nici i-au apucat legătura lu Mihai Vodă“. Pană căpitanul aduce zapisul de vânzare al lui Dumitrașco clucerul, precum și cărți domnești bătrâ-

ni dela Mihnea Vodă, feciorul lui Alexandru Vodă, și dela Alexandru Vodă, feciorul Mircii Vodă și dela Simion Vodă, „scriind cum au fost rumâni din descălecătoarea țării“ precum și cartea lui Matei Vodă scriind rumânii tot pe nume.

(Arhiv. Stat. Bistrița, pach. 2 netreb. d. 111).

76.

1665, Maiu 29. Adecă eu Neagul logofătul sin Dragomir stolnic ot Fărcășești, scris-am zapisul meu să fie de mare credință la mâna finului meu lu Vasilie ot Negomir, cum că auzindu-se bogate cuvinte zicând că strigă în toată țara de rumânie, carele-l va prinde acea poruncă în sat boirisc, să fie rumân, deci el fiind om slobod, judec, iar el s'a epământat. Deci el au tras să fugă, iar eu i-am făcut acest zapis al meu la mâna lui și a frății-său Paraschivului și a ficiilor lui, cum de va fi vro legătură caracumva, iar el să fie în pace și slobod și de cătră mine și de cătră toți omini miei, și de cătră ficiorii miei, că n'are nimenile o trabă cu el. Iar când va vra să margă la moșia lui, să fie volnic ori când și de nime opreală să n'aibă, numai să-și ia partea lui de bir. Și mărturii au fost ot Vlădari Vlăduțul postelnicul i V... ni... armaș ot Slăvilești, ot Dădiști Oprea i brat ego Barbul, ot Vlăduleni Stan Corlan și Tudor ot tam și Iovan. Și pântru credința pusu-mie-me-a[m] jos picetea ca să să crează. Pis. Mai 29 dni, leat 7173. (l. p.) En Vlăduță (l. p.); (l. p.) fără iscălitură; (l. p.) Indescifrabil.

(Arhiv. Stat. Mitropolia, pach. 242 netreb. d. 1).

77.

1667, Septembrie 18. În testamentul prin care hotărăște partea fiului său Constantin din averea părintească, Elena, soția postelnicului Constantin Cantacuzino, spune că în zilele lui Matei Vodă soțul său avusese pâră pentru rumânii din Obidiți cu Socol, clucerul din Cornățeni, care zicea „că sânt ai lui încă din legătura lui Mihai Vodă“. La judecată, Socol refuzase însă să jure și nici carte de afurisanie n'a voit să ia, așa că a pierdut

(N. Iorga, Documentele Cantacuzinilor, 1902, p. 55)

78.

1694, Februarie 18. Constantin Brâncoveanu dă o carte unor oameni, Daia cu verii săi Atanasie și Necula, ca să fie în pace și slobozi de rumânie de către Atanasie, egumenul dela Tismana, care îi impresura ca să-i rumânească „zicând că sânt rumâni den legătura lui Mihai Vodă. Iar Daia cu verii lui așa s'au plâns, că nici de țara aceasta nu sânt, ce de neamul lor au fost fecior de grec dela Cernavoda, și nici la legătura lui Mihai Vodă n'au fost ei aici în țară, nici nu sânt rumâni, nici i-au stăpânit mănăstirea Tismana niciodată“. Se mai pârâseră și în domnia dintâi a lui Grigore Ghica (1660—1664) când tot ei câștigaseră.

(Arhiv. Stat. Condica logofeției, f° 19).

79.

1699, Iulie 20. Constantin Brâncoveanu dă o carte lui Mușat, pârcălabul din Brâncoveni, și fratelui său Stoica, fii lui popa Voico din Urzicuța, unor veri ai lor, fii lui popa Giurge din Bărcă,

din Dolj, ca să fie în pace și slobozi de rumânie de către Preda paharnicul Brădescul și fiul său Ion. „Pentru că popa Voico... cu frații lui, ei fiind nepoți Dabului din Pleșoi și fiind niște oameni judeci cu ocina lor, iar când au fost în zilele lui Gligorie Vodă fostu-i-au apucat Preda paharnicul Brădescul, zicând că-i sânt rumâni din sat din Siliguta ot sudstvo Mehedinți, și cum că i-au apucat legătura lui Mihai Vodă acolo în sat“. Judecata avusese loc la Craiova dinaintea lui Drăghici marele spătar, care dă lui popa Voico 6 boieri jurători cu cari el jură. Acum Preda paharnicul ridicase pâră că Voico nu jurase bine, dar pierde.

(Arhiv. Stat. Condica logofeției, f° 219—220).

80.

1709, Decembrie 10. Constantin Brâncoveanu întărește Maricăi, fata lui Cornea banul Brăiloiu, care fusese jupâneasa lui Mihai paharnicul Argitoianul, fiul lui Dumtirașco căpitanul, și cumnatului ei Vasile, fratele lui Mihai, stăpânirea asupra rumânilor din Argitoaia, cari veniseră cu pâră la divan „zicând cum că nu sânt rumâni Argitoianilor nici ei, nici au fost părinții, nici moșii lor, ci au fost slugi, și-i năpăstuesc de-i fac rumâni fără dreptate“. Domnul îi trimite la Constantin Știrbei, banul Craiovei, să-i judece. La judecată Maria înfățișează un hrisov și două cărți dela Matei Vodă. Într'una din acele cărți scria că în zilele lui Radu Vodă, pe când ținea satul Salcea un Dimian căpitanul, acesta s'a sculat cu pâră „zicând cum că Cărstian cu verii lui, feciorii Florii, sânt apucați dăn legătura lui Mihai Vodă în satul Salcea, iar jupâneasa Neaga, moașa lui Mihai paharnicul, ea au fost jurat înaintea lui Dimian căpitanul cu mâ-

na pre sfânta Evanghelie, cum că sânt acei rumâni dăn legătură dăn Argitoaia, și iar i-au ținut cu pace jupâneasa Neaga“. Sub Matei Vodă, Cârștian cu verii lui se scoală din nou cu pâră „și au fost mers la Istratie, ce era atunci vistiariu, dă s'au jăluit zicând cum că i-au apucat legătura lui Mihai Vodă în sat în Salcea, iar nu în satul Argitoaia, și el auzind așa muncea să-i ia“. Matei Vodă le dă doi boieri judecători, cari îi dau rumâni lui Mihai paharnicul. Pe temeiul actelor înfățișate, banul dă rămași pe rumâni; aceștia nemulțumiți vin iarăș cu pâră la divan, dar pierd.

(*Arhiv. Stat. Condica logofetei, f° 447—9*).

DESPRE RUMÂNI

*Memoriu citit la Academia Română în ședința
dela 11/24 Decemvrie 1915.*

Intr'o comunicare precedentă ¹⁾ am stabilit că *rumânia* se constată în Țara-Românească din cele mai vechi timpuri. Ea n'a fost creată și nici măcar consfințită ca stare legală de Mihai Viteazul, care prin *legătura* sau *așezământul* său opria numai de a se mai căuta și readuce la urmă rumânii fugiți, hotărând ca fiecare să rămâe pe moșia unde se afla în momentul acela. Aservirea țăranilor cari n'aveau pământul lor propriu se petrecuse cu mult mai înainte. Încă din a doua jumătate a secolului al XIV, când din actele interne începem a avea știri despre locuitorii satelor noastre, ei se găseau în puterea proprietarilor pe moșiile căroră trăiau. Poporul român se înfățișează aci dela început alcătuit din două pături sociale: una liberă formată din proprietarii de pământ, alta neliberă compusă din țăranii de pe moșiile lor.

În comunicarea de astăzi mă voi ocupa de aceeaștia din urmă, studiind în deosebi raporturile lor cu stăpânii și cu pământul. Incep cu câteva constatări privitoare la numele lor.

1) *Vechimea rumâniei în Țara-Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, în *Analele Acad. Rom. Mem. Sect. Ist. Seria 2*, Tom. XXXVII.

I

Numele țăranilor neliberi.

1. Numele **românesc**. Țăranii neliberi se numiau în Țara-Românească *rumâni*²⁾. Numele acesta corespunde aceluia de *vecini*, care li se da în Moldova, și de *iobagi* în Ungaria. Cu numele de rumâni

3) Părerăa lui N. Iorga că „rumân e cel ce nu e altceva decât român; omul obișnuit, omul de rând, fără ca aceasta să însemne și o inferioritate socială, o scădere a întregimii drepturilor umane, căci n'am avea precedente de o astfel de înjosire a numelui național la nici un popor“ (*Constatări istorice cu privire la viața agrară a Românilor în Studii și Documente*, XVIII, p. 16, 30—1), stă în contradicție cu înțelesul dar pe care cuvântul rumân îl are în toate documentele românești din epoca dela 1600—1750. Rumânia este tocmai o stare de inferioritate socială. Rumânul nu se bucură de întregirea drepturilor umane; el se găsește în puterea unui stăpân și dependența aceasta, care n'are sfârșit pentru că se întinde asupra tuturor urmașilor săi, constituie elementul caracteristic al condiției sale sociale inferioare. <De altfel, în ce privește precedentele de o astfel de evoluție a numelui național, vezi Δάος-Davus = Dacus și Slavus = Slavus cf. V. Bogrea, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj*, I (1921—1922), p. 391. Dar N. Iorga însuși în *Vechea noastră cooperăție*, publicată în *Neamul Românesc* cu data 23 Decembrie 1919, recunoaște: „După aceea s'a ajuns ca țăranul însuși să cadă în situația de nelibertate, de șerbie, ajungând „vecin“, cum ziceau Moldovenii, rumân, cum se spunea în

apar țăranii neliberi pe la sfârșitul secolului al XVI în cele dintâi documente în limba română, și el este singurul sub care au fost cunoscuți în Țara Românească cât timp a existat această clasă socială. Primul document românesc, cunoscut până acum, în care rumânii sunt pomeniți, este diata marelui armaș Udrea Băleanu din 21 August 1598, între satele și moșiile pe cari el le lasă mănăstirii Panaghia (lângă Târgoviște) se află și „Racovița cu rumâni cu tot“¹⁾. A doua mențiune o aflăm într'un act din 7 Decembrie 1601, prin care egumenul dela Strâmba dăruiește mănăstirii ocina lui Radu din Strâmba, pe care o cumpărase, „iar Radul să fie rumân la sfânta mănăstire din Strâmba și să fie om al mănăstirei“²⁾. De aci înainte documentele românești în cari e vorba de rumâni sunt foarte numeroase.

Intrebuințarea altor nume se întâlnește extrem de rar și se datorește în totdeauna unor influențe străine. Mitropolitul Luca, Grec originar din Ci-

Muntenia, cuvânt care însemna chiar numele neamului prefăcut într'un termen de înjosire socială, de scădere în viața națională“ >.

Tot greșită e și părerea lui Hașdeu (*Cuvente den bătrâni*, I, p. 125) care definește cuvântul *rumân* astfel: „țerani cari s'au vândut clăcași de bună voce“. Cf. A. Cihac, *D. Petriceicu-Hașdeu și Cuvente den bătrâni*, în *Conv. Lit.*, 1879, Iulie, p. 145.

1) Documentul se află la *Arhivele Statului* în *Secția istorică*. A fost publicat și facsimilat de Hașdeu în *Magnum Etimologicum*, III, 3037 et sq. și de Șt. D. Grecianu în *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, I, 271—2. Cf. și adeverința dată mănăstirii la 9 Iulie 1601 de trei boieri pentru satele ce-i lăsase Udrea înainte de a fi tăiat de Simion Moșhila: „Racovița cu rumâni“ tot în *Secția istorică*.

2) A. Ștefulescu, *Strâmba*, 1906, p. 45.

pu³⁾, îi numește într'o carte de întărire din 1619 *vecini*, întrebuințând acest cuvânt în înțelesul pe care îl avea în actele slavone cu cari era obișnuit⁴⁾. Tot *vecini* îi numește într'un act de vânzare din 1625 un Moldovean, folosind termenul moldovean⁵⁾. O ultimă dată i-am găsit numiți astfel într'o listă a satelor plăeșești din 20 Iulie 1690. Lista aceasta este o traducere al cărei autor a păstrat neschimbate denumirile de *vecini* și *cnezi* din izvodul slavonesc pe care l-a tradus⁶⁾.

În cronica lui Radu Popescu întâlnim odată de-

1) N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, 1908, I, 249.

2) I. Bianu, *Documente românești*, 1907, p. 46. Mitropolitul Luca întărește la 28 Aprilie 1618 mănăstirii Tismana satul Corai „cu hotarul și cu venitul și cu toți vecinii, câți vor fi“, pe care i-l dăruise Ion sulgerul, cu condiție însă „pentru vecinii de într'acest sat să nu-i asuprească cu lucru, numai să-și dea datul și găleatle și să clăcuiască cum vor clăcuși și alți vecini pre la alți boieri“.

3) Zapis din 18 Noembrie 1625 prin care Pană Filip, vistierul al treilea în Moldova, vinde lui Hrizea vistierul jumătate din satul Herești (Ilfov) „cu toți rumânii, câți au fost în partea lui Isar, anume... și cu alți vecini toți câți sunt pe această jumătate de sat“, pe care îl avea și el de cumpărătoare „când am fost în Țara-Românească în domnia Mării Sale domnu nostru Radului voevoda“. (*Arhiv. Stat. Secția istorică*).

4) Lista se află în *Anatefterul vistieriei* (Ms 1571 dela Academia Română) f° 64—67. În rezumatul publicat de d. N. Iorga în *Studii și Documente*, V, 358, s'a cetit greșit: „Godeanii Vel i cnez“ și „Bogdănești Vel ai Arnutei“ în loc de: „Godeanii vecini i cnezi“ și „Bogdănești vecini ai Arnutei“. — Hașdeu greșea când credea că „vecinaș“ din actul de cumpărătoare al lui Mârzea spătarul pentru Berilești ar fi însemnând *rumân* (*Cuvente den bătrâni*, I, p. 169—171, pe când în realitate însemnează *vecin adică megiaș*. Tocilescu (*Ist. Rom.*, 1899, p. 504) s'a luat după greșeala lui Hașdeu.

numirea de *podani*¹⁾. În legătură cu situația lor de oameni nevoiași, rumânii sunt numiți uneori, mai cu seamă în actele de scutire ale mânăstirilor: rumânași²⁾, săraci³⁾ și colibași⁴⁾.

Toate aceste nume se întâlnesc însă numai în mod excepțional; acela de *rumâni* a fost singurul cunoscut și întrebuințat în limba vorbită.

Tot rumâni erau numiți în Țara-Românească și

1) Vorbind de Brâncoveanu, Radu Popescu spune că „slujitorimea, care era de rădăcă numai ea haraciul împărătesc, pre toți i-au stins, de i-au făcut *podani* prin satele lui și ale rudelor lui, Cantacuzinii“ (*Magazinul istoric*, IV, 29). Pentru același termen în Moldova vezi Neculce: „Cine nu veni la oaste va rămâne *podan* și lipsit de moșiile sale“ (Kogălniceanu, *Letopisește*², II, 312).

2) Cartea de scutire dată de Matei Basarab la 1 August 1634 mânăstirii Plumbuita pentru „rumânași și ce sânt pro lângă sfânta mânăstire“. (*Arhiv. Stat. Plumbuita*, pach. 16, d. 5). Alta a acelaiaș domn din 5 Noemvrie 1644 pentru rumânași și mânăstirii Dobrușa. (*Arhiv. Stat. Condica Brâncovească*, I, No. 265, f° 265) etc.

3) Alexandru Ilișac acordă la 8 Martie 1628 mai multe scutiri, „acestor săraci de oameni cari lăcuiesc lângă svânta mânăstire di la Minidic“. (*Acad. Rom.* pach. 134, d. 186).

4) Carte de scutire dată de Matei Basarab la 13 Septembrie 1644 mânăstirii Plumbuita pentru „colibași și cari lăcuiesc împrejur de mânăstire“. (*Arhiv. Stat. Plumbuita*, pach. 16, d. 9)

În corespondența relativă la moșiile pe cari Brâncoveanul și Cantacuzinii le aveau în Ardeal întâlnim numele de *iobagi*, *obagi* și *ubagi*, dar ele se întrebuințează numai pentru locuitorii de pe acele moși, nu și pentru rumâni din Țara-Românească. (N. Iorga, *Studii și Documente*, X, 35, 36, 142, 167, 254).

obagi (din Moldova¹⁾), precum și *iobagii* din Ardeal²⁾.

Numele de rumâni³⁾ este însă numele etnic al poporului nostru. Forma *români* nu este populară. Ea apare <urent> deabia în a doua jumătate a secolului al XVII ca formă literară, derivată din cea populară în urma deșteptării conștiinței despre originea romană, prin lucrările istorice⁴⁾. Numele de *rumâni* are așa dar în Țara-Românească o îndoită accepțiune: națională și socială.

2. **Numele slavon.** În documentele slavone rumânii nu sunt numiți niciodată cu numele lor cel

1) La 9 Aprilie 1642 Matei Basarab împuternicește pe Eremia Ciocărlie din Moldova „să-și caute și să-și ia ai lui rumâni, cari au fugit din țara Moldovei den satele lui alora“. (G. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, III, 78—9). O împuternicire identică dă Șerban Cantacuzino la 10 Iunie 1679 lui Neculai Murguleț „de să aibă a-ș strânge pre a lui oameni, cari suntu rumâni den Moldova ver unde i-ar afla în țeara domnii mele“. (*Arhiva istorică*, III, 253).

2) Constantin Brâncoveanu acordă la 25 Noemvrie 1708 „prietenuului domnii mele, dumisale Teleki Pal ca să fie volnic... a ținere pre moșia (*alb*) oameni strâini den Țara Ungurească, ungureni rumâni de ai dumisale, însă liude și, ca să-i fie de treaba și ajutoriul dumisale“, scutindu-i de mai multe dări „pentru că fiind ei oameni strâini, ungureni din Țara Ungurească, rumâni ai dumisale, și ca să-i poată fi de treaba și ajutoriul dumisale, domnia mea m'am milostivit de i-am ertat“. (*Acad. Rom. Copii fotografice*).

3) Pentru originea cuvântului vezi V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, p. 92-96 precum și critica pe care R. Rosetti o face acestei scrieri în *Viața Românească*, nr. pe Ianuarie-Martie 1916. <Vezi, deasemenea Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, București, 1940, p. 421>.

4) <Mai înainte o găsim în *Palia dela Orăștie* (1582). Vezi Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, ediția a patra, p. 345 >.

romănesc¹⁾. În cele mai vechi ei sunt cuprinși totdeauna în denumirea de sat (село)²⁾. Când Mircea cel Mare se adresează satelor mănăstirii Tâmpa spunându-le că nu le va da nici unui cneaz sau boier de ocină și de ohabă, pentru că le-a dat să fie sub stăpânirea mănăstirii³⁾, el se referă, evident, nu la moșie, ci la rumânii din ele. Dacă, întâmplător, rumânii sunt menționați, ei nu sunt numiți cu un termen special. În cel dintâiu document în care e vorba de un rumân, și care e unul din cele mai vechi cunoscute, se întrebuițează denumirea de *poslušnic* (slugă, servitor). Mircea cel Mare, întărind în 1387 mănăstirea Nucetul (Cozia) și starețului Sofronie balta dela Săpatul până în gura Ialomiții, pe Dunăre, împreună cu gloabele, vama și alte venituri, spune despre un om, care se închinase mănăstirii împreună cu moșia lui, următoarele: „Și acel om de acolo, ce s'a închinat starețului Sofronie ca să fie *poslušnic mănăstiresc* (монастирскыи послъшник), anume Tâmpa, ce și el a adăogat o gârlă Săpatul, nimeni din lucrătorii

1) Întâlnim însă sstul рсМѢНИИ într'un document dela Mihnea din 6 Ianuarie 1580. (Arhiv. Stat. Episcopia Râmnic, pach. 17, d. 1).

2) C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara-Românească și legătura lui Mihai Viteazul în Analele Acad. Rom. Seria 2. Tom. XXXI* I, p. 487.

3) Documentul a fost publicat întâiu de Venelin, *Vlaho-Bolgarskija gramoty*, Petersburg 1840, p. 26-27, apoi, fragmentar de A. Ștefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj*, 1908, p. 13-13t, (în sfârșit de P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, București, 1938, p. 72-74).

domnii mele să nu-i facă Tâmpai vre un val sau bântuială¹⁾.

În alte documente se întrebuițează pentru rumâni denumirea de *кѣщи* adică „case“ sau *colibe*²⁾. Unul datează tot din domnia lui Mircea. Fiul său Mihail dăruiește, pe când trăia tatăl său, mănăstirilor Cozia și Codmeana „d. însăși casa domnii mele și din însuși orașul domnii mele... 10 case, Lungași cu nepoții lui și Ianache și Caloian fiul lui Mihi și Martin și Ivan și Gherghe și Oancea și Sâmbotin și Nicola Metaxar și Tudoran și Gherghe Paramali, să-i fie de ocină și de ohabă, și de toate dăjdiile și slujbele să fie slobozi³⁾. Celălalt e o repetiție a acestuia. La 28 Fevruarie 1424 Dan dăruiește și el acelorași mănăstiri „10 case din orașul domnii mele din Târgoviște, și pre anume aceste: Ianache și Trifon și Tudoran nepotul lui Găvalin și Costandin fiul lui Tudor și Caloian fiul lui Mihi și Gherghe Afumatul și Seva Muchia și Gheorghe Obraz și Ivan Gari și Ștefan nepotul lui Razmir, aceste 10 case le-am slobozit domnia mea acestor doao mănăstiri ale domnii mele ca să le fie de poslușanie și de toate trebile și în toată

1) Originalul slavon cu data 6895 se află la *Arhivele Statului în Secția istorică* împreună cu o traducere din 1849 de Gheorghian Peșacov. O copie slavonă cu traducere în *Condica Brâncovenească*, II, No. 266 f° 249-51.

2) Mardarie Cozianul traduce pe *кѣща* prin colibiță.

3) Actul, fără dată, este păstrat în copie slavonă cu traducere la *Arhiv. Stat. Condica Brâncovenească*, II, No. 266, f° 251-2. O traducere mai bună în *Condica mănăstirii Codmeana*, No. 25 f° 7v, tot dela Arhive. (Publicat, cu traducere, de P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, București, 1937, p. 101-104).

vremea, iar mai vârtos să fie obabnici. Și i-am iartat de oerit și de goștinărit“ etc. ¹⁾.

În nici unul din aceste documente, cele mai vechi cunoscute până astăzi în care rumânii sunt menționați, ei nu sunt arătați cu numele obișnuite în documentele slavone următoare. Că în câte trele este vorba de rumâni și nu de oameni liberi nu încape, cred, nici o îndoială. Tâmpa, care se închină poslușnic mănăstirii cu moșia lui, se găsește exact în aceeași situație ca Moșul din Lupșanul care sub Neagoe Basarab se închină rumân împreună cu moșia sa lui Calotă Vornicul ²⁾. De altfel potrivit îndatoririlor lor, rumânii nu sunt, cum vom vedea, decât niște poslușnici. Cele 10 case dăruite „ca o cină” sunt „case de rumâni”, denumirea care se întâlnește, ca și întreaga formulă de danie, foarte adesea în documentele de mai târziu ³⁾.

1) Copie slavonă cu traducere la *Arhiv. Stat.* în *Condica Brâncovenească*, II, No. 266, f° 253—4. (Cf. P. P. Panaitescu, o. c., p. 132—5).

2) C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara-Românească și legătura lui Mihai Viteazul în Analele Academiei Române*, Seria 2, Tom. XXXVII, p. 429, n. 2.

3) La 13 Decembrie 1640 Preda spătarul Buzescul vinde lui Diicul aga din Buicești satele Vitănești, Bistrenii, Țigănești și Bărboșii din Teleorman „cu toate hotarele și cu toți rumânii dentr'aceste patru sate, însă anume trei zeci de case de rumâni și cu feciorii lor, și cu toată podrujia lor“ (*Arhiv. Stat. Mitropolia*, pach, 152, d. 9).

1655, Decembrie 1. Dan sin Tatul slugerul vinde lui Bunea vistierul moșia sa din Grădiște, însă jumătate de sat și cu două case de rumâni anume Mihăilă cu doi feciori și Ghinea cu trei feciori“ (*Acad. Rom. Ms 1448*, p. 32-3).

1689, Ianuarie 12. Constantin Brâncoveanu întărește mănăstirii Bistrița satul Costeștii „ca să fie sfintei mănăstiri 50 case de rumâni într'acest sat, să fie de treaba și de poslușania sfintei mănăstiri,

În documentele slavone următoare rumânii sunt numiți în două feluri: vlahi (власи) și vecini (соседи).

1. Denumirea de *vlahi* se întrebunțează foarte rar. Am întâlnit-o până acum numai în documentele următoare:

a) În răspunsul pe care locuitorii din județele Brăila, Buzău și Râmnicul-Sărat îl dau la scriboarea prin care Ștefan Vodă, Domnul Moldovei,

și de către domnia mea vor fi în pace și ertați de toate dările“ (*Arhiv. Stat. Bistrița*, pach. 2 netreb. d. 234). 1689, Ianuarie 15. Intărire identică mănăstirii Tismana pentru satul Tismana „ca să fie sfintei mănăstiri liudi 280, case de rumâni, într'acest sat, să fie de treaba și de poslușania sfintei mănăstiri“ scutiți de dări. (*Arhiv. Stat. Tismana*, pach. 9 netreb. d. 52). 1689, Iunie 15. Acelaș scutește de dări „case zece“ ale achitului zidit de Cornea Brăiloiul vel agă (*Arhiv. Stat. Tismana*, pach. 9 netreb. d. 53). „Casă“ cu înțeles de „vecin“ se întâlnește și în Moldova. Iată câteva exemple:

1443, Maiu 24. Ștefan Vodă întărește lui Mihai pisarul jumătate din satul Bălănești de pe Tutova, „a cea parte care este între pârâu și Tutova și cu toate casele (и съ оуцкмы домъ) ce sunt pe cea parte a pârâului“, pe care îl luase în schimb dela Andreico și Luca (Apud. Radu Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, 1907, p. 150).

1602, Maiu 5. Irimia Moghilă întărește lui Nicoară Prăjescu o casă în partea de jos a satului Oborăceni cumpărată dela Vasile și surorile lui, și altă casă cumpărată dela Avram cu frații lui (Apud. Rosetti, p. 93 n.)

1679, Februarie 7. Arvintie din Drăgoteni vinde paharnicului Chiriac Sturza la Oborăceni trei case în siliște, cu loc de arat în țarină și cu loc de fânaț. (Ibid., p. 93).

Când nu erau și „vecini“, atunci se întrebunța expresia „locuri de casă“. La 13 Aprilie 1606 mai mulți răzăși din Oborăceni vând lui Nicoară Prăjescu 7 locuri de casă în acel sat. (Ibid. p. 93 n., 94 n. și 95).

fi înștiințată că a luat sub ocrotirea sa pe preten-
dentul Mircea și că-l va sprijini să dobândească
tronul (c. 1481), ei sunt împărțiți în trei categorii
boieri, cnezi și vlahi¹⁾. Boierii sunt aici suțbași
domnești, iar cnezii oameni liberi adică proprie-
tarii în genere. Vlahii, cari corespund *săracilor*
din scrisoarea lui Ștefan²⁾, sunt, cum a arătat
Ioan Bogdan, rumânii adică țărani neliberi³⁾.

b) A doua oară îi numește astfel un document
dela Vlad Vodă din 30 Martie 1535. Imputernicind
mânăstirea Tismana ca singură ea să aibă dreptul
a prinde pește în apa Tismanei și a-și paște vitele
dela sat în sus până la munte, domnul spune: „iar
al altuia dobitoc să nu cuteze a veni să pască fără
voia călugărilor, *nici boieresc, nici vlah* (ни бо-
лѣрски ни влшки)“⁴⁾. Vita vlahă, în opoziție cu cea
boierească, este vita rumânului.

1) Publicat de d. I. Bogdan în *Documente privitoare la re-
lațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească*
în sec. XV și XVI, vol. I, 1905, p. 282—4. Răspunsul pornește:

Г) ВЪСЕУ БОЛКРИ... И УТЪ ВЪСЕУ КНЕЗЕУ И УТЪ ВЪСЕУ ВЛАСЕУ.
2) Ibidem p. 282—3: Іу Стефанъ ковода... пишетъ господа-
ство ми въсемъ болкром... и въсемъ жоудечемъ и въсемъ
схнадіамъ и въсемъ сиромакомъ.

3) *Despre cnejii români*, în *Analele Acad. Rom. Mem. Sect. Istorice*,
Seria 2, Tom XXVI, p. 34. Traducerea pe care o dă
d-l R. Rosetti acestui cuvânt, „Români“, cu lămurirea că
sunt „Românii din treapta de jos“, spre deosebire de boieri
și cneji, cari ar fi „cei din treapta de sus sau Românii pri-
vilegiați“. (*Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, p. 30)
este greșită; boierii și cnejii, cari erau și ei români, nu sunt
власи; cum cneaz în Țara-Românească înseamnă domn,
om liber, adică nesupus nimănu, власи, deosebiți de
boieri și de oamenii liberi, nu puteau fi decât cei neliberi a-
dică rumânii.

4) *Arhiv. Stat. Secția istorică*. Orig. slav cu traducere din
1859.

e) Ultima dată când în actele interne întâl-
nim pe rumâni cu numele de vlahi este la începutul
secolului al XVII. Boloșina, soția pitarului Dima,
ierând de rumânie la 4 Ianuarie 1617 pe rumânii
săi din Vălsănești, spune că voise întâiu să-i dă-
rucească la vreo mânăstire, dar se gândise că-i păcat,
„căci acei creștini sunt vlahi creștini, iar nu țig-
ani“¹⁾.

Tot *vlahi* numiau uneori și Moldovenii pe fu-
garii din Țara-Românească, cari veniau să se a-
șeze în soboziile lor²⁾.

Constatăm deci că și numele de *vlahi* (власи)
care nu este altceva decât traducerea slavonă a
cuvântului *rumâni*, are acelaș îndoit înțeles ca și
cel românesc, însemnând în acelaș timp și *români*
în general, adică locuitori din Valahia, accepțiune
care nu apare, după cât știu, în actele cu caracter
intern, și *rumâni* sau țărani neliberi.

2. Numele obișnuit însă cu care rumânii sunt a-
rătați în documentele slavone din Țara-Românească
este acela de *vecini* (вечини). Cel dintâiu document
cunoscut în care sunt numiți astfel este dela Ba-

1) *Columna lui Traian*, 1872, p. 281-2.

2) Vezi privilegiile pentru slobozii date de Irimia Moghilă,
unul mânăstirii Neamțu la 13 Ianuarie 1597 (citată de I. Ta-
noviceanu în studiul său: *Formarea proprietății funciare în*
Moldova, publicat în *Prinos lui D. A. Sturdza*, p. 424), iar al-
tul mânăstirii Pobrata la 27 Martie 1603 (publ. în *Arhiva is-
torică*, I, 1, 117, unde însă Hașdeu traduce greșit pe власи
prin moldovean în loc de rumân), precum și acela al
lui Gaspar Vodă dat jupănesei Marica a lui Chiriță postel-
nicul la 26 Maiu 1620 (G. Ghîbănescu, *Surete și Izvoade*, II,
320—1).

sarab cel Tânăr din 23 Martie 1482¹⁾. De atunci înainte denumirea aceasta este întrebuințată în mod consecvent în toate actele slavone până la dispariția lor din uz în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

În documentele grecești rumâni sunt numiți pa-reci (παρικοί)²⁾, vlahi (βλάχοι)³⁾ <și rumâni (ρωμόνοι)>⁴⁾.

Numele care îl au țărani neliberi atât în documentele slavone cât și cele românești, ridică câteva probleme foarte importante. Pentru ce au fost numiți ei *vlahi* și *rumâni*, și care să fie raportul între înțelesul etnic și cel social al acestor cuvinte? S'a format oare înțelesul social printr'o degradare a înțelesului etnic, cum s'a crezut până acum⁵⁾, ori numele clasei sociale celei mai de jos s'a impus ca nume național? De ce în actele slavone se întrebuințează mai multe denumiri—poslușnici, case, vlahi și vecini—și care dintre ele este cea mai veche? Există oare vreo legătură între cuvântul *vecin* întrebuințat în actele slavone din Țara-Românească

1) C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara-românească și legătura lui Mihai Viteazul în Analele Acad. Rom. Seria 2*, XXXVII, p. 493.

2) Hurmuzaki-Iorga, *Documentele grecești*, XIV, 91.

3) *Ibidem*, p. 115, 128, 131.

4) <În hrisovul din Iunie 1721 al lui Neculai Mavrocordat pentru mănăstirea Văcărești, se spune că mănăstirea are voie să-și strângă oameni pe moșia sa Suraia din județul Teleorman, iar pe rumânii boierilor (ρωμόνους δὲ ἀρχόντων) și pe oamenii cu dăjdi să nu-i primească, (Hurmuzaki, XIV, 2, p. 873).>

5) A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, II, 55—7; N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a Românilor*, în *Studii și Documente*, XVIII, p. 16, 30—31.

totdeauna cu înțelesul de *rumân*¹⁾, și cuvântul identic din Moldova, care are acelaș înțeles, dar ca termen românesc?

Iată o serie de întrebări, pe cari mă mărginesc deocamdată să le semnalez, fără a căuta să le dau un răspuns. Explicarea îndoitului înțeles al numelor de vlahi și rumâni fiind în legătură cu unele chestiuni a căror cercetare iese din cadrul studiului de față, rămâne să o dau altă dată. Asupra celorlalte voi reveni la sfârșitul acestei comunicări. Mai întâiu însă să vedem ce este *rumânia* și ce obligațiuni decurg din ea.

1) În acest înțeles e întrebuințat de contemporani în epoca dela 1600—1670, când cele două limbi, slavonă și română, există paralel, și așa a fost tradus de către toți traducătorii noștri vechi până la Regulamentul Organic. În traducerile Comisiunii documentale instituite prin Regulamentul Organic ca să cerceteze și să copieze actele tuturor mănăstirilor, *реци* e tradus pentru prima oară prin *vecinic*, care pare să fie ajectivul veșnic, substantivizat. Slaviștii și istoricii moderni îl păstrează netradus, ceea ce, credem, o greșeală, cuvântul *vecin* neavând acest înțeles în limba română din Țara-Românească.

Rumânia.

Însuşirea rumânului de om neliber, de om cu stăpân, se numeşte *rumânie*. Cel ce se emancipază şi intră în rândul oamenilor liberi se zice că scapă de rumânie. Rumânul nu avea nici un mijloc legal ca să rupă această legătură fără voia stăpânului său. Ca să se poată libera trebuia neapărat să dobândească încuviinţarea acestuia. Într-un singur caz, şi anume când era robit, el se libera fără voia stăpânului său: prin robie rumâna se considera desfiinţată ¹⁾. În afară de această excepţie consimţământul stăpânului era o condiţie indispensabilă pentru liberare. Uneori rumânul o obţine graţuit; de cele mai multe ori însă şi-o cumpără. Oricum ar fi dobândit-o, liberarea era privită ca *iertare de rumânie*; ea se considera ca un act de milă, o pomană a stăpânului ²⁾.

Legătura care încătuşează libertatea rumânului

1) C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Ţara-Românească şi legătura lui Mihai Viteazul în Anal. Acad. Rom. Seria 2, tom. XXXVII, 512.*

2) Asupra liberării de rumânie voi reveni tratând-o pe larg, când voi vorbi despre evoluţia rumâniei. Deocamdată citez numai următorul document din care se vede că chiar şi atunci când se răscumpără, liberarea rumânului e numită *iertare* şi se consideră ca o pomană. La 7 Iulie 1628

nu se mărginește numai la persoana lui, ci se transmite ca o pată indelebilă tuturor urmașilor săi în linie bărbătească. Copilul rumânului o moștenește dela naștere. De ea nu scapă niciodată. Cel dovedit că e fiu de rumân, chiar de-i născut și a trăit aiurea, recade în puterea fostului stăpân ori a moștenitorilor lui, oricât de târziu ar fi descoperit. Niște oameni din Robaia și Cerbureni, trăitori acolo dela nașterea lor, fiind adeveriți că se trag din rumânii boerilor dela Vlădeni, dela cari „au mers mumânile lor grele cu dâșii în satul călugărilor

Alexandru Iliș confirmă lui Stan și Stroe dela Brăniștari, din Vlașca, stăpânirea asupra ocinei lor de acolo, întărindu-le și liberarea de rumânie de către Dumitru vornicul din Mogoșăști. Se vânduseră numâni în zilele lui Mihai Vodă. „După aceia când a fost acuma... iaș Dumitru vornicul el a gândit în inima lui pentru Dumnezeu și a ertat el însuși de rumânie pe Stan și pe Stroe cu părțile lor de ocină de a lui bună voe, pentru sufletul lui ca să-i fie pomană, cu voia lui și cu știrea tuturor megiașilor din sus și din jos și dinprejurul locului și dinaintea domniei mele. Și s'au răscumpărat Stan și Stroe de rumânie de către Dumitru vornicul pentru 2000 aspri, ca să fie niște oameni slobozi cu moșiile lor, să se odihnească cu bună pace de rumânie. Și a mărturisit însuș Dumitru vornicul cu gura lui și cu zăpisul lui, cum că i-au ertat de rumânie pentru sufletul lui... Și am văzut domnia mea și zăpisul dela mâna lui Dumitru vornicul de ertare la mâna lui Stan și Stroe“. (*Arhiv. Stat. Căpii de pe acte prezentate de particulari pentru legalizare*).

Aceasta este explicația acelei faimoase însemnări a lui Mihai Viteazul de pe actul de răscumpărare al moșnenilor din Sularul, care a dat prilej la atâtea discuțiuni. (Gr G. Tocilescu în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, II, 1885, p. 542 și urm.; A. D. Xenopol, *Țăranii sub Mihai Viteazul în Convorbiri literare*, XX, 1886, p. 695 și urm.; G. Popovici, *Mihai-Vodă și moșnenii din Sularul în Convorbiri literare*, XX, 1886, p. 1065 și urm.).

în Robaia și în Cerbureni” în zilele lui Șerban Vodă, sunt dați rumâni de Alexandru Coconul la 12 Aprilie 1624 Mariei din Albești și fiului ei Preda Postelnicul, cari îi cumpăraseră dela foștii lor stăpâni ¹⁾. Doi rumâni ai mănăstirii Tismana, cari se născuseră și crescuseră în satul Tismana, sunt luați de frații Barbu Postelnicul și Mihart din Mostiște, pentru că se trăgeau din niște rumâni de acolo cumpărați dela Buzești ²⁾.

Stăpânul putea revendica nu numai pe feciorii rumânului său, dar și pe urmașii lor, oricât de târziu, pentru că rumânia nu era supusă prescripției ³⁾. Așa se explică că în procesele pe cari le au cu rumânii lor în secolul al XVII-lea, proprietarii își întemeiază drepturile lor pe hrisoave de întărire cu sute de ani anterioare ⁴⁾.

1. Femeia și fetele rumânului sunt libere. Rumânia privește numai pe bărbați. Femeia și fetele sunt slobode ⁵⁾. Rumânul se căsătorește fără nici un control și amestec din partea stăpânului său. El este liber să-și ia soție de oriunde și din orice pătură socială; uneori se însoară cu fată de moșnean, care-i aduce ca zestre o parte din ocina tată-

1) I. Bianu, *Documente românești*, p. 92—3.

2) Document din 4 Septembrie 1665 la *Arhiv. Stat. Tismana*; pach. 2 netreb. d. 13.

3) Cum era vecinătatea în Moldova.

4) C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara-Românească și legătura lui Mihai Viteazul*, în *Analele Acad. Rom. Seria 2*, Tom. XXXVII, p. 485.

5) Asupra acestei chestiuni cf. și R. Rosetti, *Pământul*, p. 268 și 276 n. și N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la piața agrară a Românilor*, în *Studii și Doc. XVIII*, 31.

lui ei¹⁾. Legătura care apasă asupra soțului nu se întinde și asupra femeii. Ea nu are nici un fel de îndatorire față de stăpânul bărbatului său. Dacă se desparta sau fuge de la el, stăpânul nu o poate urmări și aduce îndărăt. Dacă rămâne văduvă, este liberă să se mărite din nou oriunde și după orice cine fără încuviințarea lui.

Este drept că printre documentele din secolul al XVII privitoare la rumâni, se întâlnesc unele din cari ar reieși că și femeia împărtășia condiția socială a bărbatului său. Gavriil Moghilă împuternicește la 20 Maiu 1619 pe egumenul dela Argeș să și strângă rumânii de pe unde vor fi risipiți, „pre toți să-i ia cu toate bucatele lor și cu fămeile lor să-i ducă la moșia lor unde le va fi satul“²⁾. La 11 Decembrie 1638 Marco armașul din Dragodănești vinde lui Hrizea vornicul pe un rumân al său din Gemelele „anume Sava și muiarea lui anume Stana și cu feciorii ce le va da Dumnezeu și cu delnița“³⁾. În asemenea cazuri, foarte rare de altfel,

1) Alexandru Vodă întărește la 11 Ianuarie 1618 mănăstirii Argeș stăpânirea asupra rumânilor Tudor și Aldea, feciorii lui Vălcan din Prăvăleni, cari erau ai mănăstirii de moșie, „iar când au fost în zilele lui Șarban Vodă iar Vălcan, tatul acestor rumâni... el au fugit din satul mănăstirii și s'au dus la ocina muerii lui la Dănești de au șazut până i s'au întâmplat moarte“. (*Arhiv. Stat. Condica Brâncovenească*, I, No. 265. p. 386).

Niște rumâni din Prislop ai mănăstirii Codmeana fug din sat în zilele lui Mihnea Vodă și se insoară în Ciomăgești cu fete de moșneni. (*Arhiv. Stat. Condica mănăstirii Codmeana*, No. 25, f° 24—5; doc. din 3 Mai 1628). Cf. pentru Moldova documentul din 12 Iulie 1628 la R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, p. 265 n.

2) *Arhiv. Stat. Argeș*, pach. 69 quatuor, d. 10.

3) *Arhiva istorică*, I, 2. 23.

femeia este menționată ca tovarășă a soțului său, nu ca rumână.

Mai des figurează femeia în zapisele celor ce se vând rumâni, moșneni ori oameni fără moșie¹⁾.

1) La 12 Noemvrie 1645 „noi satul Băbueștii ot sudstvo Argh, pre nume Vitan cu fămeia mea cu 1 fecior Dragomir, i Ion cu fămeia mea, i Precopie cu fămeia cu 1 fecior Stan, i Stan Brătia cu fămeia, i Stoichița cu fămeia cu 1 fecior Stancul, i Badea cu fămeia, i Sin cu fămeia cu 1 fecior Micul i Lazar cu fămeia, i Micul cu fămeia cu 3 feciori: Dumitru i Albul i Oancea, i Tudosie cu fămeia, i Dragomir sin Albuli cu fămeia, i Radul sin Stan cu fămeia cu 1 fecior Oprea, i Dragomir sin Tudosie cu fămeia, i Căzan cu fămeia cu 2 feciori: Ion i Oprea, i Bucșă cu fămeia, i Oprea cu fămeia cu 1 fecior Oprea, i Albul cu fămeia cu 1 fecior Badea, i Stan cu fămeia, i Aliontie cu 1 frate Oprea, i Stan sin Vladul cu 1 frate Ion (șters: i Vlad diaconul cu fămeia cu 1 fecior Oancea și înlocuit deasupra și pe margine, se pare că mai în urmă, prin:) Ghin(ea) cu fe(m)eia cu 2 feciori“, se vând rumâni lui Matei Basarab cu toată moșia lor, arătându-se câte câți bani a luat fiecare. (*Acad. Rom. pach. 69, d. 117*).

La 24 Fevruarie 1632 Barbu din Golești dă un zăpis lui Bratosin din Prăvăleni „pentru că m'am tocmit cu el să fiu eu Barbul cu muiarea și cu copii mei rumâni în locul lui Bratosin la sfânta mănăstire arhimandrie din Argeș... iar Bratosin să aibă bună pace de către sfânta mănăstire de rumânie“. (*Arhiv. Stat. Condica Brâncovenească*, I, No. 265, f° 386).

La 16 Noemvrie 1659, Gavrilă, feciorul Oprei, „denpreună cu femeia mea Mușă, fata Anei, și cu feciorii noștri pre nume Marin i Stoica i Stirze“ dau un zăpis mănăstirii Bradul și egumenului Parthenie „cum să se știe că în vremea fomeții, eu Gavrilă, ce mai sus scrie, și cu femeia mea am mers de am căzut de ne-am vândut rumâni mănăstirii cu feciori cu tot să fim rumâni în veci, pentru că n'am avut de ce ne mai prinde, că muriam, și ne-au dat egumenul

Introducerea femeii în actele de vânzare este în legătură cu însușirea ei de proprietară. Moșia, nu pe femeie, vrea cumpărătorul să o rumânească. Iată un document din care se vede clar aceasta. La 15 August 1614 Radu Mihnea dă o carte unei femei din Goești anume Catalina „ca să fie în pace și slobodă de acuma nainte de către Pătru logofătul de rumânie, și să-și fie a ei ocină den Goești“, pe care Petru voia să i-o cotopească toată, deși ea îi vânduse numai o parte ¹⁾. Dela asemenea cazuri, unde menționarea femeii proprietare în actele de vânzare își avea rostul, s'a ajuns apoi la acele unde este trecută numai de formă. Un exemplu de o asemenea menționare pur formală ni-l oferă zăpăsul din 21 Noemvrie 1643 al unor moșneni din Motreni, cari, cu toate că se vând rumâni mânăstirii din Câmpulung împreună cu femeia lor, la plată se socotesc totuș numai bărbații și copiii ²⁾.

Fetele rumânului sunt, ca și mama lor, de asemenea libere. Nici în timpul cât se află în casa părintească, nici după ce se mărită, nu sunt supuse

Parthenie bani gata ughi 18... Așijdere și eu Bărcan... denpreună cu femeia mea Neagă și cu feciorii noștri anume Ion i Gherge i Stanciul, iar ne-am vândut rumâni pre o tocmală cu Gavrilă tot în vremea fomeții drept bani ughi 18“. (*Arhiv. Stat. Bradul*, pach. 7, d. 3).

1) G. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, VI, 188.

2) „Adecă moi rumânii din Motreni anume Dumitru cu fiu-său anume Vlaicul, și cu frate-său Vlaicul cu femeia-ș, și cu frate-său Marin, și iar Dumitru cu femeia lui și cu un fecior anume Stoica“ se vând rumâni mânăstirii Câmpulung și egumenului Melchisedec împreună cu toată moșia lor, primind „de aceste șase capete, de cap câte ughi 15“. (*Acad. Rom. Ms 1448, p. 587*).

la nici un fel de îndatorire ¹⁾. Copiii lor nu pot fi trași la rumânie de stăpânii părinților lor ²⁾.

3. **Legătura rumânului cu pământul.** Să cercetăm acum dacă legătura aceasta perpetuă care apasă asupra rumânului însemnează o lipire a lui de pământul pe care trăește sau o atârnare de proprietar. Până acuma s'a admis ca un fapt înțeles dela sine că rumânu era legat de pământ ³⁾. Aparențele îndreptățesc în adevăr această concepțiune. Rumânul este un colon, un muncitor agricol. Ca atare el nu poate fi închipuit independent de pământul pe care îl cultivă. Din această cauză rumânul și moșia apar totdeauna într'o foarte strânsă legătură. În epoca cea mai veche rumânii sunt considerați ca parte alcătuitoare a moșiei. În actele

1) Fetele nu figurează mai niciodată în acte. O singură excepție am întâlnit până acum: La 27 Noemvrie 1618 Gavriil Moghilă întărește fetelor lui Ivan Cucuiatul, din Pittești, Stanca, Despa și Maria, „ca să le fie lor un rumân din sat din Izvorani anume Văsiu cu fiica lui, din câmp și din apă și din pădure și din siliștea satului și din dealul cu viile și de preste tot hotarul“, pe care tatăl lor îl avea de cumpărătoare. (Publ. de Gr. G. Tocilescu în *Revista pentru istorie, archeologie și filologie*, III, 219—221).

2) Doisprezece megiași luați ca jurători de niște oameni din Găvăneștii de sus (Buzău) în proces cu Episcopia Buzăului, hotărâsc prin cartea pe care o dau la 27 Noemvrie 1652 ca moșia să fie a Episcopiei, iar „cu acești oameni, ce sânt mai sus ziși, anume Nan i Tudor i Stan cu ceata lor nu-i dăm să hie rumâni, că i-am adevărit că sânt dentru niște fete, iar moșia să hie a Episcopiei. (*Arhiv. Stat. Episcopia Buzău*, pach. 61, d. 4).

3) A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, III, 418—19; R. Rosetti, *Pământul*, etc., p. 262, 364; N. Iorga, *Constatări istorice*, p. 32—33.

de întărire din secolul XVI sunt înșirați la olaltă cu câmpul, apa, pădurea, viile și moara¹⁾.

Rumânii constituie îmbunătățirea cea mai de seamă a unei moșii; valoarea ei atârnă în primul rând de numărul lor. Când în 1589 Mihnea Vodă cumpără dela jupâneasa Elina a lui Ivașco vornicul Goleșcu și dela fiul ei Tudoran slugerul satele Bora și Untenii, pentru o datorie de 200.000 aspri pe care aceștia nu o putuseră plăti, el trimite mai întâiu acolo boieri „ca să vază și să adevereze câți rumâni sunt și câtă moșie este și cât va fi prețul lor pe dreptate“²⁾. Moșia fără rumâni este numită *moșie stearpă*. Spre a o face „cu venit“ adică producătoare, proprietarul trebuie să o împoporeze, cumpărând³⁾ sau „făcându-și“⁴⁾ rumâni. „Sili-

1) C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara-Românească și legătura lui Mihai Viteazul în Analele Acad. Rom.* Seria 2, tom. XXXVII, p. 20, n.

2) La 13 Iunie 1589 domnul dăruiește apoi satul Bora mănăstirii Sf. Troiță (Radu Vodă), iar Untenii mănăstirii Tutana. (*Arhiv. Stat. Radu Vodă*, pach. 13, d. 3, original slav cu traducere veche).

3) În domnia lui Radu Paisie (1535—45) clucerul Radu Goleșcu cumpără rumâni și-și face satul Urîții. C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Analele Acad. Rom.* Seria 2, Tom. XXXVII, p. 501.

4) În zapisul din 13 Februrie 1636 prin care Toader Petriceicu își împarte satele cu sora lui Antemia (în Moldova), se arată că s'a venit în partea acesteia „și a treia parte de Culiceni, fără de vecini, că au luat vecinii în Băscăceni pentru cei de Culiceni, iar în Culiceni să aibă a-și face vecini“. (G. Ghilbănescu, *Ispisoace și Zapise*, II, 1, p. 114).

Toma stolnicul făcând la 9 Februrie 1641 un schimb de sate cu Nastasia Bașotă (în Moldova) îi dă între altele și o parte din Cuciulați „cu doozeci de vecini, care vecini era fă-

șten pustie“ este adesea vândută ca un lucru dela care proprietarul ei nu are nici un folos⁶⁾.

Rumânii urmează moșia în trecerea ei dela un stăpân la altul. Impreună cu ea ei sunt moșteniți, dați de zestre, vânduți, etc. Instrăinarea pământului atrage după sine și pe aceea a rumânilor. Uneori ei sunt special arătați; când nu sunt, instrăina-

tuți de dumnealui de Toma stolnicul“. (*Ibidem*, II, 1, p. 23, 234, 237).

Vezi și doc. din 4 Februrie 1662 rezumat de R. Rosetti în *Pământul, sătenii și stăpânii*, p. 269 n.

6) 1598, August 29, Stanca și David postelnicul dau mănăstirii Gura Motrukului satul Scăești în locul satului Buicești pe care i-l dăduseră mai înainte, dar care „s'au pustii și s'au spart de n'au rămas nimeni în Buicești, ci a rămas siliștea pustie, de am văzut noi că n'are mănăstirea nici un venit dintr'acea siliște ce stă pustie“. (*Acad. Rom.* Ms 2070, p. 141).

1625, Noemvrie 26. Alexandru Vodă întărește lui Papa vel vornic moșie în Greci, partea mănăstirii Snagovul dăruită de vorniceasa Neaga Mitroaia. Mănăstirea fiind prădată de bucate și dobitoace și robită de Tătari „când s'au întâmplat într'o vreme de au intrat Tătarii aici în țară de au prădat și au robit multă țară și multe sfinte mănăstiri“, mitropolitul cu episcopii și egumenii au socotit să vândă mănăstirea niscai moșii și să cumpere dobitoace. „Apoi au aflat aceste moșii pustii, fără nici un rumân, în satul Grecii a treia parte și în satul Săcuianii a patra parte... și cum că fiind aceste moșii pustii, fără nici un folos sfintei mănăstiri Snagovului, de plăcere au fost la tot soborul... ca să se vândă“ Le cumpără vornicul cu 12.000 aspri, cu cari s'au luat dobitoace. (Copie comunicată de d. Iuliu Tuduceșcu după originalul în posesiunea lui St. D. Grecianu).

1644, Ianuarie 14. Matei Basarab împuternicește mănăstirea Cozia să vândă moșia Grădiștea și Florenii din Teleorman, „moșii fără rumâni“, cari nu le erau de nici un folos, „căci că sunt departe de mănăstire și iaste moșie fără de oameni“, și să cumpere în schimb în Frâșinet, unde mai aveă. (*Arhiv. Stat. Condica mănăstirii Cozia*, No. 18, f° 296).

rea lor se cuprinde în aceea a moșiei. Incercările făcute de unii vânzători sau de urmașii lor de a revendica pe rumâni pe motivul că ei nu fuseseră înstrăinați, nefiind anume arătați în actul de vânzare al moșiei, n'au izbutit niciodată. Subt Radul Mihnea, Mara, soția clucerului Preda Tântăreanu, împreună cu fii ei, vând lui Răduț, soțul jupănesei Calii, moșia lor din Stângacea și din Goești; în domnia lui Gavriil Moghilă vânzătorii vin cu pâra la divan zicând „cumcă n'au vândut această... moșie cu rumâni, ei au vândut moșia fără rumâni, ca să-și strămute rumânii în alte moșii și sate (ca să fie și cu bani și cu rumâni). Intr'aceasta domnia mea — spune Domnul în hrisovul de întărire din 12 Septemvrie 1619 dat jupănesi Calii — am căutat și am judecat după dreptate și după lege cu toți cinstiții dregători ai domniei mele, și am luat în băgare de stamă domnia mea cum s'ar putea a cumpăra un boier moșie fără rumâni?“. Li se dă totuș pârișilor lege 12 boieri, cu cari ei nu pot jura și pierd¹⁾. O revendicare identică făcută în 1623 de un anume Păcală, care susținea că un unchiu al lui, numit tot Păcală, vânduse lui Dumitru vornicul sub Mihnea Vodă numai moșia dela Cepturile nu și rumânii, are acelaș rezultat²⁾. Interpretarea actelor de vânzare în cari rumânii nu erau arătați, s'a făcut întotdeauna în sensul că ei se cuprindeau în vânzarea moșiei.

a) *Identificarea moșiei cu rumânul*. Atât de strânsă este legătură rumânului cu moșia. încât

1) *Acad. Rom. Ms 2070*, p. 57—59; cf. și actul de confirmare al lui Răduț din 17 Septemvrie 1614. (*Ibidem*, p. 56).

2) *Arhiv. Stat. Cotroceni* pach. 37, d. 3 (cf. și d. 9); original slav cu traducere de Luppu dascălul.

uneori rumânul și delnița sunt noțiuni echivalente: Mircea Vodă Ciobanul întărește la 15 Iunie 1547 lui Tatul moșie în Stănești, partea sa pe care o avea de moștenire și partea nepoatei sale Groava, care-l înfrățise pe moșia ei. „Și iară să fie soții Tatului anumea Neaga din partea lui Alăman bătrânul un rumân, delnița lui Dragomir, de pretutindenea, și din sat și din câmp (УТ ДЕА ААКМАНОК СТАРОГА ЕДНН ВЕЧНС ДЕАННЦС ДРАГОМИРОК УТ ПОЕСАЕ Н УТ СЕЛО Н УТ ПОЛЕ), fiindcă a cumpărat-o Neaga din zestrea ei dela Alăman drpt 550 aspri¹⁾. Alteori rumânul reprezintă chiar o parte sau un drept nedeterminat în cuprinsul ei. Iată câteva exemple: La 18 Iunie 1576 Alexandru Vodă întărește lui Micu stăpânirea asupra unui rumân din Drăghici „anume Bordea cu toate delnițele lui și cu toate ogrăzile lui și din pădure și de preste hotarul“, cumpărat dela Sava cu 1.000 de aspri²⁾. Mihnea Vodă confirmă la 10 Aprilie 1582 lui popa Atanasie din Târgoviște „ca să fie lui ocină în Stoinesti 3 rumâni și cu toate delnițele și curăturile lor. câte vor avea, partea lui Lăudat și a jupănesii lui Voică toată oarecât se va alege, din câmp, din uscat și din apă și de peste tot hotarul“, pe cari îi cumpărase dela Lăudat și Voica cu 3.500 aspri³⁾. Marco armașul din Dragodănești vinde lui Hrizea vornicul la 11 Decemvrie 1638 pe un rumân al său Sava din Gemenele „și cu delnița lui, câtă se va

1) *Arhiv. Stat. Secț. Ist. Orig. slav* cu traducere din 1843 de G. Pesacov care însă, în loc de „un rumân, delnița lui Dragomir“ a tradus greșit: „O vecinică delniță a lui Dragomir“.

2) *Arhiv. Stat. Govora*, pach. 20, d. I; original slav cu traducere din 1848.

3) N. Iorga. *Studii și Documente*, XVIII, 75.

alege partea lui, den câmp, den pădure, den apă, den șazutul satului, de peste tot hotarul"¹⁾.

Asemenea acte, cari sunt destul de numeroase, dovedesc că uneori moșia se identifica cu rumânul. Și ceace este foarte curios e că această identificare nu se mărginește numai la întinderea de teren terminată de pământ pe care el o cultivă, ceace ar fi explicabil, ci se întinde și asupra părții stăpânite în devălmășie: pădure, izlaz și apă. În asemenea cazuri rumânul reprezintă un anume drept al proprietarului în moșie, drept în parte determinat, în parte ideal.

Explicația acestui fenomen este următoarea:

Venitul unei moșii îl formează în deosebi rumânii. Din această cauză proprietarii devălmășii și-i împart adesea numai pe ei, continuând a rămânea în indiviziune asupra pădurii și izlazului. Moșia este socotită atunci ca fiind alcătuită din atâtea părți câți rumâni are; aceștia sunt împărțiți între proprietari în proporție cu drepturile fiecăruia²⁾. Se înțelege că în asemenea împărțiri rumânul reprezintă — ca și jirebia, pământul, stânjenuț, dramul ori bănișorul, considerate aiurea ca unitate — nu numai delnița pe care el o cultivă dar și o parte corespunzătoare din hotarul rămas în devălmășie.

Mai există și un alt fapt care a contribuit la identificarea moșiei cu rumânul. De cele mai multe ori moșnenii se vând rumâni împreună cu ocinile

1) *Arhiva istorică*, I, 1, 23.

2) Vezi împărțirea rumânilor între Stănciuc postelnicul și frații săi din actul de confirmare dat de Mircea Ciobanul la 30 Iulie 1558. (A. Ștefulescu, *Documente slavo-române relative la Gorj*, 1908, p. 137—9).

lor nehotărnicite¹⁾. Ei continuă a și le stăpâni și în situația cea nouă tot în devălmășie²⁾, ca și pe vremea când erau ei proprietari. Când un asemenea rumân este vândut de stăpânul lui, vânzarea cuprinde, firește, toată partea lui, câtă se va alege, de peste tot hotarul.

b) *Îmbunătățirile făcute de rumâni le aparțin*. Dar ceace a contribuit mai ales ca să se nască credința că rumânul este lipit de pământ, sunt drepturile pe cari prin munca lui și le creează asupra acestui pământ. Orice îmbunătățire făcută de el pe moșia pe care o cultivă este proprietatea lui. Casape pe care și-a construit-o, viea sau livedea sădite de el, ori lazul pe care l-a curățit în pădure, sunt averea lui. Ba rumânul poate să-și facă și moară pe ocina stăpânului său³⁾. Singura îndatorire pe care o are, pentru ele, față de proprietar este *dijma*. Cu această obligație, viea, livedea sau curătura îi aparțin în plină proprietate. Stăpânul locului nu numai că nu i le poate lua, dar nici nu-l poate împiedeca ca să le înstrăineze cui vrea, ca

1) Asemenea vânzări sau închinări sunt foarte numeroase în sec. XVI. Un exemplu caracteristic este următorul: La 18 Maiu 1543 Radu V. întărește lui Dragu clucerul părțile de moșie toate dela 22 de mici proprietari din Tresteniș care i le dăduseră și i le închinaseră de bună voia lor. (Arhiv. Stat. Sect. Ist. Orig. slav cu traducere de Dionisie eclesiarhul).

2) A. D. Xenopol a arătat că rumânul sau vecinul nu-și pierdeau dreptul de proprietate asupra pământului lor. (Vezi articolul *Proprietatea mare și cea mică în trecutul Țărilor Române*, publ. în *Viața românească*, Anul VIII (1913), No. 2, p. 182—185).

3) Vezi documentele din 1616, 10 Februarie 1621 și 5 Decembrie 1623 la *Arhiv. Stat. Actele moșnenilor din Titești*. Un alt document care arată că rumânul putea avea moară este acela dela Arh. Stat. Secția Istorică, din 1583, Iunie 10.

pe un lucru al său. Dacă le înde, el întrebuițează aceeaș formulă ca și proprietarul. „Adecă eu Oprea, feciorul unchiașului Mihului ot Săteni, rumânul Cârștii clucerul“ vinle la 22 Martie 1669 lui Gheorghe Băleanu marde ban, „un pogon de vie în dealul Sătenilor, însăviță fără de loc, și i-o am vândut dumnealui de bună voe a mea fără de nici o silă și cu știrea vecinlor de acoloa din sus și din jos drept bani gata ughi 2, costande 5, și mărturii carei vor pone isăliturile mai jos“¹⁾ Aici vânzătorul specifică că înde numai vița fără de loc; în alte zapise se vorbește numai de vie, ca și cum rumânul ar fi proprietar și al pământului²⁾. Dar cu ori fără această specificare, era dela sine înțeles că cumpărătorul urm. să ție viea în aceeași condițiuni în care o avusse și rumânul, adică supusă dijmii. De această înlătorire către stăpânul locului el nu putea să scape decât prin răscumpărarea acestei dijmii, sau, cum se numea ea la vii, a vinăriciului. Astfel Constantin postelnicul (viitorul domn Constantin Șerban Vodă), după ce cumpără niște vii în dealul Loloștilor dela doi rumâni ai lui Stoica pharnicul din Dragomirești, se învoiește cu acest de-și răscumpără

1) Acad. Rom. pach 158 d 30

2) Printr'un zapis din 4 Iunie 1684 Drăghici din Cărligați „și eu Crăstea, rumânul dumnealui Soe vel vistier de sat de Ștefănești“, vând lui Iordache potelnicul, feciorul lui Trufanda vistierul, „viiile noastre den dealul Ștefăneștilor, câte am arătat noi... răzoare (alb) drept bani gata ughi 130... cu știrea tuturor oamenilor noști și a megiașilor den împrejurul locului“. (Acad. Rom. pach 29, d. 260).

și vinăriciul¹⁾. Sunt cazuri când însuși proprietarul cumpără viea dela rumânul său. Un rumân al lui Nan din Văcărești își făcuse vie la Bărzești pe pământul stăpânului său încă din domnia lui Mircea Ciobanul, și până la moartea lui, sub Gavriil Mughilă, plătitise vinăriciu. Atunci Nan, „dacă i-au murit rumânul, el au cumpărat buciunii de viță dela Brătiiana, muierea lui Deatco, și dela feciorii lor, drept 800 de aspri“²⁾.

Dreptul de proprietate al rumânului asupra îmbunătățirilor pe cari le-a făcut pe moșia stăpânului său constituie cea mai puternică legătură a lui cu pământul. Această legătură este însă un drept al lui nu o obligațiune.

Din cele expuse mai sus rezultă că între rumân și pământ se constată în adevăr o legătură atât de strânsă, încât se poate spune cu drept cuvânt că unul se confundă cu celălalt. Această identificare a lor a fost interpretată ca fiind determinată de lipirea rumânului de pământ. O atare interpretare nu rezultă însă în chip lămurit de nicăeri. O serie de fapte, pe cari le vom înșira mai jos, dovedesc dimpotrivă că, cel puțin în epoca dela 1400 încoace, rumânul apare legat de stăpânul său, nu de moșie.

2. Legătura rumânului cu stăpânul. Păreră că

1) Vezi zăpistu din 9 Octombrie 1645 pe care Stoica pharnicul din Dragomirești îl dă lui Constantin postelnicul sârdarul „cum să se știe că ș'au fost cumpărat nește vii dela nește rumâni ai mei în dealul Loloștilor, însă dela Stan Aricescu 2 pogoane și jumătate și dela Dragomir un pogon, iar după aceia dumnealui ș'au scumpărat și vinăriciul dela mine, cum să cade, derept bani gata (alb)“. (Arhiv. Stat. Mitropoliă, pach. 58, d. 12).

2) I. Bianu, Documente românești, p. 54.

rumânul era lipit de pământ se sprijină în deosebi pe credința că el era un om fără ocină proprie, trăind pe moșia stăpânului său, pe care sub nici un cuvânt nu o putea părăsi. Documentele cunoscute par în adevăr să îndreptățească această credință. Rumânul este în general un om fără pământ, care nu este slobod să părăsească moșia stăpânului său. Sunt totuși cazuri când *el trăește pe ocina lui proprie, ori când obține dela stăpânul său învoire de a se strămuta pe o moșie străină*.

a) *Rumânul proprietar*. Am văzut mai sus că prin căsătorie cu fata unui moșnean, rumânul putea deveni proprietar. Dar el putea și personal să aibă moșie, fără ca situația lui de rumân să influențeze câtuș de puțin însușirea lui de proprietar. În secolul al XVII întâlnim moșneni cari se vând rumâni numai cu o parte din moșia lor, păstrându-și dreptul de proprietate asupra părții celeilalte. Megiașii din Hurezi, cari se vânduseră rumâni cu moșia lor lui Radu elucerul Buzescu, mai au încă moșie nevândută „peste râu la Chiliz și cu vii“, pe care și-o stăpânesc până pe timpul lui Matei Basarab, când o vând și pe aceea Elenii, soția Radului banul Buzescul¹⁾. Cei din Vaideei pretindeau că atunci când se vânduseră lui Matei Basarab, care-i dăruise mănăstirii Bistrița, își păstrasera moșia Floreștii din acelaș hotar, pe care sub Grigore Ghica o vând apoi lui Socol Rămescul²⁾.

1) Hrisovul Buzeștilor publ. de Gr. Tocilescu în *Tinerimea română*, 1898, p. 119.

2) Vezi documentele din 16 Martie 1638 și 17 August 1681 la *Arhivele Stat. Condica mănăstirii Bistrița*, No. 86, f° 365 și 372.

Rumânul putea să cumpere moșie și să o stăpânească ca oricare om liber fără nici o împiedicare din partea stăpânului său. Vădislav din Golești cumpără viea unui judec sau moșnean de acolo¹⁾. Rumânii din Bezdead, dăruiți mănăstirii Vierobanului în 1573 de Șerban postelnicul și muma-sa Anca băneasa, cumpără în domnia lui Gavriil Moghilă satul Ștubea din Mehedinți, pe care cu învoirea stăpânului îl dau mănăstirii ca să-i libereze de rătăcirii și mânia împreună cu moșia lor, să fie judeci. Dar pentru că satul Ștubea era departe și mănăstirea nu avea nici un ajutor dela el, egumenul, nemulțumit cu schimbul, ridică pâră sub Matei Basarab, care hotărăște ca mănăstirea să-și ție Bezdeadul, dar cu satul Ștubea să facă rumânii din Bezdead să vor vrea²⁾. Iată un sat de rumâni stăpânind un alt sat de rumâni!

Documentele în cari rumânii apar ca proprietari sunt destul de numeroase. În domnia lui Milinea Vodă, Stan, marele spătar, dăruiește mănăstirii Cătăluil, între altele, „două mori pe moșia satului Clătești și cu livedea și cu branștea care este împrejurul morilor“, pe cari le cumpăraseră „dela niște rumâni ai lui dela Clătești, anume Dobrin și

1) În 1656 rumânii din Golești vând egumenului dela Brădet, Dositei, „o vie a unui rumân anume Vădislav, pentru că au fugit și s'au lăsat birul și nevoile de le-am plătit toate noi satul în 5 ani. Și această vie o am vândut-o noi care scriem mai sus. Și s'au aflat moșia pe partea judecească, iar lui i-au fost de cumpărătoare. Iar această vie, ce s'au vândut, s'au vândut cu știrea tuturor judecenilor și tuturor megiașilor... Iar de nu va sta viia stătătoare să aibă mănăstirea a căuta la Nedelco și la Tăune să ia vie pentru vie“.

2) Hrisovul lui Matei Basarab din 10 Iulie 1646 la Acad. Rom. în Ms 292 f° 394—6.

Stanciul și Fiera și dela părtașii lor drept 2.000 aspri de argint¹⁾. Niște rumâni se judecă sub Petru Vodă, fiul lui Mircea Ciobanul, cu Manea Vulpariul Gaulea pentru moșie în Golești²⁾. În domnia lui Alexandru Vodă, urmașul lui Petru, un rumân din Brătivoești avea pretențiuni asupra părții de moșie de acolo a jupânesei Caplei și fraților ei³⁾. Doi rumâni din Racovița, Dragomir și Bran, se pârase înaintea lui Mihnea Vodă cu Barbul postelnicul și nepoții lui pentru o parte din acel sat⁴⁾. Alți rumâni din Piscani vând stăpânului lor niște moșie zălogită lor și nerăscumpărată⁵⁾.

1) Vezi actul de confirmare din 27 Ianuarie 1581 dat de Mihnea Vodă mănăstirii Cătăluiu pentru satele și moșiile cu cari o înzestraseră ctitorii ei, Stan, marele spătar, și jupâneasa lui Caplea, fata lui Teodosie banul. (*Arhiv. Stat Secția istorică*; original slav cu traducere din 1752 de Luppudascălu).

2) Vezi actul de întărire din 5 Decembrie 1567 dat de Petru Vodă lui Manea Vulpariul Gaulea la *Arhiv. Stat. Valea*, pach. 10, d. 3; orig. slav cu traducere veche.

3) Vezi actul de întărire dat de Alexandru Vodă la 31 Iulie 1573 mănăstirii Codmeana, la *Arhiv. Stat Codmeana*, pach. 2, d. 1; orig. slav cu trad. din 1847.

4) Vezi actul de întărire dat de Mihnea Vodă la 7 Maiu 1583 lui Barbul postelnicul și nepoților lui Vintilă, Socol și Stanciul pentru satul Racovița, la *Arhiv. Stat. Hurezi*, pach. 22, d. 1-2; orig. slav cu două traduceri.

5) La 18 August 1566 Petru Vodă întărește lui Vlaicul logofătul și fratelui său Mihnea satul Năpârtenei, a treia parte din Berivoești și partea Nanciului toată din plaiul Piscanului. „Fiindcă a pus Nanciul partea sa zălog la niște oameni din Piscani, anume Cârștian și Stăvilă drept 200 aspri, iar acești oameni din Piscani au fost rumâni și slugi ale lui Vlaicul, și Vlaicul logofătul le-a lăsat dările pe 20 de ani pentru partea lui Nanciul de plai, ca cum ar fi cumpărată”. *Arhiv. Stat. Valea*, pach. 16, d. 11; orig. slav cu trad. de Ilie Bărbulescu).

Faptul că rumânul putea fi proprietar este de o extremă importanță. Lipsa pământului nu constituia prin urmare o condiție indispensabilă rumânei. Cineva putea să trăească pe ocina sa proprie, cu care stăpânul nu avea nici un amestec, și totuș să fie rumân. Stănilav din Nenciulești (Teleorman) se vinde rumân Doamnei Ilinca a lui Matei Basarab „el numai, capul lui, fără de moșie ce are el în Nenciulești, însă stânjeni 100“; când în domnia lui Grigore Ghica el se răscumpără dela spătarul Radu Năsturel din Fierăști, nepotul Doamnei Ilinca își răscumpără iarăș numai capul fiind stăpân asupra moșiei. „Și i-am dat răscumpărătoarea, să răscumpere el capul lui drept ughi 4“. spune Radul spătarul în zapisul pe care i-l dă la 17 Iunie 1663¹⁾.

În asemenea cazuri rumânia nu mai poate fi interpretată ca o lipire de pământ. Rumânul trăind pe ocina lui, — se întâlnește în documente chiar expresia de „ocină rumânească“²⁾ — lipirea de această ocină nu ar avea nici un sens. Dependența de pământul ce-i aparține în plină proprietate, și pentru care nu are față de stăpânul său nici o obligațiune, ar fi o dependență de sine însuș. Când rumânul e proprietar și trăește pe pământul lui, rumânia nu se poate înțelege decât ca o legătură cu stăpânul, nu cu pământul.

1) *Arhiv. Stat. Condica mănăstirii Codmeana*, f° 86. Pentru vecini în Moldova vezi și R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii*, p. 264, n. doc. din 1670, Maiu 8.

2) Vezi documentul din 1635, Aprilie 13 la Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, VI, p. 20-21, publicat în rezumat și de N. Iorga, *Studii și Documente*, VI, p. 469. Un alt document, din 1682, Septembrie 10(?) menționează „ocina rumânilor“ (N. Iorga, *Studii și Documente*, V, p. 449).

b) *Dreptul de strămutare a rumânului. Găleata.*
 La aceeaș concluzie ne duce și o altă constatare foarte importantă. Rumânul nu trăește numai pe ocina lui proprie sau pe cea a stăpânului său. În unele împrejurări el se poate stabili, în chip statornic, și pe altă moșie, cu condiția însă de a îndeplini față de stăpânul său anumite îndatoriri. Putința de strămutare a rumânului este neîndoieșnică. Documentele cari o atestă, deși puține, sunt însă categorice. Avem în această privință, un act foarte important dela Mircea cel Bătrân, cu următorul cuprins: „Io Mircea marele voevod și domn a toată țara Ungrovlahiei, cat-am domnia mea a această poruncă a domniei mele satului mănăstirii dela Cozia, carele iaste la gura Ialomiții < Cărărenii >, ca oricarele a pofti și va iubi din oamenii cari lăcuiesc prin satele boerști, mari și mici, ca să meargă în satul mănăstirii să fie slobod de toate dăjdiile și să nu îndrănească nimenea a-i opri sau a-i sminti până la un păr, ei să fie slobozi de toate dăjdiile, mici și mari, că oricarele să va împotrivi acelu om ca să-l supere, sau din boieri, sau din oamenii domnești, sau din vameși, sau din găletari, de va supăra ore acel om, unul ca acela va lua mare blestem del: Dumnezeu și dela prea curata lui Maică, și să aiă parte cu Iuda și cu Arie și să-i fie răsplătitoru Sf. Troiță aicea și în veacul cel viitoriu. Și va lua și dela domnia mea mare răotate și urgie. Și nimenea să nu îndrănească a face ceva împotriva poruncii domniei mele“¹⁾. Intr'un act de scutire pe care Radul cel

1) *Arhivele Statului, Condica mănăstirii Cozia*, nr. 18, f. 241.

Mare îl dă la 9 Ianuarie 1498 mănăstirii Tismana pentru satele Bahna, Vârful Vladului și Clicevățul, se cuprinde și următoarea dispozițiune: „Câți rumâni va vrea să meargă în satele sfintei mănăstiri, părcălabii să nu îndrănească a-i opri, fără numai să le ia găleata, pentru că cine îi va opri, el va păți“¹⁾. Părcălabii erau administratorii satele boierești. Dacă rumânii le plăteau *găleata*, ei nu puteau așadar să-i împiedece de a merge să se stabilească aiurea.

Cu era această găleată și în ce scop se plătia, ne arată următoarele două documente din secolul XVII. Intr'o carte din 11 Maiu 1644, prin care Matei Basarab întărește mănăstirii Topolnița stăpânirea asupra unor rumâni cari erau dorobanți la Tâmbna, în Mehedinți, el adaogă: „Așijderea și voi carei sinteți rumâni și vă lasă egumenul la slujbă de a lui bună voie, să căutați, dacă veți vedea această carte a domniei mele, iar voi seau să lucrați la mănăstire ca niște rumâni, seau să vă dați *găleata*, altă nimic să nu vă pae glumă, că apoi [veți] avea mare certare de cătră dōmnia mea“²⁾. Rumânii lăsați de egumen la slujbă sunt aceia cărora li se îngăduise să se înscrie între slujitori, adică să se facă ostași. Domnul le poruncește deci ca ori să lucreze la mănăstire cum lucrau rumânii, ori să plătească *găleata*. Vom vedea mai departe că îndatorirea de căpetenie a rumânului către stăpânul

1) Al. Șefulescu, *Tismana*, 1909, p. 206. Actul se află în traducere la *Arhivele Statului în Condica mănăstirii Tismana*, II, f° 167. Originalul slav, cu o traducere de Dionisie Eclesiarhul e în Secția Istorică.

2) *Acad. Rom. pach.* 130, d. 96.

său o formează *lucrul* sau *claca*; dijmă și dări plătește tot omul, din orice treaptă socială ar face parte, care se folosește de pământul altuia; ca orice om liber le plătește și rumânul atunci când se hrănește pe pământul stăpânului său. Dar ceea ce-l deosebește pe el de omul liber este obligațiunea *lucrului*, pe care el îl datorește chiar când nu se hrănește pe moșia stăpânului său. Când însă el e stabilit aiurea și nu-și poate îndeplini această obligațiune, o înlocuește printr'o dare specială numită *găleată*. Alternativa în care porunca lui Matei Basarab pune pe rumânii mânăstirii Topolnita înscriși între slujitori, ca ori să lucreze la mânăstire ori să-și dea găleata, arată lămurit caracterul acestei dări, care înlocuia claca.

Un alt document, tot dela Matei Basarab, confirmă și completează pe cele două aduse mai sus. La 12 Ianuarie 1646 Matei Basarab întărește mânăstirii Cozia și egumenului Ștefan stăpânirea asupra unui rumân anume Pavel din Vădăstrița, „care rumân iaste al sfintei mânăstiri de moșie, și tot l-au ținut sfânta mânăstire cu bună pace până au fugit din Vădăstriță; ar după ce au fugit, aflătu-l-au părintele egumenul la București¹⁾, și au vrut să-l ia să-l ducă la sat, iar Pavel el au căzut cu rugăciune la egumenul să-l lase acolo să șează, să-i dea găleată. Iar când au fost acum l-au apucat să-l ducă la sat, iar Pavel s'a sculat cu pâră, zicând cumcă nu iaste rumân, nici are nici o treabă cu dânsul sfânta mânăstire, iar părintele Ștefan

1) Sat în Oltenia.

egumenul el au scos și zapisul ce i-au fost făcut să-și dea găleată, scriind cu multe mărturii¹⁾.

Ne constată așadar că rumânul putea să se stabilisească oriunde, plătind stăpânului său o dare numită găleată, care înlocuia claca. Aceasta constituie o dovadă sigură că el era legat de stăpânul său, nu de pământ.

Dacă strămutarea constituia un drept al rumânului, ori i se acorda doar prin toleranța stăpânului, e o chestiune asupra căreia documentele aduse mai sus nu sunt de acord. Acela al lui Radu cel Mare arată că stăpânii nu-și puteau opri rumânii ca să se mute în alte sate, dacă ei plăteau găleata; din celelalte două reiese dimpotrivă că ei se puteau strămuta aiurea numai cu îngăduirea stăpânilor. Cu toate că documentele se contrazic, adevărul nu este tocmai greu de întrezărit. Existența unei dări anumite, aceeaș în toate cazurile, pe care rumânii strămutați trebuiau să o plătească stăpânilor lor, constituie un puternic indiciu că, la început cel puțin, strămutarea era un drept al lor. Dacă ea ar fi atârnat de bunul plac al stăpânilor, încuviințarea acestora s'ar fi dobândit în condițiuni variate. De altfel este foarte probabil că, din cauza îndoitei sarcini pe care rumânul strămutat avea să o suporte, către stăpânul său și către proprietarul locului unde se stabilise, numai puțini se vor fi putut folosi de acest drept. Se înțelege că și stăpânii vor fi pus la rândul lor tot felul de pie-

1) *Arhiv. Stat. Condica mânăstirii Cozia*, No. 18 f° 294. Acum se explică ce era acea enigmatică „găleată de eșire“, plătită de rumânii fugari ai lui Cârștian dela Ohaba, de care e vorba în cunoscutul document al lui Radu Mihnea din 24 Aprilie 1613. (C. Giurescu, *Vechimea rumâniei* p. 515; < cf. mai sus, p. 95—6, documentul concludent din 28 Aprilie 1646 >).

dici exercitării lui. Porunca lui Radu cel Mare pare să fi fost provocată tocmai de asemenea pildici. În secolul al XVII rumânul nu se mai putea strămuta decât cu învoirea stăpânului său.

c) *Rumânul despărțit de moșie*. Legătura rumânului cu pământul este un drept al lui, pe care el și-l creează prin ameliorările pe cari le face pe locul unde se hrănește — casă, moară, vie, livadă ori curătură — ameliorări cari sunt proprietatea lui. Prin ele își unește soarta sa de a pământului, devenind nedeslipiți.

Când însă rumânul nu are asemenea îmbunătățiri, atunci stăpânul poate să dispună de persoana lui deosebit de moșie¹⁾.

1. El își mută rumânii dintr'un loc într'altul, sau îi strânge de pe mai multe moșii pe una singură. În domnia lui Simion Moghilă (1601 — 2), Teodosie logofătul Rudeanul, cronicarul, iea pe niște rumâni din Șoaș și-i duce pe moșia sa Căcaleții; peste 31 de ani, mănăstirea Bistrița, dovădind că rumânii erau ai ei, este împuternicită de Matei Basarab să-i ducă îndărăt în satul lor de origine²⁾. Mănăstirea Banului din Buzău își mută

1) Asupra acestei chestiuni vezi și R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, p. 277 și n., și A. D. Xenopol, *Proprietatea mare și cea mică în trecutul Țărilor Române, în Viața românească*, Anul VIII, 1913, p. 186—7).

2) Porunca din 15 Martie 1633, prin care Matei Basarab împuternicește mănăstirea Bistrița, „să ia niște rumâni ai sfintei mănăstiri anume Cârstea și cu ceilalți rumâni toți din sat din Căcaleți, să-i ducă la moșia lor la Șoaș, cu tot ce vor avea pentru că acești rumâni ai sfintei mănăstiri fost-au împresurați de Teodosie logofătul Rudeanul în zilele lui Simion Voevod, fiind Rudenii puternici, și i-au luat de i-au dus la Căcaleți“. Acum egumenul se pârîse cu Staico paharnicul Rudeanul, care este rămas (*Arhiv. Stat. Condica mănăstirii Bistrița*, No. 86, f° 265).

rumânii din Meteleu și Albești pe ocina din Maxin, obținând apoi pentru ei dela Radu Mihnea mai multe scutiri¹⁾. În domnia lui Matei Basarab mănăstirea Snagovul își strânge rumânii de prin toate satele în satul Piscul Snagovului²⁾.

2. Când se fac schimburi de sate, proprietarul satului cu mai mulți rumâni își reține pe cei ce trec peste numărul celor primiți în schimb. O asemenea condiție se găsește în zapisul din 13 August 1633 prin care Negoită postelnicul face schimb cu Vădislav din Belcini dându-i părțile lui din satele Pântâna și Salcia (Mehedinți) cu rumânii, pentru partea lui Vlădislav din Corbi (Vlașca), tot cu rumâni. „Și se potrivesc, spune zapisul, rumâni cu rumâni, iar la care vor fi rumâni mai mulți să aibă a întoarce unul la altul“³⁾.

3. Adeseori proprietarul își vinde moșia și păstrează rumânii. Am menționat mai înainte două procese dela începutul secolului XVII provocate de niște vânzători cari, fiindcă în actele de vânzare se vorbea numai de moșie, pretindeau că nu și-au vândut și rumânii⁴⁾. Cu toate că ei sunt rămași, dar faptul că asemenea pretențiuni se putuseră ri-

1) Vezi hrisovul de întărire și scutire din 7 August 1621 al lui Radu Mihnea: „Iar după aceia călugării dela sfânta mănăstire... au strâns pre toți rumânii dintr'aceste sate, din Meteleu și din Albești, de i-au mutat pre ocina mănăstirii din Maesin, ca să lăcuiască acolo“. (*Arhiv. Stat. Banul*, pach. 11, d. 11—12; orig. slav cu traducere veche).

2) Vezi actul de întărire dat mănăstirii de Antonie Vodă la 24 Maiu 1669 pentru acest sat, la *Acad. Rom. Ms 1450*, p. 248. Cf. și R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii*, p. 265, n., doc. din 1728, Iulie 12 și p. 269 n., doc. din 1662, Fevruarie 4.

3) *Acad. Rom. Ms 2070*, p. 158.

4) Vezi mai susp. 152.

dica, arată în deajuns că vânzarea moșiei deosebit de a rumânilor era în uz. De obicei când se vindea numai pământul, oprindu-se rumânii, se arăta acest lucru în chip deslușit. Un oarecare Andrei, vânzând în 1628 doi rumâni din Copăceni lui Vlad vistierul, spune că moșia pe care o avusese acolo o vânduse mai înainte tot lui. „Ocini câte am fost avut în acel sat, fost-am vândut mai dinainte vreme tot dumnealui, iar rumânii mai sus scriși fostu-i-am lăsat mie, iar acum ajunsu-m'a nevoia și vândutu-i-am dumnealui, ca să meargă la moșia lor iar la Copăceni“¹⁾. La 16 Ianuarie 1650 banul Teodosie Buzescu vinde lui Vlădislav postelnicul și Barbu paharnicul părțile lui de moșie din mai multe sate împreună cu rumânii; între ele se cuprinde „partea mea din Salcia, a patra parte, cât am ținut eu, moșie și cu rumâni câți se vor afla. Inșă din Salce rumânii nu mi-am vândut, nepoți dorobanțului, anume Lupul și cu frații lui anume Ion și Udrea, și Lepădat sin Stanciului; ailalți, câți se vor afla, să fie tot pe seama domnii lor“²⁾.

4. In unele cazuri proprietarii dau rumâni în schimb pentru moșie. Alexandru Iliăș întărește la 21 Octomvrie 1628 schimbul pe care Nan postelnicul din Bărbătești îl făcuse cu doi nepoți ai săi, căroră le dăduse „doi rumâni dela Șotânga fără de moșie, anume Radul și Gherghina, cu copii lor, și cu un cal drept 2.400 aspri“, pentru partea lor din Grădiștea de sus³⁾. In timpul lui Mihai Viteazul Radu clucerul Buzescu face schimb cu mâ-

1) Acad. Rom. pach. 42, d. 43; citat de A. D. Xenopol în articolul: *Proprietatea mare și cea mică în trecutul Țărilor Române*, publ. în *Viața Românească*, VIII, (1913), p. 186.

2) Acad. Rom. Ms 2070, p. 159.

3) *Ibidem*, Ms 1448, p. 16—19.

năstirea Vieroșul dându-i 4 rumâni la Izvorani pentru partea mănăstirii din satul Dobrușa¹⁾. Jupâneasa Caplea, fata lui Teodosie Buzescu banul, dă mănăstirii Dobrușa partea ei din satul Dobrușa luând în schimb „niște rumâni... anume Stancul cu frate-său Vlad și cu un copil anume Ion, feciorii lui Bogdan din sat din Crivina“²⁾.

5. Se fac și schimburi de rumâni cu țigani. Pană cămărașul dă Doamnei Elina a lui Matei Basarab un țigan pentru doi rumâni ai ei din Herești, cari trăiau pe lângă casa lui la Pârdești „cap pentru capete“³⁾.

6. Adeseori stăpânul își vinde rumânii ori îi dăruiește. In domnia lui Radu Paisie (1535—45), clucerul Radu Goleșcu cumpără rumâni și-și face sat pe poiana Urîților, pe care i-o dăruise Domnul la căsătoria lui⁴⁾. La 10 Martie 1649 Radu logofătul vinde lui Ianache spătarul, fiul lui Socol clucerul, „un rumân anume Dragul din Jugur cu feciorii lui Dragul i Radul, și cu câți îi va mai da Dumnezeu, înșă... fără de moșie, drept aspri 6,600, fac ughi 33“⁵⁾. Daniile de rumâni sunt iarăș destul de numeroase. Radu Buzescu dăruiește pe Vlad vistierul cu niște rumâni din satul Crivina fără de

1) Vezi actul din 22 Februarie 1625 pentru anularea schimbului la *Arhiv. Stat. Condica Brâncovenească*, I, No. 265, f° 446.

2) *Arhiv. Stat. Condica Brâncovenească*, I, No. 265, f° 270'.

3) Vezi zăpissul de schimb al Doamnei Elina din 11 Noemvrie 1652 la *Arhiv. Stat. Brâncoveni*, pach. 22, d. 20.

4) C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara-Românească și legătura lui Mihai Viteazul în Analele Acad. Rom.* Seria 2, Tom. XXXVII, 501.

5) Acad. Rom. Ms 1448, p. 634.

moșie¹⁾. Alexandru Iliăș întărește la 21 Octomvrie 1628 lui Nan postelnicul din Bărbătești, între altele „și un rumân anume Stroe cu copii săi, fără de moșie, ce l-au dăruit Hrizan postelnicul (fratele lui Nan) nepoatei sale Stancăi“²⁾ Mitrea slugerul din Mihăești, înfrățindu-se sub Leon Vodă cu Arsenie postelnicul din Pitești, îi dăruiește pentru frăție un rumân, primind și el în dar dela acesta 10 coți de grana. „Insă au dăruit Mitrea slugerul pe Arsenie postelnicul cu acel rumân, Roman cu feciorii. și numai capul lui fără delniță și fără moșie“³⁾.

Din toate aceste fapte reiese că în epoca dela 1400 încoace rumânia are mai mult caracterul unei atârnări de stăpân decât a lipirii de pământ. Legătura rumânului cu pământul decurge din faptul că el este muncitor agricol, că îmbunătățirile pe cari le face pe pământul pe care-l cultivă sunt proprietatea lui, și că atât el cât și moșia aparțin mai totdeauna aceluiaș stăpân. Dar nu această legătură, care este un drept al lui, constituie rumânia, ci atârnarea în care se găsește față de stăpânul său.

Să cercetăm acum ce obligațiuni decurg din starea de rumânie.

1) Mențione cu prilejul unei judecăți din 1701 între mânăstirea Dobrușa și Hriza Murgescul pentru satul Crivina. (*Acad. Rom. Ms 2083, fo. 203 v.*)

2) *Acad. Rom. Ms 1448, p. 16-19.*

3) Vezi actul de întărire dat de Matei Basarab în 1642 lui Arsenie postelnicul pentru fiii rumânului ce-i fusese dăruit de Mitrea slugerul, la *Arhiv. Stat Safta Castrișoaia*, pach. 5, d. 2.

III

Indabririle rumânilor.

Rumânul datorște stăpânului său *găleată, dat și lucru*. Iată cumsunt înșirate în documente aceste indatoriri. Gavrii Moghilă, întărind la 1 Aprilie 1619 mânăstirii Tismana satul Corzii cu rumânii, imputernicește peegumen și călugări „de să ia rumânilor dela Cori datu și găleți și să lucreze cu ei tot lucru ce iaste dostoenie rumânilor, cum lucrează ș'alalți rumâni... Derept aceia să fie volnici călugării... să țiesatul lor Corzii cu bună pace și să le ia gălețile ș daturile și să-i lucreze cum iaste legea și cum iase mai sus scris“¹⁾. Domnul nu făcea de altfel decât să repete și în actul de întărire condiția pe care o pusese călugărilor Ion slugerul, când dăruise acest sat mânăstirii, ca să nu-i asuprească pe rumâni cu lucru, „numai să-și dea datul și gălețile și să clăcuiască cum or clăcui și

1) I. Bianu, *Documnte românești*, p. 44. Documentul a fost publicat și de A. Șteulescu în *Tismana*, 1909, p. 398, după o copie din *Condica mânăstirii Tismana dela Arhivele Statului*. Intr'un alt document, din 1626 Iulie 5, privitor la satul Corzii, Domnul porucește: „Derept aceia și tu Predo... încă să te ferești... nici s-i mai dătuiești, nici să-i dijmuești, ci să ia sfânta mânăstie tot venitul“ (I. Bianu, *Documente românești*, p. 126).

alți vecini ¹⁾ pre la alți boeri“ ²⁾). Subt Alexandru Iliș, Constantin cuparul se plânge divanului împotriva rumânilor săi dela Strehaia, cari pretindeau că s'au răscumpărat de rumânie. La 29 Octombrie 1627, domnul scrie satului să vie cu cărțile la divan la Sfântul Nicolae să stea de față, că de nu vor veni „vă dau să-i fiți rumâni, cum ați fost de moșie, și să fie volnic a vă ținea, să vă ia datul den toate bucatele, și găleata și să-i lucrați ce-i va trebui“ ³⁾.

Sub numele de *găleată* se înțelegea dijma din produsele pământului; *datul* consta din dările pentru pășunatul vitelor, numite în general bucate, *lucrul* era claca. Să ne ocupăm de fiecare în parte.

1. **Găleata.** Dreptul de folosință al rumânului asupra părții necultivate a moșiei stăpânului său pare să nu fi fost, în principiu, mărginit de nici o îngrădire. El era slobod să lucreze ori cât pământ i-ar fi fost de trebuință. De fapt însă dreptul acesta se reducea la cultivarea întinderii trebuitoare pentru îndestularea nevoilor sale. Așa se explică de ce pământul cultivat de un rumân, sau „delnița“ lui, avea mai pretutindeni cam aceeași mărime, ceace determină uneori pe proprietari, ca în loc să-și împartă moșia, să-și împartă numai rumâni ⁴⁾.

Rumânii cultivă, din tată în fiu, aceleași delnițe; îmbunătățirile făcute de ei constituiau, cum am văzut ⁵⁾, proprietatea lor. Stăpânii nu-i puteau

1) Aci cuvântul vecini este întrebuințat cu înțelesul de rumâni. Vezi mai sus p. 192.

2) I. Bianu, *Documente românești*, p. 46.

3) *Ibidem*, p. 142—3.

4) Vezi mai sus, p. 152—155.

5) *Ibidem*, p. 155—157.

muta de pe ele, și ei aveau tot interesul să nu și le schimbe. Expresiunile „o delniță cu un rumân“ sau „un rumân cu delnița lui“ sunt sinonime ¹⁾.

Din recolta sa rumânul trebuia să dea o parte stăpânului. Această parte este numită în documentele *găleată*. Iată în această privință încă două documente pe lângă cele aduse mai sus ²⁾. Mihnea Vodă scrie lui Mihai, banul Mehedințului, că i s'au jeluț călugării dela Tismana că au niște sate în acel județ către munte, și „nu vor să dea găleata și dajdea (КЪЛА И ДАЖЕ) sfintei mănăstiri, precum iaste legea, și precum dau și alți rumâni *găleată și dajde* la boierii lor“ (И КАКО ДАБАТ И ДРЪСНИ КЕЧНИИ КОЛЪРОМ КЪЛА И ДАЖЕ), poruncindu-i să meargă cu câțiva călugări la acele sate „ca să dea găleata și dajdiile sfintei mănăstiri, însă pre deplin, ci cum dau și alți rumâni altor mănăstiri sau la alți boieri, așa să dea și ei“ ³⁾. Acelaș domn poruncește slugilor lui Danciul armașul din Brâncoveni ca să lase în pace satele Comoșteni, Drâncea și Caracal, pe cari jupâneasa Marga le dăduse mănăstirii Glavacioc. „Și a luat sfânta mănăstire gă-

1) La 13 Fevruarie 1574 Alexandru Vodă întărește lui Moșoș din Stănești moșia sa de acolo, peste care așezase pe fetele sale Dobra și Sora, neavând alți copii. „Însă fiice-sii Dobrei a dat o delniță cu un rumân anume Drăghiciu înainte“ (*Acad. Rom. Ms 1448, p. 276*).

Anca, jupâneasa Codrii logofătului, lasă mănăstirii Vișnău averea ei, „fără numai un rumân Neagoe cu delnița lui din satul meu din Purcăreni“ il lasă bisericii din sat, unde avea să fie îngropată. (Vezi doc. din 31 August 1576 la *Acad. Rom. Ms 2921, f° 57*).

2) Pag. 171—172.

3) Documentul cu data 1 Ianuarie, fără an, se află la *Arhiv. Stat. Tismana*, pach. 2 netreb. d. 13. original slav cu traducere de Dionisie eclesiarhul. A fost publicat de A. Ștefulescu în *Tismana*, 1909, p. 283.

lețile și dările și tot ce este venitul boeresc, iar când este acum voi ați mers la aceste sate de ați luat gălețile și dările de a doua oară" ¹⁾.

Este de observat că numai dijma rumânilor purta numele de *găleată*; aceea dată de *oamenii liberi* se numia simplu *dijmă*. Intre ele nu s'a făcut până acum nici o distincțiune; s'a crezut că rumânul plătia aceeaș dijmă ca și omul liber care cultiva pământ străin. Ele nu sunt însă identice. Dijma ni-i foarte bine cunoscută. Ea se lua „din toată hrana“, adică din *toate* produsele pământului: cereale, legume, grădini, în, cânepă și fân. Numeroase documente din secolele XVII și XVIII dovedesc caracterul general al dijmei ²⁾.

1) Documentul din 8 Ianuarie, tot fără an (*Acad. Rom. Ms 1449, p. 296*) a fost publicat cu omisiuni de generalul P. V. Năsturel, în studiul *Radu Vodă Șerban și Matei Basarab în Literatură și artă română*, 1907, p. 563.

2) Iată câteva exemple:

La 5 Martie 1631 Leon Vodă împuternicește pe popa Gavriil dela biserica din București a lui Ghiormă banul să spargă casele unor oameni, cari se așezaseră pe ocina dela Obilești a bisericii „și nemica nu vor să dea al zecelea, ce iaste venitul și dijma de pre acea ocină. Drept aceia domnia mea am judecat și am dat ca să fie volnic părintele... să-și ia dijma de în toate al zecelea de pre ocina beserecii, ce scrie mai sus, și den grădini și de în pâine și den fân și de în toate, cum iaste obiceiul. Iar care om nu va vrea să dea, să aibă a-i spargere casa și să-l gonească de pre ocină să se ducă într'altă parte unde va ști“. (*Arhiv. Stat. Bradu*, pach 10 d 2)

Radu Leon împuternicește la 9 Iunie 1668 mănăstirea Clocociovul „de să-și ia dijma de pre toate moșiile sfintei mănăstiri, den grâu, den meiu, de orzu, den fânuri, den în, den cânepă, tot den zece 1, precum este obiceiul, și den grădini. Așijderea să fie volnici să-și ia dijma și den stupi și den rămători, den 30, 1, și den suhaturi, și de pre loc slobod, izleaz, dela tot omul să aibă a-ș luare călugării dijma, venitul sfintei mănăstiri, și dela boiari, și dela

slujitori, ver fie roș, au călăraș, au dărăbanț, au măcar ce tot de slujitor ar fi, hrăniindu-să și având bucate pre moștile sfintei mănăstiri să aibă a-i lua fieșcăruia dijma den toate dupre obicei“. (*Arhiv. Stat Clocociov*, pach. 11, d. 14).

La 30 Octomvrie 1703 Constantin Brâncoveanu împuternicește pe egumenul dela mănăstirea popei Robului din Dolj „să-și strângă și să-și ia toată dijma și venitul depe moșia sfintei mănăstiri ce să chiamă Plopul ot sud (*alb*) dela tot omul, ver fie turc, sau sârb, au grec, au alți oameni streini sau măcar oameni de țară, slujitori, neguțatori, birnici sau măcar ver ce fel de om ar avea bucate, sau suhaturi de boi, au de oi, de bivoli sau rămători în păduri pre această moșie Plopul, sau măcar arătură în grădini, dela tot omul să fie volnic părintele egumenul să-și ia venitul din suhaturi și dijma din grâu, den meiu, din orzu, din ovăs, din cânepă, din în, tot din zece una, dupre obicei. Așijderea din fânețe și din stupi și din toate bucatele ce s'ar afla la el, de pește, pe moșia sfintei mănăstiri, dela tot omul să aibă a lua călugării dijma și venitul moșii“ (*Arhiv. Stat. Condica Brâncovenească*, I, No. 265, 182).

slujitori, ver fie roș, au călăraș, au dărăbanț, au măcar ce tot de slujitor ar fi, hrăniindu-să și având bucate pre moștile sfintei mănăstiri să aibă a-i lua fieșcăruia dijma den toate dupre obicei“. (*Arhiv. Stat Clocociov*, pach. 11, d. 14).

La 30 Octomvrie 1703 Constantin Brâncoveanu împuternicește pe egumenul dela mănăstirea popei Robului din Dolj „să-și strângă și să-și ia toată dijma și venitul depe moșia sfintei mănăstiri ce să chiamă Plopul ot sud (*alb*) dela tot omul, ver fie turc, sau sârb, au grec, au alți oameni streini sau măcar oameni de țară, slujitori, neguțatori, birnici sau măcar ver ce fel de om ar avea bucate, sau suhaturi de boi, au de oi, de bivoli sau rămători în păduri pre această moșie Plopul, sau măcar arătură în grădini, dela tot omul să fie volnic părintele egumenul să-și ia venitul din suhaturi și dijma din grâu, den meiu, din orzu, din ovăs, din cânepă, din în, tot din zece una, dupre obicei. Așijderea din fânețe și din stupi și din toate bucatele ce s'ar afla la el, de pește, pe moșia sfintei mănăstiri, dela tot omul să aibă a lua călugării dijma și venitul moșii“ (*Arhiv. Stat. Condica Brâncovenească*, I, No. 265, 182).

o dijmă generală; ea se lua numai din grâu, orz ¹⁾ și fân ²⁾. Celelalte cereale, legumele, inul și cânepa nu dau dijmă domniei. Găleata boierească se lua tot numai din aceste produse. Pentru grâu și orz avem și o dovadă documentară. Alexandru Vodă, întărind Mitropoliei la 7 Septembrie [1569] satul Băneștii de pe Ruia, o împuternicește în același timp „să-și strângă grâul și orzul și toate bucatelile câte luaseră boierii din Cornățeni până la un fir de păr“ ³⁾. Grâul și orzul corespund aci găleților din alte documente ⁴⁾.

1) Una din daniile cele mai obișnuite către mănăstiri este merticul de grâu din gălețele domnești. Orzul este mai rar pomenit. Vezi s. ex. confirmarea de către Radu cel Mare la 19 Iulie 1498 a daniei pe care tatăl său Vlad Vodă o făcuse mănăstirii Râncăciiovul: „Și iarăși i-a dat venitul vinăriciului din Cârștieni, ce se va cădea domnesc, și gălețele obișnuite din venitul domnesc dela grâu și dela orz din județul Pădureț, satele anume Iacoveștii și Dobreștii, și din județul Vlașca iarăși din venitul domnesc dela grâu și dela orz, satele anume Bănești și Dobrineștii și Vaideeștii și Găeștii și Străoștii“ (*Arhiv. Stat Nămăești*, pach. 2, d. 1; traducere din 1845 de G. Peșacov). Pe vremea lui Brâncoveanu, care a desființat-o, găleata domnească se lua tot numai din grâu și orz. (*Condica vistieriei*, p. 62, 146, 238, 277, 302, 429 și 486).

2) Găleata de fân este ceva mai rar menționată în documente. O întâlnim mai ales în actele de scutire. La 15 Iunie 1633 Matei Basarab scutește satul Turcineștii din Argeș al mănăstirii Topologul „de bir, de oae seacă, de cal, de bou, și de găleată cu fân, de miare cu ceară, de dijmă de stupi, de gorșlina de oi, de porci, de vinărici, și de toate slujbele și mâncăturile câte sunt preste an“. (*Acad. Rom.*, pach. 90, d. 32). În actele slavone este numită: КЪКЛА БА СЕНО ОРИ КЪКЛА СЪ СЪНОМ (N. Iorga, *Studii și Documente*, VII, p. 156).

3) *Columna lui Traian*, I, 40.

4) Vezi mai sus p. 172—174.

Numele de găleată (în documentele slavonești КЪКЛА, КЪКАС) vine de sigur dela măsura cu care se făcea dijmuirea. Este curios însă că denumirea aceasta se aplică numai la dijma rumânilor, nu și la aceea a oamenilor liberi. Găleata pare să fi fost de mărimea baniței. Ea s'a întrebuințat ca măsură de capacitate cam până pe timpul lui Matei Basarab ¹⁾. De atunci înainte a rămas ca denumire aplicată a dijma domnească; ca măsură de capacitate se întrebuințează numai *obrocul*. Erau două feluri de obroace: mari și mici ²⁾. Cel mare avea 44 de ora ³⁾, iar cel mic 22 ⁴⁾.

Pe lângă găleată rumânii mai dau stăpânilor lor dijmă din fân și din vin.

Dijma de fân este menționată foarte rar. Am întâlnit-o o singură dată într'o carte domnească din 4 Noembrie 1620, prin care Radu Mihnea, împuternicind pe egumenul dela mănăstirea Sf. Ioan din București „ca să ia vama de pește dela rumânii

1) Vezi s. ex. merticul de 10 găleți ДЕСЕТЪ КЪКАС acordat la 10 Octombrie 1611 de Radu Mihnea mănăstirii Govora (*Arhiv. Stat. Govora*, pach. 30 netreb. d. 104; orig. slav cu traducere de Dionisie eclesiarhul), sau pe cele acordate de Alexandru Iliș la 2 Februarie 1617 și Gavril Moghilă la 10 Septembrie 1618 mănăstirii Râncăciiovul. (*Arhiv. Stat. Râncăciiov*, pach. 13, d. 3 și 4; originale slavone fără traducere).

2) *Condica Vistieriei*, p. 62—63.

3) I. Bianu, *Episcopia Strehaiei* în *Anal. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist. Seria 2, Tom. XXVI*, p. 174.

4) La 8 Iunie 1681 Șerban Cantacuzino înștiințează pe clucerii de jigniță că a dat mănăstirii Deunlemn „mertic de pâine“ din găleata județului Vâlcea „grâu obroace 200 cu obrocul dă ocă 22“. (*Arhiv. Stat. Dintrunlemn*, pach. 45, d. 15). Actul de danie, având data 6 Noembrie 1680, a fost publicat în rezumat de N. Iorga în *Documentele Cantacuzimilor*, p. 102.

mânăstirii din Vlădeni (la gura Ialomiții) ori în ce mod va eși, cum au fost legea și mai înainte vreme“, li se adresează acestora astfel: „Drept aceea și voi rumânilor în vreme ce veți vedea cartea domnii mele, iar voi încă să căutați să dați găleata și fânul și ploconul lui Crăciun și ce va trebui lucrul la sfânta mânăstire să ascultați“¹⁾. Se pare că dijma fânului se cuprindea laolaltă cu aceea din „pâine“ sub numele de *găleată*. Ceeace mă face să bănuiesc aceasta este faptul că și dijma domnească din fân este numită adeseori, atât în documentele slavone cât și în cele românești, „*găleata cu fân*“²⁾.

Dijma din vin are un nume special: *vinăriciu*. Spre a se deosebi de dijma către domnie, numită tot *vinăriciu* (*vinăriciul domnesc*), aceea luată de proprietarul pământului se numește de obicei *vinăriciu boeresc*³⁾, *vinăriciu românesc*⁴⁾, *vinăriciul pământului*⁵⁾ sau *otaștină*⁶⁾. *Vinăriciul domnesc* era din 10 una, cel boieresc varia dela 1 din 10. până la 1 din 20⁷⁾.

Dijma din fân și vin reprezenta un venit cu totul neînsemnat. Rumânul este în genere foarte sărac; vite are puține, iar vie arareori. „Pâinea“.

1) Documentul acesta, extrem de interesant fiindcă este singurul cunoscut în care se menționează ploconul lui Crăciun, s'a păstrat, din nefericire, numai în traducere, așa că nu știm dacă expresiunea românească redă exact textul slavon. El se află la *Acad. Rom. Ms 2593, f° 79*.

2) Vezi mai sus p. 176 n. 2.

3) *Arhivele Stat. Nucet*, pach. 20, d. 22.

4) N. Iorga *Documentele Cantacuzinilor*, p. 51, 59.

5) *Arhiv. Stat Nucet*, pach. 17, d. 26.

6) *Acad. Rom.* pach. 21, d. 26.

7) Vezi documentele din 1641 și 1662 la *Arhiv. Stat. Nucet*, pach. 17, d. 8 și pach. 20, d. 22.

solică cerealele necesare hranei, trebuia însă neapărat să o cultive fiecare. Așa se explică că de obicei numai găleata este arătată în documente ca formând venitul stăpânului din dijmele rumânilor săi.

Nu am găsit nici o dovadă documentară că în afară de grâu, orz, fân și vin, rumânii ar fi dat dijma și din celelalte produse ale pământului, așa cum dau în secolul al XVII și XVIII oamenii liberi. Intrucât și dijma domnească se lua tot numai din aceste produse și avea aceleași denumiri, cred că numai ele erau supuse dijmei. În sprijinul acestei presupuneri mai vine încă un fapt: de multe ori, în secolul al XVII cel puțin, stăpânii nu luau dela rumânii lor nici un fel de dijma¹⁾.

2. **Datul.** Pe lângă dijma din recoltă, rumânii mai plăteau dări pentru vite și stupi. Nici în ceea ce privea pășunatul și albinele dreptul lor nu era mărginit. Ei puteau crește și trimite la pășune oricâte vite ar fi avut. Departe de a-i împiedeca, stăpânii aveau tot interesul ca rumânii lor să fie cât mai multe. Nu numai că veniturile le creșteau în proporție cu numărul lor, dar vitele constituiau totdeodată și cea mai bună asigurare că birurile rumânilor, de care erau răspunzători față de visterie, aveau să fie plătite la vreme. Cu tot dreptul lor nelimitat la pășune, rumânii creșteau în general foarte puține vite. Faptul acesta apare cu atât mai curios, cu cât se știe că în timpurile mai vechi ele erau căutate și prețuite mai mult chiar decât moșia. Explicația o găsim în dările cele grele pe care rumânii trebuiau să le plătească pentru ele.

1) Vezi mai departe, p. 199—202.

Vitele lor erau supuse, ca și recolta, la o îndoită dijmă: către domnie și către stăpân.

Dijma către domnie se lua din stupi, porci și oi. Cea din stupi se numia obișnuit *dijmărit*, cea din oi *gorștina* (goștina) sau *oieritul*; dijma din porci era numită când dijmărit, când gorștină. Ele se luau fie în bani, fie în natură.

Dijma luată de stăpân mi-i foarte puțin cunoscută. Am văzut că era numită „dat“ și „daturi“, dar în ce consta nu se spune nicăeri. Cuvântul „dat“ e întrebuințat ca un termen cosacrat, al cărui înțeles era prea bine cunoscut, ca să mai fie nevoie de vreo precizare. El apare ca un termen vechiu, deoarece îl întâlnim și în documentele slavone din secolul XVI tot în forma românească. Într'o carte pe care Burtea, marele vornic, o dă (pe la 1559) mănăstirii Tismana pentru satul Grozeștii, el împuternicește pe egumenul Paisie ca să iea dela Nan din Șușița „ДАТЪА И СВАКЕ ДАЖБЕ“ (datul și orice fel de dări), pe cari acesta le-ar fi luat din sat¹). Cu prilejul unei judecăți pe care mănăstirea Bistrița o are sub Alexandru Vodă (1568—1577) cu un rumân al ei, anume Aldea, pentru niște bani pe cari acesta și-i însușise, aflăm că banii proveniau din „ДАТЪА УТ СВІННІ И УТ ПЧЕЛ И ДАЖБЕХЪ АЦІГАНІИМ“, adică „datul din porci și din stupi și dăjdiile țiganilor“, strânse de Aldea din satele mănăstirii²).

1) A. Ștefulescu, *Tismana*, 1909, p. 247—8. Vezi și actul în două exemplare din (1557—59) Martie 27 la Arhivele Statului, Secția Istorică.

2) Vezi cartea de întărire (fără an) dată de Alexandru Vodă mănăstirii, la *Arhiv. Stat. Bistrița*, pach. 5 netrebnice, d. 456; original slav cu traducere din 1796 de Dionisie eclesiarhul.

Taxele de pășunat în genere se numiau *suhaturi*. Intre cuvintele „dat“ și „suhat“, pare să fi existat acelaș raport ca între *găleată* și *dijmă*. Daturile erau, cum arată documentele citate, dijmele pe cari le luau stăpânii din vitele rumânilor lor. Că avem aface cu o denumire specială pentru rumâni, se vede și din aceea că de pe la mijlocul secolului al XVII înainte terminul acesta se întrebuințează tot mai rar, aplicat mai ales pentru veditul din pășunat al proprietarului¹), până ce dispare și el odată cu dispariția rumâniei. Suhaturile erau din potrivă o denumire generală pentru dijma și dările luate de proprietar dela toți cei ce-și păș-

1) Ultima cară l-am întâlnit într'o carte din 11 August 1706 a marelui ban Constantin Știrbei către sătenii din Izvarna, împotriva cărora i se plânsese egumenul dela Tismana că-i cotropesc muntele Tismana, pe care mănăstirea îl stăpânise cu pace până de curând „Iar dela 3 ani încoace voiți sculat voi de ați luat datul dintr'acel munte, zicând cum că iaste al vostru... De care lucru iată că vă scriem, în vreme ce veți vedea această carte a noastră, iar voi să căutați cât dat ați luat dintr'acel munte să-l dați tot împoi sfinteii mănăstirii“. (*Arhiv Stat Tismana*, pach. 6 netrebnice, d. 22).

Pentru existența acestui termen și în Moldova vezi scrisoarea din 31 Maiu 1681 a vornicului de Câmpulung Drăgușin către birăul Bistriței pentru niște vite din ținuturile ardelenene, cari în anul trecut văraseră în Runcul Dornei fără să plătească nimic. Acum, auzind că au venit iarăș, a trimis vorbă domnului. „Măria sa Vodă mi-au poruncit să trimeț să le sparg sălaşurile și să-i gonesc, sau să-ș dea datul pentru căci vărează pre pământul Moldovei; iar de nu vrea să dea plată, nici vor vrea să fugă, așa îmi iaste porunca să le fac trăsuri“. (N. Iorga, *Documente românești din Arhivele Bistriței*, II, 32).

teau vitele pe moșia lui, oricare ar fi fost condiția lor socială ¹⁾.

Analogia cu găleata și dijma merge și mai departe: suhatul se plătia pentru orice fel de vită, pe când datul numai pentru stupi, oi și râmători, cel puțin numai despre acestea se vorbește în documente, unde el poartă aceleași numiri ca și dijma domnească respectivă: datul din stupi, dijmărit, cel din oi și porci, gorștină ²⁾.

1) 1673, Martie 3. Grigore Ghica împuternicește pe egumenul Arnotei „de să aibă a luare suhatul și dijma de pre moșia sfintei mănăstiri dela Măceșul cel mare, dela tot omul cine ar ținea vită acolo, au fie turc, au grec, au sârb, și cine ar cosi, sau ar ara, sau ar ținea stupi... să aibă a-ș dare dijma după obiceiul, au fie slujitor, au țăran bunic”. (*Arhiv. Stat. Arnota*, pach 1 netreb. d. 43).

1702, Septembrie 8. Călărașii dela Orleni, fiind apucați de egumenul dela Cozia „ca să dăm suhat pentru vaci, pentru oi, pentru stupi pentru râmători și pentru altele ce se hrănesc pe moșia sfintei mănăstiri, precum iaste obiceiul sfintei mănăstiri”, fiind săraci, se învoesc ca să dea pentru suhat „un car de pește, crap, somn, lin, ștucă, plătică, să încercăm un car sărat, când ver mâna carul sfintei mănăstiri să avem a umbla și a prinde, să încercăm carul fără de nici o gălceavă. Iar nesărind noi să încercăm carul, să avem a da taleri 20”. (*Arhiv. Stat. Condica Coziei*, No. 18, f° 108).

Vezi documentul din 30 Octombrie 1703 rezumat la p. 175, nota, precum și cele dela nota următoare.

2) Dijma din pește încă se numește „dat”, cum se vede din cartea pe care Matei Basarab o scrie la 4 Iunie 1643 rumânilor din Vărăști ai mănăstirii Vifonita, spunându-le că i s'a jăluit starița și călugărițele „cum ce iaste datul sfintei mănăstiri voi nu dați, nici ascultați de maicele ce iaste treaba mănăstirii. Dară în ce chip faceți într'acesta potrivă? In ceas ce veți vedea această carte a domniei mele, iar voi să căutați să dați datul mănăstirii din baltă, din zece pești

Alături de dijmăritul și gorștina domnească este și la vinăriciu, un dijmărit și o gorștină boierească. Iată un document când sunt menționate și unele și altele. Radu Mihnea, dăruind lui Dumitrachi Cantacuzino satul domnesc Frăsiutul, din Ilfov, care era pustiu, ca să-și facă slobozie, scutește prin hrisovul din 10 Maiu 1623 pe oamenii străini, cari ar veni să se așeze acolo, de toate dările și dijmele domnești, hotărând în acelaș timp ca și proprietarul să le ia numai pe jumătate din ce luau boierii dela rumâni lor. „Și să fie ertați și în pace de către domnia mea de bir și de găleată și de fân și de bou și de oae seacă și de sulgiu domnesc și de miere și de ceară și de dijma stupilor și de gorștina oilor și a râmătorilor... Iar din gălețile satului și din dijma stupilor și din gorștina oilor și a râmătorilor și din tot venitul iarăș să aibă a-și lua jupân Cantacuzino jumătate, să nu ia precum iau domniei sau boierii dela rumâni lor, (какo взимаю господари или бояршии вт мѣстѣнн их) fără numai cât să ia pe jumătate” ¹⁾.

Cum luau boierii dijmăritul și gorștina dela rumâni lor, nu putem, deocamdată cel puțin, preciza. Știrile pe cari le avem sunt prea puține și

1 pește, și suhaturile încă să fie pre seama mănăstirii” (*Arhiv. Stat. Viforâta*, pach. 1, d. 25).

Aceeaș deosebire de nuanță între dat și suhaturi se vede și în alte documente, ca s. ex. în cartea prin care Matei Basarab împuternicește mănăstirea Clocociovul „de să-ș ia datul și suhaturile de pre moșia mănăstirii dela Giurgiova și dela Comanca și Uda, dela tot omul cine se va hrăni pe aceste moși” (*Arhiv. Stat. Clocociov*, pach. 11, d. 8).

1) Originalul la Arhivele Statului, Peceți; traducere din 1853 a lui Gheorghian Peșacov, tot la Arhive, Mitropolia, pach. 32, d. 2.

contrazicătoare ca să întemeiem pe ele o încheiere sigură. Ceeace pare cert este că partea luată de boieri era, ca și la vinăriciu, ceva mai mică decât cea domnească, variind, după felul vitelor și după localități, dela una din zece până la una din treizeci, și că se lua atât în natură cât și în bani ¹⁾.

1) 1633, Maiu 28. Matei Basarab miluește pe Radul, vătaful de postelnicei, cu satul Albuleștii și cu toți rumânii. „Decia i-am dat slugii domnii mele Radului vătaf ca să ia din 20 de oi una, și din 10 stupi unu, și din 10 rămători un rămătoriu, și din zece vedre de vin una vadră, și din toate bucatele după obicei. Și toți rumânii să aibă a asculta de omul cel mai sus scris“. (*Arhiv. Stat. Strehaia*, pach 8, d. 1; cf. și copia din *Codica Strehaiei* dela *Acad. Rom.*, Ms 500, f° 60).

1666, Ianuarie 10. Radu Leon împuternicește mănăstirea Bistrița „să apuce pe toți oamenii cari șed pre moșiile sfintei mănăstiri Bistrița să-și plătească dijma moșii, cari pre unde-ș vor fi ținind bucatele pre moșiile sfintei mănăstiri să aibă a dare di stupi, di rămători, di oai, câte bani 3, și dintr'alte bucate din toate să aibă a dare, precum iaste obiceiul moșilor, cum dau și alții de pre alte moșii“. (*Arhiv. Stat. Bistrița*, pach. 1, netreb. d. 6. Cf. și cartea dată mănăstirii Tismana la 24 Sept. 1668, unde sunt aceleași taxe, rezumată de Ștefulescu în *Tismana*, 1909, p. 99.

1668. Iunie 9. Radu Leon dă o carte mănăstirii Clocociovul și egumenului Melchisedec „de să-ș ia dijma de pre toate moșiile sfintei mănăstiri, den grâu, den meu, de orzu, den fânuri, den in, den căinepă, tot den zece 1, precum este obiceiul, și den grădini. Așijderea să fie volnici să-și ia dijma și den stupi și den rămători, den 30, 1, și den suhaturi, și de pre loc, izleaz, dela tot omul să aibă a-ș luare călugării dijma, venitul sfintei mănăstiri, și dela boieri slujitori, ver fie roș, au călăraș, au dărăbanțu, au măcar ce fel de slujitor ar fi, hrânindu-să și având bucate pre moșiile sfintei mănăstiri să aibă a-i lua fieșcăruia dijma den toate dupre obicei“. (*Arhiv. Stat. Clocociov*, pach. 11, d. 14).

1677, Aprilie 17. Duca Vodă împuternicește pe egumenul Pahomie dela Arnota să apuce pre oamenii cari șăd. în sa-

Stabilirea lor mai de aproape trebuie însă amănată până se va studia dijmăritul și gorștina domnească, precum și suhaturile, asupra cărora există un material documentar destul de bogat, dar care n'a fost încă utilizat.

3. **Lucrul.** Pe lângă găleți și daturi, rumânii mai datorese stăpânilor lor *lucru* sau *clacă*. Ei trebuiau să facă fără nici o plată toate muncile de cari acesția aveau nevoie. Lucrul apare ca îndatorirea de căpetenie a satelor boierești și mănăstirești încă din primele documente. Astfel Mircea cel Mare, întărind mănăstirii Cozia satele Micleușevetul, Curila și Gărdanovățul, la Dunăre, poruncește dregătorilor săi să nu le bântuească cu dări „ci să fie întru ascultarea starețului Sofronie și a tuturor fraților și să lucreze la mănăstirea domnii mele în viața domnii mele și în viața preaiubitului fiu al domnii mele Io Mihail Voevod“ ¹⁾. Acelaș domn asigură satele mănăstirii Tismana că nu le va da nici unui cneaz sau boier, ei le va lăsa tot sub stăpânirea mănăstirii „să fiți de postlușanie de toate slujbele și dăjdiile“ ²⁾. Cârștian fiul lui Șerbu pitarul, dăruindu-și rumânii din Fântânele mănăstirii Snagovul, spune în actul pe care-l dă mănăstirii la 31 August 1565, că să ia călugării

tul Măceși din Dolj pre locul mănăstirii „să-ș dea dijma den grâu, den meu, den ce ar fi venitul dupre acea moșie. Așijderea și den vite, de vacă și de cal po bani 4, și de stupi, de rămătoriu po bani 4, după obicei, precum au dat și până acum“. (*Arhiv. Stat. Arnota*, pach. 1 netreb. d. 50).

1) *Documentul*, fără dată, se află la *Arhiv. Stat. Sectia istorică*; original slav cu traducere din 1844 de Gheorghian Peșacov.

2) *Ibidem*. Original slav cu 2 traduceri, una de Dionisie ecleziarhul, alta de Ilie Bărbulescu, corectată de St. Nicolaescu. Vezi mai sus p. 134, n. 3.

de atunci înainte venitul din Fântânele „și să lucreze la ori și ce sfintei mănăstiri“¹⁾. Mihai Vi-teazul, împuternicind la 18 Aprilie 1599 mănăstirea Vieroșul să stăpânească satul Poenarii, poruncește pârcălabului din Albești al lui Radu postelnicul, care ridicase pretențiuni asupra lui, „să lași satul sfintei mănăstiri... să nu-l zătignești, nici cu dânsul să lucrezi... (să fie) pentru ajutorul părintelui egumenul la orice va voi să poruncească, și să lucreze unde va fi lucrul sfintei mănăstiri“²⁾.

Cât trebuiau să lucreze rumânii și la ce feluri de munci anume, documentele nu spun. Sunt însă unanime să ateste că ei erau datori ascultare desăvârșită către stăpânii lor. Aceasta e una din recomandările cele mai obișnuite cari li se fac de către domni cu prilejul actelor de întărire cari curmă neînțelegeri între stăpâni, ori consfințesc trecerea satului dela un stăpân la altul. Rumânul trebuie să îndeplinească ori ce i se va porunci de către stăpânul său. „Drept aceia și voi rumânilor, în vreme ce veți vedea cartea domnii mele... voi să ascultați ori de ce vă vor da învățătură“ glăsuște formula cea mai des întrebuintată din actele domnești³⁾.

1) *Arhiv. Stat. Snagov*, pach. 30, d. 2; original slav cu traducere din 1848.

2) *Românismul*, p. 474.

3) (1523, 1524, 1525). Vladislav Voevod scutește satele mănăstirii Bistrița Soașul, Băbenii, Milostea, Pâruiul, Potelu cu balta, Vădastra, Ghindenii, Vultureștii și Stroeștii de toate slujbele și dăjdiile, ordonând tuturor dregătorilor și slugilor lor să nu le bântuiască „ci numai călugării dela sf. mănăstire să fie volnici a oblădui satele și rumânii (АА СЪТ КОЛНИ ВЛАДАТИ СЕЛАХ СИ И РЕЧНИИ) pentru că cine se va încumeta a le bântui sau cumva a le judeca, apoi unul ca acela rău va păți. Și altfel nu va fi. Drept aceea voi rumâni toți

Recomandarea ca rumânul să asculte de stăpânul său la tot ceea ce îi va porunci nu se referă la galeată și dat. Acestea se luau potrivit unei datini

să ascultați de egumenul și de poslușnicii sf. mănăstiri, iar cine nu va asculta dintre voi apoi părintele egumen să fie volnic a-l judeca și pedepsi după fapta lui și să-l aducă legat la domnia mea. (*Arhivele Statului, Secția Istorică*, orig. slav cu traducere de Stoica Nicolaescu).

1529, Maiu 12. Moise Vodă scutește satele: Soașul, Băbenii, Milostea, Pârăul Potelul cu Balta, Vădastra, Ghindenii, Vultureștii, Stroeștii, Băneasa și Gârcovul ale mănăstirii Bistrița de toate dărilor. „Drept aceasta și rumânii toți să asculte pre părintele igumenul și pre poslușnicii sfintei mănăstiri, iar cine nu va asculta din rumâni, să fie volnic părintele igumenul să-l năcăjască și să-l pedepsească după faptele lui, și să-l aducă legat la domnia mea“. (*Arhivele Stat, Secția istorică*; orig. slav cu traducere de Dionisie eclesiarhul din 1795).

(1535—45), Iulie 2. Radu Vodă întărește mănăstirii Glavaciog satul Cernătești, pe care și-l luase îndărăt în urma stricării unui schimb. „Și voi rumânilor veri ce va fi de trebuință sfintei mănăstiri să ascultați“: (*Arhiv. Stat. Glavaciog*; orig. slav cu traducere din 1843).

(1570), Maiu 18. Alexandru Vodă întărește mitropoliei satul Bănești pe Ruia, pe care-l uzurpase Radu logofătul. „Iar voi săteni să ascultați porunca părintelui Vlădica, orice vă va învăța să faceți, că așa vă spune domnia mea“ (*Columna lui Traian*, I, No. 25).

(După 1577), Noemvrie 8. Barbu postelnicul, feciorul Stanciului Bengăi, dăruiește mănăstirii Glavaciog pe rumânii săi dela Obislav. „Deci și voi rumânii miei dela Obislav, în vreme ce veți vedea această carte a mea, iar voi să ascultați de sfânta mănăstire, ce s'au zis mai sus, iar de nu veți asculta, să fie volnici călugării să vă bată foarte rău“. (*Arhiv. Stat. Glavaciog*, pach. 9, d. 1; orig. slav cu traducere din 1752 de Lupu dascălul).

(1591) Septemvrie 30. Ștefan Vodă întărește Doamnei Neagăi și călugăriței Elisavetei satul Esteul. „Drept aceea voi rumânilor din sat, în vreme ce veți vedea această carte a

bine cunoscute, așa că în privința lor nu existau neînțelegeri. Ascultarea privește exclusiv lucrul Rumânilor trebuiau să lucreze orice li s'ar fi porun-

domnii mele, apoi voi să căutați ca să ascultați veri ce poruncă, apoi slugile lor să fie volce cu această carte a domnii mele să-l bată mult". (Publicat în traducere de St. Nicolaescu în *Documente slavo-române*, p. 286, cu greșeala de tipar: vornicilor, în loc de vecinilor, adică rumânilor).

1600, Decembrie 5. Simion Mchilă confirmă mănăstirii Mihai Vodă partea din Grozăvești dăruită de Mitrea vornicul. „Drept aceia și voi rumânilor de acolo să căutați să ascultați de părintele igumenul dela sfânta mănăstire, pentru că însumi domnia mea amdat ca să ție ei, precum au ținut și de mai înainte". (*Archiv. Stat. Mihai Vodă*, pach. 18, d. 2; traducere din 1775, copie din 1814).

1611, Noembrie 2. Radu Mihnea întărește lui Pană partea din Lungi, cumpărată dela jupânasa Neaga a lui Mitrea vornicul. „Drept aceia și voi rumânilor, în vreme ce veți vedea cartea domnii mele și slugi: cinstului dregătoriu-lui domnii mele, voi să ascultați or de ce vă vor da învățătură". (I. Bianu, *Documente românești* p. 17; cf. și p. 22: „voi să ascultați de toate de ce vă va da jupânul Vasile vistiar învățătură").

1616, Iulie 4. Radu Mihnea întărește jupânei Grăjdani a lui Leca spătarul satele ei de mțenire: Racovița, Mărcăștii și Leurdenii, cu rumânil. „Aljderea și voi rumânilor, în vreme ce veți vedea cartea domnii mele, voi să căutați să aveți ascultarea de jupânasa Grăjdana de toate ce vă va da învățătură". (St. D. Gacianu, *Genealogiile*, I, 274).

1619, Ianuarie 17. Enache marele ban al Craiovei dă o carte călugărilor dela Sf. Troiță (Râu Vodă) ca să-și țină jumătate din Hotopeni cu rumânil, lăruit de jupâneasa Vîlaia și întărit de Mihnea Vodă. „Deci și voi rumânilor din Hotopeni să căutați să aveți ascultare de părinții dela Sf. Troiță de toate de ce o vor da învățătură". (*Archiv. Stat. Condița Mănăstirii Radu Vodă*, No. 16, f.º 197), etc.

și de stăpânii lor, sau, cum se exprimă unele documente, „la toate trebile și poslușaniile lor" ¹⁾.

1) 1633, Aprilie 30. Matei Basarab întărește mănăstirii Codmeana satul Călugrenii dela Neajlov cu rumânil. Subt Hatu Mihnea i-l luase Pană vistierul dând mănăstirii în schimb dobitoace. În lomnia lui Gavriil Moghilă călugării ridică pără și redobădesc satul, pe care l-au stăpânit până acum, când vinde se jăluesc în divan că satul „nu ascultă de călugări tatrebile și poslușaniile mănăstirești, ci umbli în silnicia lo și cu minciuni și cu multe cuvinte fără lucru". (*Archiv. Stat. Codmeana*, pach. 10, d. 1; orig. slav cu traducere din 847).

1660, Februarie 20. Grigorie Ghica scrie „voae satelor a-nume Dobriceni și Brbăteștii ot sud Vâlcea, carii sântei supt poslușenia sfinte mănăstiri Arnotii", că i s'au plâns călugării „că nu v(r)ți să ascultați di ce sânt lucrurile și poslușenia sfintei mănăstiri, precum ați fost dați și ați poslușit și mai dinainte remi la cei domni bătrâni... De care lucru în vreme ce veți vedea această carte a domnii mele, iar voi să căutați să ascultați di toată poslușania sfintei mănăstiri di ce vă va da părinții învățătură". (*Archiv. Stat. Arnota*, pach. 1 netrbnice, d. 15).

1695, Ianuarie 13. Constantin Brâncoveanu „ție popo Stane și ție Mihule și Tudor bărbilar și Stanciul ot Gura Șoașului" înștiințându-i că i s'au jeluie egumenul dela Argeș „cum că voi sântți rumâni mănăstirii și v'au stăpânit și ați ascultat ce u fost poruncile egumenului de ați lucrat până acum. Ia când iaste acum voi stați împotriva și n'ascultați, zicând oi că nu sântei rumâni. De care lucru, de va fi așa preum au spus părintele egumenul, iată că vă poruncesc domnia mea, de vreme ce veți fi voi rumâni, să căutați să ascultați de egumenul ce v'ar da poruncă și învățătură pntu ce ar fi trebile și lucrurile mănăstirii, precum ați ascultat și până acum". Dacă nu se știu rumâni să vie s stea de față cu egumenul. (*Archiv. Stat. Episcopia. Argeș*, pach. 27, d. 12).

Cu ei își fac toate muncile. Numeroase documente din secolul XVII ne arată cari erau aceste munci: rumânii ară, seceră, treeră; cosesc și strâng fă-nul ¹⁾; cară recolta și dijele și fac toate transpor-

1) 1633, Martie 26. Matei Basarab scrie către rumânii mănăstirii Radu Vodă dela Paraipan, că i s'a plăns egumenul „cum nici ascultați de călugări să lucrați la ce vă vor da învățătură, nici veți să arați, cum au fost obiceiul”. Indată ce vor vedea cartea domnească „să ascultați dă călugări de toate ce vă va da învățătură, să arați și să lucrați la tot lucru, cum este obiceiul și legea rumânilor”. (*Arhiv. Stat. Radu Vodă*, pach. 8, d. 4).

1659, Iulie 23. Mihail Radu către rumânii dela Segarcea din Dolj ai patriarhiei din Alexandria „dau-vă porunca domnia mea, în vreme ce veți vedea porunca domni mele, iar voi să aveți a strânge pâinile și să lucrați și alte lucruri ce vor trebui, după obiceiul, cum ați lucrat și mai înainte vreme, și să ascultați de ispravnicul părintelui patriarhului de ce vor fi trebile și lucrurile patriarhiei”. (*Arhiv. Stat. Condica Brâncovenească*, IV, No. 268, 1° 54“).

1666, Martie 31. Radu Leon scrie satelor Frăsinetul și Vădăstrița din Romanați „cari sânteți rumâni sfintei mănăstiri Coziei... în vreme ce veți vedea această carte a domni mele, iar voi să căutați să aveți a strânge toată pâinea mănăstirii Coziei, câtă să va afla pre hotarele voastre de dijmă și de clăci, și să o treerați și să o încărcăți în carăle voastre și să o duceți la Râmnic la metohul sfintei mănăstiri Coziei. Iar care dintre voi nu va asculta, acela să aibă certare de oamenii mănăstirii să încerce pâinea mănăstirii și să o ducă fără de voia lor”. (*Arhiv. Stat. Condica mănăstirii Cozia*, No. 18, 1° 294“).

1676, Iunie 11. Șerban Cantacuzino, vel logofăt, scrie „Voao rumânilor dela Intorsura, dămu-vă în știre pentru pâine și toate ce ați arat pre seama noast(r)ă cu Marco părcălabul, iată că o am dat pre seama sfinții sale părintelui Vlădicăi, ci să o strângeți pre seama sfinției sale, că eu mă voi toami cu sfinția sa”. (*Arhiv. Stat. Condica Brâncovenească*, III, No. 267, f° 829).

turele de cari tăpânii au nevoie ¹⁾; lucrează vile, le îngărădesc ș fac haraci ²⁾; construiesc și repară

1) (1616—18), Octombrie 29. Alexandru Vodă „voao satele carele sânteți ale jupănesii Grăjdanii și v'am dat domnia mea să fiți ei, în vreme ce veți vedea această carte a domni mele șisluga domni mele anume (*alb*), iar voi să căutați să-i încăcați vinul și bucatele ce va avea, să i-l duceți la casa ei și să ascultați de ce vă va da învățătură cum e legea rumânilor, că de nu veți asculta, mare rușine veți păți”. (Șt. I Grecianu, *Genealogiile*, I, 282).

1626, Septembrie 6. Alexandru Vodă scrie părcălabilor dela Caracal „când vor veni oamenii sfintei mănăstiri dela Cozia la satele Ir anume Vădăstrița și Frăsinetul să-i pornească la ce va fi treaba mănăstirii, ori să le ducă pâine, ori de alte lucruri de ce va trebui sfintei mănăstiri, și nu vor vrea să asculte de ei, iar voi să fiți volnici cu această carte a domni mele să-i bateți și să-i porniți la ce va fi treaba mănăstirii, cum au fost legea și mai dinainte vreme”. (*Arhiv. Stat. Condica mănăstirii Cozia*, No. 18, f° 294). Vezi și doc. din 666, Martie 31, mai sus, p. 189 n.

2) 1619, Maiu : Gavriil Moghilă poruncește lui Vlad portarul „ca să fie volnic cu această carte a domni mele să bată rumânii sfintei mănăstiri den Argeș den sat den Corbi și să-i mă să lucreze, să facă haraci de vie și să îngărădescă vile și tot lucru ce va trebui, pentrucă au venit părintele egumenul Ioasaf de se-au jiluit naintea domni mele, cur au fost mers în Corbi la rumânii mănăstirii să-i măe a lucru să lucreze și să facă haraci de vie, iar ei n'au vrut să asculte să meargă la lucru să lucreze, ci au sărit la egumenul și i-au luat toiagul de în mână și i-au înjurat slugile și oslușnicii mănăstirii. Derept acela am dat domnia mea slug domni mele, ce iaste mai sus scris, ca să fie volnic a-i batre pre care va fi sărit asupra egumenului, și să-i măe toți rumânii la lucru, să meargă să lucreze cum lucrează și pre l alte mănăstiri”. (*Arhiv. Stat. Episcopia Argeș*, pach. 69 bs, d. 6).

1643, Ianuarie 4. Matei Basarab mănăstirii dela Argeș și egumenului Leorie „ca să fie volnici călugării cu această carte a domni mele de să măe rumânii mănăstirii den sat

casele ¹⁾, morile și zăgazurile ²⁾; sapă heleștea ³⁾,
 servesc ca oameni de încredere pentru suprave-

den Corbi și den Nucșoară și den Domnești și den toate sa-
 tele mănăstirii, să-i măe la lucru și să facă haraci de vie și
 să îngrijească viile și să lucreze ce va trebui, pentrucă sânt
 rumâni mănăstirii dați și adaoși de cei răposăți ctitori bă-
 trâni mai denainte vreme". Acum se împotrăviseză ca și
 sub Gavriil Moghilă. (*Arhiv. Stat. Episcopia Argeș*, pach.
 69, d. 9).

1659, Iulie 11. Mihail Radu „voao rumânilor de la Tâmbu-
 rești, câți ați fost ai vornicului Radului și câți sânteti ai
 mănăstirii Plumbuitii, și sânteti o seamă și fugiți, dau-vă
 poruncă domnia (mea) pentru viile de acolo dela Tâmbu-
 rești, care le-ați lucrat voi până acum, în vreme ce veți ve-
 dea porunca domnii mele, iar voi, carei de pre unde veți fi
 răsipiți, să veniți să lucrați acele vii, că acum sânteti acele
 vii (sic) pre seama domnii mele. Deci de veți avea păs de
 ceva, sau împresurare de bir, veți veni la domnia mea de o
 voi face dereptate și o voi ușura și de bir". (*Arhiv. Stat.*
Plumbuita, pach. 3, d. 13).

1) 1632, Iunie 8. Mitropolitul, episcopii și egumenii închină
 mănăstirea Stelea din București la mănăstirea Ivir dela Sfe-
 tagora. O zidise Stelea spătarul și o închinase la Ivir sub
 Mihnea Vodă; fusese apoi arsă de Sinan Pașa. Acum o rezi-
 dise mitropolitul Grigore cu milostenii. „Și dela sfânta Mi-
 tropolie nu s'au cheltuit de acolo nici un ban, nici au lucrat
 cu rumânii sfintei Mitropolii, fără numa cu milostenie".
 (*Arhiv. Stat. Radu Vodă*, pach. 23, d. 7; după o copie în
 care luna și ziua fuseseră suprimate, a fost publicat de
 N. Iorga în vol. XIV din colecția Hurmuzaki, p. 725).

1671, August 24. Antonie Vodă scrie „fie Ghinciul pârcă-
 labul și fie-tău Dobrotă ot Tâmburești... voi să scorniți ru-
 mâni mănăstirii Plumbuitii să vie toți aici să învelească
 niște chilii cu trestie, care nu le-am învălit domnia mea cu
 șindrila, să nu stea să să strice, nici să vă curați să ziceți că
 nu sânt oameni aici, ci sânt fugiți, ci cum mai curând să
 veniți cu oamenii să lucrați acestu lucrul, că di nu viți veni
 capetele voastre știu". (*Arhiv. Stat. Plumbuita*, pach. 16,
 d. 16).

2) 1671, Noemvrie 18. Antonie Vodă „Voao tuturor săteni-
 lor den satul mănăstirii Sf. Troiță (Radu Vodă) den Dichi-

ghirea în felurite afaceri ¹⁾, ca păstori, ca mo-

neni, voi toți să căutați să vă sculați cu carăle voastre și
 să țopore, cu bucate și să veniți aici la mănăstire să lu-
 crati la morile mănăstirii și la zăgazuri, și la ce o va da
 învățatoră părintele gumenul. Intr'alt chip să nu faceți,
 să de va spune părintele egumenul cum că nu ascultați,
 hinc să știți că voi rimate domnia mea la voi cu treapă
 și veți petrece mare certare și scârbă". (*Arhiv. Stat. Radu*
Vodă, pach. 10, d. 15)

3) 1618, Iunie 11. Iadu Mihnea acordă mănăstirii Cozia
 mai multe scutiri pentru satul Orlea din Romanai, pustuit
 în zilele lui Mihai Vdă. „Și iară să fie volnic egumenul
 Pahomie de în sfântamănăstire să-ș închiză gârla cu ru-
 mâni sfintei mănăstir despre ocina mănăstirii: să-ș venă(ze
 peste să fie de hran sfintei mănăstiri". (*Arhiv. Stat. Sec-*
ția Istorică).

1) (1568—1577), Ianuarie 9. Alexandru Vodă călugărilor
 dela Bistrița „ca să ie în pace și slobozi de pâra care au
 avut cu Aldea dela Bârluiu, pentru că au fost Aldea slugă
 la sfânta mănăstire i rumân, și l-au fost trimis în satele
 sfintei mănăstiri să adune și să ia datul din porci și din
 stuți și dăjdile țiganilor; într'aceea Aldea el a fost furat și
 au ascuns 90 de așri de i-au mâncat". De aci procesul.
 (*Arhiv. Stat. Bistrița*, pach. 5 netreb. d. 456; orig. slav cu
 traducere din 1796 de Dionisie Eclesiarhul).

1637, Aprilie 13. Mtei Basarab către egumenul Teodosie
 dela Tismana „ca să- hie volnici ai lui rumâni, carii sânt
 pre locul sventei mănăstiri de șad, anume Boștilă ceaușul
 cu călărași, de să acă a luoaie vamă den Bistreț partea
 mănăstirii jumătate, cum au fost luat și mai denainte
 vreme. Și să aibă a hare și den peștele de cărmă(?), cum
 va luoa și den bani ten partea sfintii mănăstiri, și de ni-
 menile opreală să n'abă naintea cărții domnii mele. Și să
 aibă a-și păzi gârla i grindurile și hotaru, cât ține partea
 mănăstirii, Bistrețu, si mai denainte vreme. Și să aibă a
 luoaie vama de an cîla Pană stolnicul, pentru că n'au fost
 având nici o treabă u partea mănăstirii. Pentru că așa
 iaste învățatura domnii mele. Și iar să aibă a luoa și den
 oile sârbești, care au ernat pre locul mănăstirii; Tismenii,
 cum au fost luat și aainte vreme". (*Arhiv. Stat. Tismana*,
 pach. 4 netreb. d. 7).

rari ¹⁾ și ca păzitori împotriva făcătorilor de rele ²⁾.

1) 1654, Maiu 16. Constantin Șerban acordă Episcopiei de Buzău „ca să fie în pace curtenii și poslușnicii cari stau pre lângă sfânta ipiscopie, și păstorilor cari vor fi pre la hodăile ipiscopii și pre la mătoașe, și morarilor și oamenilor dela odaia ot Cârpești“ de toate dările, „ca să fie de treaba și de poslușania și de ajutorul sfintii... ipiscopii, pentru căci că... nu are sate, nice rumâni ca să poarte grău bucatelor și lucrurilor... fără de cât numai să țin cu strică“ (*Acad. Rom.* pach. 126 d. 141).

2) 1594, Iulie 7. Mihai Viteazul dăruiește mănăstirii Golgota rumâni din prejurul mănăstirii, pe cari îi cumpărase, scutindu-i în acelaș timp de dări. „Drept aceia am dat și domnia mea acest sat sfintei mănăstiri să fie în toată vremea la sfânta mănăstire și să slujească în toate trebile sfintei mănăstiri, și pentru ajutorul călugărilor cari petrec la sfânta mănăstire, iar altă grijă să n'aibă a purta de nimie. Și întru aceea domnia mea socotit-am cum că e o mănăstire aleasă și înstrăinată, și în multe rânduri pace n'a avut de către rău făcători, ci veneau tâlharii și o jefuiau, și au stricat sfânta mănăstire, drept aceia am miluit domnia mea sfânta mănăstire cu acești rumâni ca să păzească această sfânta mănăstire, iar altă grijă să n'aibă“. (*Arhiv. Stat. Golgota*, pach. 4, d. 1; orig. slav cu traducere de St. Nicolaescu). Vezi și documentul din 1 Februarie c. 1600 la Ștefulescu, *Tismana*, p. 290—1.

1614, Aprilie 19. Radu Mihnea scrie „voac satelor anume Tesmana i Peștișani i Borăști i Izvarna i Costenii, Sohodolul i Masloșii i Groșarii, după aceia vă grăiesc domnia mea de vreme ce veți vedea cartea domniei mele, iară voi să căutați să vă puneți rând în toate zilele câte 50 de oameni să mergeți să păziți sfânta mănăstire cu arme, Tismana, să nu cumva să dea niscari lotri să facă vre o stricăciune la mănăstire, ce să păziți acei 50 de oameni o zi și o noapte, deci vor merge alți 50 de vor păzi pre rând. Iară să nu veți păzi și să va face vreo pagubă svintei mănăstiri, bine să știți că nu veți plăti cu bucatele, ce numai cu capetele“. (*Arhiv. Stat. Tismana*, pach. 9 netreb. d. 18; publicat de Ștefulescu, *Tismana*, p. 296; vezi și p. 297—8).

Ascultarea necondiționată însemnează că obligațiunea lucrului nu avea nici o limită. Rumânul muncea stăpânului său în orice timp și la orice fel de muncă. El trebuia să-i fie de ajutor „și ziua și noaptea“, cum spune Matei Basarab într'un act din 20 Iunie 1643 despre rumânii mănăstirii Plumbuita ¹⁾.

Zilele de lucru pe cari rumânul le datora stăpânului său n'au fost niciodată stabilite în chip oficial. O încercare în acest sens se face deabia pe timpul stăpânirii austriace în Oltenia. Austriacii voiau să introducă și aci măsura luată cu câțva timp mai înainte în Ardeal, ca rumânii să lucreze stăpânilor lor numai 4 zile pe săptămână. Temându-se însă ca nu cumva și boerii olteni să imite exemplul unora dintre nobilii ardeleni, cari eludau legea punând să lucreze în cele 4 zile nu numai un om dintr'o casă ci toată familia, ei se gândeau să le impue o asemenea restricție ²⁾. După cât știu, proiectul acesta n'a fost însă adus la îndeplinire. Îndatorirea rumânilor de a lucra fără noroc a rămas astfel neștirbită până la dispariția rumâniei ³⁾.

1) *Arhiv. Stat Plumbuita*, pach. 2, d. 1.

2) Vezi raportul adresat în 1720 de către Deputațiunea administrativă Consiliului imperial de războiu (Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, VI, 316), precum și cererile Administrațiunei din raportul dela 16 Decembrie 1721. (C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei supt Austriaci*, I, 495).

3) Deputațiunea administrativă spune în raportul său din 1720: „Bisheru ware dieszfalls hierinnen gleich wie in vielen anderen Dingen keine Ordnung eingeführt, sondern der terrestris Dominus triebe seine Bauern nach eigener Willkühr in die Arbeit so oft und wie lange es demselben beliebe, da dann erfolgen musz, dasz der Her immer von der

Dar lipsa unei îngrădiri legale nu va să zică lipsă de orice îngrădire. Nu e de admis ca tocmai cea mai importantă dintre îndatoririle rumânilor să fi fost lăsată la bunul plac al stăpânilor lor. Găleata și datul nu fuseseră nici ele stabilite prin lege și cu toate acestea erau aceleași pretutindeni. Datina pe temeiul căreia se luau avea aceeași putere ca și legea. O asemenea datină exista și în ceea ce privește lucrul. La ea se referă Ion slugerul când, dăruind în 1619 satul Corzii mănăstirii Tismana, pune călugărilor condiția ca să nu asuprească pe rumâni cu lucrul, ci „să clăcuască cum vor clăcui și alți rumâni precum la alți boieri“¹⁾. În actul de întărire al lui Gavriil Moghilă se spune că să lucreze călugării cu ei „tot lucrul ce iaste dostoenie rumânilor, cum lucrează ș'alalți rumâni“²⁾.

Datina această nu putea însă să aibă nici uniformitatea, nici stabilitatea aceleia privitoare la dijmă. Lucrul atârnă de nevoile și de omenia stăpânului, de felul culturii întrebuintate, de situația locului. E natural deci ca și numărul zilelor de muncă să fi variat potrivit acestor împrejurări. Ceea ce înfrâna în deosebi pornirea spre asuprire a stăpânului, era temerea lui de a nu-și

schönen favorablen Witterung profitiret“. (Hurmuzaki, *Documente*, VI, 316). Vezi și Anaforaua divanului Moldovei din 14 Aprilie 1775, în care se spune despre vecini: „și pe acești vecini îi stăpâneau din neam în neam, s'ujindu-se cu dânșii la toate trebuințele și în fieștecare vreme“. (*Magazinul istoric*, II, 296); cf. Tunusli, *Istoria Terii-Românești*, traducere Sion, p. 36, și Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, trad. Sion, III, 236.

2) Vezi mai sus p. 171.

3) Ibidem.

perde rumânii, ori, îndată ce erau îngreuiți peste măsură, fugiau. Din pricina aceasta tradiția era în general respectată. Că existau totuși asuprirea, ne-o dovedesc numeroasele neînțelegeri dintre rumâni și stăpânii lor asupra lucrului, pe care le întâlnim în secolul al XVII¹⁾.

a) *Constrângerea la lucru*. Lucrul apare ca o îndatorire silită. Temenii întrebuițați pentru a arăta ieșirea rumânilor la munca stăpânului exprimă toți ideea de constrângere. Cei mai obișnuiți sunt a *mâna* ori *ascorni* la lucru²⁾. Impotriva celor neascultători stăpânii întrebuintează bătaia. Barbul postelnicul dăruindu-și rumânii dela Obislav mănăstirii Glaraciocului, li se adresează astfel în actul de danie făcut mănăstirii (d. 1577): „Deci și voi rumânii mii dela Obislav, în vreme ce veți

1) Vezi, de pildă, documentul din 1659, Iunie la Ghibănescu, *Surete și Izvoare*, VI, p. 79.

2) Vezi documentele din 9 Mai 1619 și 14 Ianuarie 1643, la p. 192, n. 2; acela din 24 August 1671, la p. 192, n. 1. Iată și două exemple din Moldova unde se întrebuintează aceleași expresii. Ștefan Tomșa dă la 30 August 1622 o carte călugărilor dela Aron Jodă „ca să hie tari și puternici cu cartea domnii mele a la te și a scorni satele svantei mănăstiri de țanutul Neanțului să margă să lucreze la svânta mănăstire și li să va țnea în samă dela domnia mea de lucru și de ilis“. (I. Biam, *Documente românești*, p. 75).

Intr-o scrisoare, fărădată (dar din a doua jumătate a sec. XVII), prin care locuitorii din Dorna se plâng Bistrițenilor că vameșul Ion Băla le oprise o bărbântă de urdă, se spune: „Că de această trăsură ce face Bălan pentru ce am mers de i-am scos de Putredul (un munte pentru care Dornenii aveau neînțelegeri cu Bistrițenii), noi am mers și cam de frică, că ne-au mănănat cine ne ține de păr, cum merși iobagi; Măriilor voastre unde i-ți mâna“. (N. Iorga, *Documente românești din Arhivele Bistriței*, 189, I, 99).

vedea această carte a mea, iar voi să ascultați de sfânta mănăstire ce s'au zis mai sus, iar de nu veți asculta să fie volnici călugării să vă bată foarte rău" ¹⁾. O recomandare la fel face Ștefan Vodă Surdul (1591—92) rumânilor din Estăul, în cartea de întărire pe care o dă la 30 Septemvrie [1591] Doamnei Neaga și călugăritei Elisafra pentru acest sat: „Drept aceia și voi rumânilor din sat, de vreme ce veți vedea acastă carte a domniei mele, iar voi să căutați să ascultați de orice învățătură vă va da, iar care om nu va asculta de poruncă, iar slugile lor să fie volnice cu această carte a domniei mele să-i bată pre dânșii mult" ²⁾. Alexandru Vodă scriind la 6 Septemvrie 1626 păr-călabilor dela Caracal, ca să scoată la lucru satele Vădăstrița și Frăsinetul ale mănăstirii Cozia, le spune că de nu vor vrea să asculte de călugări „iar voi să fiți volnici cu această carte a domniei mele să-i bateți și să-i porniți la ce va fi treaba mănăstirii, cum au fost legea și mai dinainte vreme" ³⁾. Aceeș pedeapsă a bătăii se întrebuița și în Moldova față de vecinii neascultători. Ștefan Tomșa împuternicește la 17 Iulie 1612 pe uriadnicul și vătămănnul din satul Iucaș (Neamt) al mănăstirii Sinai, ca să silească pe vecini să facă toate slujbele de cari mănăstirea va avea trebuință. „Iar pe acei ce nu vor voi să slujească să-i bată ca pe niște vecini" ⁴⁾.

1) Vezi mai sus, p. 187, n.

2) Ibidem.

3) Ibidem, p. 191, n. I.

4) Acad. Rom. pach. 41, d. 29. Rezumat de R. Rosetti, Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova, p. 160 n. și a doua oară la p. 262 n.

b) *Caracteristica rumâniei este lucrul.* Dintre toate îndatoririle rumânilor lucrul era cea mai importantă. Dijmă din recoltă și vite dau și oamenii liberi, ori din ce treaptă socială ar face parte, dacă cultivă ori își trimet vitele la pășune pe moșie străină; ba încă lor li se iea dijmă din toate produsele, pe când găleata și datul se luau, cum am văzut, numai din unele. În această privință situația rumânului este mai bună decât aceea a omului liber. Ba sunt chiar cazuri când rumânii erau scutiți cu totul de dijmă. Am arătat că erau și rumâni cari și aveau ocina lor proprie. Cu toate că asupra raporturilor dintre ei și stăpânii lor nu avem nici un fel de date, este însă evident că rumânilor proprietari nu li se luau găleți și daturi. Altfel ei nu n'ar fi deosebit prin nimic de cei neproprietari, așa n'ar fi avut interes să o păstreze. Dar uneori chiar și rumânii cari trăiau pe moșia stăpânului lor erau scutiți de găleată și dat, cerându-li-se numai lucrul. Aceasta rezultă din mai toate procesele pentru rumânie, și ele sunt foarte numeroase, din secolul al XVII. Singura datorie pe care stăpânul o cere ori vrea să o impue aceluia pe care îl socotește ca rumânul său este lucrul. Despre dijmă nu se vorbește niciodată. Astfel niște rumâni ai lui Mihai postelnicul din Sărata, cari se răscumpăraseră de rumânie pe timpul lui Radu Mihnea, se plâng în 1633 lui Matei Basarab, că fostul lor stăpân îi apucă „ca să lucreze lui cu sila și fără dreptate" ¹⁾. Când am vorbit despre găleata de strămutare am citat o carte a lui Matei Basarab din 1644, prin care poruncește rumânilor mănăstirii Topolnița,

1) Arhiv. Stat. Castrisoaia, pach. 5, d. 1: orig. slav cu traducere de St Nicolaescu.

cari erau slujitori, ca ori să lucreze la mânăstire ca niște rumâni, ori să dea găleată¹⁾. Tot numai despre lucru este vorba și într'o carte dată de Constantin Șerban la 8 Octomvrie 1655 egumenului dela Stănești cu privire la niște rumâni fugiți: „Așijderile să fie volnic părintele egumenul... să apuce pre rumânii sfintii mânăstiri, und-i va afla să aibă a lucrare sfintii mânăstiri, pentru că sunt rumâni mânăstirii de moșie“²⁾. Satele Dobriceni și Bărbătești din Vâlcea ale mânăstirii Arnotei, cari se răscumpăraseră dela Constantin Șerban, fiind apoi date din nou de acelaș Domn ca rumâni mânăstirii, sunt obligate să-i lucreze, nu să dea dijmă: „Și iar să fie volnic sluga domnii mele... să aibă a ducere pre toți rumânii dintr'aceste doao sate să lucreze tot lucrul sfintei mânăstiri... și să aibă a ascultare toți rumânii de părintele Teofil egumenul, de toate lucrurile de ce le va da învățătură și poruncă“³⁾.

Sunt apoi unele procese, cum e de pildă acela al rumânilor din Groșani cu mânăstirea din Câmpulung sub Constantin Șerban, cari ieau naștere tocmai prin faptul că rumânii fac numai clacă, nu dau și dijmă. Satul Groșanii susținea că nu erau rumâni, ci oameni slobozi cu moșie, cari spre a fi scutiți de lucru domnesc se tocniseră din vechime cu biserica din Câmpulung ca să-i lucreze trei zile pe an. Călugării afirmău dimpotrivă că erau rumâni fiind dăruiți bisericii de Nicolae Alexandru Voevod. Domnul dă întâiu dreptate Groșanilor,

1) Vezi mai sus, p. 163.

2) *Arhiv. Stat Domeniile Coroanei*, pach. 3, d. 17.

3) Document din 15 Iunie 1656 la *Arhiv. Stat Arnota*, pach. 1, d. 10.

cari juraseră cu 12 boieri¹⁾; călugării ieau atunci 24 de boieri, cari mărturisesc că Groșanii „au tot lucrat besericii și popilor de cliros și mânăstirii împreună și cu alalți robi țigani“ și câștigă²⁾. În toată această neînțelegere este vorba numai de lucru. Dacă Groșanii ar fi dat și dijmă, este evident că ei n'ar mai fi putut susține că erau oameni liberi și proprietari.

Dar iată un document în care se arată categoric că rumânii nu dau dijmă. La 3 Octomvrie 1696 Constantin Brâncoveanu dă o carte egumenului dela Argeș împuternicindu-l „să-și ia dijma de pe moșiile mânăstirii dela Domnești și dela Corbi, dela tot omul cine s'ar hrăni pe aceste moșii, veri ce feli de om ar fi, dela toți să-și ia dijma din zece una, după obicei, din grâu, din mei, din orzu, de fân și dintr'alte bucate ce s'ar afla pe aceste moșii. Așijderea și dela rumânii mânăstirii, carei se vor hrăni pe aceste moșii și nu vor fi de ajutori la lucrurile mânăstirii ca nește rumâni, la ce vor fi trebile, acelora încă să le ia dijma din 10 una, după obicei. Iar care rumâni vor lucra și vor fi de ajutori la mânăstire, aceia să nu dea dijmă din bucatele lor ce vor face pe moșiile mânăstirii, iar alalți să dea tot omul“³⁾.

Din documentele pe cari le-am citat reiese în chip lămurit că lucrul nu e cea mai importantă dintre îndatoririle rumânilor, dar singura îndato-

1) C. Giurescu, *Vechimea rumâniei în Țara-Românească și legătura lui Mihai Viteazul în Analele Acad. Rom.*, Seria 2, Tom. XXXVII, p. 535.

2) *Ibidem*, p. 535. Un proces identic are în Moldova mânăstirea Slatina cu satul Rădășeni (*Uricarul*, X, 183—191).

3) *Arhiv. Stat Episcopia Argeș*, pach. 17, d. 13.

rire caracteristică umăniei. Găleata și datul sunt dijme, și dijma se iea dela oricine se folosește de pământul altuia, fie rumân sau liber. Ceeace deosebește însă pe unul de celălalt este numai lucrul. Omul liber nu are față de proprietarul moșiei pe care se hrănește nici o altă obligațiune în afară de dijmă. Rumânul datorește din potrivă și *lucru*, și folosul pe care stăpânul său îl trage de pe urma acestei îndatoriri este atât de mare, încât consideră dijma rumânului ca ceva secundar, ba uneori renunță, după cum am văzut, cu totul la ea.

c) *Impunerea lucrului și oamenilor liberi.* Am arătat altădată că până la sfârșitul secolului al XVI o clasă de țărani liberi fără pământ nu există. Nu erau atunci decât oameni cu moșie și rumâni. Proprietarii cari-și pierdeau ocinele, ca și emigranții veniți de peste hotare, trăiau ca rumâni pe moșiile unde se stabileau. Cu începerea secolului XVII situația se schimbă. Rumânirea se face acum cu mult mai greu și mai totdeauna în baza unui act formal de vânzare. Libertatea nu mai depinde acum de moșie. Omul poate fi liber și fără a fi proprietar. În acelaș timp emanciparea rumânilor se urmează pe o scară foarte întinsă: unii sunt iertați de bună voie de către stăpânii lor, mulți se răscumpără, alții scapă de rumânie prin fugă. Alături de rumâni, al căror număr descrește neconținut, se formează astfel o clasă de țărani liberi, care din zi în zi devine tot mai numeroasă ¹⁾. La început aceștia dau proprietarilor, pe moșiile cărora ședeau, numai dijmă din recoltă și suhaturi după învoială. Cu timpul au fost supuși și la clacă. Până ce voiu

1) C. Giurescu, *Vechimea rumâniei* în *Anal. Acad. Rom.*, Seria 2, Tom. XXXVII, p. 487—491, 514.

reveni mai pe larg asupra acestei chestiuni, citez deocamdată următoarele două documente, din cari se poate vedea când și prin ce mijloace au izbutit proprietarii să impună oamenilor liberi lucrul. La 25 Septemvrie 1643 Matei Basarab scrie „voao Cernăteștilor megiași, carii șădeți pe moșia mânăstirii Glăvăciocul... că aici nainte domnii mele venit-au Dobre, sluga mânăstirii, de au jăluit și au spus cum nu vreți să dați ajutor mânăstirii la lucru nemica, ce ziceți că n'are treabă cu voi. Derept aceea, de vreme ce veți vede aceas[tă] carte a domnii mele, iar voi să căutați, au să dați ajutor la lucrul sfintii mânăstiri, au să eșiți afară depre moșia mânăstirii“ ¹⁾. Printr'o carte din 11 Noemvrie 1679 Duca Vodă se adresează „voao tuturor carii șădeți pre moșiile sfintii mânăstiri a Radului Vodă la Crăsani și pre alte moșii ale mânăstirii, veri fie scutelnic, au dărăbant, au călăraș, măcar ce slujitoriu va fi, au țaran, veri ce om va fi, cătră aceasta vă fac în știre domnia mea, pentru că aici nainte domnii mele spuse părintele egumenul... zicând, când ați mers pe moșia mânăstirii v'ați tocmiț cu ruptoare să clăcuiți la lucrul mânăstirii, iar acmu nu vă țineți de tocmeală, ci stă lucrul mânăstirii jos de cătră voi. De care lucru iată că vă poruncese domnia mea, de vreme ce veți vedea această carte a domnii mele, iar voi să căutați să lucrați la lucrul mânăstirii, precum v'ați tocmiț cu părintele egumenul, iar nevrând și neținându-vă de tocmeală, iată că am dat domnia mea voe părintelui egumenului să fie volnic cu această

1) *Arhiv. Stat. Glavacioc*, pach. 34, d. 27

carte a domnii mele să vă scoată de pre moșiile mânăstirii afară, fără de voia voastră¹⁾.

Din aceste documente se vede limpede că lucrul a fost impus oamenilor liberi sub amenințarea de a fi alungați de pe moșie. La început li s'au cerut numai mici ajutoare²⁾; cu timpul asemenea cereri s'au tot înmulțit. Proprietarii, ai căror rumâni se împutăneau merelu, căutau astfel să obțină dela țărani liberi o parte măcar din lucrul pe care mai înainte îl făceau rumânii. La început țărani s'au împotrivit. Lucrul constituia doar deosebirea cea mare dintre rumân și omul liber. Cazurile dela Cernătești și Crăsani ne arată prin ce mijloace s'a frânt rezistența lor. Puși în alternativa de a fi alungați de pe moșie, sau a lucra câteva zile, țărani au primit lucrul. La începutul secolului al XVIII claca se generalizase, devenind „obiceiu“. Numărul zilelor de lucru depindea de învoiala părților; în general era de trei ori patru pe an³⁾. Mihai Racoviță le stabilește la șase⁴⁾.

Claca oamenilor liberi pornea însă dintr'o altă concepție decât aceea a rumânilor; rumânul clăcuia ca o îndatorire a condiției lui servile; claca ceastă-altă era considerată ca un adet al pământului, ca

1) *Arhiv. Stat. Radu Vodă*, pach, 6, d. 7.

2) În 1637, Aprilie 2, Matei Basarab dă sătenilor din Slobozia lui Ianache o carte ca să lucreze egumenului dela mânăstirea de acolo trei zile. Sub Duca se lucrau 5 zile. Brâncoveanu poruncește să lucreze ca sub Matei (N. Iorga, *Studii și documente*, V, 364).

3) În timpul administrației austriace în Oltenia ele erau mult mai numeroase, dar sporirea lor atunci se făcuse cu condiția ca să nu se mai ia dijmă dela țărani.

4) Vezi cartea din 21 Aprilie 1742 dată de Mihai Racoviță lui Nicolae vtorii comis pentru claca și dijma de pe moșia Cernele din Teleorman, la *Acad. Rom.* pach. 137, d. 112.

și dijma. Prin impunerea clăcii și oamenilor liberi, rumânia a suferit o puternică lovitură; ea își pierde principală ei rațiune de a fi. Deosebirea dintre cele două categorii de țărani liberi și neliberi, se micșorase. Că unii lucrau mai mult iar alții mai puțin, era o chestiune secundară. Din moment ce lucrul era privit ca o obligațiune pentru pământul pe care-l cultivau, menținerea mai departe a acestei deosebiri nu avea nici o rațiune. Când în 1746 obșteasca adunare acorda rumânilor dreptul să se răscumpere, ea nu făcea decât să desăvârșească o evoluție care era aproape terminată. Și ca dovadă că rumânia atunci aproape nu mai exista, este faptul că ea dispare imediat fără ca să cunoaștem până acum măcar un singur caz de răscumpărare.

IV

Legea rumânilor.

Indatoririle rumânilor către stăpânii lor n'au fost niciodată stabilite prin legi scrise. Ele le erau impuse în puterea unui obicei al pământului sau a unei legi nescrise, de care se face adeseori mențiune în documente. La 5 Maiu 1611 Radu Mihnea împuternicește mănăstirea Govora „să ia ce va fi venitul dela satele sfintii mănăstiri, anume Cernetul jumătate și Medvejdea toată și Balotești jumătate și Curuiacea jumătate și Molovățul tot, din găleată, din stupi, din oi, și din vinărici, și din toate să ia, după cum a fost legea bătrână (КАКО ЕСТ БНА СТАР ЗАКОН) de mai nainte vreme“¹⁾. Prin actul de întărire dat de Gavriil Moghilă la 1 Aprilie 1619 mănăstirii Tismana pentru satul Corzii, călugării sunt autorizați să ție satul cu bună pace „și să le ia gălețile și daturile și să-i lucreze cum iaste legea și cum iaste mai sus scris“²⁾. Egumenul Galaction dela mănăstirea Sf. Ioan din București este împuternicit de Radu Mihnea la 4 Noembrie 1620 „să ia vama de pește dela rumânii mă-

1) Arhiv. Stat. Govora, pach. 30 netreb, d. 124.

2) Vezi mai sus pag. 171.

năstirii din Vlădeni (Ialomița), or în ce vad va eși, cum au fost legea și mai înainte vreme" ¹⁾. Alexandru Coconul scrie la 6 Septembrie 1626 par-călabilor dela Caracal că în cazul când satele Vădăstrița și Frăsinetul ale mănăstirii Cozia nu ar voi să asculte și să iasă la lucru, „iar voi să fiți volnici cu această carte a domniei mele să-i bateți și să-i porniți la ce va fi treaba mănăstirii, cum au fost legea și mai dinainte vreme" ²⁾.

Legea aceasta, care prescria îndatoririle rumănilor, este numită și *legea rumănilor*. Intr'un act de întărire dat mănăstirii Radu Vodă la 4 Fevruarie 1619 pentru satul Hotopenii, Gavriil Moghilă adresează rumănilor la sfârșitul actului următorul îndemn: „Drept aceia și voi rumănilor den Hotopeni în vreme ce veți vedea cartea domniei mele, iar voi să aveți a asculta de călugări ori ce vă va da învățătură și să aveți a da datul, cum este legea rumănilor, că așa este învățătura domniei mele" ³⁾. Alexandru Iliș (1616—1618) scrie „voao satelor carele sânteti ale jupănesii Grăjdanii și v'am dat domnia mea să fiți a ei, în vreme ce veți vedea această carte a domniei mele și sluga domniei mele anume (*alb*), iar voi să căutați să-i încărcăți vinul și bucatele ce va avea, să i-l duceți la casa ei, și să ascultați de ce vă va da învățătură, cum e legea rumănilor, că de nu veți asculta mare rușine veți păți" ⁴⁾. Egumenul dela Radu Vodă, plângându-se lui Matei Basarab că rumăni mănăs-

1) Acad. Rom. Ms. 2593, f° 79.

2) Vezi mai sus p. 191 n. 1; cf. doc. din 1 Aprilie 1619, mai sus p.

3) Arhiv. Stat. Condica mănăstirii Radu Vodă, Nr. 166, f° 197.

4) Vezi mai sus, p. 191 n. 1.

tirii dela Paraipan nu ascultă de călugări să lucreze la ce li se poruncește, nici nu ară, cum a fost obiceiul, ei unii se fac călărași, alții dorobanți, alții se semetesc și nu lucrează, domnul le poruncește la 26 Martie 1633 ca, îndată ce vor vedea cartea domnescă, „iar voi să căutați să ascultați da călugări de toate ce vă va da învățătură, să arăți și să lucrați la tot lucru, cum este legea și obiceiul rumănilor, că domnia mea nu voi să fac rumăni și pomana ctitorilor slujitori" ¹⁾.

La începutul secolului al XVII exista așa dar o „lege" adică un „drept" al rumănilor, pe care domni îl invoacă ori de câte ori se iviau neînțelegeri între rumăni și stăpânii lor. Dreptul acesta nu era drept seris, el făcea parte din obiceiul pământului. Radu Mihnea îl numește în cartea dată mănăstirii Govora în 1611 „lege bătrână" (стар закон). Faptul că rumânia se întemeia pe dreptul consuetudinar, a cărui origine datează din epoca anterioară întemeierii Principatelor, constituie cea mai bună dovadă despre vechimea ei.

a) *Legea rumănilor în secolul al XV*. Cea dintâi mențiune, cunoscută până acum, despre această lege a rumănilor, este din secolul al XV. La 28 Iulie 1470 Radu cel Frumos confirmă egumenului și călugărilor dela Tismana stăpânirea asupra munților mănăstirii Parângul, Oslea, Sorbele și Boul, ca nimeni să nu îndrăznească a-i bântui acei munți, nici boieri, nici cnez, nici sărac, ei să umble vitele mănăstirii în voie. „Iar care ar voi dintre locuitorii

1) Arhiv. Stat. Radu Vodă, pach. 8 d. 4.

țerii să umble pe acei munți, să plătească călugărilor *ce este legea vlahă* (цѣ ест закон влѣшки¹⁾).

În actele slavone interne din Țara-Românească numele de *vlahi* se găsește întrebuintat, cum am văzut²⁾, numai în înțelesul social de *rumâni*. Nu cunosc, cu toate că e posibil să existe, până acum nici un exemplu de întrebuintarea lui în *relațiunile interne* cu sensul etnic de *Români*. Boierul, proprietarul, și în genere omul liber, nu se numiau vlahi, ei totdeauna cu unul din epitetele cari arătau însușirea lor de boieri, proprietari și oameni liberi. Potrivit cu acest înțeles special pe care cuvântul vlah îl are în actele interne din Țara-Românească, expresiunea slavonă цѣ ест закон влѣшки trebuie tradusă: *ce este legea românească*, adică legea rumânilor, iar nu, cum s'a tradus și înțeles până acum: *ce este legea românească*, adică la Români.

Imprejurarea în care legea se invoacă, arată limpede că este vorba de *legea rumânilor*. Cine avea să-și trimită vitele la pășune pe cei 4 munți, trebuia să plătească mănăstirii, ca proprietară, ceea ce plăteau rumânii pentru vitele lor stăpânilor. O altă „lege“ cu privire la drepturile convenite proprietarului dela cei ce-și pase vitele pe moșia sa, în afară de aceea a rumânilor, nici nu exista în secolul al

1) Original slavon cu traducere veche la *Arhivele Statului în Secția istorică*. A fost publicat de G. Ghibănescu în *Surete și Izvoade*, I, 284—5, care a tradus însă greșit pe закон влѣшки prin: legea Țerii-Românești. Un extras din acest document a publicat și A. Ștefulescu în *Tismana*, 1909, p. 190—1; < în întregime la P. P. Panaitescu, o. c., p. 272—3 >.

Ceva mai târziu (1512—1521), într'un caz analog al mănăstirii Bistrița se zice: ce este dostoenia (цѣмъ ест достѣенна) (*Arhivele Statului, Secția Istorică*).

XV. Locuitorii erau împărțiți atunci în două mari categorii: proprietari și rumâni; cei dintâi își pășunau vitele pe moșiile lor; cazurile când vreunul va fi fost nevoit a și le trimite pe moșie străină trebuie să fi fost extrem de rare. „Legea“ nu se putea întemeia pe asemenea excepții; ea avea în vedere pe oamenii fără moșie, pe rumâni. закон влѣшки din documentul dela 1470 este aceeași *lege a rumânilor* de care se pomenește în prima jumătate a secolului al XVII. Identitatea lor este în afară de orice îndoială.

b) *Legea rumânilor în Moldova*. Această lege o regăsim și în Moldova exact cu același nume și cu același înțeles ca în Țara-Românească. Și aici țărani neliberi sunt numiți în documentele slavone din secolul al XV tot *vlahi* (волохѣ) adică rumâni, iar dreptul lor закон волохѣ sau legea românească. Aceasta reiese în chip luminos din două documente, cunoscute și mai înainte, dar cărora li s'a dat până acum o interpretare care mi se pare greșită. Unul este din 30 Septembrie 1445. Ștefan Vodă dăruiește episcopului de Roman, Calist, pe un Tătar domnesc anume Pașcu cu familia și averea lui, cu volnicie ca la moartea sa să-l poată lăsa episcopiei, să-l dăruiască cui va voi. ori să-l libereze, fără nici un amestec din partea domniei. „Dacă-l va ierta, el — Tătarul — unde va viețui în pământul nostru, acolo să viețuiască slobod pre legea valahă (тамъ да живѣтъ слободно на волохѣм законѣ), iar despre robie nimenea să nu cuture a-i pomeni și să nu poată a-l duce“¹⁾.

1) Melchisedec, *Cronica Romanului și episcopiei de Roman*, 1874, p. 112—113.

Celălalt document privește tot pe un Tătar iertat de robie. La 8 Fevruarie 1470 Ștefan cel Mare dă o carte „Tătarului și robului nostru, care a fugit dela noi și din țara noastră la țara leșască, anume tătarului Oană și copiilor lui, spre aceea ca să se întoarcă îndărăt împreună cu copiii lui la noi și la țara noastră, iar pentru robie să fie pentru vecii vecilor iertat, el și copiii lui; și să nu-l aducem din nou în robie nici pe el nici pe copiii lui, ci să șearză în țara noastră el și cu copiii lui slobod și în bună voie și fără nici o siluire, *cum șed și trăesc în țara noastră toți vlahii după legea lor vlahă* (какже сидятъ и живѣтъ с нашимъ земанъ счи волохове своимъ волоскимъ закономъ), tot așa să fie și el și copiii lui, și să trăească după acea lege și după acel obicei în țara domniei mele, și să nu dea și să nu plătească niciodată nimic după dreptul robilor și al Tătarilor (и цюбы не давали с не платили холопскимъ и татарскимъ правомъ николи ничего) nici coloadă sau dajdie să nu plătească boierului său (своимъ паню) la care ar trăi. Iar dacă cineva s'ar jelui împotriva lor, pentru orice lucru, fie pentru vreun lucru mare, fie măcar pentru vreunul mic, ei să nu plătească nici o ajutorință mai mult, *ci să plătească după legea vlahă, cum e legea vlahă* (лишь цюбы платили волоскимъ закономъ какъ есть волоский законъ) iar mai mult decât atât nimic nimănui să nu dea și să plătească, *ci să trăească în țara noastră după legea vlahă* (але цюбы былъ с нашимъ земанъ волоскимъ закономъ). Iar cine va voi să-l tragă din nou în robie, pe el sau pe copiii lui împotriva aces-

tei cărți a noastre, acela va simți asupra sa marea pedeapsă și urgie a domniei mele“¹⁾.

Din aceste documente rezultă că *legea vlahă* constituia dreptul pe temeiul căruia trăiau în Moldova în secolul al XV *vlahii*. Se pune întrebarea dacă sub acest nume se înțelegeau toți locuitorii țării sau numai o parte din ei. În primul caz ar fi vorba de un drept general moldovenesc, în cel de al doilea de dreptul unei singure categorii sociale, cum era acela al robilor și Tătarilor pomenit în aceleași documente. Înainte de a răspunde la această întrebare e necesar să reamintim că alcătuirea socială în Moldova era aceeaș ca și în Țara-Românească. Cu excepția orașenilor, locuitorii se împărțeau și aici în două categorii: a) proprietarii de pământ și moșii (boierii, răzășii), și b) țărani fără pământ cari trăiau pe aceste moșii. Aceste două păături sociale cu situații absolut deosebite nu puteau, evident, să trăiască pe temeiul aceluiaș drept. Una trebuia să fie legea proprietarului, care avea numai anume îndatoriri față de domnie, și alta a țărânului fără moșie, care pe lângă acestea, pentru el mai multe și mai grele, trebuia încă să suporte și pe acelea față de stăpânul pământului, dijma și elaca. Constatarea aceasta ar fi ea singură de ajuns ca să ne arate ce fel de *lege* trebuie să fi fost acea lege vlahă după care urmau să trăească Tătarii liberați de robie. Prin iertare Tătarul scăpa de robie, dar nu devenea proprietar. Ori unde s'ar

1) Documentul acesta foarte important a fost descoperit în arhiva mănăstirii Putna de I. Bogdan, care l-a publicat în *Documentele lui Ștefan cel Mare*, 1913, I, 140—3. I. Bogdan traduce pe *ВОЛОСКИ ЗАКОНЪ* cu „dreptul moldovenesc, legea moldovenească“.

fi stabilit, el se găsea în situația țăranilor de pe moșiile boierești, călugărești și domnești. Legea acestora avea să fie pe viitor și legea lui.

Că sub numele de vlahi se înțelegeau țăranii de pe moșiile boierești, se vede de altfel destul de limpede din documentul lui Ștefan cel Mare, în care se spune că Tătarul, care după liberare urma să trăiască cum trăiau vlahii din Moldova după legea lor vlahă, nu trebuia să plătească „boierului său la care ar trăi” nimic după legea robilor și a Țătarilor, ci după legea vlahă.

Pentru a ne fixa definitiv asupra caracterului acestui закон волоски pe baza căruia trăiau vlahii pe moșiile boierești, ne rămâne să cercetăm dacă acești țărani erau liberi ori nu. S'a susținut că ei erau liberi și ca dovadă a fost adus chiar documentul din 1445. Deoarece se spune în el că Tătarul iertat de robie avea să viețuiască *slobod* după legea vlahă, s'a crezut că legea aceasta privia pe niște oameni liberi¹⁾. Dar cuvântul *slobod* este întrebuințat aici spre a caracteriza situația robului liberat în raport cu starea sa de mai înainte. Treapta socială imediat superioară robiei era rumânia sau vecinătatea. Ele nu numai că nu s'a confundat niciodată, dar nici măcar nu s'au atins. Erau două stări cu totul deosebite. Față de rob, rumânul sau vecinul era socotit ca om liber. În acest înțeles trebuie luat cuvântul *slobod*. Din întrebuințarea lui nu se poate scoate încheierea că țăranii moldoveni

1) J. L. Pic, *Die rumänischen Gesetze und ihr Nexus mit dem byzantinischen und slavischen Recht* (Aus den Sitzungsberichten der k. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften), Prag, 1887, p. 13; R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii*, p. 27—8.

de pe moșiile boierești se bucurau în secolul al XV de dreptul de liberă strămutare. Vlahii din documentul lui Ștefan, cari trăiau pe la boieri, cum avea să trăiască și tătarul liberat, sunt, incontestabil, *vecinii* din secolul următor.

Cu aceste nume îi întâlnim pentru întâia oară într'un act din 4 Aprilie 1545, prin care Petru Rareș confirmă surorilor Marica și Marina, strănepoatele lui Costel și Jurj Stravici (contemporan cu Alexandru cel Bun) împărțirea între ele a sateilor lor de moștenire. „Și s'a căzut în partea Marinei jumătate din satul Crivești, și satul Găurenii care este o seliște și jumătate din Răvăcani, așijderea seliște, iar în partea surorii ei Marinei i s'a căzut... jumătate din Crivești, și satul Hodcești, care este cu vecini” (и село Ходчещи что есть съ есиудн¹⁾). Dintre cele patru proprietăți împărțite, două sunt arătate ca sate, iar două seliști. Surorile dau pe din două numai satul Crivești, luând fiecare jumătate. Pe celelalte și le împart astfel: una cea seliștele Găurenii și Răvăcanii, iar cealaltă satul Hodceștii „care este cu vecini”. Cuvintele acestea, introduse în actul de confirmare spre a justifica de ce Marina luase numai Hodceștii, arată clar că deosebirea dintre un sat și o seliște o constituiau vecinii. A fi proprietar de sat, însemna a avea pe moșie vecini; când aceștia se împrăștie, satul rămâne seliște.

Situația se prezintă așadar și în Moldova ca în Tara-Românească: toți țăranii de pe moșiile boierești, mânăstirești și domnești erau *vecini* ai proprietarilor. Că și aici numai proprietarul putea trăi ca om liber și că omul fără moșie se considera,

1) G. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, I, 1906, p. 381.

din momentul stabilirii lui într'un sat, ca *vecin* al proprietarului, o dovedește în mod absolut convins gător următorul document. La 3 Septemvrie 1585, Petru Șchiopul acordă lui Bucioc, pârcălabul de Hotin, care voia să-și facă sat la Lunca mare, scutire de dări pe cinci ani, pentru oricare locuitor din alte țeri, ungar, muntean (мунткн), sârb sau grec, care va veni într'acel loc, „ca să-i fie *vecin* (сѣча) credinciosului boierului nostru“¹⁾. Faptul că țărăni veniți de bună voie de peste hotare nu se puteau așeza într'o slobozie decât ca *vecini*, dovedește că nici o altă condiție socială nu era posibilă pentru ei. Ca și în Țara-Românească, populația rurală din Moldova se alcătua din două elemente: vecini și proprietari.

Nimic nu ne îndreptățește a crede că situația țăranilor de pe moșiile boierești ar fi fost în secolul XV deosebită de aceea pe care o au în secolul următor. Nici o schimbare în alcătuirea socială nu se constată în acest interval. Starea țăranilor este aceeaș sub Ștefan cel Mare ca și sub Petru Rareș. Vecinătatea apare în Moldova ca o instituție tot așa de veche ca și rumânia în Țara-Românească. Dar dacă pe moșiile boierești nu puteau fi în secolul al XV altfel de locuitori decât *vecini*, atunci fără îndoială că ei sunt acei valahi de care se vorbește în documentul din 1470. закон колоски era legea care stabilia îndatoririle vecinilor față de proprietari. De altfel nimic mai firesc decât ca Ța-

1) Acad. Rom. pach. 5, d. 94; orig. slav cu traducere din 1809. O traducere s'a publicat în *Uricarul*, II, 258. Un caz identic în țara Românească, în documentul din 19 Mai 1589 (*Arhiv. Statului, Bistrița*, pach. 51, doc. 2).

ării liberați de robie să trăească apoi în condiția și după legea vecinilor.

Interpretarea celor două documente în legătură cu alcătuirea socială contemporană ne conduce astfel la încheierea că закон колоски din Moldova și закон каишкн din Țara-Românească sunt identice nu numai ca nume, dar și ca cuprins. Erau una și aceeaș lege: legea vlahă sau legea rumânilor. Pe principiul ei trăiau în Principate satele de rumâni.

c) *Legea rumânească, nu „românească“*. Această lege este, după cum se vede, cu totul altceva decât *dreptul* sau *obiceiul românesc*, așa cum a fost înțeles până acum, pe care unii istorici îl consideră ca *dreptul* pe care se întemeia organizarea socială cu care poporul român apare în istorie¹⁾, iar alții ca un *drept de proprietate*, care ar fi însemnând obiceiul ce-l au urmașii unui moș sau bătrân, care întemeiasă sau colonizase un sat, de a-și stăpâni moșia în devălmășie²⁾.

Asemenea interpretări sunt cu desăvârșire greșite. Un *drept românesc*, adică național, care se îmbrățișeze amândouă clasele sociale, pe proprietari și pe rumâni, n'a existat în Principate. Nici un

1) R. Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, p. IV—V, 23, 24, 29, 52—54, 73, 83, 118, 146 cf. 154, 215; 152 cf. 208; 162 cf. 206; 210—15; 257, 316.

2) N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a Românilor*, p. 5—6: Un „drept românesc“ deosebit de principiile romane și de obiceiurile feudale a fost recunoscut de toți aceia cari au avut Români, de dincoace sau de dincolo de Dunăre, în stăpânirea lor. Acest „drept“, care nu e decât un străvechiu obicei, cu îndoite rădăcini tracice — cele mai puternice și mai adânci — și slave, se poate urmări în deosebite domenii. În acela care cuprinde legăturile omului cu pământul și legăturile dintre oameni

document, nici un izvor istoric nu-l menționează. Fiecare clasă socială a trăit pe temeiul unui obicei sau drept al ei special. Acela al proprietarilor privea raporturile dintre ei ca stăpâni ai pământului: vânzări, danii, schimburi, hotărnicii, procese, etc. Niciodată acest drept, despre care se vorbește la fiecare pas în actele de proprietate, nu este numit românesc. Ori de câte ori este invocat i se zice simplu „legea“ ori „legea țerii“.

Țăranii fără moșie și fără libertate au, firește, altă lege. Ea se referă la raporturile lor cu pământul străin pe care-l cultivă, și la îndatoririle pe cari le au față de stăpâni. În documentele slavonești legea aceasta este numită *zakon vlaški* ori *voloski*, în cele românești *legea rumânilor*. Lucrul acesta știut, să revenim la numele rumânilor

d) *Numele de vlahi și vecini*. Faptul că și *vecinii* din Moldova erau numiți în secolul al XV tot *vlahi* și că dreptul rumânilor se numește *закон волоски* ori *власки* rezolvă definitiv chestiunea numelui primitiv al rumânilor în slavonește. Acest nume era acela de vlahi (*власи, волосове*), nu cel de *vecini*. Dacă în epoca dela 1400 încoace el a fost totuși întrebuințat așa de rar, și dacă în cele din urmă a fost înlocuit cu acela de *vecini*, întrebuințat apoi consecvent în toate actele slavone, lucrul

determinate de pământ, el înseamnă cam următoarea situație: Pe o moșie neîmpărțită, lucrată de fiecare în măsura puterilor și nevoilor, mai mult decât a drepturilor sale, locuiesc urmașii unor bătrâni, unui întemeietor sau colonizator și celor dintâi vlăstare ale lui. Satul sau cătunul format din ei se privește ca o alcătuire ce nu trebuie, pe cât se poate, să se amestece prin înrudire cu alte sate, apropiate ori depărtate, cari au alt sânge, alt moș, alți bătrâni, altă obârșie omenească și altă dezvoltare“.

este explicabil. Țara-Românească fiind numită în limba oficială slavonă Vlașca Zemlia, Vlahia și Valahia (numele de Ungrovlahia figurează numai în titulatura domnilor) denumirea de *vlahi* ar fi trebuit să se aplice tuturor locuitorilor țerii. În realitate numele acesta este evitat cu grijă în actele interne. Când în mod cu totul excepțional este întrebuințat, e numai cu sensul de rumâni. Proprietarii nu se numesc niciodată vlahi.

Dar dacă în raporturile sociale interne cuvântul vlah, în înțelesul de rumân, putea fi întrebuințat fără să provoace nici o confuzie, se schimba lucrul când era vorba de relațiile externe. Pentru străini toți locuitorii Vlahiei erau *vlahi*¹⁾; hainele²⁾, vitele³⁾, ca și orice produs din această țară, erau vlahie. Boierii înșiși, când scriu peste hotare, se întituează „boieri vlahi“⁴⁾, spre a se deosebi de cei din Moldova ari aiurea. Faptul că țara se numia Vlașca Zemlia, așa că numele de *vlahi* se aplica tuturor locuitorilor, trebuia să aibă drept urmare părăsirea lui în limba oficială a țerii ca nume al unei singure clase sociale.

Dacă însă înțelegem de ce rumânii n'au mai fost numiți *vlahi* în limba slavonă, e mai greu de explicat de ce li s'a zis *vecini* (*вечини*). Forma noului termen arată că avem a face nu cu un împrumut latin, ci cu cuvântul românesc *vecin* din limba vorbită. Cum s'a făcut de s'a adoptat în limba slavonă chiar cuvântul românesc și nu cel slav

1) I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească*, 1905, p. 56, 67, 294

2) St. Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 54.

3) Într'un document din 5 Maiu 1538: *схс едном коню власки* (*Arhiv. Stat. Valea*, pach. 17, d. 1).

4) I. Bogdan, op. cit., p. 305—6.

corespunzător, și de ce i s'a atribuit un înțeles pe care nu l-a avut niciodată în limba română, sunt întrebări la cari e greu de răspuns. Bănuesc că este la mijloc o influență bizantină după analogia cu *πάροικος*.

Din Țara-Românească denumirea de *vecin* se pare că a trecut apoi și în Moldova, dar nu în forma românească ci tradusă prin slavicul *сѣкъдх*, care alături de înțelesul obișnuit de vecin a dobândit astfel și pe acela de „rumân“ adică țaran liber. Cuvântul slavie a dat mai târziu prin traducere în limba literară pe „vecin“ cu înțelesul de *rumân*. Numai așa îmi explic înțelesul acestuia special al cuvântului *vecin* în documentele moldovenești din secolul al XVII și XVIII, alături de înțelesul cel obișnuit¹⁾. Se pare însă că *vecin* cu înțelesul de țaran liber a rămas mai mult un termen literar, care n'a izbutit să alunge din limba vorbită numele de *rumân*, întrebuițat, după cum mi se spune, până în timpul din urmă, în înțelesul de *țaran de rând, om de treapta cea mai de jos*.

Infățișând raporturile rumânilor cu pământul și cu stăpânii am expus numai o parte a chestiunii. De cealaltă — situația lor din punct de vedere fiscal și politic, transformările prin care au trecut dela întemeierea țării până la dispariția lor, caracterul general al rumâniei la poporul român, precum și originea acestei instituții — ne vom ocupa după ce vom fi studiat cealaltă clasă socială, a proprietarilor. Aceasta va forma obiectul unei viitoare comunicări.

1) Vezi pentru acest înțeles N. Iorga, *Documente românești din Arhivele Bistriței*, 1899, I, 25, 26, 44, 87; II, 6, 12, 18—19, etc.

DESPRE BOIERI

P R E F A Ț Ă

Studiul de față tratând „Despre boieri“ este o complectare a celor două anterioare „Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai-Viteazul“ și „Despre rumâni“. El reprezintă cursul ținut la Universitate în primăvara anului 1918, expunând rezultate noi în domeniul organizării sociale din trecutul nostru. Acest studiu trebuia să formeze a treia comunicare la Academie fiind redactat în acest sens în manuscrisul lăsat.

Am reproduș în mod fidel acel manuscris, deși sunt indicații că în unele părți autorul intenționa să aducă oarecari modificări formei. Neavând însă posibilitatea să redau gândul ultim al scumpului dispărut, am preferat să-l public așa cum se găsește fixat în manuscris.

București, 1919

Constantin C. Giurescu

DESPRE BOIERI

M'am ocupat în două comunicări precedente ¹⁾ de serbi sau rumâni. Trec acum la clasa oamenilor liberi. Am văzut că până către sfârșitul secolului al XVI-lea, libertatea era în strânsă legătură cu moșia. Nu putea fi liber decât acela care era posesorul unei ocine, oricare ar fi fost întinderea ei. Pierderea ocinei atrăgea după sine și pe aceea a libertății. Omul fără pământ era șerbul stăpânului moșiei pe care trăia. Intr'o societate astfel organizată, clasa oamenilor liberi se confundă deci cu aceea a proprietarilor de pământ. Obișnuit, aceștia sunt cunoscuți sub numele de boieri și moșneni (în Moldova „răzăși“), cei dintâi reprezentând proprietatea mare, ceilalți pe cea mijocie și mică, stăpânită aceasta din urmă, mai totdeauna, în devălmășie. Să cercetăm acum dacă aceste denumiri sunt în legătură cu întinderea proprietății și felul stăpânirii ei, ori au altă explicație.

1) „Vechimea rumâniei în Țara-Românească și legătura lui Mihailu Viteazul“ (Anul. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist. Seria 2, Tom. XXXVII) și „Despre rumâni“ (Ibidem, Tom. XXXVIII).

I.

BOIERII

I. Concepția asupra boierimii în secolul al XVIII și XIX

Este îndeobște știut că sub numele de boieri se înțelegea nobilimea poporului român și că ei formau clasa privilegiată. Dar ce anume condițiuni trebuia să îndeplinească cineva spre a fi considerat ca boier, și cari erau privilegiile legate de această însușire, sunt chestiuni mai puțin lămurite ¹⁾

a) Alcătuirea boierimei după Cantemir.

Cele dintâi știri asupra alcătuirii clasei boierești datează deabia dela începutul secolului al XVIII și ele se datoresc în Moldova lui Dimitrie Cante-

1) Denumirea de boier constituia un titlu nobiliar. Un alt cuvânt pentru a exprima calitatea de nobil, în afară de acela de boier, nu a existat în Țara-Românească. În Moldova se mai întâlnește, în chip excepțional însă și numai în timpurile mai vechi, și acela de *nemeș*.

Boier are (și a avut) în vorbirea obișnuită două înțelesuri: unul mai restrâns, care însemnează „dregăor”, și un altul mai larg care caracterizează pe omul nobil, cel ce se deosebește de omul de rând.

mir, iar în Țara-Românească cercetărilor făcute de Austriaci în Oltenia.

Cantemir spune că nobilimea moldoveană se compunea din trei clase: 1) *dregătorii* din slujbele mai înalte și urmașii lor; 2) *curtenii*, sub care nume el înțelege pe proprietarii de sate moștenite, cari nu dobândiseră încă slujbe și 3) *călărășii*, cari serveau în războaie pe cheltuiala lor, în schimbul folosinței moșiilor ce le fuseseră hărăzite de domni. În urma acestora, Cantemir înșiră, ca o a patra clasă, și pe *răzăși*, despre cari însă spune că preferă să-i considere mai degrabă ca țărani liberi decât ca boieri¹⁾.

Rezerva aceasta face ca spusele sale să poată fi interpretate în două feluri. Alcătuirea boierimei moldovene se înfățișează în chip cu totul diferit, după cum considerăm ori nu și pe răzăși ca făcând parte din ea. *Dacă îi socotim ca boieri, atunci clasa boierească cuprindea — pe lângă slujbași — pe toți proprietarii de pământ, fără excep-*

1) Descriptio Moldaviae, 1872. p. 114. „Hac ratione cum nimis augetur nobilitatem moldavorum numerus, in tres ordines dispartire totam nobilitatem principibus placuit. Primus locus baronibus datus est, iis nimirum, qui vel ipsi a principibus ad superiora reipublicae munera essent evecti, vel e talium sanguine nascerentur. Eodem fere ordine, quo in Russico imperio boiarski rod a reliquis inferioris conditionis nobilibus distingvitur. Secundo ordine habentur *curteni* vel aulici, qui unum alterumve pagum haereditate a majoribus acceperunt, quales inter Russos dvoriane vocantur. Tertiae stationis sunt *Calaraszi*, equites, qui pro terrarum, quas ipsis principes concessere, usu semper eosdem in expeditione suis expensis sequi tenentur. Ultimi sunt *Rezessi*, quos colonos liberos quam nobiles vocare mallems, Russorum Odnodvorc's fere correspondent, nec rusticorum aulas habent, sed plures simul unum pagum habitant, suasque terras vel ipsi, vel per servos conductitios colunt“.

fiine. Pentru acei boieri cari nu aveau slujbe, moșia, oricare ar fi fost întinderea ei, constituia semnul nobleței. În acest sens se exprimă Cantemir și aiurea. În „Istoria imperiului otoman“, el spune că la Români nu există alt semn de nobleță decât moșia părintească, care trece prin moștenire dela tată la fiu¹⁾. Nobleța întregii clase a proprietarilor pare să fi fost pentru el în legătură cu originea lor romană. Cantemir credea că orice cetățean roman era nobil; coloniștii și ostașii aduși de Traian în Dacia fiind cetățeni romani, erau toți nobili²⁾. Urmașii lor, drept cari el socotea numai pe Moldovenii cu moșie — țărani fără pământ fiind aduși după întemeierea Principatului de prin țările vecine³⁾ — se bucurau de aceeași însușire: erau nobili ca și strămoșii lor.

Dacă însă eliminăm pe răzăși dintre boieri și-i socotim ca țărani liberi, alcătuirea boierimei se schimbă cu totul. Criteriul nobleței nu mai e moșia. Dintre cele trei clase de boieri, două cuprind pe dregători și militari. Singurii a căror nobleță nu ar fi în legătură cu slujba domnească sunt curtenii. Dar caracterizarea acestora ca *stăpâni de sate care nu ajunseseră la dregătorii* este neexactă.

Curtenii posedau într'adevăr sate și moșii; dar

1) Istoria imperiului otoman, trad. Hodos, 1876, II, 624 n. 34.

2) Descriptio Moldaviae, 112: Neque enim fore arbitramur, qui neget cives militesque Romanos fuisse, quos Trajanus postea quam Decebalum devicisset, totumque dacicum regnum subvertisset, in Daciam seu novas colonias deduxerat... constans inter omnes Romanorum mos, quo prohibebantur, in legiones quemquam legere, nisi civis, eoque ipso nomine nobilis esset.

3) Ibidem, p. 121: Rusticus more Moldavus nullus est. qui reperiantur vel russicae vel transylvanice, aut, uti apud nos vocari solent, ungaricae sunt originis.

nu această însușire constituia caracteristica lor; ei aveau o organizație militărească, fiind împărțiți în căpităni pe județe; erau prin urmare un fel de slujitori domnești, ca și călărașii¹⁾. Cele trei clase de boieri constituiau de fapt una singură, formată din slujbași de diferite categorii. Și încă nu de toți, căci în afară de dregătorii înalți, de curteni și de călărași, mai existau și slujbași mai mărunți, foarte numeroși, precum și alte categorii de militari de care Cantemir nu face nici o mențiune. Mărginindu-ne însă a socoti ca boieri numai pe cei arătați ca atare, constatăm că, fără răzăși, boierimea se compunea din dregători și militari. *Nobleța apare, în acest caz, ca o consecință a slujbei.* Concluziunea aceasta diferă cu totul de aceea la care ajunsese considerând și pe răzăși ca nobili. Deosebirea este fundamentală. Nu este vorba

1) Curtenii nu erau numai stăpâni de sate (villas), ci și mici proprietari, cari n'aveau pe moșia lor pe nimeni. Sunt unii cari abia au o casă. (G. Ghibănescu, Ispisoace și Zapise I, Iași 1907, p. 171-2, 182 și 232).

În timpurile mai vechi stăpân de sat însemna posesor al unei moșii cu iobagi. Satul îl formau iobagii; fără ei moșia era seliște. Mai târziu (s. XVII) stăpân de sat putea să însemneze proprietar pe moșia căruia trăiau săteni, fără să-i fie iobagi. Întru cât pe vremea lui Cantemir existau ambele aces e accepțiuni, este probabil că el întrebuintează această expresie în ambele sensuri.

Vezi despre curteni: Iorga, Studii și documente, XVIII, 16: „Totuși încă de la început aflăm la Munteni, pe lângă boieri și curteni — aceștia din urmă de sigur: strajă și oameni de serviciu — cnezi și rumâni“. Idem, I. Bogdan, Doc. Râzenilor, p. 387: Sub „curteni“ nu s'a înțeles niciodată „nobili“ în general. Ei au fost totdeauna o anumită clasă militară. Nobili în general se zicea *nemiș* adică „de neam“. Cf. Xenopol, Ist. Rom., II, 434-5; Iorga, Geschichte des rum. Volkes, I, 331-3; Ist. arm. 319.

numai dacă o foarte importantă categorie de locuitori — aproape o treime din populația țării — trebuie privită ori nu ca boieri, ci de însuși principiul pe care se întemeia la noi clasa boierească. Dacă și răzeșii erau boieri, atunci criteriul după care cel nobil se deosebea de omul de rând era *moșia*; dacă nu erau, criteriul îl forma *slujba*.

Nehotărîrea lui Cantemir în privința răzășilor pare să rezulte tocmai din cauza șovăirii lui între aceste două concepții.

b) *Alcătuirea boierimii pe timpul ocupațiunii austriace a Olteniei.*

Aceeași nesiguranță în precizarea elementelor din care se compunea boierimea se constată și pe timpul stăpânirii austriace în Oltenia (1718—1739), când în jurul acestei chestiuni se iscă o foarte aprinsă discuțiune. Boierii cereau atunci, potrivit asigurării pe care împăratul o dăduse deputaților olteni la 30 Maiu 1717, că privilegiile clerului și boierimii vor fi respectate¹⁾, ca să fie scutiți de *dijmărit*, adică de zeciuiala cuvenită domniei din stupi, porci și vin, iar *oieritul* — sau dijma din oi — să-l plătească numai la trei ani odată, scutiri de cari se bucuraseră mai înainte sub domni. Când a fost însă să se alcătuiască lista celor ce urmau a fi considerați ca boieri, s'au ivit greutăți foarte mari. Noțiunea de boier era cu totul vagă. În afară de câteva zeci de familii de slujbași înalți, mari proprietari și urmași de ai lor, asupra cărora toată lumea era de acord, în colo părerile erau

1) Die Cis-alutanische Walachei unter kaiserlicher Verwaltung, 1717—1739, von Hauptmann Jacobenz, in Mittheilungen des k. und k. Kriegs-Archivs, XII, Wien 1900, p. 174 și urm.

împărțite. Din informațiile culese de Austriaci reiese că se mai bucuraseră de asemenea scutiri, fiind priviți ca aparținând casei boierești: *mazilii, slujitorii, cămărășeii, sutașii și aleșii*¹⁾.

Mazilii erau boierii fără dregătorii²⁾; sub numele de slujitori se înțelegeau militarii precum și slujbașii mărunți ce atârnavă de marii boieri (bănișori, logofeți, vorniceii, visterniceii, etc.), întrebuințați în treburile domniei. Ei aveau organizare militară și după cât se pare corespundeau curtenilor din Moldova. Aleșii erau locuitorii mai cu stare ai satelor deosebiți din cislă, având cislă aparte. Cămărășeii și sutașii erau categorii fiscale, formate din acei contribuabili cari în schimbul unei sume determinate, plătită la termene anumite, erau scutiți de orice altă dare sau dijmă; pentru a face parte din ele, în afară de birul respectiv nu se cerea nici o altă condițiune.

Constatăm deci că nici în Țara-Românească nu exista la începutul secolului al XVIII o concepție tocmai clară asupra boierimii.

În general erau priviți ca boieri, pe lângă slujbași, și oamenii cu avere, cari în orânduirea fiscală aveau o situație deosebită de a contribuabililor de rând. Austriacii nu au admis această stare de lucruri; ei au desființat toate împărțirile și denumirile întrebuițate mai înainte, hotărînd formarea unui catalog în care să se înscrie familiile boierești cărora urma să li se acorde, de aci înainte, scutirea de dijmărit. Catalogul a fost întocmit de Administrație la 3 Iulie 1723 și cuprindea cam 135 de familii și neamuri boierești, între cari figurau și

1) C. Giurescu, Material pentru istoria Olteniei sub Austrieci, p. 390-1, 394, 486, 496, 564.

2) Ibidem, p. 390, 394.

20 de boerinași, 12 sutași și vreo 16 căpitani, funcționari străini și negustori¹⁾. Catalogul acesta a fost criticat cu violență de funcționarii fiscali, cari tăgăduiau celor mai mulți din cei înscriși în el însoșirea de boieri. Ei nu recunoșteau ca boieri decât pe marii dregători, sau pe aceia ai căror părinți, moși și strămoși ocupaseră *fără întrerupere* demnități înalte²⁾. Camera aulică, admitînd punctul de vedere al funcționarilor săi, recomandă la 30 Iulie 1724 contelui Königsegg, de care depindea administrația politică și militară din Oltenia și baronului Viechter, capul celei fiscale, ca să considere ca nobili, scutindu-i de dijmărit, numai următoarele trei categorii de locuitori:

- 1) Cei recunoscuți în deobște ca adevărați boieri, cum erau Cantacuzinii și Bălăcenii ridicați la rangul de conți de împăratul Leopold.
- 2) Marii dregători, precum și
- 3) Cei ce vor putea dovedi că familia lor a fost neîntrerupt în funcțiuni timp de 4 generații³⁾.

1) C. Giurescu, Material, p. 567-570; cf. p. 598.

2) În memoriul din 28 Iulie 1723 prin care cere respingerea catalogului făcut de Administrație, comisarul Uhlein definește astfel înțelesul cuvîntului *boier*: Ad primam quaestionem zu kommen ist dieses die wahrhafte Etymologia nominis, und bedeutet das Wort Boer nicht anders als eine solche Person so entweder selbst in actu eine von denen vornehmern Hofbediengungen hat, oder dessen Eltern und Uhrherren in continua serie in dergleichen führungsbereit Hoffbediengungen gestanden. Wodurch dann die Opinion deren jenigen von selbst zerfalet, welche vermeinen als ob das Wort Boer einen Baronem oder Nobilem denotire, gestalten in der Walachey ausser einigen Graffen kein vera nobilitas ist, inzwischen ist jedoch dieses der Landts-Brauch und uralte Gewohnheit. quod eiusmodi Boerones assimilentur nobilibus. (C. Giurescu, Material, p. 594).

3) C. Giurescu, Material, p. 630-1.

Această hotărîre însemna de fapt tăgăduirea calității de nobil celei mai mari părți a boierimii oltene. Cu privire la condițiunea celor patru generații de slujbași, Königsegg observă, într'un raport din 25 Octomvrie 1724 către Consiliul de războiu, că nu crede că se vor găsi doi ori trei boieri cari să poată produce o asemenea dovadă¹⁾. Din această cauză hotărîrea Camerei aulice nici n'a fost aplicată; cei înserși în Catalogul Administrației au fost recunoscuți și mai departe ca boieri, bucurându-se de scutirea de dijmărit și oierit.

Ceea ce se desprinde atât din spusele lui Canteмир, cât și din constatările Austriacilor în Oltenia este că la începutul secolului XVIII, diferitele elemente din care se compunea în deosebi boierimea mică nu erau toate destul de bine caracterizate, așa în cât o deosebire hotărîită între această clasă și restul populației nu se putea face. Ceea ce pare sigur, e că însușirea de boier era în legătură nu numai cu slujba dar și cu moșia. În general, erau recunoscuți ca boieri și boiernași toți cei ce se aflau în slujba domnească, oricare ar fi fost felul ori gradul funcțiunii, foștii demnitari înalți și urmașii lor, câtă vreme păstrau încă o situație materială corespunzătoare, precum și marii proprietari, indiferent de originea lor. În ceea ce privește însă pe slujbașii mărunți cari nu mai erau în funcțiune, pe scoborîtorii sărăciți ai marilor dregători, precum și pe proprietarii mijlocii și mici, lucrul e mai puțin clar. Aceștia sunt atât de aproape de moșneni sau de țărani, în cât se confundă cu ei. În epoca de care ne ocupăm, un criteriu sigur pentru deosebire nu există.

1) Ibidem, p. 638.

c) *Reforma lui Constantin Mavrocordat. (1739).*

Situația boierimei a fost clarificată prin reforma săvârșită în 1739 de Constantin Mavrocordat. Atât compunerea cât și privilegiile ei au fost determinate atunci în chip lămurit. Noua organizare se întemeiază pe principiul că însușirea de boier este consecința exercitării unei funcțiuni. Se numesc boieri — spune Bauer — aceia care se află sau au fost în slujbe (*Mémoires*, p. 42). Concepția că boieria ar fi în legătură cu moșia a fost astfel cu totul înlăturată. Clasa boierească se găsea mărginită la dregători și la urmașii lor. Boierii cari se aflau ori fuseseră în dregătorii au fost împărțiți în două categorii: Cei dela ban și până la clucerul de arie se numeau *boieri mari* sau *veliți*; ceilalți erau *boieri de clasa a doua*¹⁾. Urmașii dregătorilor au fost împărțiți și ei în două clase: cei ce se trăgeau din boierii veliți erau numiți *neamuri*; scoborîtorii ceorlalți, *mazili*²⁾. Impărțirea aceasta se făcuse în vederea privilegiilor deosebite de care aveau să se bucure fiecare categorie: boierii mari și neamurile erau scutiți de orice dare; cei de clasa a doua și mazilii, numai de vinăriciu și dijmărit³⁾.

Pentru a fi înserși la neamuri sau la mazili, urmașii foștilor dregători trebuiau să prezinte

1) Istoria Țării-Românești tipărită de frații Tunusli, tradusă de G. Sion, p. 21, 49; Dionisie Fotino, Istoria generală a Daciei, trad. Sion, III, 205. Boierii veliți erau următorii 19: banul, vornicul, logofătul, spătarul, vistierul, clucerul, postelnicul, paharnicul, stolnicul, comisul, aga, serdarul, medelnicerul, slugerul, pitarul, vornicul de Târgoviște, armașul, șetrarul și clucerul de arie (Tunusli, p. 22-25).

2) Tunusli, p. 49, 157; P. Teulescu, Documente istorice, București, 1860, p. 69; Dionisie Fotino, III, 205-207.

3) Ibidem.

unor comisiuni formate din boieri mari actele cari probau descendența lor¹⁾.

Din cărțile liberate de aceste comisiuni se vede însă că în cele două categorii nu intrau scoborîtorii dregătorilor din veacurile trecute a căror filiație de altfel, în lipsa actelor de stare civilă, ar fi fost greu și de cele mai multe ori chiar cu neputință de stabilit, ci numai urmașii celor din ultimul timp, adică *fiii și nepoții* de dregători. De aceea în formularele unor asemenea cărți sunt trecuți numai *tatăl și moșul*²⁾. Din această cauză, numărul celor înscrși la neamuri și mazili imediat după decretarea reformei a fost cu totul restrâns. În Moldova, în primul ei an de aplicare (1742)

1) Nu cunoaștem până acum compunerea și activitatea comisiunilor instituite în Țara-Românească. S'au păstrat însă în condica lui Constantin Mavrocordat cărțile de neamuri liberate în Moldova, în cursul anului 1742 (Acad. Rom. Ms. 237, fo. 527 și urm.; publ. în rezumat de d. N. Iorga, Studii și Documente, VI, 276).

2) Iată cuprinsul celei dintâi din Condica lui Constantin Mavrocordat:

„Io Costandin Neculae Voevoda b. m. g. z. M.

După dovădire să se scoată la neamuri, după cum s'au hotărât. Leat 7250, Fevruar 4.

Afiând cu adivărul, am dat această mărturie, dovața dumneaor :

Fiul : Andreiu Balșovici vtori spatar... Mihai Racoviță Vodă, leat 7227.

Tatăl : Vasăi Balș, vtori logofăt... Antiohie Vodă, leat 7213.

Moșul : Ionașco Balș vel vornic... Anton Rusăt Vodă, leat 7175.

Vel logofă (*alb*): Ion Neculce biv vornic; Alistarho ban Toader Pălădi vel vistier; Costache Razul vel vornic". (Acad. Rom. Ms. 237, fo. 527, cf. N. Iorga, Studii și Doc., IV, 276).

„au liberat doar 27 cărți de neamuri¹⁾. Măsura privea în deosebi viitorul. La neamuri și mazili urmau să fie trecuți de aci înainte urmașii dregătorilor cari nu vor fi putut ajunge și ei în slujbe. La începutul secolului al XIX, se aflau înscrși în catastifele visteriei 765 de neamuri și 1694 mazili, fără cei din Mehedinți²⁾.

Organizarea dată boierimei de Constantin Mavrocordat a rămas în ființă, în liniile ei principale, până la desființarea privilegiilor, prin articolul 46 al Convențiunii dela Paris (19 August 1858)³⁾.

Modificările care i s'au adus în acest timp sunt fără importanță; ele n'au alterat în chip simțitor nici compunerea, nici privilegiile stabilite prin reforma din 1739.

d) Părerile istoricilor.

După cum vedem boierimea se înfățișează ca un element social bine caracterizat numai dela Constantin Mavrocordat încoace; compunerea ei în epoca anterioară rămâne însă controversată. Nesiguranța pe care am constatat-o la începutul secolului al XVIII nu a fost încă risipită. Ba am putea chiar spune, judecând după diversitatea pă-

1) Copiate nu în ordine cronologică în Condica lui Constantin Mavrocordat (Ac. Rom. Ms. 237)

2) Dionisie Fotino, trad. Sion, II, 150—182.

3) Articolul 46: Les Moldaves et les Valaques seront tous égaux devant l'impôt et également admissibles aux emplois publics, dans l'une et l'autre Principauté... Tous les privilèges, exemptions ou monopoles, dont jouissent encore certaines classes, seront abolies. (Ghenadie Petrescu, D. A. Sturdza și D. C. Sturdza, Acte și documente relativ la istoria renascerei României, vol. II, 313).

Vezi și: Desrobirea țiganilor, ștergerea privilegiilor boierești, emanciparea țaranilor, de M. Kogălniceanu, 1894

rerilor pe cari le întâlnim în istoriografia noastră, că ea a devenit și mai mare. Cel dintâiu istoric care s'a ridicat împotriva concepției — stabilite prin reforma lui Constantin Mavrocordat — că boieri ar fi fost numai cei ce se aflau ori fuseseră în vreo dregătorie publică, este Xenopol. El susține că a existat o nobilime ereditară în afară de dregătorii și mai veche decât ele, a cărei origine datează din epoca înrăuririi slavone. Această părere o întemeiază pe spusele lui Cantemir, care face deosebire între dregători și nobili, pe unele pasaje din cronici și documente, în cari sunt numiți boieri persoane cari nu au funcțiuni, precum și pe faptul că în documentele vechi se văd o sumă de boieri mari fără titluri, ba ei au chiar precădere față de dregători, fiind înșirați în documente înaintea lor ¹⁾. Argumentația lui Xenopol prezintă însă două lacune. El nu arată ce deosebire există între această nobilime ereditară, independentă de dregătorii și aceea formată din foștii demnitari și urmașii lor cei mai apropiați, cari au fost întotdeauna considerați ca aparținând boierimei. Distincțiunea era cu atât mai necesară, cu cât cele mai multe dintre argumentele pe cari le aduce, se referă la aceștia din urmă. Nu se arată apoi în ce constă deosebirea dintre cele două categorii de boieri despre cari se afirmă că fuseseră dăruiți de domni cu moșii, cu îndatorirea să apere țara (II, 433—4), și nu se precizează cine făcea parte din acea nobilime ereditară, de ce privilegii se bucura și în ce raport se găsea față de dregă-

1) Istoria Românilor, ed. I, II, 200—211.

tori și de restul populației ¹⁾. Din cauza aceasta, părerea lui Xenopol, deși pornea dintr'o intuiție istorică justă, n'a fost împărtășită decât de Gr. G. Tocilescu ²⁾.

Un alt istoric care s'a ocupat mai de aproape de boierime este Radu Rosetti. Și el pune începutul clasei nobiliare înainte de întemeierea principatelor, dar face deosebire între acea nobilime străveche și boierimea de mai târziu ridicată din mijlocul ei. Nobilimea anterioară domniei o formau enezii și urmașii lor. Din judecători sătești aleși de obștea locuitorilor, enezii se transformaseră pe nesimțite într'o clasă nobiliară care își transmitea prin moștenire puterea cârmuitoare; cu timpul (s. XV—XVII) ei pun stăpânire și pe moșia celor ce-i aleseseră. Toți proprietarii de pământ de mai târziu, fie ei mari ori mici, boieri ori răzăși, sunt urmașii acelor enezi uzurpători. Întemeierea domniei și crearea diferitelor dregătorii au avut drept urmare ridicarea din mijlocul nobilimei eneziale a *clasei boierești*, formată din marii demnitari. Cu timpul, denumirea de *boier*, care la început se aplica numai acestora, începuse să dea oricărui om bogat; boierimea ajunge astfel să cuprindă întreaga clasă stăpânitoare. Urmașii enezilor cari n'au ocupat dregătorii — răzăși — au fost asimilați cu oamenii de rând, plătind aceleași biruri ca și ei. Boierii au pornit împotriva lor o

1) Xenopol spune că boierii fără dregătorii cari alcătuiau împreună cu dregătorii curtenii, datorau serviciu militar, fiindcă *domnii le dăduseră moșii*, II, 434—5.

2) Manual de istoria Românilor, ed. 1899, p. 497—493.

acțiune aproape sistematică de nimicire, sărăcindu-i și silindu-i să-și vândă moșiile¹⁾.

R. Rosetti înțelege așa dar prin boieri în special pe *marii dregători*; titlul s'a aplicat apoi tuturor *oamenilor bogați*. Privilegiul lor era scutirea de biruri. Pe răzași, deși le recunoaște o origine nobiliară, nu-i consideră însă ca boieri și crede să nu se bucurau de nici un privilegiu.

Ceilalți istorici s'au exprimat despre boierime numai incidental. N. Iorga împărtășește părerea că boieria pornește dela slujbă. El afirmă că la început numai dregătorii se numeau *boieri*, titlu adus cu ei de căpeteniile sârbo-bulgare aruncate de cucerirea turcească dincoace de Dunăre, cari ar fi fost și cei dintâi dregători. Cu timpul, prin donații domnești, colonizare și cumpărături, boierii, la început foști țărani sau străini, se transformară într'o aristocrație de mari proprietari²⁾.

1) Radu Rosetti, Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova, 38, 40, 49, 232—235, 253, 299.

Cam aceeași teorie în privința raportului dintre boieri și răzași o are și G. Ghibănescu, Surețe și Izvoade, V (1908) p. III: „Răzeșimea fiind clasa din care se alegea boierimea, marea majoritate a boierilor cumpărători îi găsim răzeși în cutare sat... Mai toți marii boeri ai țării au ieșit din răzeși și s'au contopit cu răzeșii. Răzeșii la noi e vechea nobilime teritorială în țările noastre, până ce au venit fluxul de familii străine și s'au hultuit cu sângele nostru propriu, intrând și acaparând averile în mâinile lor“.

1) Geschichte des rumänischen Volkes, Gotha, 1905, vol. I. p. 252—3: „Die Würdenträger des walachischen Herrschers heissen wie bei den benachbarten Bulgaren *boiari*, *болярин*; ihr Ehrenname ist *Jupan* oder *Pan*; auch hier zerfallen sie im „grosse“ und „kleine Bojaren“.

Același, Constatări istorice cu privire la viața agrară a Românilor, în Studii și Documente, XVIII, 1908, p. 16: „Țara-Românească a avut la început... numai țărănime pe de-

După d. I. Bogdan, nobleța era în timpurile vechi în legătură cu moșia. Stăpânitor de pământ era atunci identic cu nobil, întocmai ca în Polonia

pîn liberă și stăpână, — în chipul colectiv pe care-l cunoaștem, chip întemeiat pe moșenie — pe pământurile ce lucra, pe heleșteu și pe pădure. Această țărănime nu se putea scobori într'o stare inferioară prin clasa boierească din veacul al XIV sau al XV-lea alcătuită din *câțiva dregători numai*, și neavând încă banul cumpărărilor și expropriierilor în momente de criză la îndemâna ei“. Acelaș, Scrisori de boieri, 1912, p. II—IV: „Aruncarea dincoace de Dunăre, de avântul turcesc a căpeteniilor sârbo-bulgare ni-a dat, împreună cu o limbă de stat, cu o cancelarie și *înalți dregători*... Din Țara-Românească, supusă cea dintâi înrăurilor de peste Dunăre, numele și lucrul au trecut în Moldova... Încă din vremea lui Petru al Mușatei, prietenul, ocrotitul lui Mircea Munteanul, cei dintâi boieri apar... Cei dintâi boieri au fost neapărat străini, în Țara-Românească; în scurtă vreme însă, dregătorii greco-slavi sunt foarte puțini și abia mai pot fi recunoscuți din ceilalți. Această boierime a începuturilor de organizare românească n'a fost și stăpână de moșii mari și nu era de nevoie ca ea să stăpânească o bucată de pământ mai întinsă. Astfel lipsea întâia condiție pentru crearea acelei ereditați în funcțiuni care hotărâște apariția unei adevărate aristocrații. În adevăr, boierii erau sau foști țărani, sau străini. Nici unii, nici alții nu aduceau cu ei o situație superioară ca stăpâni de ogoare.. Colonizarea, tot mai întinsă ca și confiscarea, tot mai deasă în luptele pentru scaun ale pretendenților, au stabilit astfel, încă din veacul al XV-lea, legătura dintre dregător și proprietar mare, și ele făcură deci să existe o aristocrație românească: atunci când îi lipsea toiagul slujbei, ea avea casele dela moșie, cu dijma sămănăturilor, cu stăpânirea iazului, a pădurii, a morii și cârciumei, dar niciodată dreptul de judecată și de pedeapsă“.

sau în Ungaria ¹⁾. Toți proprietarii de moșii le aveau ca danie dela domni; pământul fusese tot domnesc. Țăranii aveau numai uzufructul ²⁾.

Părerile istoricilor sunt, cum vedem, foarte împărțite. În fond, ele se reduc însă tot la cele două concepții, pe cari le-am constatat și la Cantemir: unii pun formarea boierimii în legătură cu slujbele, alții cu stăpânirea pământului. Să încercăm a lămurii această controversă.

II. Boieri fără dregătorii.

Principiul pe care se întemeia organizarea dată clasei boierești de Constantin Mavrocordat nu era nou. Mărginirea boierimei la dregători corespunde unei vechi și statornice tradițiuni. Titlul de boieri se dăduse până atunci în mod obișnuit celor ce erau ori fuseseră slujbași. Și nu numai celor mari ci tuturor, mari ori mici. Boierie însemna în mod obișnuit dregătorie. Despre cel numit într'o slujbă se zicea că a fost boierit. Dregătoria era privită ca un titlu nobiliar. Cel ce o are se mândrește cu ea. De aceea o adaogă totdeauna pe lângă numele său. Ea constituie o parte integrantă a numelui, mai importantă chiar pentru deosebirea și recunoașterea personajului de cât numele însuși. Titlul dregătoriei și-l păstrează boierul și după ieșirea din funcțiune: În acest caz

1) Documentul Râzenilor din 1484 și organizarea armatei moldovene în sec. XV (în Anal. Acad. Rom. Mem. Ser. Ist., Ser. a 2, tom. XXX, 1908, p. 368: „Din țărani, cei patru oșteni au devenit astfel „proprietari“, sau, cum se zicea atunci, „stăpânitori de pământ“, ceea ce era identic cu „nobili“, întocmai ca în Polonia sau în Ungaria”

2) I. Bogdan, Cultura veche română, p. 44—49.

el precedează de particula *biv*, care însemnează *fost*; de multe ori însă această particulă lipsește.

a) Boieri în divan fără titluri.

Dar dacă este adevărat că prin boieri s'a înțeles totdeauna mai ales dregătorii, fie ei mari ori mici, nu urmează de aci că boierimea se mărginea numai la ei. Între argumentele aduse de Xenopol ca să dovedească că existau boieri și în afară de dregători, este unul hotărâtor. El observă că în hrisoavele cele mai vechi, printre boierii cari întăresc cu mărturia lor hotărârea domnului, sunt unii ale căror nume nu sunt însoțite de nici-un titlu de boierie; și aceștia nu numai că nu sunt inferiori dregătorilor, dar li se dă chiar un fel de precădere, fiind înșirați în hrisoave înaintea lor.

Să ilustrăm prin câteva exemple din Tara-Românească constatarea aceasta pe care Xenopol o sprijine numai pe documente moldovenesti. Până la sfârșitul secolului al XV întâlnim printre martorii din hrisoavele domnești boieri fără dregătorii. Mă mărginesc să citez câteva cazuri unde ei sunt cu mult mai numeroși de cât cei cu titluri. Așa, într'un hrisov al lui Mircea din 4 Septembrie 1389, din 10 martori unul singur e dregător ²⁾; în-

1) Is oria Românilor, II, 206, 209, 217-18.

2) „Și acest zapis s'a făcut în orașul domniei mele numit Râmnic înaintea a multe mărturii care sunt acestia: Popa chir Nicodim, popa Gavril și Sarapion (ieromonah) și jupânii: Vladislav dvornicul, Bars Roman, Mădricica, Truțea, Vlad Dan, Oancea, Mogoș, Danciul, Cârștian și înaintea celorlalți boieri ai domniei mele“. (Arhiv. Stat. Copie slavă cu un fragment din original și traducere de Stoica Nicolaescu; < publicat de P. P. Panaitescu, Documentele Țării Românești, I, București, 1938, p. 51—54; tot aci actele înterne până la 12 Aprilie 1490 >.

tr'altul, dela Radu Praznaglava (1421—27), este iarăși numai un dregător față de opt boieri fără dregătorii¹⁾. Din 11 martori pomeniți în hrisovul din 22 Iunie 1418, pe care Mihail îl dă mănăstirii Cozia, opt sunt fără titluri²⁾; într'un alt hrisov dat de Alexandru (1431—35) aceleași mănăstiri, sunt numai cinci dregători față de opt boieri fără dregătorii³⁾. Hrisoavele în care boierii fără titluri se găsesse în acelaș număr cu dregătorii sunt foarte numeroase⁴⁾.

De obicei, boierii fără titluri sunt arătați numai prin numele lor de botez, însoțit de epitetul jupan: jupan Dan, Oancea, Mogoș, Danciu⁵⁾, Dragotă, Belotă⁶⁾, Stoica Utmeș, Albul, Cârstea⁷⁾, Voi-

1) „Și la aceasta martori: jupan Radul, jupan Vâlcan, jupan Cârstea, jupan Mircea, jupan Stan, jupan Nan, jupan Stanciu, jupan Petre Zamora, logofătul Gherghina“ (Arhiv. Stat. Secț. Ist. Original slav cu data 19 Iunie, fără an, și traducere română din 1856 de D. G. Peșacov).

2) „Iată și mărturiile: jupan Voico, Radul ban, Aga ban, jupan Șerban Liubitul, Stancio Sârbul, Stancio Mezea, Cârsta Tătarul, Bora, Neanciul, logofătul Pilea“. (Arhiv Stat. Secț. Ist.).

3) „Și martori: jupan Albul și Radu al lui Sahac și Stanciu fratele lui Mircea și Vâlcan al lui Florea și Radu al lui Borcea, Nan Pascal, Tatul Sârbul, jupan Iarciul, Stancio Spătarul și Stanciu vistierul, Vlaico Stolnicul, Barbu Paharnicul, Cazan logofătul“ (Arh. Stat. Secț. Ist. Original slav cu data Iunie 25, fără an, și traducere de Stoica Nicolaescu).

4) Pentru cele publicate, v. B. P. Hasdeu Arhiva istorică, I, 1, 85, 142; Al. Ștefulescu, Documente slavo-române relative la Gorj, 1908, p. 18, 24, 26—27, 29, 32, 34, 36, etc. Pentru inedite, vezi doc. din Arhiv Stat., Secț. Ist.

5) Vezi p. 243, n. 2.

6) Document din 1409, Maiu 11, la Arhiv Stat., Secț. Ist.

7) Document din 1415, Martie 28. Ibidem.

co, Șerban Liubitul, Bora, Neanciul¹⁾, Dobrotă Borcea²⁾, Radu, Vâlcan, Mircea, Stan, Nan, Stanciu³⁾, Sarandino⁴⁾, Iarciul, Tocsaba⁵⁾, Tudor⁶⁾: Duca, Iacov, Berivoi⁷⁾, etc.

Uneori numele cuprinde însă și alte elemente. Când părintele ori vreunul din frații boierului era mai cunoscut, se arătau aceștia: Stanciu al lui Barbu, Radu al lui Stan⁸⁾, Radu al lui Sahac, Vâlcan al Florii, Radu al Boreii⁹⁾, Stan al lui Negrui, Coica al lui Utmeș, Cazan al lui Sahac¹⁰⁾, Stanciu fratele lui Micea¹¹⁾, etc. Alteori boierul e caracterizat printr'o poreclă: Grozea Moldoveanul¹²⁾, Gostei Negrul¹³⁾, Stoica Rusul¹⁴⁾, Stanciu

1) 1418, Iunie 22. Ibidem.

2) Document fără dată dela Dan Voevod (1420—1431). Ibidem.

3) Document din 19 Iunie, fără an, dela Radu Praznaglava (1421—27), Ibidem.

4) 1430, Septembrie 16, Ibidem.

5) 1431, Noemvrie 17, Ibidem.

6) 1437, August 1, Ibidem.

7) 1451, Martie 28, Ibidem.

8) 1409, Maiu 11, Ibidem.

9) Document din 25 Iunie, fără an, dela Alexandru-Vodă, Ibidem.

10) 1456, Aprilie 15. Ibidem. Adesea ori filiația nu este însă arătată prin genetiv: Stancio Mezea (Doc. din 1418, Iunie 22, Ibid.) Petru Zămona (doc. dela nota 3 pag 245). Nan Pascal 1428, Sept. 10, Ibid.). Radu Sahac (Doc. dela nota 5, p. 245), Stanciu Honoi (1437, Aug. 1. Ibidem și doc. din 10 August, acelaș an, la N. Iorga, Sudii și Doc., VII, 47), Manea Uăriște (1439, Sept. 8, în Arhiva istorică, I, 1, 85), Stoica Curmaz (1451) Martie 28, Ibidem), Dragomir Udriște (1456, Apr. 15 Ibidem), etc.

11) 1437, Aug. 1, la Arh. Stat., Secția Ist. și doc. dela nota 9.

12) Doc. din 1397, Dec. 27, în Hurmuzachi, I, 2, 341-2.

13) Doc. dela nota 6, p. 244.

14) Doc. din 1415, Iunie 10, public, de I. Bogdan, în Anal. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist. Seria 2, t. XXVI, 109—115.

Sârbul¹⁾, Tatul Sârbul²⁾, Cârstea Tătarul³⁾, Cazan Crețul⁴⁾, ori prin arătarea satului de unde erau de moșie: Dragomir din Segarcea⁵⁾, Dragomir din Brănești, Babușin din Luciani⁶⁾.

b) *Boierii din divan fără titluri nu erau <decât în mică parte> foști dregători.*

S'ar putea bănuși că boierii aceștia erau foști dregători. Menționarea lor ca martori în hrisoavele domnești s'ar explica astfel prin situația pe care o avuseseră mai înainte. O asemenea presupunere trebuie însă înlăturată <pentru marea majoritate a acestor dregători>.

Următoarele fapte o dovedesc: În documentele vechi, în cele din prima jumătate a secolului al XV-lea mai cu seamă, vedem figurând între martori câte doi boieri cu aceeași dregătorie: Șerban vistier namestnic (adică locțiitor) și Maneiul vistier, într'un hrisev din 11 Maiu 1409⁷⁾; Radu ban și Aga ban, la 28 Martie 1415⁸⁾, 10 Iunie acelaș an⁹⁾ și 22 Iunie 1418¹⁰⁾; Mihail logofăt și Cazan

1) Doc. dela nota 1, p. 245.

2) Doc. din 1429, Sept. 10, la Arhiv. Stat., Secț. Ist.; doc. din 1439, Aug. 2, Ibidem.

3) Doc. dela nota 1, p. 245.

4) Doc. dela nota 3.

5) Doc. dela nota 14, p. 245.

6) Doc. dela nota 7, p. 245.

7) Arhiv. Stat. Secț. Ist., orig. slav. cu traducere din 1878 de D. G. Peșacov. Publicat și de Venelin, cu data de 1399.

8) Arhiv. Stat., Secț. Ist. Orig. slav. cu traducere din 1849 de G. Peșacov.

9) I. Bogdan, Un hrisev al lui Mircea cel Bătrân, în An. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist. Seria 2, tom. XXVI, p. 109-115.

10) Arhiv. Stat., Secț. Ist. Orig. slav. cu traducere din 1849 de G. Peșacov.

logofăt, la 28 Martie 1451¹⁾; Dumitru și Stoian spătari, la 15 Aprilie 1456²⁾, <Colțea și Rodea postelnici, la 17 Ianuarie 1483>³⁾, etc. În multe din aceste cazuri nu poate fi vorba de dregători în funcțiune cari ar fi având dregătorii identice. <Dregătoriile duble—cu excepția postelnicului⁴⁾—n'au existat în Țara-Românească în veacurile XIV și XV, ele se introduc mai târziu>.

E de observat apoi că boierii cu aceeași dregătorie apar cu totul excepțional; de obicei este un singur ban, vistier, logofăt, etc. Dacă ar fi existat câte doi dregători cu acelaș nume, ar trebui să-i întâlnim în mod obișnuit în documente.

S'ar mai putea gândi cineva la dregătorii de grade diferite; unul din boierii cu acelaș titlu ar putea fi ban de județ, ori vistier, logofăt și spătar al doilea. Dar aceștia n'au figurat decât în cazuri excepționale ca martori în hrisoave, și câtă vreme se aflau în funcție nu lipseau să arate gradul dregătoriei lor (vtori vistier, etc.). Explicarea cea mai plausibilă este că avem aface cu foști dregători, cari știm că purtau și după eșirea din slujbă titlul demnității pe care o avuseseră. Dar în acest caz, boierii fără titluri nu puteau fi, se înțelege, foști dregători. Aceasta se vede și mai clar din documentele epocii următoare. În a doua jumătate a secolului al XV-lea se întâlnesc ca martori

1) Arhiv. Stat. Secț. Ist. Orig. slav. cu traducere de G. Peșacov.

2) Arhiva istorică, I, 1, 142.

<3) Al. Lapedatu, Vlad Vodă Călugărul, p. 71.>

<4) Const. C. Giurescu. Contribuțiuni la studiul marilor dregători, p. 158. Se poate să fi existat și doi spătari în același timp.>

în unele hrisoave boieri din câte trele categoriile fără titluri, dregători și foști dregători.

Iată, s. ex., martorii dintr'un hrisev din 5 Iunie 1483 al lui Vlad Călugărul: „Și mărturii: jupan Dragomir al Manii, jupan Neagoe al Borcii, jupan Drăghici fost vornic, jupan Vintilă Florescul, jupan Cârștian vornic, jupan Stoica logofăt, Manea vistiiar, Danciul stolnic, Hărgot paharnic, Stanciul comis, Dediul spătar“¹⁾.

Din cele expuse mai sus rezultă, credem, cu evidență, că <cei mai mulți dintre> boierii fără titluri nu erau foști dregători. Este drept că de aci nu urmează că însușirea lor de boieri n'ar putea fi o consecință a favoarei domnești, ca și dregătoria. Dregători ori nu, este incontestabil că din moment ce mărturia lor se invoacă spre a confirma hotărârea domnului, ei erau oameni din nemijlocita sa apropiere, sfetnici cari îl ajutau în conducerea țării, credincioși pe devotamentul cărora își sprijinea tronul. S'ar putea deci ca titlul de boieri să-l datoreze situației lor de favoriți, indiferent dacă ocupau ori nu vreo dregătorie.

c. Alți boieri fără titluri.

Se constată însă că titlul de boieri nu se aplica numai martorilor din hrisoave sau favoriților domnului. El are o întrebuințare cu mult mai largă. În documentele vechi întâlnim o mulțime de persoane cari nu trăesc în preajma domnului și cari sunt totuși arătate ca boieri.

Iată câteva exemple: La 4 Septembrie 1389, Mircea cel Bătrân dăruiește mănăstirii Cozia o par-

1) A. Ștefulescu, Documente slavo-române relative la Gorj, p. 24.

te din satul Jiblea, care fusese al boierilor: Stanciul Costea, Vâcul, Albul și Radomir, cărora le dăduse în schimb satul Orleștii pe Olt, scutindu-le în același timp și partea ce le mai rămăsese din Jiblea de toate dările¹⁾.

La 13 August 1437, Vlad Dracul confirmă „boierilor domniei mele lui Roinea și Radului și lui Dragomir și Albului și lui Vlăesan și Vlaicului“ stăpânirea asupra ocinelor lor din Lănjești, Gorni, Aninoasa, Rugul, Balotești și Găureni, pe care le scutește de dări²⁾. Vladislav Basarab întărește în Iulie 1451 „slugilor și boierilor domniei mele lui Dragomir Ruhât și feciorilor lui. Ion și Vâcul. și nepoților lui, Dragomir și Tatul cu feciorii săi și lui Micul cu feciorii săi, și lui Bora cu feciorii săi“ mai multe sate și munți, ertându-le toate dările³⁾. Acelaș domn confirmă la 2 August 1453 „slugilor și boierilor domniei mele lui Stan și lui Vladimir, fratelui său, și fiului său Utneș, și Radului“ părțile din Zătreni ale lui Vlad, Stoica și Dan, pe care le cumpăraseră în zilele lui Basarab-Vodă, precum și Păușestii, Vladimireștii, Foleștii, Coșanii și Coprozii, cumpărate și acestea, precum dovediseră cu martori, scutindu-i iarăși de toate dările⁴⁾.

Cei arătați în documentele acestea ca *boieri* sunt proprietari în devălmășie pe părți de ocină din

1) Arhiv. Stat., Secț. Ist. Copie slavă și un fragment din original, în traducere de St. Nicolaescu.

2) Arhiv. Stat. Secț. Ist. original slav cu 2 traduceri.

3) Arhiv. Stat. Acte depuse de I. N. și N. Popescu din Boișoara, Argeș. Original slav cu traducere de Stoica Nicolaescu.

4) Arhiv. Stat. Secț. Ist. Original slav cu traducere din 1859 de Z. Nenovici.

diferite sate. Ei formează „cete“ ai căror membri sunt grupați laolaltă prin originea comună a drepturilor lor de stăpânire asupra moșiei. Titlul de boieri ce li se dă trebuie să aibă altă îndreptățire de cât slujba ori favoarea domnească. Este în adevăr exclus ca *toți* proprietarii devălmași dintr'un hotar să fi fost slujbași. Aci nu mai poate fi îndoială că cel puțin unii dintre ei nu erau foști dregători; boieria lor avea, de sigur, altă îndreptățire de cât slujba. Ea trebuie să fie în legătură sau cu moșia, cei arătați ca boieri fiind *toți* mari proprietari, sau cu favoarea domnească, dovedită prin scutirea de dări care li se acordă. Cu care anume, se va vedea din documente de felul celor următoare, în care sunt numiți boieri persoane care nu se bucură de nici o scutire:

La 1 Iunie 1475, Basarab-Vodă confirmă „boierului domniei mele jupanului Stanciului cu copiii lui și fratelui său Badea cu copiii lui“ stăpânirea asupra satului Mușetești, care le era parte de moștenire, și parte de cumpărătoare, iar lui Badea singur satul Făgetelul, pe care îl cumpărase sub Radu-Vodă, iar domnului au dat calul¹⁾.

Vlad Călugărul întărește la 8 Septemvrie 1495 „boierului domniei mele jupan Stanciul Dohoreț și cu fiii lui“ mai multe părți de ocină în Cârbești, cumpărate dela diferiți proprietari. „Și domniei mele au dat un cal bun²⁾“.

La 20 Maiu 1515, Neagoe Basarab întărește „slugei și boierului domniei mele jupan Manea Vulparu și feciorilor lui“ moșie în Golești pe care

1) Arhiv. Stat. Sect. Ist. Originalul slav cu traducere din 1844 de G. Peșacov.

2) Ibidem. Orig. slav cu trad. din 1845 de G. Peșacov.

o avea de danie¹⁾. Intărire identică, la 11 Ianuarie 1516, de la acelaș domn „slugei și boierului domniei mele Stoica Olteanul cu copiii lui“ pentru cumpărături în Făgețeni²⁾.

Boierii pomeniți în aceste documente sunt persoane particulare cari vin la domn ca să ceară acte de întărire spre a-și stăpâni pest-părați moșia moștenită, cumpărată ori dăruită. Intărirea însemna consacarea prin autoritatea statului a înțelegerii intervenite între părți; spre a o dobândi, solicitatorul hrisovului trebuia să dea domnului un cal, ceea ce reprezenta un impozit foarte mare. Acesta fiind rostul actelor de întărire, se înțelege că titlul de boieri dat celor ce le obțin, nu se poate explica prin relațiunile lor cu domnul. El trebuie să fie în legătură cu moșia.

d. Boieria în legătură cu moșia

Boierii pomeniți în aceste acte erau *toți* proprietari. Titlul lor de boieri se întemeia fără îndoială pe însușirea lor de stăpâni ai pământului. Dobândim astfel o nouă confirmare a teoriei că exista o boierime ereditară independentă de funcțiuni și mai veche ca ele. Ea se compunea, în cazurile pomenite cel puțin, din proprietarii mai mari — prin moștenire ori cumpărare — sau, cu alte cuvinte, din stăpânii de sate și moșii de cari se vorbește în vechile noastre documente.

Dar dacă noblețea se întemeia pe stăpânirea de pământ, se naște întrebarea dacă *toți* proprietarii erau nobili sau numai unii dintre ei și în acest caz, cari anume. Stăpânitori de pământ erau nu numai

1) Ibidem. Orig. slav. cu trad. de St. Nicolaescu.

2) Ibidem. Orig. slav cu trad. din 1844 de G. Peșacov.

marii proprietari, ei și moșnenii, reduși adesea, prin îmbucătățirea ocinei între moștenitori ori înstreinare, la întinderi cu totul neînsemnate. Inșuirea de proprietari le da și lor dreptul să se întituleze boieri? Întrebarea este cu atât mai legitimă, cu cât se știe că la noi n'a existat o proprietate nobiliară deosebită de cea de rând. De întinderea ori proveniența moșiei n'au fost legate niciodată privilegii. Am avut un singur fel de proprietate ori care ar fi fost stăpânul ei. Petecul moșneanului se afla în aceeași situație ca și domeniul dregătorului. Drepturile lor de stăpânire, ca și sarcinile, erau la fel. Nici chiar moșiile membrilor familiilor domnitoare ori ale domnilor înșiși nu constituiau o excepție de la această regulă. Privilegiile de care se bucurau uneori țărani de pe anume moșii aveau un caracter trecător: ele decurgeau din situația personală a stăpânilor față de domn, nu din natura deosebită a proprietății.

Fată cu uniformitatea proprietății la noi, deosebirea proprietarilor în boieri și oameni de rând nu are nici un sens. Dacă înșuirea de boier era legată de moșie, ceea ce pentru proprietatea mare, cel puțin, era absolut sigur, atunci trebuie să admitem că toți proprietarii, oricare ar fi fost întinderea moșiei lor, făceau parte din boierime. Cantemir avea așa dar perfectă dreptate când socotea și pe răzăși, cari corespund în Moldova moșnenilor din Țara-Românească, ca nobili.

De altfel, în timpurile vechi, din cauza chipului de stăpânire a pământului, o deosebire între proprietarul mare și cel mic era, în marea majoritate a cazurilor, foarte greu de făcut. Se știe că la noi stăpânirea pământului se caracteriza la început prin devălmășia islazului și a pădurii, folosite în

comun. Proprietarii posedau individual numai partea cultivabilă, foarte restrânsă, deoarece cultura se mărginea la îndeplinirea trebuințelor personale și locale. În starea de devălmășie, moșia proprietarului, fie el mare sau mic, nu e prin urmare determinată; ea constă în drepturile pe care el le are în hotarul comun, drepturi calculate în funii, delnițe, pământuri, stânjeni, dramuri, bănișori, etc. și stabilite prin spița neamului, sau, când prin înstrăinări se produsese modificări în dreptul de moștenire, cu zapise și hrisoave. Ce reprezentau în realitate aceste drepturi se putea ști numai la hotărnicie, care constituie o excepție de la modul cel vechiu de stăpânire a pământului. Nu-i vorbă, această excepție se generalizează în secolul XVI și XVII, când mai toți marii proprietari hotărnicindu-și părțile, proprietatea mare se constituie atunci deosebit de cea mică.

Dar câtă vreme a dăinuit devălmășia, și aceasta este aproape starea generală a proprietății la noi până la sfârșitul secolului al XV, este cu neputință de stabilit o distincțiune între proprietarul mare, cel mijlociu și mic. Că unul stăpânește, s. ex. 200 de stânjeni dintr'un hotar, pe când celălalt nu are decât 20, ori mai puțin, nu poate fi un motiv pentru gruparea lor în categorii sociale diferite.

O asemenea deosebire apare și mai arbitrară dacă ne gândim că, în general, devălmășii sunt rude și că fii aceluiași părinte se găsește uneori în situațiuni absolut deosebite. Inșuirea de nobil nu poate atârna de câțiva stânjeni în plus ori în minus pe cari i-ar stăpâni cineva. Urmând fluctuațiile proprietății, același individ ar putea fi alternativ boier și om de rând, de mai multe ori în cursul vieții sale.

Față de condițiunile în cari se găsea la început proprietatea la noi trebuie deci să recunoaștem că o împărțire a proprietarilor în nobili și oameni de rând, după întinderea proprietății lor (Xenopol, III, 565—6), este cu neputință. Din moment ce se constată că existau persoane care se întitulau boieri fără să fi avut vre o altă calitate decât aceea de proprietari, suntem constrânși să admitem că titlul acesta a trebuit să se fi dat tuturor săpânitorilor de pământ, ori care ar fi fost întinderea moșiei lor. Să vedem acum dacă concluziunea aceasta logică, la care ne duc faptele expuse mai sus, se confirmă prin mărturii istorice pozitive. În locul unui rezultat ipotetic vom avea atunci un adevăr istoric.

III. Dovezi că toți proprietarii erau numiți boieri.

a) *Megiașii.*

În documentele mai vechi proprietarii sunt foarte adeseori numiți *megiași*. Denumirea aceasta apare atât în documentele slavone cât și în cele românești, în cele dintâi sub forma *мегѣашин* (mai rar *мигѣашин*), în celelalte sub aceea de *мѣашин* și *мегѣашин*. Cuvântul *megiaș* (de la *меджа*, hotar) înseamnă vecin de hotar sau de moșie, adică rozoraș¹⁾, și este o denumire care se aplică deopotrivă tuturor proprietarilor, fie ei mari ori mici. Megiașul este proprietarul considerat în raporturile lui cu ceilalți proprietari din

1) Asupra înțelesului și etimologiei cuvântului, vezi B. P. Hașdeu, Cuvinte din bătrâni, I, 61; I. Bogdan, Despre onejii români în Anal. Acad. Rom. Mem. Sect. Ist. seria 2, tom. XXVI, p. 38; Același, Documentele lui Ștefan cel Mare, II, 607; H. Tikin, Dicționar român-german.

același sat sau din sate învecinate. Acolo unde pământul se stăpânește individual, raporturile acestea sunt puține și mărginite la un număr restrâns de indivizi. În starea de devălmășie ele sunt însă multiple și privesc pe toți proprietarii dintr'un hotar și din hotarele vecine. Devălmășia impune megiașilor anume obligațiuni. Orice acțiune a unuia, în calitate de proprietar, interesează pe toți copărtașii săi.

Megiașii apar astfel mai în toate actele care privesc proprietatea. Cum partea cea mai însemnată a documentelor noastre interne o formează tocmai asemenea acte, materialul privitor la ei este foarte bogat. Grație lui putem urmări relațiunile create de stăpânirea în comun până în cele mai mici amănute. Mă mărginesc deocamdată să relevez aci împrejurările mai importante în cari proprietarii sunt menționați în documente ca megiași, anume la ieșirea din devălmășie, la înstrăinarea ocinei, la luarea de jurători și ca martori în diferite pricini.

Menționarea lor în aceste ocaziuni ne va servi la deslegarea problemei de care ne ocupăm.

b) *Megiașii hotarnici.*

Ieșirea unuia din megiași din devălmășie se făcea de către megiașii din hotarele și satele învecinate. Ea era privită ca un act de ordine publică.

Megiașul care voia să-și hotărnicască ocina trebuia să obțină mai întâi o poruncă domnească în acest sens. În răvașul care i se da de domn se arătau megiașii, de obicei 12, în cazuri de revizuire și contestații 24 ori mai mulți, cari aveau să ia parte la hotărnicie, se hotăra timpul când trebuiau să se întrunească și se numea funcționarul dom-

nesc, de cele mai multe ori un portar, care să supravegheze lucrarea, iar uneori și un om mai priceput, ca hotarnic. Reproduc în întregime un asemenea răvaș, care este unul din cele mai vechi cunoscute :

„Aci megiașii (ЗАЕ МЕРІАШ) lui Dan și Măniul din Turceni : De la Șușia : Giurge și Veju și Bogdan și Frățilă și iar Frițilă ; și din Șușia de sus : Stanciul și Stoian și Voica și Ilie ; și din Plopșor : Oprea și Tortaba și San ; și din Ciaplea : Stanciul și Dragomir ; și din Murcești : Arca și Barbul ; și din Năsip : Stoica ; și din Sărdănești : Stoica și Pătru ; și din Plopșor Dan ; și din Calopăru : Pătru și Radu ; și din Trestioara : Stan și Popisul. Ispravnic, Vlad portarul. Și sorocul la Sfântul Petru. Și hotarnic le este Necula Postelnicul. Am scris eu Drăghici, luna Iunie, 18 zile, la anul 7079.

Io Alexandru Voevod (l. p.), din mila lui Dumnezeu domn“¹.

Megiașii hotarnici se întrunea împreună cu ispravnicul domnesc la ziua hotărâtă. Ei cercetau actele și drepturile celui ce ceruse hotărnicia, luau parte la măsurătoare, stabileau emnele despărțitoare și dădeau cartea de hotărnicie, în care se arăta procedura urmată și se căseria amănunțit noul hotar. Pe baza cărții lor și a mărturiei portarului că lucrurile se petrecuseră în regulă, se dădea apoi hrisovul domnesc de întărire.

1. Arhiv. Stat. Sect. Ist. Original slavon cu traducere de St. Nicolaescu.

e) *Dreptul de protimisi.* (Precăderea megiașilor la cumpărarea moșiei).

Megiașul nu-și poate înstrăina ocina decât îndeplinind față de ceilalți megiași anumite formalități. Ele sunt o urmar a stării de devălmășie. Dreptul fiecăruia de a se folosi de pădurea, islazul și apa comune nu avea nici o îngrădire legală. Oricare dintre megiași putea deci să taie câtă pădure ar fi vrut, să ție vite cât de multe, ori să-și facă singur moară când apa trecea pe partea lui cultivabilă, fără ca ceilalți să-l poată constrânge a se mărgini la o folosință proporțională cu drepturile sale. Mărginirea și-o impunea dela sine fiecare și ea rezulta din conștiința pe care o avea despre drepturile sale în raport cu drepturile obștei. Nu cunosc până acum nici un caz când între megiași băștinași dintr'un sat s. se fi produs neînțelegeri din această cauză. Faptul nu trebuie de altfel să ne surprindă. Megiașii dintr'un hotar aparțin mai totdeauna aceluiaș neam sau unor neamuri înrudite. Armonia dintre ei are la bază sentimentul comunității de sânge. Introducerea unui străin într'o societate alcătuită astfel poate turbura buna înțelegere. Conștiința dreptului său în raport cu al obștei nu este și la acesta tot așa de clară ca la băștinaș și apoi pe el nu-l leagă sufletește nimic de devălmășii în mijlocul cărora intră. În asemenea condițiuni, folosința în comun poate da naștere ori-când la conflicte. Iată de ce dreptul megiașului de a dispune cum vrea de ocina sa era supus la restricțiuni. El nu și-o putea înstrăina decât cu învoirea celorlalți megiași. Aceștia aveau preferință la cumpărătoare. Vânzătorul trebuia

să-i întrebe, și numai dacă niciunul dintre ei nu vroia să cumpere, putea să cumpere un strein. Călcarea ori nesocotirea acestui drept al megiașilor atrăgea după sine nulitatea vânzării. Prin refuzul lor de a cumpăra, megiașii își dau încuviințarea la înstrăinare. Aceasta însemna că acceptau pe cumpărătorul străin ca membru al obștei.

Lămuririle acestea erau necesare spre a înțelege rostul menționării megiașilor la toate vânzările. În actele relative la asemenea vânzări, se prevede întotdeauna că vânzarea se făcuse „dinaintea tuturor megiașilor”¹⁾, „cu știrea tuturor megiașior”.

1) Doc. din 18 Aprilie 1531: *wt прѣд мегіашом нам* = dinaintea megiașilor lor (Arhiv. Stat., Secf. ist.); doc. din 7 Maiu 1568: *wt прѣд мегіашом* = dinaintea megiașilor (Alex. Ștefulescu, Documente slavo-române relative la Gorj, 1908, p. 165; aceeași expresie la pag. 180); doc. din 26 Maiu 1558: *wt прѣд късем мегіашом* = dinaintea tuturor megiașilor (Arh. Stat., Secf. Ist.); doc. din 3 Ianuarie 1570: *wt прѣд късем мегіашим wt wкрѣст нам* = dinaintea tuturor megiașilor dimprejurul lor (Ștefulescu, p. 177); doc. din 11 Septembrie 1577: *wt прѣд добри мегіашим wt wкрѣст нам* = dinaintea bunilor megieși dimprejurul lor (B. P. Hașdeu, Arhiva istorică, I, 1, 143), etc.

2. Doc. din 2 Maiu 1573: *съ знаніе късем мегіашом* = cu știrea tuturor megiașilor. (A. Ștefulescu, Documente, 192; aceeași formulă în documentele dela pp. 225, 255, 281 și 370);

Doc. din 29 August 1544: *ст знаніе късем мегіашом и wt горне и wt издолни* = cu știrea tuturor megiașilor și din sus și din jos (Ștefulescu, Documente, p. 109; aceeași formulă în documentele de la pp. 201, 218, 253, 257 și 307);

Doc. din 23 Ianuarie 1581: *съ знаніе късем мегіашом wt wкрѣст место* = cu știrea tuturor megiașilor dimpre-

sau „cu voia tuturor megiașilor”¹⁾. Toate aceste formule exprimau una și aceeași idee, că adică cumpărătorul dobândise încuviințarea megiașilor, a căror prezență la vânzare ca martori și aldămășari avea tocmai acest înțeles.

d) *Megiașii jurători.*

În afară de hotărnicii și vânzări, megiașii mai au un rol foarte important și ca *jurători*. Institu-

jurul locului (Ștefulescu, Documente, p. 220; aceeași formulă în documentele de la pp. 234, 409, 414, 487);

Doc. din 19 Iulie 1588: *съ знаніе късем мегіашом wt wколо нам* = cu știrea tuturor megiașilor dimprejurul lor (Ștefulescu, Documente, p. 276-277);

Doc. din 7 Iunie 1583: *съ знаніе късем мегіашим и wt гор и wt дол и wt по окрѣст место* = cu știrea tuturor megiașilor și din sus și din jos și dimprejurul locului (Ștefulescu, Documente, p. 234; aceeași formulă la pp. 291, 310, 348, 351, 360, 367, 382, 387, 393, 398, 434, 437, 441, 471, 481 și 503);

Doc. din 3 Maiu 1586: *съ знаніе късем мегіашим wt сел и wt окрѣст месток wt гор и wt дол* = cu știrea tuturor megiașilor din sat și dimprejurul locului, din sus și din jos (Ștefulescu, Documente, p. 245; aceeași formulă în documentul de la p. 287), etc.

1) Doc. din 20 Iunie 1537: *съ болю късем мегіашом и мошкном* = cu voia tuturor megiașilor și a moșnenilor.

Iată acum aceleași formule în documentele scrise în limba română. Aleg câteva exemple din documentele cele mai vechi.

1596: cu știrea megiașilor de în sus și de jos (B. P. Hașdeu, Cuvinte din bătrâni, I, 67, aceeași formulă în doc. din 21 Iulie 1627 publ. în Arhiva istorică, I, 1, p. 14);

1597, Iulie 3: cu știrea tuturor megiașilor și din sus și din jos și den crucișul locului (Ibidem, I, 81).

c. 1600: cu știrea tuturor megiașilor de prejurul locului (N. Iorga, Studii și Documente, V, 176; aceeași formulă în

ția aceasta constituia unul din așezămintele noastre fundamentale. Pe temeiul ei, orice împricinat se putea sustrage de la judecata domnească, cerând să fie judecat de megiașii săi. Dreptul de a recurge la judecata megiașilor se exprima obișnuit prin formula „a lua lege“ sau „a lua legea țării“.

doc. din 18 Ianuarie 1639 publ. de G. Ghibănescu în Surete și Izvoade, VI, 17).

1606: De înaintea a mulți megiași și oameni buni (I. Bianu, Documente românești, p. 9-10).

1619, Aprilie 28; cu știrea a toți megiașii de pregiurul locului (I. Bianu, p. 46).

1622, Maiu 4: cu știre tuturor megiașilor și de în sus și de în jos și de împrejurul locului (I. Bianu, p. 71; aceeași formulă în doc. din 24 Iunie 1627, publ. în Arhiva istorică I, 1, pe. 8).

1637, Maiu 10: „cu știrea tuturor megieșilor din sat, din sus și din jos (G. Ghibănescu, Surete și Izvoade, VI, 24), etc.

1) Constantin Șerban dă moșnenilor din Groșani cari aveau proces cu Mănăstirea din Câmpulung „legea țării, pe răvașe domnești 12 megiași jurători“ (Hrisovul dat Groșanilor la 29 Iulie 1654, publ. în rezumat de C. Giurescu în Vechimea rumâniei în Țara-Românească și legătura lui Mihai-Viteazul, în Anal. Acad. Rom. Mem. Sect. Ist. Seria 2, tom. XXXVII, p. 535);

În procesul pe care niște rumâni din Copăceni îl aveau cu Stamatie paharnicul, același domn „au fost dat rumânilor legea țării 12 megiași pre răvașe domnești (Mențiune în actul de întărire dat de Grigore Ghica la 12 Ianuarie 1662 lui Stamatie paharnicul, publ. de G. Ghibănescu, Surete și Izvoade VI, p. 86-89);

Sub Radu Leon, Dobrin Căpitan de roșii din Ungurei aduce într'un proces pentru hotare mărturia a 6 megiași și câștigă; adversarii lui, spune domnul într'un act din 1 Maiu 1666, „au venit naintea domnii mele la divan de ș'au luat legea țării 12 megiași jurători pre răvașe domnești“ (N. Iorga, Studii și Documente, VII, 274).

Vezi și doc. din 30 Aprilie 1668 în Ștefulescu, Tismana, p. 349.

El nu putea fi refuzat nimănui. Procedura în această împrejurare era următoarea: Cel ce lua legea, primea un răvaș de la domn, dacă pricina ajunsese la divan, ori de la slujbașul înaintea căruia ea se afla, în care se arătau pe nume megiașii și locul unde să se adune și funcționarul sub privileghearea căruia urmau să dea, sub jurământ, hotărârea. Formula răvașului era aceeași ca și la hotărârea. Formula răvașului era aceeași ca și la hotărârea, cu deosebire că megiașii jurători mai sunt numiți uneori și adevăritori, tocmelnici, ori judecători, după natura afacerii asupra căreia aveau să se pronunțe¹⁾. Dacă la soroc megiașii se întruneau,

1) Iată câteva asemenea răvașe:

1627, Iulie 15. Papa vel vornic către șase megiași luați de satul Stănești (I. Bianu, Documente românești, 1907, p. 139-140).

1628, Iunie 25, „Zde megiașii (ЗА МЕГІАШІИ) ai Borcei, feciorul lui Vlădan, și ai lui Zărnă de Sibiceu, poim; ot Mlăjet, Oprea Gădiuță i ot Sibiceu Stanciul Borcei, să caute și să adevereze, fost-au cumpărat Vlădan, tatăl Borcei, partea lui Stan, tatăl lui Zărnă, de ocină den Sibiceu toată în zilele lui Mihail-Voevod, au cumpărat-au jumătate. Însă cum vor afla cu suflitele lor. Și ziua la Sti Ilie proroc. I ispravnic Dumitru portar. Pis. Lepădat. Iunie 25, Văleat 7136. To Alexandru Voevod (l. p.) milostivo bojiio gospodar“ (Arh. Stat., Episcopia Buzău, p. 14, d. 7 și 8; în două exemplare).

1628, Iulie 17. Altul, la fel, către doi megiași tocmelnici (Arh. Stat. Episcopia Buzău, p. 14, d. 10).

1635, Aprilie 13. Răvașul lui Matei-Basarab către șase megiași tocmelnici ai Manii din Pădeni și ai Radului din Racoți (Publ. în rezumat de N. Iorga, în Studii și Documente, VI (1904), p. 469, și în întregime de G. Ghi-

ceea ce nu se întâmpla totdeauna, unii refuzând această însărcinare plină de răspundere, și dacă, după cercetarea pe care o făceau, se convingeau că partea care-i ceruse avea dreptate, ei îi dădeau câștig de cauză, consfințind prin jurământ hotărârea lor.

Cu cartea lor de judecată, împlicinatul se pre-

bănescu în Surete și Izvoade, VI (1909), p. 21-20, care a citit însă în loc de „tocmealnici“: Tismeanii și).

1641, Maiu 4. „Zde megghiașii tocmelnici ai lu Stoian și ai Borcii ot Săbiceu, poim: ot Chiojd Stroe i Dragomir Sersea, ot Săbiceu Dobrotă Hrănitul, i ot Pătrălage Stan Brădițeanul i Pătru Postelnic, i ot Bășceni Vlășie, ca să caute pentru niște ocină den Sibiceu, are Stoian parte, au n'are, și să le cate și cărțile, de vor adevăra că are, să ție; iar de nu va avea, să rabde. Insă cum vor afla cu sufletele lor. Zioa în Rusalii. I ispravnic (alb) portar. Pis Dumitru logofăt. Mai 4 dni. U Târgoviște, Văleat 7149. Io Matei-Voevod (l. p.) m. b. gospodar (Arh. Stat., Episcopia Buzău, p. 14, d. 12).

1647, Ianuarie 28. „Megghiașii adevărători ai Pârscovenilor și ai Blăstemetenilor ot sudstvô Buzău, poim: ot Pârscov Șteful, i ot Măgură Lupul logofăt, i ot Moșești Neguleci, i ot Sărățel Radul, i pac ot Moșești Dragomir, i ot Pârscov Neagul, ca să caute și să adevereze acești 6 megghiași, au Pârscovenii moșie la Blăstematele în Lacure, au nu au; și să le caute și hotarăle și semenele, pre cărți, cum vor afla și cu ale lor suflete; de vor avea, să le dea; de nu, să rabde. Zioa: de acum în doao săptămâni să-i strângă acolo la Iane logofăt la Odmeni. Pis Dumitru logofăt u Târgoviște. Ghenarie 28 dni, Văleat 7155. Io Matei-Voevod (l. p.) m. b. g. (Arh. Stat., Episcopia Buzău, p. 48, d. 25).

Alte asemenea răvașe publicate, vezi la G. Ghibănescu, Surete și Izvoade, VI p. 52, 59, 220-21; A. Ștefulescu, Tismana, 1909, p. 347-8; C. Giurescu, Vechimea rumâniei în Țara-Românească și legătura lui Mihai-Viteazul, în Anal. Acad. Rom.-Mem. Sect. Ist. Seria 2, Tomul XXXVII, p. 530, 532, 533, 538-39, 540, etc.

zenta apoi din nou înaintea divanului și a domnului, care, după expresia consacrată, văzând că legea a fost împlinită¹ îi libera hrisovul de înțărare. Megghiașii jurători nu erau martori, ci judecatori. Hotărârea lor era suverană. Domnul nu numai că nu o putea strica ori modifica, dar n'avea nici măcar puterea să suspende aplicarea ei. El era dator să o confirme. Din acest singur fapt se poate vedea cât de mărginită era în unele privințe puterea domnească, despre care, cu atâta ușurință, se pretinde totuși că ar fi fost absolută! Părții care pierduse îi rămânea deschisă o singură cale: să ia la rându-i „lege peste lege“, adică un număr îndoit de megghiași cu care să dovedească strâmbătatea celor dintâi și să desființeze hotărârea lor¹.

c) *Megghiașii martori.*

O altă împrejurare în care megghiașii apar obișnuit în documente este ca *martori*, fie pentru a întări prin prezența lor o înțelegere scrisă intervenită între părți²), fie pentru a mărturisi, cu

1) Asupra acestei instituții fals înțeleasă până acum vezi Xenopol, II, p. 190-192. I. Bogdan, Cultura veche românească, p. 56.

2) 1607, Maiu 4. Radu Șerban confirmă lui Petru Armașul, soției sale Anca și nepotului lor Drăghici, partea de moșie din Copăceni a lui Dănuș, pe care acesta o lăsase la moartea lui surorii sale Anca și nepotului său Drăghici „Și au fost acolo mulți oameni megghiași mărturii“. (A. Ștefulescu, Documente slavo-române relative la Gorj, p. 312-316).

1628, Maiu 4. Stanciul din Scoarța își lasă partea lui de moșie nepotului său Stan, ca să-i facă pomenile. „Și addă-maș 7 vedre de vin, vadra câte 50 aspri, și au fost în casa Lungului ot Scoarța și mărturie 12 megeași, anume...“ (G. Ghibănescu, Surete și Izvoade, VI, 12).

1659, Zapis de împăcare între rumâni din Baia cari se judeciseră și nepoții lui Cazan pentru moșie. „Când ne-am

prilejul diferitelor neînțelegeri, de partea cui o dreptatea ¹⁾.

f) *Toți megiașii erau boieri.*

Am arătat pe scurt cum se făcea eșirea din de-vălmășie, înstrăinarea ocinei, luarea de jurători și dovedirea cu martori, pentru că în toate aceste împrejurări, proprietarii apar în calitatea lor de megiași. Și nu e vorba în aceste împrejurări de o anumite categorie de megiași, ci de megiași în ge-

tocmit, fostu-ne-au la tocmeală mulți megiași dinprejurul locului...“ (Ibid., VI, 79).

1676, Aprilie 18. Cumpărătură de livezi în Aniniș. „Și când am vândut aceste livezi fost-au mulți megiași mărturie, anume...“ (Ibid., VI, 116).

1) 1567, Martie 10. Petru-Vodă întărește lui Băra, Stanciul și Ivan moșie în Brătuia, pentru care se judecaseră cu Bucșă din Petrești și Gâlda din Comănești, dar ei „au mărturisit înaintea domnii mele cu (mărturii) și mulți megiași buni dinprejurul locului că este al lor acest loc de moștenire“. A. Ștefulescu, Documente slavo-române, p. 158-60;

1569, Ianuarie 9. Alexandru-Vodă confirmă lui Vlaicu cluceru și surorii lui Chera satul Țigăneștii, bătrână și dreaptă ocină și moșie a lor, pentru care se judecaseră la divan cu Milea, Finta și Cârștian, cari susțineau că au și ei parte acolo. „Intr'aceasta domnia mea am căutat și am judecat după dreptate și după lege cu toți cinstiții dregători ai domniei mele, și am trimis pe sluga domniei mele Dragomir postelnicul din Făurești de a adunat buni oameni bătrâni și din sus, și din jos, 150 megiași și 12 popi (ДОБРИ ЛЮДИ И СТАРИ И УТ ГОР И УТ ДОЛ ОН МЕГІАШ И КІ ПОПИ), de le-au căutat rânduiala lor după dreptate și după lege și au jurat Dragomir postelnicul pe mai sus zișii oameni și popi la cea de acum biserica lui și încă și la Sfântul Tetravanghel și așa au jurat, cum că nu are Milea și Finta și Cârștian și ceata lor nici un amestec“. Cei ră-

mere, fie ei mari ori mici. Se înțelege de la sine că niciunuia dintre ei nu i se putea ridica dreptul de precădere la cumpărătoare și că oricare putea fi luat ca hotarnic, jurător și martor. Faptul acesta este de cea mai mare însemnătate. El ne permite să stabilim cu precizie cui se dădea odinioară titlul de boieri. Din actele privitoare la hotarnicia vânzări, jurători și martori rezultă că denumirea de megiaș era identică cu aceea de boier. Între ele nu se face nici o deosebire, întrebându-se, indiferent, când una, când cealaltă.

I. Astfel megiașii luați ca hotarnici sunt arătați, de obicei, ca boieri. În locul formulei din răvașele domnești pentru luarea lor „Aci megiașii“, cutăruia, întâlnim de cele mai multe ori formula: „Aci boierii hotarnici“ ai cutăruia ¹⁾. În cărțile de hotarnicie pe care le dau, ei se intitulează mai

mași vin din nou la domn, care le dă lege 12 boieri să jure, dar nu pot și pierd. (Arhiv. Stat. Secț. Ist. Orig. slav, cu trad. din 1851 de G. Peșacov).

1628 Octomvrie 23. Alexandru-Vodă întărește Mușei din Șchei ocina ei de moștenire. În zilele lui Alexandru Coconul ea a mers la domn în divan „depreună cu toți megiașii de pre prejur și cari țin ocină la Dumbravă... de au mărturisit ei toți cu sufletele lor în divan, cum nici au vândut Mușa ocina ei, nici au cumpărat nimeni de la dânsa“. (I. Bianu, Documente românești, p. 152).

1) 1644, Ianuarie 12. „Zde bolerii hotarnici“ ai... (Arh. Stat. Mitropolia, p. 15, d. 3).

16... „Zde boleri hotarnici“... (Ibid. Episc. Buzău, p. 75, d. 8);
1703, Fevruarie 10. „Să să știe, boiarii adevărații și hotarnicii ai Bratului“... (Arh. Stat. Episc. Buzău, p. 16, d. 39; cf. și d. 22);

1704, Aprilie 30. „Să să știe boiarii adevărații și hotarnicii ai“... (Ibid. Episcop. Buzău, p. 93, nr. 66, d. 1);

1706, Octomvrie 28. „Să știe boiarii alegătorii și hotarnicii“. (Ibid., Valea, p. 3, d. 23, 24).

totdeauna *boieri*¹⁾ și tot astfel sunt numiți și în hrisoavele de întărire, când se face mențiune despre ei²⁾.

- 1) 1608, Aprilie 15. „Noi 6 boiari ari am fost hotarnici și tocmelnici sfintei mănăstiri Țela Cozia“ (B. P. Hașdeu Cuvente den bătrâni, I, 160-);
- 1609, Maiu 28. „Scris-am noi 12 boiri care am fost luați de Badea postelnicul ot Grci această carte, ca să se știe cum [am ales] ocina i rumâni dela sat de la Moșani și de la Liseni și lela Mirilești“ (Arhiv. Stat. Secția istorică);
- 1669, Iunie 21. „Noi 12 boiari hotarici“... (Arh. Stat. Dintr'un lemn, p. 129, d. 32);
- 1703, Aprilie 2. „Noi 12 boiari caari ântem luați di Bratul“ (Arh. Stat. Episc. Buzău, p. 6, d. 40);
- 1704, Iulie 11. „Adică noi 12 boiari cae sântem luați de popa Costandin și de nepoții popl. și de părintele egumen Neofit [de la Dealu] cuporunca Mării sale lui Vodă pe răvașile domnești“ ca să le hotărnicescă muntele Păduchiosu, dau catea de hotărnicie. „Eu Stan Șargă ot Bezdeadu. Eu Dragomir Clipea ot tam. Eu Lupul ot tam. Eu Stn. Eu Mircea ot Valea-Lungă. Eu Ocna ot Brăneți. Eu Banul ot tam. Eu Neacșu Voduvu ot tam. E Ion Sitea ot Valea-Lungă“. (Arh. Stat. Depuneri le acte ale particulărilor. Belu. Condica satului Bedeadu).
- 2) 1535, Dechemvrie 4. Radu-Vodă întărește Mănăstirei Argeș ocină la Tătarii din Văște, care-i fusese dăruită de Gherghina parcălabu. Acum călugării au proces cu Căzan, care revenda jumătate din aceea moșie. „Și am dat domnia mea — spune Radu-Vodă — călugărilor 12 boieri de auercetat locul și n'au dat să aibă Căzan jumătate din ocină, ci le-au dat a patra parte din ocină, și hotrnic Barbul vornicul, anume din Bomborăști Dan și lin Vitănești Buda, și din Gabrov Mihail, și din Racoviță Neanciul și Dragne, din Vlăceani Cănda, din Curteni Bilan, din Singureni Oana, din Mirecești Neacșul, din Dărăști Toader, și din Răzmirești Coma, din Poenari Etila“.

2. Formula că vânzarea s'a făcut „cu știrea tuturor megiașilor“ este înlocuită în unele documente prin formula „cu știrea tuturor boierilor“, boier având în asemenea cazuri înțelesul de megiaș¹⁾.

- (Arhiv. Stat. orig. slav. cu trad. de Stoica Nicolaescu);
- 1569, Septemvrie 9. Alexandru-Vodă confirmă mai multora moșie în Turceni. „Și au hotărnicit această moșie cu 12 boieri, și hotarnic le-a fost Tatomir postelnicul“. (A. Ștefulescu, Documente slavo-române, p. 175-6);
- 1590, Aprilie 25. Mihnea-Vodă întărește lui Miroslav, fost vistier-mare și lui Filip armaș-mare Poiana Filipeștilor cu viile pentru care se judecaseră cu moșul lor Vintilă și alții sub Radu-Vodă, fiul lui Vlad-Vodă, care „le-a dat domnia lui 20 de boieri bătrâni și buni ca să le caute rândul și vechile hotare“. (Arhiv. Stat. Depunerea Nișă I. Piloiu din Boișoara);
- 1650, Ianuarie 12. Matei-Vodă întărește Mănăstirei Tismana Groșanii, Ploștina Drăgoeștilor și Racotii, „însă toate moșile hotărnicite și alese și împietrite cu 12 boieri hotarnici și cu sluga domniei mele Gheorghe al doilea portar, hotarnic“. (A. Ștefulescu, Documente slavo-române, p. 544-51.) etc. etc.
- 1) 1583 Septemvrie 9. Mihnea Vodă întărește lui Vișu logofătul stăpânirea asupra părții din satul Bistrița, pe care o cumpăraseră de la Badea și Radu din Roșia. „Iară ei și-au vândut Vișului logofătul satul Bistrița jumătate, partea lor toată veri câtă se va alege depretulindenea, de a lor bună voie, și cu știrea tuturor boierilor. (И сък знаніе въсем колкром) și dinaintea cinstului dregător al domniei mele jupan Mitrea, marele-vornic, și dinaintea multor boieri: din Șeliștoarea Dragomir și din Fărcaș Pârvul, din Radomirești Cârstea, din Nucet Vlădislav fiul lui Luca, din Arcești Ion, din Tomeni Drăghici, din Oreoviță Puiu, din Orești Furduiu, din Tutănești Leaotă logofătul, din Slăvilești Stanciul, din Vlădila Vlăsan logofătul, și din Căineni Șerban logofătul, de la Ocna-mare Dimir, și de la Râmnic Gonțea (Arh.

3. Ca și hotarnicii, megiașii jurători, tocmelnicii, adevărații și judecătorii sunt numiți de cele mai multe ori *boieri*, atât în răvașele domnești¹⁾, cât

Stat. Sect. Ist. Original slav cu traducere din 1846 de Gh. Peșacov. Zapisul de vânzare la p. 39, n. 1).

1615, Februarie 16. Radu Mihnea confirmă lui Tatul postelnicul din Lazuri partea din Ciuceni a jupănesii Stancăi și a lui Berivoe logofătul, pentru care se judecaseră cu nepoata acestora, Negoslava din Tăbărăști, care, câștigând, i-o vânduse apoi lui „*de a ei însăși bună-voie și cu știrea tuturor boierilor*“ (за ннѣока добро волѣ и съе съзнаніе въсемъ колѣрвамъ) cu 6000 de aspri gata. (Original slav în Arhiva familiei G. Gr. Cantacuzino).

1676, Maiu 3. Prea dlucerul Cepleanul vinde lui Giurcă căpitanul satul său Ogrumii din Gorj „de a mea bună-voie, fără de nici o silă și cu știrea tuturor rudenii-
lor mele și a boierilor de prin prejurul satului“ (G. Ghibănescu, Surete și Izvoade, VI, 114—115).

1) 1636, August 2. „*Zde bolerii ai lui Dragomir postelnicul ot Fărcășești și ai fiiastri-său Radul... să caute și să adevereze cu ale lor suflete de moșii și de haîne și de dobitoac și de toate bucatele ce i să vine Radului fiiastriul lui Dragomir*“ (G. Ghibănescu, Surete și Izvoade, VI, 21);

1649, Aprilie 1. *Zde bolerii jurători ai Vlaadul Sfitac ot Călugăreni, anume Vintilă vătaf i Antonie vătaf i Crăciun Ciocănescu i Van ot tam i Stanciuul Arsul i Stan ot Boșarii, Vladul Tatuii i Barbul portar ot Zedruștii i Vășii Săbolescu i Dobre ot Boșarii, să jure acești al lui David i Sirbu Pestre ot Boșarii, să jure acești 12 megiași pre Vladul Sfitac și pe ficiorii lui cum n'au fost rumâni vornicesii Mitroe, nici vistiiresii lui Vasilie vistier, nici i-au apucat legătura lui Mihai-Vodă în sat în Lungi, nici pre ocina Lungilor“ (C. Giurescu, Vechimea rumâniei în Țara Românească și legătura lui Mihai-Viteazul, în Anal.*

și în cărțile lor de judecată¹⁾ și hrisoavele de înțărare²⁾). Cel nemulțumit cu judecata făcută după

Acad. Rom. Mem. Secț. Ist. Seria 2, Tom. XXXVII, p. 530; cf. și răvașul din 11 Iunie 1661, la p. 540);

1667, Maiu 23. *Zde boierii judecătorii și adevărații ai lui Pătru logofăt și frații lui ot Fălcoiu și ai lui Neagoe paharnicul“ și alții.* (N. Iorga, Studii și Documente, V, 186); etc.

1) 1643, Maiu 8. „*Noi 6 boieri adevărații și judecătorii ai mănăstirii Vărbilii și ai satului Pârscovului“ dau cartea de judecată* (Arh. Stat. Episcopia Buzău, p. 48, d. 23);

1668, August 19. „*Adecă noi acești 6 boieri, anume ot Vălari Vășii, ot Grivi Cârstea, ot Dobriță Lupul lu Bănilă, ot Runcu Radul pârcașul, uncheșul Drăghici ot tam, ot Arcani Lăpădat, cari am fost luași pre răvașele Mării Sale domnu nostru Radu Leon-Vodă de părintele igumenul ot sfânta mănăstire ot Tismana și de Dumitru i Lăpădat și alți megiași ot Gor-Frătești, ca să căutăm și să adevărăm pentru ocina din Frăteștii de sus, avut-au ocină în Frătești mănăstirea Tismana au n'au avut“*, dau cartea de judecată (A. Ștefulescu, Tismana, 1909, p. 350-1); etc.

2) 1490, Ianuarie 7. Vlad-Vcevod întărește mănăstirii Tismana satul Ceaurii, care-i era bătrână și dreaptă moșie. „*Așa s'au sculat Petru de a jurat cu 12 boieri și le-au luat hotarul de jos. După aceea iarăși s'a sculat starețul Matei, de a jurat cu 24 de boieri și așa le-au dat hotarul de jos; de unde ese Rugina din Pologa până când dă în Jiu*“ (Arh. Stat. Sect. Ist. Orig. slav cu traducere de G. Peșacov din 1846);

1504, Iunie 15. Radu-Vodă întărește mai multor moșneni stăpânirea asupra plaiului Vaideei, care le era bătrână și dreaptă ocină și moșie. „*Iar după aceea s'au pârfit înaintea domniei mele Vaideei cu Măldăreștii și cu Căndenii, și așa au scos Vaideei 24 de boieri de au jurat și au mărturisit înaintea domniei mele cum că este a Vaideeilor ocină moștenească. Și după aceea iar au mărturisit cu 50 de boieri*

legea țării de 12 *megiași*, ialege peste lege „24 de *boieri*“ jurători¹.

4. În sfârșit, martorii înă sunt adesea numiți *boieri* în loc de *megiași*².

Intrebuițarea denumirii le *boier* acolo unde ar fi trebuit să figureze aceea ce *megiaș* ne dovedește

ați venit și dinaintea domniei mele, apoi domnia mea v'am dat 48 de boier iar voi nu ați putut să-l aduceți la soroc, ci ați răras de lege. Așa să vă feriți de dânșii și de moșia dr, să nu mai vină a doua oară înaintea domniei mele ca să se jeluiască de voi, căci nu vă veți îngrijide ocină, ci de capete“.

Arh. Stat. Secț. Ist. Orig. slav cu traducere de St. Nicolaescu);

1602, Iunie 25. Simion Moghilă către Vodă logofătul și Sidor, bani de Craiova, cu privin la niște săteni din Sălcuța cari se plânseseră domnului că se vânduseră rumâni lui Calotă banul u sila și fără voia lor. „Deci domnia mea le-am fost dat lege acelor rumâni 12 boieri să jure, cum i-au cumpărat Calotă ban fără voia lor“ dar nui-au putut aduce și au pierdut. (B. P. Hasdeu, Cuvinte din bătrâni, I, 123) etc.

- 1) C. Giurescu. Vechimea rumânie în Țara-Românească și legătura lui Mihai-Viteazul, în Anal. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist. seria 2, tomul XXXVIII, p. 536-37, doc. din 17 Februarie 1653 și 30 Iulie 1656.
- 2) 1943, Aprilie 10. Vlad-Voevod întărește mănăstirii Tismana stăpânirea asupra sihței Bahna, pe care a găsit-o în cărțile moșului su Mircea-Voevod și a tatălui său, că a fost a mănăstirii dreaptă și moștenească. „După aceea au venit 4 boieri, ce sunt mai bătrâni din Mehedinți, le au mărturisit și ei cumcă este moșia a sfintei mănăstiri și egumenul din Coșuște și alți 12 boieri mărturisiră cumcă este moșie a sfintei mănăstiri (Arh. Stat. Secț. Ist. Orig. slav cu traducere din 1845 e G. Peșacov). Vezi și cartea de întărire din 1493, Iunie 3, în care se spune că egumenul adusese înaintea domnului 24 de boieri

că aceste 2 cuvinte exprimau noțiuni identice. *Megiaș* era tot una cu *boier*. Cine avea calitatea din-

și au fost hotarnic Radul Brănescul“ (Arh. Stat. Secț. Ist. Orig. slav cu trad. de Dionisie ecclesiarhul);

[1510—11] Vlad-Vodă scrie lui Stanciul și Iuban cu tovarășii lor ca să lase în pace ocina feciorilor Dumitresci, așa cum judecase fratele său Radu-Vodă. „Așijderea martori, cari au mărturisit că e moșie dreaptă a mănăstirii (Ibidem).

[1583] Iunie 22, Badea și Radu din Roșia dau zapis lui Vișu logofătul că i-au vândut partea lor de moșie din satul Bistrița cu 6500 aspri, cu cari s'au plătit de o datorie. „Și am luat acești 6500 aspri din mâna Vișului logofătul la Ocna-Mare dinaintea lui jupan Mitrea, fost mare-vornic, și dinaintea multor boieri: din Seliștoară Dragomir, din Fărcaș Pârveu, din Radomirești Cârstea, din Nucet Vlădislav fiul lui Luca, din Arcești Ion, din Tomeni Drăghici, din Oreovița Puiu, din Orești Furduiu, din Tutănești Leotă logofătul, din Slăvilești Stanciul, din Viadila Vlăsan logofătul, și din Căneni Șerban logofătul, de la Ocna-Mare Dimir, și de la Râmnic Gonțea“ (Arh. Stat. Secț. Ist. Orig. slav cu traducere din 1846 de G. Peșacov; Actul domnesc de întărire la p. 37, n. 1).

1613. Ianuarie 8. Radu Mihnea confirmă lui Vlăduț Bibescu stăpânirea asupra unor părți de moșie și rumâni. cumpărați de la Radu al Paștii și frații lui. „Însă au vândut ei partea lor din sat de bună-voie lor și cu știrea tuturor fraților și cu a megiașilor, și încă au fost la așezământul lor mulți boieri mărturii, a-nume: Androne și Iane ot Albeni, și Vlad ot Ciocadea, și Radu și Stanciu ot Cârpeniș, și Drăghici fecioru lui Pătru din Fărcașești, și Dinul și Zaharia din Rogojina, și Voicul din Săcel, și Danciu și Hamza din Gilortu și mulți ce nu sânt scriși aici“ (A. Ștefulescu, Documente slavo-române relative la Gorj, p. 328).

1625. Iunie 13. Alexandru-Voevod întărește lui Stoican din Cărlomănești stăpânirea asupra unei vii în Dealul Săsenilor (Buzău) pentru care avusese judecată cu

tâi, trebuia neapărat să o aibă și pe cealaltă. Aceasta se vede tot atât de limpede și din documentele, destul de numeroase, unde cele două denumiri se întrebuintează alternativ, aplicându-se aceluiași persoane.

Așa hotarnicii și jurătorii sunt numiți în aceleași documente când megiași, când boieri¹⁾. Me-

popa Radu, împăcându-se în cele din urmă. „Și încă au fost și mărturie mulți boiari den prejurul lor: Radul postelnicul ot Potoceni, i Panait ot Băești, i Neagul logofătul ot Măgura, i Radul Țachia ot Zorești, i Radomir de acolea“ (I. Bianu, Documente românești, p. 105).

1650, Martie 9. Preda din Baie vinde lui Filip moșia sa din Ciuperчені. „Și când am vândut fost-au mulți boiari mărturie, cari se vor iscăli mai jos... Eu Drăgan mărturie. Eu Irimia martor. Eu Ilie martor. Eu Pătru mărturie ot Coișor. Eu Mihalcea ot Copăceni mărturie. Eu Zaharia sin Barbă mărturie. Și am dat aldămaș vedre 2.“ (G. Ghibănescu, Surete și Isoade, VI, 57; alte exemple la pp. 67, 92, 94, 95, 102).

1. 1570, Ianuarie 3. Alexandru-Voevod întărește M-rei Tismana stăpânirea asupra moșiei din Cârbești pentru care se judecase cu satul Tâlveștii. „Și am dat domnia mea Tâlveștilor lege 12 boieri, ca să jure că au avut și ei moșie în acele mai sus zise hotare din Cârbești, iar ei în nici un chip n'au putut să jure așa, ci au rămas Tâlveștii de lege dinaintea domniei mele și dinaintea tuturor megiașilor dimprejurul lor (A. Ștefulescu, Documente slavo-române relative la Gorj, p. 176-179);

1573, Maiu 29. Alexandru-Voevod dă o carte de întărire într-o pricină pentru bani cu un anume Răpa. Acesta luase 6 boieri jurători, cari sunt numiți mai jos megiași (Arhiv. Stat Safta Castrișoiaia, pach. 4, d. 1).

1573, Octombrie 9. Alexandru-Voevod confirmă fraților Barbu, Bogdan și Petru partea din Groșani cumpărată de la Dumitru leprosul, pentru care se jude-

giașii luați ca jurători, tocmelnici, adeveritori și judecători se intitulează, de regulă, în cărțile pe care le dau, boieri¹⁾. Tot așa și megiașii martori. Citez următorul document care, pe lângă extrema importanță din alte puncte de vedere, ne oferă

cașeră cu Irina, sora lui Dumitru. Domnul le dă 6 megiași să le caute rândul, și aceștia hotărăsc să fie cei trei frați partea lui Dumitru, iar Irina să fie partea Mănei „cum i-au așezat acei boieri mai sus ziși“ (A. Ștefulescu, Documente slavo-române relative la Gorj, p. 193-5; cf. și întărirea de la 6 Iunie 1576, Ibidem, p. 195-197).

1649, Aprilie 1. Doisprezece boieri jurători numiți megiași (C. Giurescu, Vechimea rumâniei în Țara-Românească și legătura lui Mihai-Viteazul, în Anal. Acad. Rom. Mem. Sect. ist. Seria 2, tom. XXXVII, p. 530; v. și p. 540).

1656, Martie 20. Răvaș pentru jurători dela Constantin-Vodă: Zde megiași adivărătoriei ai lu Ion Roșul ot Fintesti și ai Tatului di în Ciolănești, poem... ca să caute și să adevereze acești 6 boiari pentru moșia de în Ciolănești“ (Arhiv. Stat. Mitropolia, pach. 78, d. 2, 3).

1676 Maiu 4... boieri hotarnici numiți megiași (N. Iorga, Studii și Documente, VII, 35)

1) 1640, Iunie 2 „Zde megiași judecători ai lui Lazăr“... 1640, Iunie 14 „Adecă noi 6 boieri cari sântem luați de Lazăr“... (St. D. Grecianu, Genealogiile documentate ale familiilor boierești, I, 284);

1641, Maiu 4, Zde megiași tocmelnici ai lu Stoian și ai Boreii ot Săbiceu, poim ot Chiojd Stroe i Dragomir Sersea, i ot Săbiceu Dobrotă Hrănitul, i ot Pătâr-lage Stan Brădițeanul i Pătru postelnicul, i ot Bășcenii Vlasie, ca să caute pentru niște ocină den Sibiceu, are Stoian parte au n'are și să le caute și cărțile. De vor adevăra că are, să fie, iar de nu va avea, să rabde. Inșă cum vor afla, cu sufletele lor. Zioa în Rusalii. I ispravnic (alb) portar. Pis. Dumii-

unul dintre cele mai frumoase exemple în sprijinul tezei pe care o susținem.

La 1 Maiu 1570, Alexandru-Vodă întărește lui Vlaicu cluceru din Runceni, surorilor lui, Stana și Maria, și fiilor lui Vlad, anume Staico, Dragul și

tru logofăt: Mai 4 dni. U. Târgoviște, vâleat 7140 (1 p.);

1641, Iunie 18. „Adecă noi aceștia 6 boiari, pre nume ot Chiojd: Stroe i Dragomir Sirsia, i ot Sibiceu Dobrotă Hrănitul, i ot Pătărlage Stan Brădățean i Pătru postelnicul, i ot Bâșciani Vlasie, ce am fost luați di în divan pre răvașe domnești de Stoian ot Păltineni și de Borcea ot Sibiciu... noi acești boiari, ce sântem mai sus scriși, așa am dat...” (Arhiv. Stat. Episcopia Buzău, pach. 14, d. 12, 13; cf. pach. 16, d. 17);

1643, Ianuarie 18. „Zde meghiași tocmelnici ai lui Șerbu den Bogați și ai lui Stanciu ot Bănești, pre nume Tatul logofăt ot Pătroe, Sirdea den Bănești, Opro Racăl i Cănda ot Bogați, Stan al popei ot Ludești, Vasilie ot Budișteni“ să adeverească pentru o moșie; 1643, Maiu 15 „Adică noi acești 6 boiari, anume (cei de mai sus) dau hotărârea. (Arh. Stat. Cotroceni, pach. 16, d. 3, 5);

1668, Aprilie 15. „Să se știe megiiași adevărători ai părintelui egumenul de la Tismana... să adevereze acești 6 megiiași pentru moșia din Frățești-de-sus“... 1668, August 19. „Adecă noi acești 6 boiari, anume“ (cei de mai sus) dau hotărârea. (A. Ștefulescu, Tismana, 1908, p. 347-8, 350, cf. și mențiunea lor „6 boiari adevărători pre răvașe domnești“ în actul de confirmare din 26 Aprilie 1669, Ibidem, p. 355);

1672, Ianuarie 28. Cartea lui Grigorie, episcopul Buzăului. „la dumneavoastră 6 megiiași pe nume Manea iuzbașa din Sinești, i Tatomir de acolea, i Dulca sin Mariș i Jipa Sorescul, i Stan Cocioabă din Silișteni, i Vălcan al lui Gogănici“ să judece conform cărții lui Vodă, în afacerea unor moșii. 1672, Februarie 5 „Adecă noi cești 6 boiari, anume“ (cei

Coadă, stăpânirea asupra moșiei dela Cislău, în lunca Bâșcei, pentru care se judecaseră înaintea domnului cu Stoica, Cuciul, Vlad și Stan, cu toată ceata lor, din Poeni, cari pretindeau că au și ei ocină în lunca Bâșcei.

„Atunci am trimis domnia mea—zice hrisovul—pe sluga domniei mele anume Stoian spătarul acolo între ei, ca să se uite și să adeverească cu megiiași, oameni bătrâni și buni dinprejurul locului (сєк мєгїишии людїє старїи и добрии от вєрєло мєкєтє). Și acești boieri, mai sus ziși, și cu pârîșii lor, și împreună cu sluga domniei mele mai sus scris, Stoian spătarul, au adunat 150 de boieri dinprejurul lor (от колєкрии от вєрєкєтє нєм) și i-au adus în biserică sluga domniei mele Stoian spătarul, ca să jure cu sufletele-lor ce știu de această ocină, mai sus zisă, și pe unde-i știu hotarele cele vechi. Iar acești megiiași bătrâni și oameni buni 150 la număr

mai de sus) dau hotărârea (Arh. Stat. Episcopia Buzău, p. 1, d. 9, 10);

1691, Martie 28. „Să se știe megiiași adevărători și judecători ai popei Lupului ot Stălpu“... 1691, Aprilie 20. Adecă noi 6 boiari megiiași, care am fost luați de popa Lupul“... (Arh. Stat. Episcopia Buzău, pach. 48, d. 64, 65);

1711, August 10. Constantin Brâncoveanu „voao 6 megiiași și 3 morari denprejurul morilor Mitropolii ot Cucuiați“ să cerceteze dacă morile Popescului înecă ori nu morile Mitropoliei. 1711, August 19 „Adecă noi 6 boieri care ne vom iscăli mai jos, și noi 3 meșteri“ dau hotărârea. (Arh. Stat. Mitropolia București, pach. 10, d. 5, 6);

1712, Iunie 13. Cartea lui Brâncoveanu către „12 megiiași meșteri, în aceeași pricină. 1712, Iunie 19 „Noi 12 boieri“ dau hotărârea. (Ibidem, pach. 10, d. 7, 8).

au așezat hotarul pe unde a fost vechiul hotar, chiar în mijlocul apei Bâșcei, fiindcă a fost pe această apă de când au descălecat bătrânii acest loc". Poienarii n'au voit însă ca să se mulțumească cu această judecată, ci au venit la domnie, cerând lege 12 boieri ca să jure cumcă au și ei ocină în lunca Bâșcei; neputându-i aduce la termen, ei pierd iarăși judecata ¹⁾.

Megiașii aduși aci ca martori erau, incontestabil, proprietarii din Cislău și Poieni, precum și cei din satele vecine cari aveau cunoștință de situația hotarului pentru care era neînțelegere între cele două cete. Faptul că toți sunt numiți boieri constituie cea mai strălucită dovadă că titlul acesta nu era mărginit la dregători și marii proprietari ²⁾.

1). Arh. Stat. Copii de pe actele aduse de particulari spre legalizare.

2). Iată încă un interesant document în care martorii megiași sunt numiți boieri. La 25 Septembrie 1572 Alexandru-Vodă confirmă lui Lăudat logofătul satul Bircii cu morile, braniștea și munții Iazerul și Gaura. Fusese de moștenire al Pârvei, fata lui Badea Postelnicul, care împreună cu fiul ei Vlaicul înfrățiseră pe Lăudat pe a treia parte, iar pe celelalte două părți i le vânduse cu 34.000 aspri. Lăudat îi dăduse pentru frăție mai multe scule, cheltuisese ca să o tămăduiască de o boală grea, și o îngrijise până la moarte. „Și încă a cheltuit jupan Lăudat logofătul cu boierii de prin prejurul locului (скѣ колѣри въ вкрестѣ мѣсто) pentru că i-a adunat în două rânduri când au făcut această tocmeală, 2000 de aspri cu bucatele și cu vin. Însă să se știe boierii anume, din Drăghiceni popa Stoica și Micul, și din Grădiștea de sus Radul, și din Cotești Vlaicul, și din Furnicoși Vladul Roșca și Radul și Ioan și Șteful; și din Luciani Băncilă, și din Boteni Neagoe logofătul, și din Rătivoești Văsiu și

Pentru a sfârși voiu mai adăuga că expresiunile de „boieri megiași“, „megiași boieri“ sau „boieri și megiași“ ¹⁾ se întâlnesc foarte des în documente.

Constatăm așa iar că în cele trei secole, asupra cărora s'a întins cercetarea noastră, de la apariția adică a celor dintâi documente interne până la sfârșitul secolului al XVII, în pragul epocii cantemiriane, *toți megiașii se intitulau boieri*. Cum însă megiaș era fiecare proprietar, oricare ar fi

Oprea, și di Lănțești Albu Palavul, și din Berivoești Neage, și din Golești Manea Vulpariul, și din Româneți Neagoe și Dragomir și încă mulți megiași de prin prejur. (и ерек мноѣ мегіашин въ вкрестѣ) (An. Stat. Sect. Ist. Orig. slav cu traducere din 1844 de H. Peșacov)

1). 1509, Noembrie 3. Mircea-Voevod, fiul lui Mihnea-Voevod, confirmă lui Milea și feciorilor lui Mirceștii toți, cre-i erau bătrână și dreaptă ocină și moșie, fără c sora sa Stănilava să aibă vreun amestec, pentucă își vânduse partea ei. Se judecaseră întâi ub Mihnea-Voevod, care dăduse Milii 12 boieri meșiași (ік колѣри мегіашин), cu cari el jurase. Acum se părăseră din nou, dar domnul dă dreptate ut Milii (Arh. Stat. Copii de pe actele aduse spre legalizare);

1514, Dechemvrie 4. Basarab-Voevod întărește Mănăstirii Vișina roșia și grădinele așa cum fuseseră în zilele lui Mircea-Vodă. Călugării se judecaseră cu Bumbăștii și Porcenii înaintea divanului și a domnului, care trimis atunci pe Deatcu banul, Stanciu mare pitar și Neagoe spătarul „și cu 12 boieri ce-au fost megiași prin prejur, anume boierii Balotă și Ralul din Bârlești, și Bumbara și Ștefan din Corbi, și Dan din Jupânești și Buzdugari din Șofrăcenii, și Vâslan din Drăgoiani și Dan din Românești, și Ștan și Hrănitul din Bălești, și Danciu din Iaș și Făiat, și au mers pe moșie și au găsit bătrânele hotare din zilele lui Mircea-Voe-

fost întinderea moşiei lui, *deumirea de boier se dedea în epoca amintită tuturor stăpânilor de pământ.*

Clasa boierească cuprindea prin urmare pe toţi proprietarii agrari, indiferent dacă ei erau mari ori mici, bogaţi sau săraci, cu dregătorie ori fără. Constatarea aceasta ni se impune de la cea dintâi atingere cu documentele timpului; pe măsură ce le străbatem, adevărul apare tot mai luminos; dovezile răsar de pretutindeni. Cu toate că cele aduse

vod" (G. Ghibănescu, Surez şi Isvoade, I, 1906, p. 330—332; publ. şi de A. Ştefulescu, Documente slavo-române, 1908, p. 76-78)

C. 1521. În scrisoarea lui Neacşu din Câmpulung către Braşoveni întâlnim pentru întâi oară cuvintele boier şi megiaş în limba română: „cum am auzit de boiari ce sând megiaşi” (Hirmuzaki-Iorga, Documente, XI, 843 şi St. Nicolascu, Documente slavo-române, p. 24);

(1568-77), Maiu 25. Alexandru-Voevod, „scriem domnia mea voao megiaşilor, celor 12 boiei (ка мегияшумъ теу кѣ колѣри) ai mănăstirii dela Glavaciog şi Negrenilor... să căutaţi să algeţi moşia Gerului dela Neagra, ca să o daţi din sus, de către Ciocăneşti, iar moşia mănăstirii şi Negrenilor să fie din jos. Iar Gerul să nu aibă voie s-o osebească, ci să fie toată o moşie, să fie satul Nagra tot întreg, pentru că așa s'au voit toţi dinîntea domniei mele. (Arh. Stat. Sect. Ist. Orig. slav cu traducere din 1752 de Lupu dascălul);

1533, Februarie 12. Vlad-Voevod întăreşte Mănăstirii Bistriţa stăpânirea asupra unor nori, pentru cari se judecase cu Oancea din Batiu: acesta luase lege 12 boieri, dar boierii şi megiaşii ni-i dau dreptate. (St. Nicolaescu, Documente slavo-române, p. 256-8);

1618, Aprilie 17. „Mărturisim noi aceşti boiari şi megiaşi... pentru moşia Leurdenilor... Deci ne-au strâns pre noi, pre toţi împrejurării densus şi den jos” (Şt. D. Grecianu, Genealogiile, I, 24-5) etc.

mai sus sânt hotărîtoare, voiu mai înşira totuşi câteva. Fiind vorba de una din problemele fundamentale ale istoriei noastre, orice fapt nou care vine să confirme rezultatele dobândite, este bine-venit.

1. Cine are sau cumpără moşie este boier; orice moşie este *moşie boierească*. Radu cel Mare confiscă de la feciorii pope Vrelan din Curtişoara, cari omoriseră un om şi nu aveau vite ca să plătească duşegubina, jumătate din moşia lor, pe care o dăruieşte unui credincos al său anume Corlat. Acesta voind mai târziu să o vînză, „domnia mea — spune Radu-Vodă — n'am vrut a o lăsa să o vînză altui boier (продатиъ адръ боири) ci iar domnia mea am cumpărat-o de la Corlat, de am dat 5000 de aspri gata” spre a o dăruia apoi iarăşi, la 30 Maiu 1500, mănăstirii Govorii¹⁾.

La 3 Decembrie 1572 Alexandru-Vodă întăreşte feciorilor Tătulesii din Câmpulung — Dragomir, Lazăr şi Ivaşco — stăpânirea asupra unui rumân anume Stan, din Ştefăreştii dela podgorie, pe care îl cumpăraseră, scutind în acelaşi timp şi delniţa lui de vinăriciu. Domnul dă poruncă vinăricerilor să-i lase în pace „nimia să nu le luaţi, nici vinăriciu domnesc, nici boieresc, nici pârpăr, nici sea-ma lor să se pue cu aţi ţărani, nici la vinăriciu domnesc, nici boieresc, nici la nici o dajdie, pentru că sânt oameni cu moie, ca să se odihnească ei, cum au avut şi alţi boieri odihnă cari sunt cu moşii în ţara domniei mele²⁾).

1) Arh. Stat. Sect. Ist. original slavon cu traducere de G. Peşacov, din 1842.

2) Acad. Rom. pach. 29 d. 254; orig slavon cu traducere de Lupu dascălul.

Mihnea-Vodă, întărind la 6 Fevruarie 1580 lui Dragomir, fost mare vornic, jupânesii lui Maria, și fiului lor Petru clucerul o mulțime de sate, moșii, vii și țigani, cumpărate de la diferiți proprietari, dintre cari cei mai mulți simpli moșneni și femei, zice: „*Si vândură acești mai sus numiți boieri (и продали сѣт сии више именовани колѣри) aceste... sate și moșii de bună voia lor și cu știrca tuturor megiașilor și a boierilor și curtenilor domniei mele și înaintea domniei mele*”¹⁾.

La 13 Maiu 1634 Matei Basarab înputernicește pe Andrei al doilea sluger, ca să ție o vie, pe care Micul din Copăcel o cumpărase cu 10 ughi dela paharnicul Chisar Rudeanul. „*Așijderea și tu Mi-mele, iar tu să cauți să-ți iai banii, ughii 10, ce ai fost dat lui Chisar paharnicul pre acea vie, pentru că n'ai avut tu treabă a intrare în moșiile boerești neîntrebat, că nu se dau moșiile pentru frăția*”²⁾.

2. Proprietarii devălmași dintr'un sat sânt arătați adeseaori sub denumirea colectivă de *boierii din acel sat*.

La 16 Ianuarie 1545 Radu Paisie confirmă mânăstirii Govora sâțul Stoiceniei din județul Olt, pentru care se judecase „*cu boierii de la Nucet (сѣс колѣри от нѣчет) fiii Vlaicului și nepoții Vlaicului, cu Urs și cu Costea, și încă cu mulți din nepoții Vlaicului*”³⁾.

Mihnea-Vodă întărește la 17 Noemvrie 1582 lui Nicula marelui portar, și fratelui său Stan, feciorii

lui Brașov, și Manușcăi, fata lui Moș, și lui Dragomir cu frate-său Cazan, și Radului cu feciorii lui, și lui Măscurel cu feciorii lui, și lui Stepan cu feciorii lui, și Balei cu feciorii lui, și Tatului cu frații lui, și Cernii cu feciorii lui, și Oprei cu frații lui, și Stanciului cu frații lui, și lui Nan cu feciorii lui, și Stanciului cu frate-său, și lui Istrate cu frate-său Topcea și cu feciorii lor, stăpânirea asupra moșiei lor de moștenire din Zeletin, care le fusese crotopită de Prodea și de Manea din Ogretin cu cetașii lor. Aceștia plângându-se la Petru-Vodă (1559—1568) „*că i-au impresurat boierii din Zeletin, ce sânt mai sus ziși, cu hotarul*”. Domnul le dăduse 12 boieri hotarnici, cu care ei „*au fost mutat... pietrele hotarului celui bătrân, ce au fost puse în zilele răposatului Basarab-voevod cel Tânăr, și așa au fost luat moșia ce iaste mai sus zisă, Zeletinul. Intr'aceia boierii Zeletinului, ce sânt mai sus ziși, ei au venit de față înaintea domniei mele cu Ogretinenii și așa pâră boierii de la Zeletin cum au fost impresurat Ogretinenii cu cei 12 boieri*”. Mihnea Vodă le dă lege 24 de boieri hotarnici, cari, pe temeiul cărții lui Basarab cel Tânăr, restabilesc hotarul cel vechiu¹⁾.

Matei Basarab confirmă lui Socol, marele clucer, moșia lui Cârștian de la Orbești, pe care de la o vreme i-o cutropiseră „*boierii din Orbești*”.

1) Arh. Stat. Sect. Ist. Orig. slavon cu traducere din 1860 de Z. Nenovici.

2) Ibidem, Episcopia Râmnic, pach. 59, d. 18.

3) Ibidem, Govora, pach. 6, d. 5.

1) Arh. Stat. Sect. Ist. Copie făcută în 1807 de Dionisie eclesiarhul de pe o alta cu greșeli.

Acum Socol se judecase „cu acei boieri din Orbești, anume Colțea vâtaful și cu Ianiu și cu feciorii lui Voico, și cu toată ceata lor“ și câștigase¹⁾, etc.

3. Venitul proprietarului de la moșia sa, se numește venit boieresc. Aceasta se vede mai cu seamă din actele domnești de întărire. La 5 Aprilie 1567 Petru-Vodă confirmă mănăstirii Nucet „satul Topolovenii tot, cu tot hotarul și cu vinăriciul și cu tot venitul boieresc“, sat ce-i fusese dăruit de jupâneasa Neaga și de soțul ei Gherghina pârcălabul²⁾.

La 10 Dechemvrie același an întărește marelui agă Oxotie „satul Calaporii tot, „cu tot hotarul și cu ce este venitul boieresc“ (село калапор къс къс късем хотар и къс что ест доухадък волкрески³⁾.

O altă întărire de la Alexandru Vodă, din 27 August 1571, dată lui Udriște postelnicul, feciorul Pârului logofătul din Drăgoești, cuprinde: Cernețelul, Medvejdea, Malevețul, Curiacea, Câmpul

1) Arh. Stat. Mitropolia, pach. 108 netreb., d. 7. Orig. slavon cu trad. din 1782 de Constantin dascălul.

Vezi încă „boierii din Copăcel“, într'un document din 1593 (Arhiv. Stat. Episcopia Râmnic, pach. 59, d. 10); „boierii din satul Fiani“, într'un altul, din 1605, Ianuarie 15. (Ibid. Cotroceni, pach. 58); „boiarii ot Cârstienești“, într'un altul, din 10 Mai 1654 (Ibid. Episc. Râmnic, pach. 59, d. 10) „boiarii den Fălcoi“ (N. Iorga, Studii și doc., V. 186, 187, 190); „boiarii den Lerești“, „boiarii den Bănești“. (Ibidem, VII, 32, 33), etc.

2) Arhiv. Stat. Secț. Ist. Traducere veche.

3) Arhiv. Stat. Secț. Ist. Orig. slavon cu traducere de Ilie Bărbulescu.

Balotei și Dedilovul „cu toate hotarele și cu tot venitul boieresc (и къс къскъ доухадък волкрески¹⁾.

Acest venit boieresc se compunea din găleți sau dijmă de grâne, vinăriciu, dări pe vite (daturi și clacă²⁾. Găleata și vinăriciul luate de proprietar nu mai numiau și găleata și vinăriciul boieresc, spre deosebire de cele luate de domn cari erau domnești³⁾. În Moldova, până în timpul din urmă, clăca era numită boieresc⁴⁾.

1) Ibidem. Govora, pach. 13, d. 1. Orig. slavon cu traducere din 1792 de Dionisie eclesiarhul.

Aceeași formulă în documentele din 9 Ianuarie 1572. (Arh. Stat. Govora, pach. 13, d. 2: Mănăstirei Govora pentru satul Medvejdea „și cu rumâni și cu tot venitul care este boieresc“, din 22 Aprilie 1575. (Arh. Stat., Secț. Ist.: lui Staico postelnicul pentru Bucov „cu tot venitul boieresc“, etc.

2) Vezi porunca lui Mihnea din 8 Ianuarie, fără an, în studiul meu „Despre rumâni“ în Anal. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist. Seria 2, tom. XXXVIII, p. 217 și n. 6. Intr'o carte de stăpânire pe care Mihai Viteazul o dă fraților Buzești pentru satul Plenița (la 14 Fevruarie, fără an) se spune: „Drept aceea și voi oamenilor de la Plenița din sat, de vreme ce veți vedea această carte a domniei mele, iar voi să aveți a vă da găleata și daturile și tot venitul boieresc. Și să fie volnice slugile cinștiilor dregătorilor domniei mele... ca să ia tot venitul boieresc de la rumâni de la Plenița“. (Arhiv. Stat. Condica brâncovenească, no. 268 (IV), fo. 364 v.).

3) Vezi studiul meu „Despre rumâni“, Anal. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist. Seria II t. XXXVIII p. 217-220).

4) Vezi doc. din 25 Ianuarie 1730 la Acad. Rom. pach. 22, d. 42 și Uricarul, X, 179, 184, 189. II, 217; IV, 14.

Toate aceste fapte ne duc spre una și aceeași încheiere: Până în secolul al XVII toți proprietarii de pământ se intitulau *boieri*. Clasa boierească cuprindea așa dar nu numai pe dregători, pe marii proprietari și pe urmașii lor cei mai apropiați, ci și pe *moșneni*. Unitatea acestei clase se dovedește de altfel nu numai prin titlul comun al elementelor ce o compun, ci și prin originea lor.

II

M O Ș N E N I I

Faptul că și micii proprietari se intitulau boieri, și că erau numiți astfel și în actele oficiale stă în deplină concordanță cu rezultatele dobândite din studierea originii lor. Este adevărat că titlul de boieri nu se dă micilor proprietari întotdeauna. El apare, după cum am văzut, mai ales în formulele cu caracter tradițional ca acele din actele relative la hotărnicii, înstrăinări de ocine, jurători și martori. În celelalte împrejurări ei sânt numiți de obicei: *megieși*, *cnezi* sau *juđeci* și *moșneni*. Să examinăm acum ce însemna fiecare din aceste denumiri și în ce raport stau ele cu aceea de boieri.

Megiașii.

Am văzut că denumirea de *megiaș* era o denumire generală, care se dădea oricărui proprietar. Cu începere însă de prin a doua jumătate a secolului al XVI, ea se aplică în deosebi micilor proprietari devălmași. Explicațiunea acestei evoluțiuni este următoarea: În starea de devălmașie, deosebirea între proprietarii mari și cei mici era, cum am arătat, foarte greu de făcut. Lucrul se schimbă însă îndată ce unii din ei încep să-și ho-

tărnicească părțile. Ieșirea din devălmășie era favorizată de împrejurările interne provocate de temeierea statului, cari au avut asupra situației megiașilor o influență hotărîtoare.

În vreme ce aceia dintre ei cari ocupă slujbe se îmbogățesc cu repeziciune, grație numeroaselor scutiri și foloase pe care le aveau, ceilalți, striviți sub greutatea birurilor mereu crescânde, sărăcesc și se îndatorează, fiind siliți în cele din urmă să-și vândă ocinile. În comunitatea megiașilor se produce astfel o mare schimbare. Diferențierea, în ceață până atunci, întrucât era provocată doar de inegala împărțire a moștenirii între urmași, după numărul lor, devine bruscă. Megiașul îmbogățit prin slujbe și favoruri cumpără drepturile copărtășilor săi sărăciți. Când partea lui în hotarul comun ajunge destul de mare, el caută apoi să și-o aleagă. Odată moșia hotărnicită, el încetează de a se mai numi megiaș, și cu drept cuvânt. Devălmășul, neavându-și ocina determinată, este față de copărtășii săi *megiaș* pentru toată întinderea ei. Ocina lui *se megieșește* în fiecare moleculă a ei, dacă ne putem exprima astfel, cu părțile tuturor celorlalți devălmăși ai săi. Megiașul care și-a ales moșia se găsește într-o situație cu totul diferită. Moșia lui *se megieșește* cu a vecinilor numai la marginile ei, și acolo în chip determinat, cu anumite persoane, pe anume întinderi. E o megieșire de o altă natură decât a devălmășilor, și cu mult mai redusă ca a lor. El încetează deci de a mai fi *megiaș* în înțelesul pe care cuvântul acesta îl avea pentru cei ce se găseau în devălmășie. Dealtfel el se deosibește și prin situația lui personală de ceilalți megiași. Cel ce și hotărniceste moșia este în

totdeauna un dregător, un fost dregător sau un urmaș de ai lor, *un boier* deci, căci acesta este, cum am văzut, titlul care se dă slujbașilor în vorbirea obișnuită. Prin urmare, și din acest punct de vedere, el nu se mai numește *megiaș*, titlul de *boier* având precădere asupra acestuia. Hotărnicia însemnează despărțirea de megiași, ieșirea din rândul lor¹⁾. Denumirea de *megiași*, aplicată de aci înainte numai celor rămași în devălmășie, ajunge, cu timpul, să exprime în deosebi acest fel de stăpânire a pământului. *Megiașul* este proprietarul devălmăș. spre deosebire de *boier*, care și are moșia hotărnicită. În legătură cu această evoluțiune, înțelesul cuvântului megiaș a mai dobândit încă

- 1) 1576, Ianuarie 9. Alexandru-Voevod Mănăstirii Glavaciocul pentru moșia Neagra. Ii dă 12 boieri ca să o aleagă „*de către toți megiașii căți sânt împrejur*“ (Acad. Rom. Ms. 1449, p. 22-3);
- 1612, Februarie 15. Radu Mihnea întărește Mănăstirii Golgota stăpânire asupra ocinei din Bulinești, pe care i-o dăruise Petru portarul și Petru din Bulinești „*pentru că această mai sus zisă ocină a fost aleasă și hotărnicită de către alți megiași din sat și din alte sate dinprejur*“ (Arh. Stat., Golgota, pach. 2, d. 5);
- 1648, Aprilie 28. Matei Basarab scrie marelui ban Ghiorma, că Dumitru scolnicul Fileșanul a luat 12 boieri hotărnicici „*ca să-și hotărască ocina den Drăgoești de către megiașii den Drăgoești*“, numindu-l pe el ispravnic. (Arhiv. Stat., Episcopia Râmnic, pach. 102, d. 29);
- 1669, Aprilie 26. În zilele lui Radu Leon, egumenul de la Tismana Petronie „*el au fost luat din divan 12 boieri hotărnicici pre răvașe domnești, ca să-și hotărască această jumătate de sat (Frățeștii-de-jos)... de către alalți megeiași*“ (A Ștefulescu, Tismana, 1909, p. 354).

o nuanță: Cei rămași în devălmășie sânt în genere cei cu drepturi mai puține. Din această cauză megiașii nu sânt numai proprietari devălmași, dar în acelaș timp și mici proprietari.

Denumirile de *boieri* și *megiași* — aplicate proprietarilor — ajung astfel să se diferențieze, caracterizând elemente deosebite ¹⁾: boierii sunt proprietarii mari, megiașii cei mici ²⁾. La rândul ei, proprietatea e numită și ea după numele stăpânilor. Cea mică, nehotărnicită și stăpânită în comun, se numește *megieșească*; cea mare, aleasă

- 1). 1604. Maiu 17. Radu-vodă confirmă lui Tudoran pitarul stăpânirea asupra moșiei și rumânilor din Vlădești pe cari îi cumpărase dela cnezi. „Iar apoi când a voit să cumpere Tudoran Pitarul.. a întrebat pe toți *megieșii și boierii* dinprejurul locului“. (G. Ghibănescu, Surete și Izvoade, I, 342).
- 1639, August 7. Schimb în Sărdănești „cu știrea tuturor *megiașilor și a boierilor* dinprejurul locului“. (A. Ștefulescu, Documente slavo-române, p. 487);
- 1642, Iulie 18. Matei Basarab întărește lui Apostolachi comisul mai multe cumpărături în Togzeni (Ialomița) de la niște megiași. „Și când au vrut acești megiași să vândă această ocină din Togzeni, întăi au întrebat pe boierii din sat, pe Paraschiva vornicul și pe frații lui, Costandin Armașul și Dragul Armașul, și apoi pe toți *megiașii din sat* și dinprejurul locului, și nimeni n'a voit să cumpere“. (Arhiv. Stat., Slobozia lui Enașe, pach 2, d. 11); Orig. slavon cu traducere de Ilie Bărbulescu), etc.
- 2). Numai rareori unii din ei mai au rumâni pe moșiile lor, cum sânt s. ex. cei din Vlădești (Mușcel), cari la începutul secolului al XVII-lea se vând rumâni, împreună cu rumânii lor, lui Tudoran pitarul. (G. Ghibănescu, Surete și Izvoade, I, 341 și urm.).

și stăpânită individual, se numește *boierească* ¹⁾. În secolul al XVII, aceste două feluri de proprietăți se întâlnesc în cuprinsul mai tuturor satelor. Din moment ce dregătorii și marii proprietari sunt numiți *boieri*, denumirea de megiași se restrânge la micii proprietari devălmași cari nu ocupau dregătorii. Ei o păstrează și o poartă cu mândrie, ca un titlu care-i distinge de oamenii de rând. Cum sub raportul material mulți dintre acești mici proprietari se confundau cu țaranii neliberi, cu rumânii, numele singur arăta toată marea deosebire dintre ei. El constituia un adevarat titlu nobiliar. Megiașul nu era numai omul cu moșie — mulți dintre rumâni aveau și ei pă-

- 1). 1635, Aprilie 13. Răvaș domnesc către 6 megiași să a-devereze pentru ocina Manii și via din Racoți „fost-au a Manii această ocină *de moșie megieșească*, au fost-au rumânească?“ (G. Ghibănescu, Surete și Izvoade, VI, 20-21);
- 1648, Maiu 3. Elina din Pârdești vinde soțului ei Pană cămărașul niște moșie de la Pârdești „*ce au fost mai denainte megieșească*“. (N. Iorga, Studii și Documente, V, 183);
- 1657, Decembrie 2. Trei frați din Orbi (Gorj) se vând rumâni lui Barbu vornicul din Poiana „însă cu toate moșiile noastre *de în partea megieșească*, câte ni se va alege părțile noastre de preste tot hotarul megieșesc“ (A. Ștefulescu, Din trecutul Gorjului, 1907, p. 49; publ. și de G. Ghibănescu, Surete și Izvoade, VI, 76);
- 1669, Iunie 30. Vânzare de moșie „*den parte megieșească*“. (N. Iorga, Studii și Documente, V, 528);
- 1680, Februarie 20. Staico căpitanul vinde Ancuții stolnicasca partea lui din Zorilești (Olt) „*moșia ce iaste din partea megieșească*“. (Generalul P. V. Năsture-

mânt — dar omul liber, omul care, spre deosebire de rumân, era stăpân pe persoana și libertatea lui, de cari putea dispune după voință. În acest înțeles, îl întâlnim foarte des în zapisele prin cari, începând dela sfârșitul sec. XVI, micii proprietari se vând rumâni ¹⁾. Titlul de megiași pe care și-l dau cu prilejul vânzării, nu exprimă numai ideea că sunt proprietari, cât mai cu seamă că în

- rel, Neamul boierilor Pârscoveni, în Literatură și Artă Română, IX, 1905, p. 172).
1697. „Moșia megieșască” din Ludești față de cea boierească. (Șt. D. Grecianu, Genealogiile Documentate, II, 20; cf. p. 21: „după ce s'o alege partea boierească de o parte și partea megieșască de altă parte”);
- 1719, Noemvrie 15. Nicolae Mavrocordat acordă Scheilor de la Brașov dreptul să-și ție și să pască oile în Țară „de toamna până primăvara la Sf. Gheorghie, când își duc ei la munte în Țara-Ungurească, ori pe moșia domnească, ori boierească, ori megieșască, și să n'aibă nici o opreală de nimenea”, tocmindu-se însă pentru adetul moșiei cu stăpânul ei. (N. Iorga, Studii și Documente, X, 373).
- 1) Asemenea zapise, ori acte domnești de întărire făcute pe baza lor, fiind foarte numeroase, mă mărginesc să indic aci câteva din cele tipărite, la întâmplare — Iorga, Studii și Documente, VI, 459 și G. Ghibănescu, Surete și Izvoade, VI, 170-3, unde documentul, din 2 Iulie 1595, e publicat în întregime; I. Bogdan, în Prinsoa lui D. A. Sturza, p. 154-5; doc. din 6 Septemvrie 1598; A. Ștefulescu, Tismana, 1909, p. 292-3; doc. din 8 Ianuarie 1602; Foia Soc. Românismul II, 36-7; doc. din 22 Aprilie 1603; Tesaurul de monumente istorice, I, 391-2; doc. din 12 Aprilie 1605; N. Iorga, Studii și Documente, V, 548; doc. din 4 Maiu 1623; G. Ghibănescu, Surete și Izvoade, VI, 13; doc. din 3 Maiu 1628; A. Ștefulescu, Din trecutul Gorjului, p. 43; doc. din 7 Maiu 1628; N. Iorga, Studii și Documente, V, 440-1; doc. din 24 Aprilie 1630; A. Ștefulescu, Din trecutul Gorjului, p. 103-4; doc. din 2 Aprilie 1645; etc. etc.

această calitate, ei sunt *oameni liberi*, și prin urmare *capabili* să se vândă cui voiesc. Că interpretarea aceasta este întemeiată, o dovedește, între altele, și faptul că uneori înțelesul de proprietar se pierde cu totul, spre a nu rămânea decât acela de *om liber*, în opoziție cu rumânul ¹⁾. Cel

1) Iată câteva exemple unde *megiaș* e întrebuițat în sensul de *om liber fără moșie*:

- 1652, Iunie 3. Turcașul din Micșunești cu fiastrul său Stan dau zapis egumenului dela Căldărușani „să știe că am fost *megiaș* și am locuit acoloa în satul Sf. Mânăstiri în Micșunești iar când au fost acum... ne-am vândut și noi rumâni sfintei Mânăstiri, însă fără moșie, că n'am avut”. (Acad. Rom., pachetul 21, d. 225);
- 1668, Maiu 20. Radu Leon întărește Mânăstirii Dealu stăpânirea asupra unor rumâni din satele Dridovul, Călineștii, Fundenii, Bircineasca și Stroești, cari avuseseră proces cu Mânăstirea „zicând cum nu sunt rumâni sfintei Mânăstiri, ce cum sunt *megiași* și *sânt venetici*, de au șezut pre acea moșie a Mânăstirei, și ș'au cerșut lege”, dar cei 12 boier jurători îi dau rămași. (Acad. Rom. Ms. 1447, p. 33-36).
- 1702, Maiu 26. „Noi *megiași* slujitori di în satul Făcăiani, cari șădem pe moșia sf. Mânăstiri di în județul Ialomița” dau zapis egumenului dela Cotroceni să clăcuască 4 zile pe an, 2 cu plugul și 2 la orice alte munci, să dea zeciuială din pește, dijmă din semănături, și să nu vândă vin. (Arhiv. Stat., Cotroceni, pach. 28, d. 2);
- 1715, Ianuarie 10. Sătenii din Polovragi „fiind noi *oameni slobozi, megiași*, și fiind moșii și părinții noștri de printr'alte părți... știindu-ne oameni slobozi și fără de moșie, temutu-ne-am ca să nu încăpem la vreo învăluială pentru rumânie”, ceea ce-i face să ceară egumenului dela Hurezi scrisoare la mână că sânt oameni slobozi, iar nu rumâni. (A. Ștefulescu, Polovragii, p. 113, 114, 122; cf. și G. Ghibănescu, Surete și Izvoade, VI, 161).

ce se liberează de rumânie, cu ori fără moșie, so face *megiaș* sau se *megieșeste*¹⁾.

Cum vedem, *megiașii* nu sunt, cum s'a crezut, țărani proprietari, ci boieri. Ei alcătuiau boierimea fără dregătorii, care a continuat vechiul fel de stăpânire a pământului în devălmășie, în

1). 1622, Iunie 12... „Și așa pârâia Iorga înaintea domniei mele, cum acel rumân când l-au dat Dragomir Iorgăi, n'au fost rumân, că l-au fost *megieșit* Dragomir și au luat bani dela dânsul“. (I. Bianu, Documente românești, p. 74);

1627, Octombrie 29. Alexandru-Vodă către satul Strehaia, împotriva căruia se plânsese Constantin Cupariul. „Iar voi ziceți acum că v'ați scumpărat de rumânie și v'ați *megieșit*. Cu a cui știre și cu a cui învățtură v'ați *megieșit* și cine v'au slobozit? (I. Bianu, Documente românești, p. 142-3);

1644, Iulie 20. Gavriilaș spătarul dă un zapis „acestor *megiași* din Poenari“ cari se vânduseră rumâni cu moșiile lor tatălui său în zilele lui Șerban-Vodă, că i-a iertat de rumânie, ca pomană, însă numai capetele lor, fără moșie. Ei se roagă atunci „să le dau voe să-și răscumpere și ocinile lor să fie *megiași* cu ocinele lor... Și le-am ertat și moșiile lor, și m'am tocmnit cu ei de mi-au dat bani gata în mâna mea 150 și le-am slobozit toate ocinele lor, să fie *megiași* și slobozi cu ocinile lor“. (Acad. Rom., pach. 43, d. 63).

1647, Maiu 18. „Adică ieu Aldea ot Cavaransebiș“ dă zapis lui Gavril spătarul pentru o datorie de 30 de galbeni, prețul de răscumpărare de rumânie al fratelui său Radu. „Să să știe că am fost rumâni domnului, ieu cu frații mei, anume Raadul i Gepe, den sat de la Bratiia. Deci când au fost acum... noi ni-am rugat dumnealui să-și facă pomană cu noi să ni *megieșască*. Deci domnului și-au făcut pomeană, di ni-au *megieșit*. Ci alți bani i-am dat, iar 30 di galbeni ai frațini-meu Raadului i-am rămas“, punându-se el

vreme ce boierimea cu slujbe, îmbogățită prin ele, după ce a cumpărat drepturile *megiașilor* sărăciți, și-a hotărnicit părțile, constituind marea proprietate. Prin îmbucătățire între urmași și înstrăinare, ocinile *megiașilor* s'au tot micșorat și împuținat. *Megiașii* vechi au dispărut în rândurile iobagilor și ai țăranilor fără pământ. *Megiașii* din sec. XVII înainte, sunt mai toți urmașii marilor proprietari din secolele precedente. Cea mai mare parte dintre ei s'a scoborît în masa poporului de rând, și toți ar fi dispărut de mult, dacă n'ar fi fost alimentați neconținut cu scoborîtorii marilor proprietari, dintre cari mai mulți au revenit la starea de devălmășie.

C n e z i i

Un alt nume sub care sunt cunoscuți micii proprietari din Țara Românească este acela de *cnezi*. Pe când însă numele de *megiași* există atât ca termin slavon cât și ca termin românesc, acel de

„chizaș“ că-i va da la Sf. Ilie“. (Acad. Rom., pach. 43, d. 98);

1655, Aprilie 24. Jupâneasa Evda și fiul ei Negoită (dela Sărata) dau zapis Brăeștilor că-i iartă de rumânie. Se pârîseră cu Neagoe postelnicul sub Leon-Vodă. Brăeștii juraseră cu 12 boieri, că nu erau rumâni, ci fuseseră impresurați, Neagoe luase atunci 24 de boeri dar n'a putut jura, ci i-au împăcat, și i-au slobozit, de au fost *megiași* 30 de ani, și le-au împărțit și moșia, de o au dat jumătate *megiașilor* și jumătate mănăstirii“. Sub Matei Basarab s'a sculat Dragomir Iuzbașa, de au adus 24 de boieri și i-au rumânit. După moartea lui și a fiului său Mircan, jupâneasa Evda îi iartă de rumânie. (Arhiv. Stat. Episcopăia Buzău, pach. 52, d. 4), etc. etc.

cnezi figurează numai în documentele slavone¹⁾, împreună cu cari dispăre și întrebuintarea lui în a doua jumătate a secolului al XVII.

Aplicarea lui la moșneni a fost explicată în două feluri. I. Bogdan crede că „satele de cnezi sau judeci sunt sate cnezești — tipul cel mai vechiu de sate românești, — administrate de unul sau de mai mulți cneji, în opoziție cu satele domnești, boierești sau mănăstirești, administrate de slugi particulare ale domnilor, boierilor și mănăstirilor. Când un sat întreg de 30, 40, 50 sau 100 de case zice că „au fost toți cneji“ este evident că această numire trebuie înțeleasă ca un termen nepotrivit de cancelarie pentru satele cnezești, ca și birul cnezesc „*бир князство*“ din 1568²⁾. Este însă de observat că niciodată și nicăieri, nici în Principate, nici în afară de hotarele lor, satele de țărani proprietari n'au fost conduse de cnezi. Organizarea cnezială privește

1) Cuvântul se întâlnește, ce-i drept, și în câteva documente românești, dar mai totdeauna în formule luate din slavonește. La 12 Octombrie 1633 Matei Basarab dă o carte „acestor sate ale sfintei mănăstiri Cozia, *naim Jiblea i Spinul, Brădișeni, cnezi ot sudstvo Argeși*“ cari fuseseră fugiți în Țara-Ungurească, acordându-le mai multe scutiri. (Arhiv. Stat., Condica mănăstirii Cozia, No. 18, fo. 142 v.). Carte de scutire cu același cuprins de la Leon-vodă (data de 3 Aprilie 1742 este greșită) pentru satele „Jiblea i Spinul cnezi ot sudstvo Argeși“. (Ibidem, fo. 142 v. -3). Intr'o listă a satelor plășești din 20 Iunie 1690; Brebul cnezi... Belcierești cnezi... Puchiani cnezi... Bogații cnezi. Șchiaii cnezi... Bădeanii cnezi... Godeanii vecini (nu vel) i cnezi (N. Iorga, Studii și Documente, V. 558: cf. și rezumatul, neinteligibil de altfel, de la p. 447: „slujitori i cnez paș 2403“).

2) Despre cnejii români. Anal. Acad. Rom. Mem. Secț. Ist. Seria II, t. XXVI, p. 38.

pretutindeni numai pe țărani iobagi și pe cei fără pământ. Existența satelor cnezești, în înțelesul de sate de moșneni conduse și administrate de cnezi, nefiind adevărată, nu poate fi luată ca punct de plecare pentru explicarea, ea însăși puțin verosimilă, că titlul de cnezi, pe care și-l dau țărani liberi, n'ar fi altceva decât un termen nepotrivit de cancelarie pentru locuitorii satelor cari odinioară fuseseră cârmuite de cnezi.

După R. Rosetti, moșnenii s'ar fi numit cnezi ca judecători ai sătenilor de pe moșiile lor¹⁾. Admițând că moșnenii aveau în adevăr în sec. 16 și 17 dreptul de judecată asupra sătenilor (*recte*: rumânilor) de pe ocinile lor, ceea ce-i o simplă ipoteză, este evident că numai o infimă parte dintre ei se găseau în această situație. D. Rosetti citează un singur caz, acela al cnezilor din Vlădești²⁾. S'ar mai putea adăoga încă unul sau două³⁾. Este însă greu de crezut ca o denumire aplicată unei întregi clase sociale să se fi întemeiat pe asemenea rarissime excepții. Tot atât de puțin admisibil este ca numele acesta să se fi transmis moșnenilor, prin tradiție, dela strămoșii lor, fără ca el să mai corespundă cu situația lor de atunci, ipoteză pe care, de altfel, însuși Rosetti o consideră ca „absolut absurdă“⁴⁾. Intre-

1) Pentru adevăr și dreptate (Extras din Viața Românească). Iași, 1911, p. 44-46.

2) Pământul, p. 187 n. Documentul din 1604 și cele următoare de reconfirmare.

3) Vezi doc. din 21 Ianuarie 1592, rezumat în Vechimea româniei în Țara-Românească și legătura lui Mihai Viteazul, în Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist., Seria 2, tom. XXXVII, p. 10.

4) Pentru adevăr și dreptate, p. 46.

buințarea lui generală și consecvență în documentele slavone din secolul al XVII dovedește însă că nu era un termen arhaic, ci un cuvânt uzual, cu o accepțiune precisă și bine cunoscută. Mai trebuie apoi avut în vedere că nu toți moșnenii cari se intitulau cnezi se scoborau din foștii stăpâni ai satelor din secolele XIV și XV și că mulți dintre ei se ridicaseră în secolul următor din mijlocul rumânilor, prin cumpărarea moșiei delu stăpânii lor¹⁾.

Dar cel mai puternic argument împotriva acestor explicații îl constituie însăși documentele, foarte numeroase, în cari micii proprietari sunt numiți cnezi, documente din cari reiese clar în ce înțeles era întrebuit acest cuvânt. Este de remarcat că denumirea de *cnezi* se dă moșnenilor, mai cu seamă în actele relative la vânzarea lor ca rumâni. Ea servă aci ca să caracterizeze situația socială pe care o aveau înainte de a se vinde, situația care încetează odată cu vânzarea. Cel care-și înstrăinează libertatea, își pierde odată cu ea și titlul acesta. Nu mai este cneaz, e rumân. Denumirea de cneaz însemnează deci în aceste documente *om liber*, nesupus nimănui, domn sau stăpân pe persoana lui. Acesta este înțelesul cuvântului în documentele din secolul XVII. Menționarea calității de om liber, de cneaz, la cei ce se vindeau rumâni își avea rostul ei. Pentru ca cineva să se poată vinde, trebuia să fie liber, altfel el nu putea dispune de persoana sa. Cine nu este liber, nu-și aparține, este proprietatea stăpâ-

1) Vechimea rumâniei în Țara-Românească, etc., p. 38 și urm. și în special doc. din 19 Maiu 1595, citat în nota 4 dela p. 41.

nului său. De aceea cumpărătorii au grije întotdeauna ca să accentueze în zapisele de vânzare situația socială a acelora pe cari îi cumpără. „Au fost cneji (sau megiași) și s'au vândut rumâni“ este formula care se întâlnește mai în toate actele cari cuprind asemenea vânzări¹⁾.

Înțelesul de om liber apare și mai clar în documentele privitoare la emanciparea de rumânie. Rumânul care se liberează devine *cneaz* și emanciparea se numește *cnezire*²⁾. Terminii de *cnezi* și

1) Asemenea documente fiind foarte numeroase, mă mărginesc a trimite la cele citate de d. I. Bogdan în articolul din *Prinos* lui D. A. Sturdza și în studiul despre cneji români.

2) (1568-77), Ianuarie 9. Alexandru-Vodă dă o carte de judecată mănăstirii Bistrița într'un proces pe care îl avusese cu un fost rumân și slugă a sa, Aldea de la Bârluiu. „După aceasta iar să fie volnic egumenul și călugării de la sfânta mănăstire să ia de la Aldea dajdia, după cum este legea din vechime, pentru că a fost rumân al sfintei mănăstiri și el s'a fost cnezit (ЗАНЕК ЕСТ БНА РЕЧНС ЕТМЪС МОНАСТІР А ВН СЕ ЕСТ КНЕЗОВАА). Arhiv. Stat., Bistrița, pach. 5, netreb., d. 456, orig. slav cu traducere de Dionisie eclesiarhul.

1577, Maiu 6 Alexandru-vodă întărește lui Stanciu și feciorii niște cumpărături în satul Lăpovul de jos peste care înfrățise pe copiii săi Nan, Stanca și Radu „cu frațele lor anume Călin și Marina“, ca să fie frați de cruce peste acele moși. „Și iar au luat Căpățână din Birosăveni 300 aspri de la Stanciu, pentru căci l-au cnezit“ (РАДЪ ПО КНЕЗНА). Arhiv. Stat., Secț. Ist. orig. slav, cu traducere de Floru Ierei.

1615, Ianuarie 25. Radu Mihnea confirmă moșnenilor din Puțurile (Dołj) stăpânirea asupra satului lor. Fiind rumâniți în silă cu niște năpăști de biruri de către Mihai Viteazul, ei vin acum să se plângă domnu-

rumâni exprimă, cum vedem, însușiri cari se exclud. Cine e cneaz nu poate fi rumân; cine e rumân, nu poate fi cneaz. Cnezii sunt opușii rumânilor. În vreme ce rumânii sunt șerbi, cnezii sunt liberi. Dar cum până la sfârșitul secolului XVI nu puteau fi liberi decât proprietarii, oamenii fără moșie fiind asimilați cu rumânii, *cneazul* este tot una cu *megiașul*. Când într'un sat sunt și megiași și rumâni, cei dintâi alcătuesc satul de *cnezi* spre deosebire de cel de *rumâni*; birul megiașilor, care e cu o treime mai mare ca al săracilor se numește și bir cnezesc. Celor ce se vând rumâni, ca și celor ce se liberează de rumânie, li se aplică, indiferent, când un nume, când altul. Adeseaori chiar în același act ei sunt arătați alternativ și cnezi și megiași ¹⁾. Dar dacă denumirea de cneaz este identică cu aceea de megiaș, atunci cneazul este și el boier ca megiașul. Unii traducători vechi și traduc pe cneaz prin *boier*. Spre

lui, care le îngăduie să se răscumpere, ca să fie iar cnezi. (Arhiv. Stat. Hurezi pach. 3)

1615, August 8. Întărire identică a moșnenilor (населеннѣи) din Căzănești, cari sub Radu Șerban se vânduseră rumâni lui Radu cluceru Buzescu. După moartea acestuia, jupâneasa sa Maria și fratele ei Radu postelnicul și-au făcut pomană de i-au slobozit să se răscumpere, „ca să fie iarăși cnezi”. (Arhiv. Stat., Hurezi, pach. 16).

Documente asemănătoare din 28 Decembrie 1616 (N. Iorga, Studii și Documente, V. 436), din 5 Decembrie 1619 (Arhiv. Stat., Sf. Ioan, pach. 5, doc. 7), 6 Februarie 1622 (A. Ștefulescu, Strâmba, p. 71), 20 Aprilie 1622 (Arhiv. Stat., Mitropolia, pach. 114, d. 1), 17 August 1628 (A. Ștefulescu, Strâmba, 59-61), etc. etc.

1) G. Ghibănescu, Surete și Izvoade, I, 341-352; I. Bogdan. Despre cnejii români, p. 36-39, etc.

deosebire însă de negiași, ceace caracterizează pe cnezi nu este moșia, ci condiția lor de stăpâni pe persoana și liberatea lor, de oameni nesupuși nimănui. De cele mai multe ori, cneaz este redat în traduceri vechi prin *proprietar*. Ei sunt și proprietari, pentru că libertatea era atunci condiționată de moșie dar numele lor nu e în nici un fel de legătură cu moșia. Când fără ocina lui proprie omul nu putea fi liber, se înțelege că toți proprietarii erau *cnezi*, dar titlul acesta nu-l aveau ca proprietar, ci ca oameni liberi. În sec. XVII sunt și cnezi fără moșie. Așa stând lucrul, este deci evident că nu există nici o relație între denumirea de cnezi și calitatea de judecători ori întinderea proprietății și un anumit fel de proprietate. Cnezi sunt deopotrivă atât proprietarii mari, cât și cei mici. Dacă mai ales aceștia din urmă sunt numiți astfel, explicarea e, pe de o parte, că în secolul XVI și XVII înțelesul a evoluat în acest sens, ar pe de alta, că ei cu deosebire se găsesc în stuații de acelea, unde e nevoie să li se menționez titlul care reprezintă însușirea lor de oameni liberi.

De altfel chiar printre cnezii cari se vând rumâni, se găsesc uni, cari nu pot fi priviți ca proprietari mici. Cnezii din Vlădești, cari se vând sub Radu Șerban lui Tudoran pitarul, aveau ei înșiși rumâni pe moșiile lor ¹⁾. Ei coborau din jupanul Bodin ²⁾, căruia Vlad Dracul îi întărește la 23 August 1437 stăpânirea asupra satului Vlă-

1) Ghibănescu, Surete și Izvoade, I, 341-352; I. Bogdan. Despre cnejii români, p. 38-39, etc.

2) Vezi pentru decendența lor documentul din 2 Maiu 1639, la Arhiv. Stat., Mitropolia București, pach. 96, d. 20.

deștii, scutindu-l de toate dările ¹⁾. Cei din Ani niș, cari se vând lui Cernica vornicul, aveau dreptul ca să ia vamă dela ocina de acolo ²⁾.

Iată însă și cazuri când cnezii sunt arătați de a dreptul ca mari proprietari. Sub Mihai Viteazul un cneaz cumpără cu 18000 de aspri satul Cireașovul cu rumânii dela Șerban paharnicul (viitorul domn Radu Șerban), care îl avea moștenire dela Craiovești ³⁾. Cnejii din Răca răscumpără dela Radu Vodă Șerban cu 12000 de aspri jumătate din partea pe care el o cumpărase în acel sat fără știrea lor ⁴⁾.

Dar în afară de înțelesul de om liber, cuvântul cneaz mai are în documentele din Țara Românească încă unul. El exprimă raportul de superioritate socială al stăpânului față de serbul său. În acest înțeles cneaz însemnează stăpânul rumânului. Următoarele documente nu lasă în această privință nici un fel de îndoială:

La 9 Ianuarie 1566 Petru Vodă întărește satului Milești și moșnenilor stăpânirea asupra ocinei lor de moștenire din Mileștii de sus, care le fusese hotărnicită de Pârnu banul. „Iar după aceea satul Milești ei au avut pâra înaintea domniei mele cu satul Hălmăjanii și cu cnezul Hălmăjanilor (и със кнез хълмъжаннлор), cu Stan

1) Hrisovul de întărire și scutire se află la Arhivele Statului, Secția Istorică.

2) Document din 10 Ianuarie 1613, la Arhiv. Stat., Secț. Ist.

3) Hrisovul de întărire dat de Constantin Basarab Elenii băneasa Buzeasca și fiului ei Mateiaș postelnicul, publ. de Gr. G. Tocilescu în Tinerimea Română, 1898, p. 89 și urm.

4) Vezi documentul din 16 Iulie 1615, la Arhiv. Stat., Con-dica Brâncovenească No. (I), p. 25.

vel spătar, și așa pâra satul Hălmăjanii și cnezul lor (и кнез нлм) Stan vel spătar, cum că au ocina până în apa Hămrăziei, și că n'a fost hotărnicită niciodată“. Domnul dă Mileștilor 12 boieri și pe Vlaicu vel armaș ca hotannic, cari dovedesc că acele ocini le aparțin lor ¹⁾

Mihai Viteazul confirmă la 15 Ianuarie 1599 Jupâniței Maria și copiilor ei Voicu și Neaga stăpânirea asupra părții de moșie din Grădiștea de jos a lui Mogoș, pe care o cumpăraseră dela un nepot al acestuia, „însă și cu 2 rumâni, anume Toader și Bașcul, pentru că acești rumâni mai sus ziși ei au fost de moștenire ai lui Mogoș, ci au fost zălogiți de Mogoș cneazul lor (аис ест зк-ложна ит могошис кнез ем) pentru 1600 de aspri, ca să fie ei slobozi până când le va plăti asprii Mogoș, cnezul lor, apoi iar să fie rumâni“. Jupânița Maria și copiii ei, cumpărând moșia lui Mogoș, cu rumâni cu tot, au înapoiat cei 1600 de aspri lui Toader și Bașcul, cari au rămas iarăși rumâni, precum fuseseră și mai înainte ²⁾.

La 29 Octombrie 1615, Radu Mihnea dă o carte lui Stan, feciorul popei Bunilă din Tâmburești prin care îi întărește stăpânirea asupra a 7 stâneni de moșie și cu seliște de casă în sat. El fusese rumân de moștenire al lui Vintilă, feciorul lui Calotă din Boziani și se învoise cu cnezul său

1) Acad. Rom. pach. 74, doc. 182. O copie slavonă, cu traducere de St. Nicolaescu, la Arhivele Statului, între copile prezentate pentru legalizare.

2) Arhiv. Stat., Secț. Ist. Orig. slavon, cu traducere din 1843 de G. Peșacov.

Vintilă, de se răscumpărase de rumânie împreună cu acea ocină ¹⁾.

În unele documente *cneaz* este întrebuințat în amândouă înțelesurile, și în acela de *stăpân al rumânului* și în acela de *om liber* :

La 15 Ianuarie 1599, Mihai Viteazul întărește jupâniței Maria și ginerelui ei Voico logofătul moșie în Grădiștea de jos, partea unor nepoți de frate ai lui Lăudat. „Iar după aceea, când a fost în zilele lui Mihnea Voevod, iar niște rumâni din sat, anume Toader și Bașco, ei s'au zălogit de către *cnezul lor Lăudat* (УТ КЪ КНЕЗ ЕМ ЛЪДАТОР) mai sus zisul, pentru 1400 de aspri. Apoi acești rumâni ei n'au stănut a fi *cnezi*, ci au vrut ca să se vândă în altă parte la alți boieri“. Domnul a judecat însă că este mai volnică jupânița Maria și ginerele ei să cumpere această moșie a nepoților lui Lăudat, de cât alții din altă seminiție ¹⁾.

Alexandru Iliș întărește la 2 Mai lui Buiac și fiilor săi moșie în Săcuieni, 14 locuri în câmpul de sus și de jos, din partea lui Buiac, „pentru că a fost Buiac de mai înainte vreme rumân lui Buiac, care a fost *cnezul satului* (КОТОРИ ЕСТ КНЕЗ СЕЛОУ). Apoi când a fost în zilele lui Ștefan vodă, iar Buiac, rumânul lui Buiac, el a dat jupâniței Mușii, muma lui Buiac, 3 boi și 400 de aspri de argint. Iar când a fost în zilele lui Mihai-voevod, iar Buiac rumânul *el a dat lui Buiac cnezul* (ОН ЕСТ ДАДУУ БСТАКОУ КНЕЗ) doi boi și un cal, și a iertat pe Buiac de rumânie,

1) Acad. Rom., pach. 11, d. 3.

2) Arhiv. Stat. Secț. Ist Orig. slavon, cu traducere din 1843 de G. Peșacov.

cu toate locurile din câmp. Dar când a fost în urmă, în zilele Radului-voevod, fiul lui Mihnea-voevod, iar Stanca, *fiica lui Buiac cnezul* (СТАНКА ДЪКУПРА БСТАКОУ КНЕЗ) și Vlad postelnicul, soțul Stancai, ginerele lui Buiac, ei n'au vrut ca să lase pe Buiac să fie *cnez* (ДА КІТЕ КНЕЗ), ci au cerut și ei de la Buiac ca să se răscumpere de la dânșii“. El le dă 2100 de aspri, de față cu oameni buni, cari au venit de au mărturisit înaintea domnului că s'a răscumpărat și de la ei cu 14 locuri ¹⁾.

Există însă câteva documente din sec. XV în cari cnezii sânt menționați fără ca să se arate explicit situația lor. Ele sunt următoarele : ²⁾

Printr'o carte fără dată, dar posterioară morții lui Nicodim întâmplată în 1406, Mircea cel Bătrân asigură satele mănăstirii Tismana *că nu le va da nici unui cnez sau boier, de ocină și de ohabă*, ci le va lăsa tot în stăpânirea mănăstirei, libere de orice dări. ³⁾

Printr'o altă carte, tot fără dată, Mircea împunternicește pe starețul de la Cozia, Sofronie, ca oricine va vrea să închine din avutul său la mănăstire, pentru suflet, „*fie boier, fie slugă a domniei mele, fie cnez, sau altfel de om zis sărac*“, ce vor închina să fie stătătoare ale mănăstirei, în

1) Ibidem., Mitropolia București, pach. 173, d. 23. Orig. slavon, cu trad. din 1860.

2) I. Bogdan. Despre cnezii români, p. 33, unde se găsesc citate aceste documente și reproduse pasajele respective.

3) Publ. de Venelin, în Vlahobolgarskija gramota, p. 26, și de A. Ștefulescu, în Documente slavo-române relative la Gorj, p. 13-14, și în monografia asupra Tismanei, 1909, p. 174-5. Originalul se află la Arhivele Statului, în Secția istorică. Asupra datei v. I. Bogdan, Despre cnezii români, p. 33, n. 2.

viața sa și a fiului său Mihail, fără ca rudeniile acestora sau slujbașii domnești să ia îndărăț ori să se împotrivescă¹⁾.

Cam în aceeași termină reînțește această împuțernicire și Mihail-voevod la 22 Iunie 1418²⁾. Confirmând la 28 Iulie 1470 mănăstirii Tismana stăpânirea asupra unor munți, Radu cel Frumos poruncește ca nimeni să nu îndrăznească a o supăra, „nici boier, nici cnez, nici sărac“³⁾.

Între alte danii pe cari Vlad Călugărul le face printr'un hrisov din 31 Iulie 1487 Mănăstirii Snagovului se află „și caii cnejilor din acel județ al Brăilei, ce se cad să fie domnești, de la cnejii cari mor, ca să se aducă la sfânta mănăstire și să fie spre slujba sfântului lăcaș“⁴⁾. În sfârșit răspunsul pe care locuitorii județelor Brăila, Buzău și Râmnic îl dau la proclamația lui Ștefan-vodă pentru pretendentul Mircea, pornește „de la toți boierii... și de la toți cnezii, și dela toți vlahii“⁵⁾.

Pe temeiul acestor documente, cnejii au fost priviți de istorici în diferite chipuri. Cel care a studiat mai de aproape chestiunea este I. Bogdan. „Din aceste pasaje — spune I. Bogdan — reese cu evidență că cnejii nu erau nici boieri, nici rumâni, adecă țărani neliberi; ei nu puteau fi decât judecii satelor domnești sau ai satelor libere, ne-

1) Arhiv. Stat. Secț. Ist. Original slavon, cu trad. de St. Nicolaescu.

2) Ibidem.

3) Gh. Ghibănescu, Surete și Izvoade, I, 284-5, și A. Ștefulescu, Tismana, 1909, p. 190-1.

4) I. Bogdan, Despre cnejii români, p. 34-5.

5) I. Bogdan, Documente privitoare la relațiile Țării-Românești cu Brașovul și cu Țara-Ungurească în secolul XV și XVI, 1905, p. 282-5; republicat de St. Nicolaescu, Documente slavo-române, p. 190, 133-143.

stăpânite de mănăstiri ori de boieri”. Incheierea aceasta a lui Bogdan n'o putem împărtași. Din documentele menționate rezultă în adevăr că cnejii nu erau nici slujbași, arățați sub numele de boieri și slugi domnești, nici rumâni, numiți săraci și vlahi. Aceasta e clar. Dar tocmai această eliminare ne împiedecă să admitem ipoteza că cnejii „nu puteau fi decât judecii satelor domnești sau ai satelor libere”. În calitate de judeci, cnezii ar fi fost oameni domnești, așa că ar fi trebuit să fie cuprinși sub denumirile de boieri și slugi domnești. De altfel satele acestea n'au fost niciodată administrate de cnezi și judeci. Documentele privitoare la ele fiind numeroase, organizarea lor ni-i destul de bine cunoscută. Ea nu se deosebia întru nimic de aceea a satelor boierești și mănăstirești.

În fruntea satelor domnești se găseau aceeași conducători — pârălabi, vornici, vătămani etc. — cu aceleași atribuții ca și la acestea. Nici urmă de cnezi și judeci. Și lucrul e firesc. Satele domnești nu erau altceva decât tot sate boierești ajunse vremelnic în stăpânirea domniei, care le dădea iarăși boierilor și mănăstirilor, fără ca în timpul cât le deținuse să le fi modificat felul de administrare ori îndatoririle locuitorilor.

I. Bogdan invoacă în sprijinul părerii d-sale hrisovul din 1487, prin care Vlad Călugărul dăruiește Mănăstirii Snagovului caii din județul Brăilii, cuveniți domnului, de la cnezii cari mureau: „și am adaos domnia mea și caii cnejilor din acel județ al Brăilei, ce se cad să fie domnești de la cnejii cari mor, ca să se aducă la sfânta mănăstire și să fie spre slujba sfântului

lăcaș"... , dispozițiune ce arată că proprietatea cnezească era considerată, ca și cea boierească, ca atârănătoare de domn. Calul ce se cuvenea domnului de la fiicea cnez răposa era un „signum dominii”.¹⁾

În acest document nu se vorbește însă de proprietate. Luarea calului nefiind motivată, ea nu aduce nici o lumină cu privire la situația cnezilor. Ca să putem bănuși pentru ce se dădea, ar trebui să știm mai întâi cine erau cnezii. Altfel, explicăm o instituție necunoscută prin alt tot atât de necunoscută. Șubreziciunea unei asemenea explicări se vede numai decât. Ea presupune ca stabilite și cunoscute fapte și stări de lucruri despre cari nu găsim nici o urmă în trecutul nostru. *O proprietate cnezială atârănătoare de domn nu este adevărată în Principate*; până acum, cel puțin, nu se cunoaște nici un izvor care să facă mențiune despre ea. Proprietatea boierească, cu care e asemănată, n'a avut niciodată caracterele de atârănare față de domnie care i se atribue. Domnul nu avea asupra ei nici un fel de putere. Proprietarul putea să ceară oricând judecata magiașilor, în fața hotărârii căroră autoritate domnească se oprea neputincioasă. Transmisera moșiei la urmași se făcea fără nici un amestec din partea domnului, și nu știm ca să se fi cerut vreodată calul de la moștenitorii boierului mort. Dacă deci proprietatea cnezească era, în adevăr, ca și cea boierească, atunci ea nu atârna de domn. Darea calului trebuie să fi avut altă explicație. Din documentul lui Vlad Călugărul nu reiese înțelesul care i se atribue. Câtă vreme în situația pe care o

1) I. Bogdan, Despre cnezii români, p. 34-35.

menționează nu va fi lămurită, el nu poate constitui un argument în sprijinul tezei că cnezii ar fi fost judecătorii satelor domnești. Ipoteza aceasta nu concordă nici cu textul documentului, nici cu felul de organizare al numitelor sate. Credem că ea trebuie părăsită.

R. Rosetti are asupra cnezilor pomeniți în aceste documente altă părere. După el, „din scrisorile lui Ștefan cel Mare către locuitorii județelor mărginașe și din răspunsurile acestora rezultă că cnezii din Țara-Românească corespundeau *juzilor* din Moldova: erau deci judecătorii satelor. Putem deci conchide, în toată liniștea, că cnezii din Țara-Românească, în veacul XV, erau *stăpânii satelor*, și că, în asemenea calitate, erau și judecătorii, *giudeții* cum se zicea atunci, ai Românilor așezați în acele sate”.¹⁾

Mărturisesc că liniștea cu care conchide R. Rosetti, numai pe temeiul echivalenței termenilor corespunzători din cele două acte de proveniență deosebită, nu mi se pare tocmai îndreptățită.

Mai întâiu echivalența aceasta nu este atât de clară, încât să se impună ca ceva evident. Ștefan cel Mare vorbește în proclamația sa de judeci și judecători (и крем жосдецем и крем сьрдям). R. Rosetti admite ca un lucru foarte cunoscut, pentru care nu trebuie nici o motivare, că prin acești termeni se înțelegeau în Moldova *juzii* sau judecătorii satelor. Dar denumirea de *judeci* (pluralul de la *judęc*) nu e obișnuită în Moldova; este un termen muntenesc, foarte des întrebuintat în cele dintâi documente românești, unde are totdeauna însă înțelesul de *om liber*, nu

1) Pământul, etc., p. 29-33.

pe acela de *judecător*. În Moldova se întâlnesc numai terminii *juđe*, *giude* și *judecie*, întrebuintate de altfel destul de rar în documentele din secolul al XV ca o rămășiță din alte timpuri, și într'un înțeles care până acum n'a fost bine lămurit. Cu privire la *juzi*, d. Rosetti crede că „erau diregătorii puși de cnezii cari stăpâneau mai multe sate, în acelea în cari nu aveau șederea lor“.

Cum se face însă că titlul de *juđe* — dacă el însemna *judecător* — se dă numai vechilului și nu și stăpânului, care era adevăratul *judecător*, și de ce *judecii* din Țara-Românească, a căror legătură cu *judecia* moldovenească e evidentă, nu erau și ei *judecători*? Tot atât de puțin sigur este că celalt termin din scrisoarea lui Ștefan, *judecătorii*, ar reprezenta pe aceiași *juzi* ai satelor. Când în orașe existau *judecători speciali*, și când, în afară de unii slujbași (vornici și bănișori) ale căror atribuții erau mai ales *judecătorești*, orice slujbaș domnesc, ba de multe ori și simplii particulari, puteau, după împrejurări, să fie și *judecători*, pentru care motiv trebuie să admitem că e vorba aci de *juzi* și nu de *judecătorii obișnuiți*? Iată cât de neprecise și elastice sânt cele două cuvinte, cărora d. Rosetti le atribuie, cu atâta siguranță, înțelesul de *juzi*, pentru ca apoi, pe baza corespondenței de termeni, să admită că și cnezii din Țara-Românească aveau aceeași situație! Ceea ce este însă și mai curios e că, după ce a stabilit în chipul acesta identitatea lor, R. Rosetti conchide că „cnezii din Țara-Românească în veacul al XV erau *stăpânii satelor*“, deși, ceva mai departe, tot el spune că *juzii moldoveni*, cu cari erau identici, nu erau *stăpânii satelor*, ci numai vechilii

acestora! O concluziune la care s'a ajuns printr'o asemenea argumentare, nu inspiră, se înțelege, nici un fel de încredere. Condamnarea ei fără replică ne-o dau însă chiar documentele pe cari se sprijină și pe cari pretinde că le interpretează.

Mai înainte însă, să amintim și părerea lui N. Iorga. La întrebarea pe care și-o pune „dacă pe atunci, în vremea lui Mircea, cnezii erau numai țărani liberi trăind, sub regimul cneztului, cum se constată mai târziu“, d-sa răspunde că „părerea cea mai firească e aceea că prin cnezii se înțeleg *magistrații satelor*, aleși dintre bătrâni de bună samă în biserică și printr'o procedură electorală pe care o întâlnim mai târziu la țărani din Seliştea Sibiului, de pildă“.

Nu avem însă nici un indiciu despre o asemenea cârmuire *sătească* prin *magistrați aleși*. Documentele din secolul XV și XVI, cari ne dau destule amănunte asupra vieții sătești, nu cuprind nimic în această privință. Dar chiar dacă ea ar exista, încă ar trebui probat că acei *magistrați* se numeau în adevăr cnezii.

Necunoscând temeiurile pe care se sprijină N. Iorga, pentru a admite această organizare a satelor, cu *magistrații aleși*, care s'ar mai numi cnezii, nu o putem discuta, mai ales că nu găsim despre ea nici o urmă în trecutul nostru.

Înțelesul pe care istoricii l-au dat cuvântului *cneaz* în documentele din secolul al XV — *judecător domnesc, stăpân și judecător de sat, ori magistrat ales de săteni* — este în nepotrivire hotărâtă cu contextul acestor documente, din care rezultă că cnezii trebuie să fi fost o categorie de locuitori cu mult mai numeroasă decât *judecătorii domnești* și *stăpânii de sate* ce nu ocupau dregă-

torii, ori magistrații aleși de săteni, ca să-i cârmuiască.

Este incontestabil că atunci când Mircea sau fiul său Mihail opreau pe rudele celui ce făcuse vreo danie Coziei, *slugă domnească, cneaz, ori sărac*, ca să ia înapoi lucrul dăruit, când Radu cel Frumos porunca să nu îndrăznească nimeni a turbura stăpânirea Tismanei asupra munților ei, *nici boier nici cneaz, nici sărac* sau când Brăilenii, Buzoienii și Râmnicenii răspundeau la proclamarea lui Ștefan *în numele tuturor boierilor, al tuturor cnezilor, și al tuturor vlahilor*, este incontestabil, zic, că ei înțelegeau să cuprindă în înșirarea făcută *pe toți locuitorii țării*. Boierii cu slugile domnești, cnezii și săracii sau vlahii reprezentau diferitele trepte sociale din care era format poporul român. Dintre cele 3 clase sociale, două ne sânt bine cunoscute: se numeau boieri și slugi domnești slujbașii de toate gradele, precum și toți cei ce îndeplineau o însărcinare domnească; săracii sau vlahii erau rumânii sau șerbii. *Sub numele de cnezi rămâne să înțelegem pe toți acei locuitori cari nu erau slujbași sau rumâni*. Adevărul acesta este așa de evident, în cât a stărui mai mult asupra-i ar fi o superfetățune. Dar dacă eliminăm pe slujbași și pe rumâni, restul populației se compune din *oameni liberi* de toate categoriile, cari nu ocupau funcțiuni. Ei se împărțeau în două categorii: O mică parte dintre ei erau proprietarii mari cari aveau rumâni pe moșiile lor; aceștia sânt *stăpânii de sate*. Cei mai numeroși sânt însă proprietarii mici, moșnenii. a căror principală însușire, pe lângă aceea de proprietari, era de a fi, spre deosebire de rumâni, *oameni liberi*. Sub numele de *cnezi* se înțeleg așa

dar în documentele din secolul XV proprietarii de sate sau *stăpânii rumânilor* și moșnenii sau *oamenii liberi*. Am văzut însă că tot ei se întitulau cnezi și în secolele următoare.

Denumirea aceasta apare deci cu același înțeles în toate documentele cunoscute până acum din Țara-Românească în cari e pomenită. Ea caracteriza o situație socială: cnezii erau membrii clasei libere și stăpânitoare. Am văzut însă că stăpânii de sate și moșii, adică proprietarii în genere se întitulau toți *boieri*. Cneaz și boier apar deci ca termeni sinonimi. Ei se aplicau aceleiași categorii sociale, unul exprimând însușirea de *nobil*, celalt pe aceea de *domn* sau *liber* și *stăpân*. Faptul că titlul de *boier* se dă tot mai statornic dregătorilor și marilor proprietari, are drept urmare că acela de *cneaz* este purtat în deosebi de cei fără dregătorii. Pentru aceștia, el constituia un titlu nobiliar prin care se deosebeau de oamenii neliberi, adică de *șerbi* sau *rumâni*. El servea ca să exprime raportul de superioritate socială al unora față de ceilalți. De aceea și apare atât de des în secolele XVI și XVII când șerbirea oamenilor liberi și emanciparea rumânilor se petrec pe o scară foarte întinsă.

Ceeace a determinat pe I. Bogdan să ajungă la concepția cneazului judecător, trecând peste obișcățiile care se ridicau, au fost, pe de o parte, analogia cu modul de organizare a unei anume categorii de sate românești din Ungaria și Polonia, unde cneazul se prezintă în adevăr ca administratorul, conducătorul și judecătorul satului în numele stăpânului moșiei¹⁾, iar, pe de alta, faptul

1) I. Bogdan, Despre cnejii români, p. 16-20.

că în documentele românești contemporane, cuvântului slavon *кнез* îi corespund termeni, cari, potrivit etimologiei lor, implică ideea de judecată¹⁾.

Despre argumentul din urmă vom vorbi în capitolul despre judeci. Cu privire la cel dintâi, iată cum stă lucrul: Instituția similară a Românilor din Ungaria și Polonia poate servi pentru explicarea celei similare din Țara-Românească numai atunci când aci ne lipsesc documentele pentru cunoașterea sau înțelegerea ei. În cazul de față însă, documentele sânt numeroase și care. Situația cnezilor trebuie deci stabilită pe baza lor, nu prin analogie cu ceea ce se constată în Ungaria și Polonia, țări cu alt drept public și cu altă organizare de cât Principatele. O ilustrare a acestei afirmări ne oferă chiar problema în discuție. Intre cnezii români din Ungaria și Polonia și cei din Țara-Românească există o deosebire fundamentală. Cei dintâi *nu sânt proprietari* și, de multe ori, *nici măcar oameni liberi*²⁾. Ei sânt niște simpli prepuși ai proprietarului, în numele și în locul căruia administrează pe rumânii iobagi de pe moșia lui. Cnezii din Țara-Românească au cum am văzut, o situație absolut deosebită. Ei snt *oameni liberi și stăpânii moșiilor și iobagilor*. Singura lor notă comună este că și unii și alții sânt conducători ai rumânilor, dincolo de munți ca împuterniciți ai stăpânilor, dincoace ca stăpâni ei înșiși. Situația ce corespunde mai bine înțelesului primitiv al cuvântului, care în toate limbile slavice însemnează: *domn, stăpân*, este evident aceea din Țara-

1) Ibidem, p. 22-33.

2) I. Bogdan. Despre cnezii români, p. 13.

Românească, unde *cnezii* reprezintă în adevăr clasa stăpânitoare. În Ungaria și Polonia termenul acesta exprimă doar ideea de superioritate față de rumâni, pierzând cu totul înțelesul primitiv de *stăpâni și oameni liberi*. Deosebirea aceasta dovedește că cnezatul din Țara-Românească reprezintă o fază mai veche a acestei instituții, de cât acela din Ungaria și Polonia unde el a suferit prefaceri însemnate. În Ungaria, cnezii au fost înlocuiți în stăpânirea satelor și moșiilor lor de către cuceritorii maghiari. După deposedare, numele lor a continuat însă să designeze pe cei însărcinați de noii stăpâni să administreze satele românești.

Juzii și judecii

Să examinăm acum argumentul al doilea. Cnez este tradus în românește prin cuvinte cari conțin sau exprimă ideea de judecată. Ne mărginim, firește, la traduceri din Țara-Românească.

În psaltirea lui Coresi dela 1577 cnez este tradus prin *judec*¹⁾. Glosarul D. A. Sturdza, a cărui redactare e pusă de Hasdeu între anii 1600—1630²⁾, îl traduce prin *jude* și *judec*³⁾. Într'un act slavon din 28 Iunie 1639, prin care Matei Basarab confirmă lui Dumitru pitarul Filiașul o cumpărătură în Crasna, expresiunea „*trei părți sânt judecești*“ din zăpisiul românesc de vânzare făcut la 16 Maiu 1638, este redată prin: *три дѣли сѣт кнези*⁴⁾. În lexiconul lui Mardarie Cozianul (1649) cnez

1) Bogdan, Despre cnezii români, în An. Ac. Rom., Mem. Secț. Ist. Seria 2, tom XXVI, p. 44 n.

2) Cuvinte din bătrâni, I, p. 259 și urm.

3) Ibidem, p. 286.

4) A. Ștefulescu, Crasna, 190, p. 73-75.

este tradus prin *domn*¹). În secolul al XVIII, dascălii de la școala slovenească de la Sf. Gheorghe îl traduceau totdeauna prin *judec*²). De atunci încoace traducerea au variat: Pe când traducătorii cari erau familiarizați cu vechile traduceri ale școlii de la Sf. Gheorghe, ca Dionisie ecleziarhul, mențin încă pe *judec*³), ceilalți, ne mai înțelegând acest cuvânt, care de pe la 1750 dispărea din uz, redau pe cnez prin *boier*⁴) și proprietar ori *moșnean*⁵). Aceasta nu mai era însă o traducere, ci o interpretare. Ei căutau să exprime sensul pe care cuvântul acesta li se părea că-l are în contextul documentelor respective. Interpretarea, de altfel, era în bună parte întemeiată. Cnezii erau, în adevăr, proprietari și boieri, cu toate că nu aceste însușiri erau exprimate prin numele lor. Pentru chestiunea noastră însă, traducerea aceasta interpretativă dintr'o epocă când atât cuvântul slavon, cât și instituția pe care el o reprezenta, erau de mult dispărute are prea puțină valoare. Importante sânt numai traducerea de pe vremea când limba slavonă era încă în uz, deoarece ele ne dau termenul românesc întrebuințat de contemporani pentru a exprima ideea cuprinsă în cel slavon. Cu excepția

1) Ediția Crețu, p. 159.

2) Vezi numeroasele traduceri de acte mănăstirești la Ar-

2) Vezi numeroasele traduceri de acte mănăstirești la Arhivele Statului.

din Oltenia sânt făcute de el.

4) S. ex. Sofronie arhimandritul, autorul Condiceii Mănăstirei Codmeni, No. 25 de la Arhivele Statului, sau traducătorul actului slavon din 7128, Dechemvrie 5, la Arhiv. Stat. sau la Acad. Rom. Ms. 2593, fo 45 etc.

5) Traducerea aceasta este cea obișnuită între 1840—62 la traducătorul Comisiunii documentale.

lui Mardarie Cozianul, care, probabil, copiază un izvor străin, în toate celelalte traduceri dintre 1550 și 1650, cnez este redat prin *juce* și *judec*. Din nenorocire, nici unul din acești termeni nu s'a păstrat în limba de astăzi. Pentru precizarea sensului lor, sântem astfel nevoiți să recurgem tot la documentele contimporane.

Juce apare în documente extrem de rar. Până acum l-am întâlnit numai de vreo <cinci> ori:

Într'un zapis românesc de vânzare făcut în Pietroșița (Dâmbovița) la 6 August 1592, în domnia lui Ștefan Surdu figurează printre martori și „ot *Tata, Nan judele*“¹).

La 6 Aprilie 1605, Radu Șerban dă o carte slavonă de întărire lui popa Radu din Săteni, pentru niște moșie și vinărici de acolo, pe care le cumpărase „de la Stan judele (УТ НАД СТАН ЖУДЕЛЕ), drept 2300 aspri... Și când au cumpărat popa Radu aceste mai sus zise moșii și livezi și vii și siliște și vinărici de la Stan judele (УТ НАД СТАН ЖУДЕЛЕ) și de la Anca, sora lui Iacoj, iar el au întrebat pre toți frații și rudeniile lor și pre toți megiașii“²).

<La 26 Februarie 1617, Alexandru Iliș confirmă lui Neagoe cu frații și fiii și altora stăpânire în Vladimir. Se arată hotarele: „din vâlceaua cu sină până în viea lui Pătru judele (АДОН С КИНО-ГРАДУ ПЪТРОСЖ ЖУДЕЛЕ...)“³>.

La 17 Iunie 1623, Radu Mihnea întărește, tot printr'o carte slavonă, bătrânului Bărbuicea și fiilor săi moșie în Bărbuicești „din partea lui Voico

1) Arhiv. Stat., Sect. Ist.

2) Ibidem.

<3) Al. Ștefulescu, Documente slavo-române relative la Gorj, Tg. Jiu, 1908, p. 359>.

județul din Nișcoveni“ (УТ ДЕЛ КОНКОК ЖСДЕЦ УТ НІШКОКЕНІ), pe care ei o cumpăraseră mai înainte vreme, în zilele bătrânului Radu Voevod, „*de la judele din Nișcoveni* (УТ НА БОІКО ЖСДЕЛЕ УТ НІШКОКЕНІ ¹).

Ce erau Nan din Tața, Stan din Săteni, Pătru și Voico din Nișcoveni, arătați fiecare ca *jude*, nu reiese din aceste documente. Etimologia cuvântului ne face să ne gândim numai decât la judecător. Am fi astfel înclinați a crede că ei erau slujbașii însărcinați cu împărțirea justiției în satele sau ocoalele respective. Dar această interpretare nu concordă cu ceea ce știm despre organizarea noastră judiciară de odinioară. Asemenea judecători sătești nu știm să fi existat. Cel puțin nici unul din izvoarele cunoscute nu-i menționează. La sate jurisdicția era exercitată nu de judecători speciali, ci de diferiții slujbași cari, după împrejurări, îndeplineau și rolul de judecători. Acei dintre ei cari aveau în deosebi atribuții judecătorești, fără însă ca să fi purtat vreodată titlul de judecători, erau *banii de județ* ²) și *vornicii*. Gloabele sau a-

1) Arhiv. Stat. Episcopia Buzău, pach. 77, d. 1.

2) Pentru că rolul acestora ca judecători nu e cunoscut, dau aci următorul document din care el se vede. La 30 Ianuarie 1630, Leon Vodă dă mănăstirii Plum-buita o carte de apărare pentru satul Boldorogestii cu Rota din Ilfov „ca să fie în pace de lucrul domnesc și de bani de județ și de mertice și de cai de olac și de podvoade, de nimenilea val să n'aibă, numai birușă să-și plătească, pentrucă i-am ertat domnia mea.... să fie numai de poslușania sfintei mănăstiri, iar bani de județ nimica în sat să nu

menzile plătite de cei vinovați constituiau unul din veniturile slujbei lor. În afaceri civile, împričinații își puteau lua ca judecători pe cine voiau, chiar și dintre particulari. Funcționari speciali cu atribuții exclusiv judecătorești existau numai în orașe. Aceștia se numiau în adevăr *judecători* ¹). De altfel, în documentele românești din secolul al XVII, cel ce judecă, fie el dregător sau simplu particular, este numit întotdeauna *judecător* ²),

intre, ce să fie în bună pace. Iară ce va fi judecata satului, să fie volnic egumenul să judece rumânii mănăstirei, cum au fost și mai dinainte vreme, pentru că de răul banilor se-au fost răsipit satul mănăstirii de au fugit. Derept aceia și voi banilor de județ încă să aveți a lăsa satul Boldorogestii cu Rota foarte în pace, nimic întru ei să nu întrați că cine să va ispiti peste cartea domnii mele, certare va avea“. (Arhiv. Stat. Secț. Ist.).

- 1) Într'un zapis din 8 Martie 1643, relativ la o vânzare de moșie în Singureni (Vlașca), figurează ca martor și „Gheorghe vistiarul (Karidi). *carele iaste judecător în scaunul în București*“ (N. Iorga, Studii și Documente, V, 299); Dintr'o carte a lui Șerban Cantacuzino de la 1 Octombrie 1681 aflăm că Stoica logofătul Ludescul era atunci „*judecătoriu delă Scaunul Târgoviștii*“ (C. Giurescu, Contribuțiuni la studiul cronicelor muntene, p. 6, n. 4); într'un zapis din 2 Iulie 1706: „Când au fost acum, fiind judecătoriu aici la scaunul Craiovei dumnealui Bunea biv vel comis Grădișteanul“ (N. Iorga, Studii și Documente, V, 301);
- 2) Vezi cartea de judecată dată de 6 boeri luați de Pătru logofătul și de Bistreanul, ca judecători pentru moșii în Goești: „*Și am fost noi judecători, anume Iscrul logofătul ot Gaia, i Mircea armașul ot Fra-toștița, i Lambul postelnicul ot Șitoaia, i Barbul postelnicul ot Negoști, i Radul ot Mălăești, i Păr-vul postelnicul ot Vălcănești. Așa am judecat cu ale*

niciodată, după cât știu, *jude*. Iată cu organizarea judecătorească de altă dată juii pomeniți în documentele de mai sus par să fi fost altceva de cât judecători. Ce anume, ne arată un foarte important document din timpul lui Matei Basarab. Mănăstirea Plumbuita fiind în neînțelegere cu Radu, marele comis, pentru stăpânirea doi rumâni din Tâmburești, recurge la jurători. În cartea de judecată pe care aceștia o dau la 21 Maiu 1642, ei spun următoarele: „Am adevăra cu sufletele noastre că iaste Dobrotă și Andreiu umâni de moșie ai mănăstirii, și i-au apucat legătura lui Mihai Vodă tot în sat în Tâmburești și în plasa sventii mănăstiri, carele de ce *jude* au fost *închinăți*. Intr'aceia noi (am) strâns bătrânii satului, de i-am întreat, cum știu cu sufletele lor: ei așa au mărturisit cu sufletele lor înaintea noastră, cum sânt acești oameni rumâni și *închinăți de săpni* lor la svânta mănăstire“¹). Aici înțelesul cuvântului *jude* apare clar din contextul documentului. Cei șase boieri jurători numesc astfel pe *stăpânul rumânului*. Dobrotă și Andrei fuseseră închinai, adică dăruiți mănăstirii fiecare de către *judel său*. Repetând mai jos aceiași idee, ei înlocuiesc chiar pe *jude* prin echivalentul său: „sânt aceștioameni rumâni și *închinăți de stăpânii lor la svânta mănăstire*“.

noastre suflete, așa să se știe“ (C. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, VI, 232-33);

La 2 Martie 1673, Stanca, femeia Dincăi, vinde lui Radu două răzoare de vie în aracal pentru 5 ughi, cu cari se plătise de sama domnească. „Iar cine s'ar ispiti a ntoarce, să fie închinat la judecător ug. 10“ (Arhiv. Stat. Episcoția Râmnic, pach. 17, d. 4).

1) C. Giurescu, *Vechimea rumâniei*, în *An. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist., Seria 2, tom. XXXVII*, p. 26.

Aceeași înlocuire o aflăm și în actul de întărire pe care Matei Basarab îl dă mănăstirii la 20 Septembrie 1649, pe temeiul cărții jurătorilor. Pasajul de mai sus este reprodus acolo astfel: „pentru că acești rumâni au fost ai mănăstirii Plumbuitei, de moșie din plasa mănăstirii, *închinăți de stăpânii lor la sfânta mănăstire*, și i-au apucat legătura lui Mihai-Voevod acolo în sat“¹). Dovada este hotărâtoare. *Jude* însemna deci nu judecător, ci *stăpânul rumânului*²). El reda astfel exact unul din cele două înțelesuri ale lui *кнез*.

Denumirea de *jude* care se dă *stăpânului rumânului* este foarte interesantă. Cum a ajuns cuvântul românesc de la înțelesul primitiv de judecător la acela pe care îl constatăm în prima jumătate a sec. XVII? Faptul poate fi explicat în două feluri: sau că *stăpânul rumânului* începuse prin a fi judecătorul său, transformându-se mai târziu în *stăpân*; sau că însușirea sa de *stăpân* era ori fusese împreună cu aceea de judecător. Spre a putea verifica care din aceste două explicații este cea adevărată ar trebui să știm lămurit mai întâi dacă *în epoca în care am constatat că stăpânul este numit jude*, adică la începutul sec. XVII, el avea ori nu drept de judeată asupra rumânilor săi. Din nenorocire, chestiunea aceasta privește unul din domeniile cele mai obscure ale istoriei noastre. A-i da o soluțiune, înainte de a fi fost studiată mai de aproape, ar fi doar să mai sporim cu una numărul ipotezelor fără temei de care este atât

1) Ibidem, p. 530.

2) Cf. în Moldova „*giudețul*“ vecinilor pentru „*stăpânul*“ lor (R. Rosetti, *Cronica Vascanilor*, în *An. Ac. Rom., Mem. Secț. Ist., Seria 2, Tom. XXIX*, p. 96).

de plină istoriografia noastră. Mi s'ar putea obiecta că rezerva aceasta este neîndreptățită și că problema a fost rezolvată încă de mult în chip afirmativ de R. Rosetti. Proprietarii se numiau *juzi* ori *juțeți*, fiindcă la început ei fuseseră judecători aleși ai sătenilor, cărora li s'au substituit apoi pe nesimțire în stăpânirea pământului. Judele ales a devenit astfel *stăpân al moșiei*, pe care foștii proprietari trăesc acum ca clăcași. Dreptul de judecată pentru pricinile mici el l-a păstrat până în secolul al XVII¹⁾. În teoria lui Rosetti nu este, cum vedem, câtuși de puțin vorba de *stăpâni* și *iobații lor*, ci de *proprietari și sătenii liberi de pe moșia lor*. Cuvântul *stăpân* îl întrebuințează d-sa în sensul de *proprietar, nu de stăpân al rumânului*. R. Rosetti ignorează că până la începutul secolului XVII proprietarul era și stăpânul țărănilor de pe pământul său, că nu existau țărani liberi fără pământ, ci numai *iobați* și că clasa țărănilor liberi s'a format numai de atunci încoace. Rumânia sau instituția șerbiei — care a fost temelia alcătuirii noastre sociale până în secolul XVII — o consideră ca o stare excepțională, a cărei origine trebuie căutată în prinșii de războiu, și care ar fi fost generalizată și consacrată de abia de Mihai Viteazul. Cu o asemenea concepție asupra întocmirii sociale de odinioară, și fără să fi întreprins vrun studiu asupra organizării judecătorești de atunci, se înțelege ușor cât de șubrede sunt rezultatele sale. Dar cum asupra teoriei sale voiu reveni mai târziu, mă mărginesc deocamdată la următoarele observațiuni din care se vede că

1) R. Rosetti, Pământul etc. p. 146 sq. Răspuns la o agresiune, p. 8-10. Pentru adevăr și dreptate, 46.

cel puțin pentru secolele XVI și XVII, numele de jude nu se dă stăpânului fiindcă eră judecător :

1. Dacă stăpânul s'ar fi numit *jude* în secolul XVII fiindcă *judeca*, apoi numele acesta ar fi trebuit să rămâie până la dispariția șerbiei. Ori el dispare de la 1650 înainte. Până atunci apare foarte rar, ca un arhaism.

2. Stăpâni de rumâni sânt toți dregătorii și marii proprietari. Sunt unii cari au chiar mii de rumâni, totuși ei nu se numesc *jude*.

3. Termenul acesta apare în secolul XVII ca un arhaism. L'am găsit, cum am văzut, de abia de câteva ori, cu toate că documentele din această epocă sunt extraordinar de numeroase. Înlocuirea lui prin stăpân în cele două documente din 1642 și 1649 ne lasă impresia că era chiar evitat ca un temin ce nu mai era uzual.

4. Ce ce judecă se numește *judecător*. El e un funcționar domnesc.

5. Justiția constituie una din prerogativele domniei, care o exercită prin funcționarii săi, cărora li-i dată ca emolument. În parte o dă și clerului.

Cum domnia la noi nu există decât din secolul XIV, este evident că mai înainte justiția trebuie să fi fost exercitată de alteineva. De cine? Răspunsul este clar: de stăpânul rumânilor. Este deci neîndoelnic că înainte de întemeierea Principatelor stăpânul iobagilor era și *judele* lor. Cele 2 însușiri se confundau. După întemeierea domniei, justiția a devenit un atribut domnesc; în pricinile principale — omor, furt etc. — judele nu mai judecă. Stăpânul s'a numit totuși mai departe jude; denumirea aceasta a fost însă tot mai rar întrebuințată până a dispărut cu totul.

Să vedem acum ce sens avea *judec*, celălalt termen românesc care traducea pe *кнез*. În epoca de la 1600—1740 el se întâlnește foarte des în documente ca nume dat micilor proprietari alături de *megiaș* și *moșnean*, cu cari e sinonim. De la început am putea afirma că el trebuie să redea pe cel de al doilea înțeles al lui *кнез* adică înțelesul de *om liber, domn*.

R. Rosetti crede că însemna *judecător*. „Faptul că cnejii (moșnenii) munteni sunt numiți *judefi* (recte: judeci) arată că ei *judecău* pe părțile lor de sat... Pe acele vremi oamenii la noi încă nu purtau calificative deșerte, titluri de paradă, ca boeriile cu *pitac* ale regimului regulamentar. Nu poate exista îndoială că județul *judeca*“¹⁾. Aiurea, el revine iarăși asupra acestei chestiuni. „Acuma întreb: de ce purtau oare moșnenii unui sat, adică urmașii cneazului sau ai cnejilor, frați sau veri, care stăpânesc odată satul întreg, numele de *ju-deci*? Este sigur că *judecin* (recte: judec) este sinonim cu *judecător*. Se poate oare admite că, în acele vremi, moșnenii să fi purtat numele de judeci ca un simplu titlu onorific? Și chiar în acest caz (absolut absurd), de unde ar fi putut veni o asemenea calificare dată unei clase întregi, dacă nu din faptul că, altă dată, strămoșii lor erau într'adevăr *judecătorii* satelor? Și doară ei aveau pe cine *judeca*, de oarece documentele ne dovedesc că, pe părțile lor de ocină, se aflau vecini. Numai faptul că ei purtau denumirea de judeci ajunge pentru a ne autoriza să încheiem că moșnenii veacurilor XIV și XV erau *judecătorii* sate-

1) Răspuns la o agresiune. Extras din *Viața Românească*, No. I, 1910, p. 9.

nilor lor. A pretinde că denumirea de judeci ar fi fost numai un titlu deșert, este o perfectă absurditate. Apoi este vederat că dacă moșnenii-cnejii din veacurile XVI și XVII erau *judecătorii* satelor lor, cu atât mai mult aveau această calitate strămoșii lor, cnejii din vremea întemeierii statului muntenesc¹⁾.

R. Rosetti admite așadar ca un fapt mai presus de orice îndoială că *judecii* se numiau astfel fiindcă *judecău*, și că denumirea de *judec*, pe care o confundă cu aceea de *judef*, era sinonimă cu *judecător*. În sprijinul acestor afirmări făcute în chip atât de categoric, nu aduce nici o dovadă. Pentru a cunoaște înțelesul pe care-l avea în secolul al XVII cuvântul *judec*, azi dispărut din limbă, etimologia lui i se pare îndestulătoare. El înseamnă *judecător*, lasă d-sa să se înțeleagă, fiindcă derivă din *judex*. „Faptul că cnejii (moșnenii) munteni sunt numiți *judefi* arată că ei *judecău* pe părțile lor de sat“ afirmă el, fără să se preocupe că între *judex* și *judec* se scursesese aproape un mileniu și jumătate și că înțelesul cuvintelor e supus și el evoluției. În cazul de față îndoiala cu privire la înțelesul dedus din etimologia cuvântului era cu atât mai îndreptățită, cu cât preinșii *judecători* erau de fapt niște bieți săteni de o condiție cu totul modestă. Moșia celei mai mari părți dintre judeci era atât de redusă, încât nu numai că nu mai era loc pe ea și pentru alți locuitori, asupra cărora ei și-ar exercita dreptul de *judecată*, dar nu le era îndestulătoare nici lor pentru ca să poată trăi ca oameni liberi! Cei mai mulți se vând ori

1) Pentru adevăr și dreptate, Extras din *Viața Românească*, 1911, p. 46.

se închină *rumâni*, preferând situația de șerb, aceea de „*judec*“.

Că nu toți se aflau în această situație, se înțelege dela sine. Este iarăși sigur că printre ei se aflau și proprietari de români, cu toate că faptul nu e constatat prin documente¹⁾. Cât de puțini trebuie să fi fost, se vede din faptul că încă nu l-am întâlnit în documente. Dar dacă pentru această infimă minoritate, titlul de *judec* putea fi îndreptățit — admitând că erau în adevăr judecători — ce rost ar avea el la covârșitorul număr al celor ce nu aveau rumâni pe moșiile lor, și deci nici pe cine judeca? Și nu e doar vorba de o categorie restrânsă de locuitori, ci de o clasă socială, care cuprindea cam a treia parte din populațiunea țării! Chestiunea numelui *judecilor* se prezintă deci mai complicată decât o înfățișează R. Rosetti. În secolul al XVII și XVII, judecii nu erau judecători. Aceasta este sigur. Dar atunci ce rost avea titlul lor? Pentru a răspunde la această întrebare, să cercetăm în ce înțeles era întrebuițat în documente.

Numele de *judec* îl întâlnim de obicei în ac-

1) R. Rosetti citează cazul cnejilor din Vlădești, cari aveau și rumâni pe moșia lor. (Pământul, p. 187—190, n.). Aceasta îl îndreptățește a susține că judecii „aveau pe cine judeca, deoarece documentele ne dovedesc că pe părțile lor de ocină se aflau vecini“. Dar actele Vlădeștilor sunt siavonești, și acolo e vorba de cnezi, nu de judeci. R. Rosetti admite că termenii aceștia erau sinonimi, fiindcă a *judec* este traducerea lui *КНЕСТРОКАЛ* (Pământul, p. 190 n.). Am văzut însă că *КНЕС* avea 2 înțelesuri, ceea ce R. Rosetti ignora, și acum e vorba tocmai de a stabili, căruia dintre ele îi corespunde *judec*.

tele relative la rumâni. *Judecul* apare mai totdeauna în opoziție cu *rumânul*. Unul este *omul liber*, celălalt *șerbul*. Dar însușirea de *om liber* se ia în considerare numai în raport cu situația *șerbului*. Față de rumân, condiția omului liber apare cu un titlu de distincție socială.

Prin titlul acesta se exprima contrastul dintre cele două clase. Cu dispariția șerbiei, către mijlocul secolului al XVIII, dispăre și el din uz. El accentua însușirea care deosebia pe omul liber de rumân¹⁾. De aceea îl și întâlnim de obicei în documentele privitoare la vânzări și liberări de rumâni.

Cei ce se vând rumâni specifică adesea în zăpădul de vânzare că sânt judeci²⁾. În această împre-

1) În 1615 niște rumâni din Mânăilești, foști proprietari, cari în domnia lui Mihai Viteazul se vânduseră rumâni logofătului Pređa din Bârsești, vin cu pără la Radu Mihnea, spunând „*cum că nu au luat bani de la Pređa logofătul ce sânt judeci*“. (Arhiv. Stat. Bistrița, pach. 34, d. 4); Despre un locuitor din Colibași, județul Gorj, anume Mihil, care pe timpul lui Matei Basarab se vinde rumân lui Dumitrașco paharnicul, mărturisește satul Negoștii „*cum iaste Mihil judecu, nu e rumân nimenuilea*“. (Doc. din 2 August 1643, publicat în rezumat de N. Iorga, în Studii și Documente. VI, 473 și în întregime de G. Ghîbănescu.

2) 1629, Iulie 25. Manole cu fiul său Iordan, din Scărișoara, se vinde rumân lui Necula vistierul. „*Pentru că eu Manole fost-am tot judec cu feciorii miei și cu toată partea mea de ocină*“. (N. Iorga, Studii și Documente, V, 440);

1630, Octomvrie 23. Voico din Scărișoara cu fiii și un nepot se vinde rumân aceluiași. Fusese „*judec cu toate moșiile noastre*“. De asemenea se vând Albul cu fiii

jurare, titlul de judec însemna că vânzătorul avea capacitatea să se vândă, fiind om liber. Era o asigurare pentru cumpărător că nu a cumpărat șerbul altuia. Cel ce s'a vândut rumân încetează de a

săi, Ștefan și Stancul, care „*tot am fost judeci*“. (Ibidem, V, 440).

1631, Decembrie 15. Frații Prodan și Vladimir din Siliștoara, județul Romanați, împreună cu fiii lor dau un zapis lui Necula Vistieru „*ca să se știe că am fost judeci de moșie de în Siliștoara*“ și că i se vând rumâni cu toată moșia. (Arhiv. Stat., Bistrița, pach. 53, d. 5);

1632, Aprilie 18. Vlad din Scărișoara, care „*am fost judec cu toată moșia mea*“ se vinde împreună cu fiii săi aceleiași. (Ibidem V. 441).

1640, Iunie 29. „*Adică noi tot satul Dobriceni*“ (peste 100 de nume) dau zapis mănăstirii Arnota „*să se știe că noi până acum am fost judeci pre pământul nostru cu moșiile noastre ci ne-am sculat toți dinpreună de ne-am vândut rumâni sf. Mănăstiri cu toată moșia noastră și cu toți feciorii noștri*“. (Arhiv. Stat., Arnota, pach. I, d. 5);

1645 Decembrie 17. „*Adecă noi 3 frați... noi hindu nește oameni judeci și slobozi pre moșiile noastre... ne-am vândut pre bani gata, să-i him rumâni de moșie*“ lui Diicul spătarul din Buicești (Arhiv. Stat., Hurezi, pach. 17, d. 3);

1651, Aprilie 27. Matei Basarab întărește lui Negoită paharnicul din Tătărani și soției lui Marica, fata lui Nica Vistierul, stăpânirea asupra unor rumâni din Brăgărești. Subt Radu Șerban „*satul Brăgăreștii ot sud Prahova, ei fiind toți oameni judeci cu ocinele lor, și atunci fiind întru oameni multă lipsă și nevoie de foamete, deci fiind și ei la multă lipsă... s'au vândut toți rumâni Nicăi vistierul și cu toate părțile lor de ocină*“. (Arhiv. Stat., Episcopia Buzău, pach. 25, d. 13);

1665, Iunie 7. Radu Leon întărește Mănăstirii Strehaiia sa-

mai fi judec; odată cu libertatea el își pierde și titlul¹⁾. Dacă se emancipă, și-l recapătă. Oricine

tul Bresnița de sus cu rumâni. „*Pentru că acest sat... fost-au tot oameni judeci și cu părțile lor de moșie încă mai dinainte vreme iar după aceia ei au fost mers de s'au vândut rumâni răposatului Matei-Vodă și cu toate părțile lor de moșie, pre bani gata*“, care i-a dăruit Mănăstirii. Acum rumâni erau revendicați ca ai lui de Gruie din Pesceana, care însă pierde. (Arhiv. Stat., Strehaiia, pach. , 4, d. 2), etc. etc.

1) 1638, Iunie 17. Răvaș domnesc pentru numirea a șase boieri judecători, ca să cerceteze pentru niște ocine și vie, pe care satul Mânălești, cumpărat de Preda logofătul din Bârsești, le vânduse satului Căneștilor „*încă mai dinainte vreme, den zilele Mihni-Voevod, până au fost ei judici toți cu moșiile lor*“. (Arhiv. Stat., Dintr'un lemn, pach. 13, d. 3);

1646, August 20. Matei Basarab dă o carte la nouă locuitori din satul Megiași, ca să fie în pace și slobozi de rumânie cu părțile lor de moșie de către Bunea vistierul. „*Ei au fost tot judeci pre moșiile lor den sat den Megiași încă mai demainte vreme*“, dar „*de bogate nevoi și păsuri ce au avut pre capetele lor*“, au fugit, lăsându-și moșia pustie. Domnul îi dăduse rumâni lui Dragomir vornicul, care le-a plătit birurile câtăva vreme. Reîntorcându-se, ei se răscumpără de la acesta; li se iartă o parte din bani, cu condiția însă ca de vor vrea să se vândă altul boier, că nu poată, ci să-i fie rumâni tot lui. Ei se vând totuși lui Bunea vistierul, din care cauză vornicul îi chiamă împreună cu cumpărătorul în judecata divanului. Domnul hotărăște însă ca ei să nu fie rumâni niciunua, ci de vor putea, să se răscumpere. Nouă dintre ei dau bani și-și scot hrisovul de întărire. (Acad. Română, pach. 43, d. 89), etc.

scapă de rumânie este *judec*. Liberarea se numește *judecire*¹⁾. Zapisile de răscumpărare ori iertare de

- 1) (1611—23), Iunie 24. Radu Mihnea întărește mitropolitului Luca partea lui Cernica vornicul din satul Șerbănești, cu moara, via și rumâni, pe care îl cumpăraseră. „Pentru că un sat anume Răca, ce au fost (rumâni) Mitropolii, ei s'au scumpărat pre bani de către părintele Vlădica, ce iaste mai sus scris, și s'au judecit“. Cu banii luați, Mitropolitul cumpăraseră Șerbăneștii (Arhiv. Stat. Mitropolia, pach. 43, d. 1);
- 1617, Maiu 21. Dragomir din Bora face zapis rumânilor săi din Tâmburești ca „după moartea noastră să fie ertați de noi și să aibă pace de toți oamenii noștri, să fie *judeci*“ (I. Bianu, Documente românești, p. 35);
- 1622, Martie 20. Zapisul rumânului Dragomir din Stoenesti către Necula vistierul. Sătenii din Dlăbănești, pe cari vistierul Stoilchiță Răioșanul îi lăsase patriarhului, merg la Gavriil Moghilă „să se răscumpere, să fie *judeci*. Și am mers și eu — spune Dragomir — să dau bani pre ocină, ca să fiu *judec* în Dlăbănești, ca să scap de rumânie de în Stoenesti. Gavriil-Vodă n'au vrut să le ia bani să-i *judicească*, ci i-au lăsat să fie pre mâna Patriarhului. După aceea, dacă au venit domnu nostru, domnu Radu-Vodă, Dlăbăneștii au mers de au dat 500 de galbeni, de s'au scumpărat, să fie *megiași*. Deci am mers și eu de am dat bani 5300 pre ocină, ca să fiu și eu *judec* acolea, că am socotit că doar voiu scăpa de rumânia de în Stoenesti“. (I. Bianu, Documente românești, p. 70);
- 1625, Aprilie 5. Județul și 12 pângari din Râmnicul Vâlcei dau o mărturie „să se știe cum au *judecit* Mitrea pehar-nicul di la Mihăești pre rumânul lui, pre Martin di la Titești, pre el și cu feciorii lui, câți vor fi di la trupul lui, și cu toată casa lui și cu siliștea lui și cu un loc de supt Mlac drept 20000 de aspri gata, și l-au *judecit* de bună voia lui și cu știrea unchilor lui, să fie om slobod și la bună pace di către el și di către feciorii lui, și di către toate rudeniile lui, di

rumânie și confirmările domnești se numesc *cărți de judecie*¹⁾.

- nime bântuială să n'aibă. (Arhiv. Stat. Acte depuse de moșnenii Popești din Titești, pach. 1, d. 2).
- 1638, Iulie 10. Mitropolitul Teofil dă o carte unor oameni din Bărbulești, cari se „scumpăraseră“ sub Șerban-Vodă cu delnițele lor, de la călugărul Ghiorman din Drăgoești, ca să fie în pace de rumânie de către Gheorghie pitarul din Târgoviște și frații lui cari susțineau că nu s'au scumpărat. „Drept aceea am dat cartea vlădiciei mele la mâna acestor oameni, ce scriu mai sus, să fie *judeci* cu moșie cu tot“. (Acad. Rom., pach. 60, d. 125);
- 1645, . Noemvrie 11. Stanciu și Dumitru din Baia-de-fier dau zapis unor rumâni „cum să se știe că ne-au fost rumâni de moșie de în Bae deci acum noi i-am *judecit* de a noastră bună voe și fără de nici o silă, în știrea tuturor fraților noștri, ca să fie slobozii, în vecu, ei și feciorii lor, câți Dumnezeu le va da, și i-am scumpărat drept ug 20“ (G. Ghibănescu, Surrete și Izvoade, VI, 51; în rezumat și la N. Iorga, Studii și Doc. VI, 475);
- 1655, Maiu 24. Constantin Șerban poruncește sătenilor din Vădastra, Potel și Celeiu să asculte de Mănăstirea Bistrița. Călugării se plânseră „cum că v'ați *megișit*, umblați di capetile voastre hoțește și nu viți să ascultați di poruncile și di învățăturile părinților, nici nu viți să lucrați lucrurile ci sânt ali sfintii mănăstiri, nici nu ați vrut să lăsați să ari pri moșiile satelor, ci ziceți voi cum că nu sânteți rumâni la sfânta mănăstire și cum că viți să vă *judeciți*“. (Arhiv. Stat. Bistrița, pach. 2, netr. d. 117); Pentru alte documente privitoare la *judecire*, vezi N. Iorga, Studii și Documente, V, 183, XIV, 325; A. Ștefulescu, Polovragii, 1906, p. 49; Gh. Ghibănescu, Surrete și Izvoade, VI, 109; Arhiv. Stat., Râncăcioul, pach. 9, d. 2. Condica M-rei Cozia, No. 18, fo. 302, etc., etc.
- 1) 1644, Februarie 12. Porunca lui Matei Basarab către Barbul, banul Craiovei, ca să fie ispravnic lui Stan-

În principiu, *judecia nu stă* în nici un fel de raport cu moșia. Judecul este *omul slobod*, indiferent dacă are ori nu și ocină. Până la sfârșitul secolului al XVI el trebuia neapărat să fie și proprietar, libertatea fiind în același timp condiționată de stăpânirea pământului¹⁾. Dar în secolul XVII, când individul putea trăi ca om liber și fără moșie, sunt și judeci cari n'au pământ²⁾. Ei constituiesc totuși o excepție. De regulă, judecii sunt însă și în această epocă tot proprietari. Se înțelege că titlul acesta — deși e un titlu general al tuturor oamenilor li-

ciul postelnicul din Pârâiani și să ia de la satul Polovragii „toate cărțile câte vor avea de judecie, pentru că i-au rămas denaintea domnie[i] mele și cărțile nu le-au dat, că au fost nește oameni cu ele în Țara-Ungurească, ci acum au venit, ci să-i apuci Dumneata să-i dea cărțile“. (A. Ștefulescu, Polovragii, 1906, p. 41);

1679, Iunie 17. Șerban Cantacuzino, întărind lui Constantin Brâncoveanu vel agă satul Băileștii din Dolj, spune despre Mihnea-Vodă (1658—1659), cu „fiind el cu multă vrăjmășie asupra neamului boieresc au omorât mulți boiari.... și au ceput a răscumpăra satele și a lua bani de pre la rumâni, făcându-le cărți de slobozie și de judecie, să hie în pace de rumânie“. (N. Iorga. Studii și Documente, V. 306).

1) C. Giurescu, Vechimea rumâniei în Țara-Românească și legătura lui Mihai-Viteazul, în Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. Ist., Seria 2, Tom. XXXVII, p. 487 și urm.

2) 1650, Maiu 10. Matei Basarab dă o carte lui „Radu Jarnea ce iaste la roșii și au fost den satu den Rusănești, ca să fie de acum înainte în pace și slobod de rumânie el și cu feciorii lui de cătră boiarinulu domniei mele Iordache postelnicul, fecioru lui Trandafir vistierul, însă capul lui fără de ocină, pântru că acest om el se-au fost vândut lu Trufanda vistierul încă mai denaintea vreme, iar după aceea, când au fost acum în zilele domniei mele, fost-am zis domniea mea cum să vie oamenii toți den satu den Ru-

beri — și-l dau numai micii proprietari. Situația lor materială apropiindu-se foarte mult de a rumânilor, însușirea lor de oameni liberi constituia singură toată deosebirea.

Slujbașii și marii proprietari nu aveau nevoie de acest titlu. Pentru ei, slujba ori moșia mare

sănești câți au fost rumâni lu Trufanda vistierul, să se răscumpere de rumânie și *i-am răscumpărat domnia mea de către Iordache postelnicul ca să fie om judec*, și au dat Radul Jarnea ug 20, toți banii în mâna domniei mele. Iar când au fostu apoi iar boiarinulu domniei mele Iordache postelnicul, el se pune în spinare ca să-l rumânească preste răscumpărătoare domniei mele. Într'aceea domniea mea i-am făcut această carte... ca să fie în pace de rumânie el și feciorii lui, în veac, *însă capul lui și feciorii lui fără de moșie*: iar moșia lor den Rusănești să albă a o ținere Iordache postelnicul pântru bani ce le-au fost dat lor mai denaintea vreme“. (Acad. Rom., pach. 43, d. 133):

1653, August 15. Conda, fiul lui Iani, nepot Condei armașului, dă un zăpis „la mâna Hrizii și a frățimi-său Pei....., cum să știe că *i-am judecit în zile Măriei sale domnu nostru lui Matei-vodă, ug 24, bani 50, de a me bună voia, însă fără de moșie i-am judecât drept acești bani* ce scriu mai sus, ca să fie niște oameni în bună pace de acum nainte de mine și de fecioriei și de tot neamul meu“. (Arhiv. Stat., Castrișoiaia, pach. 3, d. 4):

1661, Ianuarie 16. Radul, cu doi feciori, Bratul și Stroe, și Balea cu cinci feciori, Voi, Slavu, Ion și Marin dau un zăpis lui Pană Filipescu vel spătar, „ca să știe că fiind noi oameni judeci și șezând la satul dumnealui la Nenciulești, sculatu-ne-am noi dă a noastră bună voe, fără dă nici o silă, de ne-am vândut dumnealui rumâni, pre bani gata, numai noi capetele noastre și cu feciorii noștri, cum scriu mai sus, fără dă moșie, că moșie n'am avut“. (Acad. Rom., pach. 80, d. 6), etc.

pe care o stăpâneau arătau clar situația lor socială. Între ei și rumâni nefiind nici o asemănare, accentuarea deosebirei sociale nu era necesară. Ca mici proprietari, judecii se confundau însă cu *megiași*. Dela înțelesul de om liber, judec ajunge astfel să designeze, ca și megiaș, pe *micul proprietar devălmaș*. În secolul al XVII, judec ori megiaș era tot una. Amândouă aceste denumiri aveau același înțeles, întrebându-se adesea una în locul celeilalte¹⁾.

Am văzut mai sus că unii megiași se intitului judeci, chiar atunci când era vorba de acte ce priveau calitatea lor de proprietari, fără nici o conexiune cu însușirile lor de oameni liberi¹⁾. Pe lângă exemplele citate acolo, iată încă câteva:

Ca să se hotărască „cu judecii din Măndălești”. Preda logofătul din Bârsești ia 12 boieri pe răvașe domnești, cari la 2 Iulie dau cartea de hotărnicie³⁾. Printr'o carte din 14 Noiembrie 1622, Aslan, fost

1) 1653. Ianuarie 14. Mai mulți oameni din Pardești, cari „noi am fost judeci cu moșiile noastre”, despărțindu-se apoi „de cătră alaltă megiași, dă am eșit cu bir”, se vând rumâni lui Pană cămărașul care le plătise birul (N. Iorga, Studii și Documente, V, 183):

1657, Maiu 23. Stroe chucerul, ispravnicul scaunului Craiovei, dă o carte popei Tatomir și feciorilor lui, ca să fie în pace cu rumânie de către Coanda și Stoica de la Obedeni, pentru că ei „au fost tot oameni judeci încă mai dinainte vreme din Hăești ot sud Gorjil, și tot au fost oameni megiași cu moșia lor până acum”, când Coandă și Stoica îi reclamă ca rumâni ai lor, dar ei jură cu 12 megiași. (G. Ghibănescu, Surete și Izvoade, VI, 221);

Vezi și documentele din 1622. Martie 20 și 1655, Maiu 24 la p. 76, n. 1, etc.

2) Vezi mai sus, p. 330.

3) Arhiv. Stat., Bistrița, pach. 34, d. 5.

mare vornic, ispravnicul scaunului Craiovei, arată că a hotărnicit ocina lui Barbul postelnicul din Fratoștița „de către ocina judecilor din sat”¹⁾. Matei Basarab trimite pe mitropolitul Teofil și mai mulți boieri, de-i aleg ocina din Bărbătești, pe care o cumpăraseră dela Matei logofătul din Cacova, lipind-o de cea cumpărată mai înainte dela megiași „și o a împietrit de către judeci”²⁾. etc.

Judecii sunt, cum vedem, proprietarii devălmași. Ocina lor se mai numește și *ocina judecească*. Ea corespunde în totul *ocinei megieșești* din alte documente, caracterizând, ca și aceasta, moșia stăpânită de devălmășie, spre deosebire și în opoziție cu moșia boierească hotărnicită³⁾.

Din cele ce preced reiese că termenul de judec nu era o dezumire specială a micilor proprietari, ci un titlu general aplicabil tuturor oamenilor liberi. Cum însă clasa liberă se confunda cu clasa proprietarilor, judec era echivalent cu megiaș. De și cu înțelesuri deosebite, acești doi termeni se aplicau aceleiași categorii de locuitori, unul pentru

1) Acad. Rom., Ms. 2082, fo. 298 v. 299.

2) Ibid., Ms. 1451, p. 55.

3) 1633, Maiu 8 Matei Basarab întărește episcopului de Râmnic stăpânirea asupra unor pogoane de vie din Drăgăști, „carele au fost judecești, iar când au fost în zilele lui Leon-Voevod, iar acei judeci s'au sculat, de au vândut acele vie, fără de știrea părintelui”... lui Andrei spătarul Rudeanul care nu trebuia să cumpere în satul episcopului. (Arhiv. Stat., Condiția Brâncov. No. 1, fo. 233 v.);

1638, Maiu 16. Vânzare în Crasna: „dintr'o parte mare vândut-am 2 părți, iară 3 părți sânt judecești” (G. Ghibănescu, Surete și Izvoade, VI, 27):

1650, Noembrie 29. „Adecă eu Odriști, feciorul lui Giorgi din Bălta din parti judiciască” se vinde rumân lui Stămate paharnicul „cu parti mea di moșie din tinul ju-

a exprima însușirea lor de oameni liberi, celălalt pe aceea de proprietari. Dacă în secolul al XVII, numai micii proprietari se numesc judeci, faptul este explicabil. Pentru proprietarii mari, dintre cari cea mai mare parte erau și dregători sau urmași de dregători, titlul acesta era inutil. Intre ei și șerbi deosebirea era prea mare, ca să mai fie nevoie a fi semnalată.

Dregătoria pe care o ocupau ori o ocupaseră părinții și strămoșii lor, sau în lipsa acesteia, întinderea considerabilă de pământ ce stăpâneau, arăta clar situația lor socială. A spune despre ei că sunt *oameni liberi* când titlul obișnuit care li se da era, cum am văzut, acela de *boieri*, ar fi fost o desconsiderare. Cine era nobil nu avea nevoie să mai spuie că este și *liber*: însușirea aceasta se cuprindea în cea dintâi. Pentru micii proprietari însă, a căror stare materială se apropia atât de mult de a rumânilor, titlul de judeci avea o însemnătate deosebită; el constituia semnul distinc-

dicesc, cât să va aligi di presti tot hotarul di în câmp și din păduri și din apă și din vad di moară, cu siliști di casă, cu plaiu di vii în dilul judicisc și cu un loc arătoriu". (G. Ghibănescu, Surete și Izvoade, VI, 58):

1656. Mai mulți rumâni din Golești vând Mănăstirei Brădetul via unui alt rumân care fugise, lăsându-și birul asupra lor, de i-l plătiseră ei timp de 5 ani. „Și s'au aflat moșia pe partea judecească, iar lui i-au fost de cumpărătoare. Iar această vie ce s'au vândut, s'au vândut cu știrea tuturor judecênilor și tuturor megiașilor". (Arhiv. Stat., Condica Brâncov., No. 1, fo. 351 v. 352):

1680, Ianuarie 13. Matei Părdescu vinde între altele și din Pârdești „toată partea judecească”. (N. Iorga, Studii și Documente, V. 188), etc.

tiv al pozițiunii lor sociale superioare. Micii proprietari îl întrebunțează ca un calificativ nobiliar ca și acela de *boier*, *megiaș* ori *enez*. Iată câteva exemple:

„Badea și Danciul și cu toți părtașii cari sunt judeci di în satul Brătășani“ închină la 24 Maiu 1635 mănăstirei Brâncoveni „40 de pași de moșie faci o fune de loc în partea noastră a judecilor... de în moșia judecească“¹⁾.

„Noi satul Golești, anume uncheșul Vladul judecul i Pătru star judecul i Stanciul star judec i Nedelco Oncescul judec i Radul Bechescul postelnic i Albul sin Stanciul judec..., noi aceste megeași“ dau la 26 Iunie 1650, o mărturie pentru drum²⁾.

„Noi moșnenii judeci din Dâlga“ vând la 19 Maiu 1697 o parte de moșie egumenului de la Segarcea³⁾.

Câtă vreme a existat rumânia, micii proprietari au păstrat și purtat cu mândrie acest titlu.

De pe la mijlocul secolului al XVIII înainte nu-l mai întrebunțează. Cu dispariția rumâniei, dispăre și el. Și lucrul era natural. Când nu mai existau șerbi, titlul de *om liber* nu mai avea nici o rațiune, căci libertatea nu mai constituia o distincțiune.

Numeroasele documente în cari apare cuvântul judec sunt unanime ca să ne probeze că în secolul al XVII și XVIII el avea înțelesul de *om liber*, nu pe acela de *judecător*, cum părea să indice etimologia sa. El reda deci cu fidelitate pe celălalt

1) Arhiv. Stat. Brâncoveni, p. 11, d. 5.

2) Arhiva istorică, I, p. 26.

3) Arhiv. Stat. Condica Brâncov., No. 268 (IV), 140

înțeles a lui *кнез*. Traducerea dată acestui cuvânt de glosarul Sturdza se adeverește a fi de o surprinzătoare exactitate.

Cei doi termini românești exprimau fiecare câte unul din cele două înțelesuri ale cuvântului slavon: *jude* pe acela de *stăpân al rumânului*, *judec* pe cel de *om liber*. În secolul al XVII niciunul nu cuprindea, acolo unde traduceau ori redau pe *кнез*, ideia de judecată. Înțelesul de *judecător*, care s'a atribuit cuvântului slavon pe baza lor, nu-și găsește îndreptățirea.

Moșnenii

Unul din numele cele mai răspândite care se dau micilor proprietari în documentele românești este acela de moșneni. De unde vine și care e rostul acestei denumiri se va vedea din cele următoare:

Cuvintele prin care se exprima la noi, atât în limba slavonă cât și în cea română, noțiunea de *proprietate rurală*, aveau toate la început înțelesul de *moștenire*. În documentele slavone, moșia este numită *дѣдина* și *очина*, *бащина*. *Dedina*, derivat dela *дѣдъ* moș, însemna *moștenire care vine de la moși*. *Ocina*, derivat dela *отца* tată, și *baștina* dela sârbescul *baștina* (cf. bulg. *башта*) însemnau amândouă *moștenire părintească*. Nuanța deosebitoare s'a pierdut însă de timpuriu, întrebuintându-se câte trele în înțelesul de moștenire în genere, fie că venea dela moși sau dela părinți. Aceleași denumiri se aplicau și moșiei câștigate, nu numai celei moștenite. Ori de la cine ar fi fost obținută și pe orice cale, cumpărătoare, înfrățire ori închinare, ea fusese tot o moștenire și avea să

rămână pentru urmașii noului deținător tot moștenire.

Dela înțelesul general de *moștenire*, pe care de altfel l-au păstrat până la dispariția limbei slavone, cuvintele acestea au ajuns apoi să denu-mească numai o parte din ea: pământul. Tranziția era firească: Moșia alcătuia la noi partea esențială a oricărei averi și moșteniri.

Din slavonește, *ocina* și *baștina* au trecut și în limba română, cu înțelesul de *moșie de moștenire*. În cecece privește ideia exprimată prin *dedina*, limba română posedă cuvântul *moșie*, derivat din *moș*, care reda înlocmai înțelesul cuvântului slavon. Ca și *dedina*, *moșie* însemnase la început, *moștenire*¹⁾, dela moși, din care înțeles s'a desvoltat apoi cel actual de *proprietate rurală*. În legătură cu denumirea moșiei ca *moștenire*, stă unul

1) Înțelesul de *moștenire* l-a păstrat cuvântul *moșie* până destul de târziu. Acest înțeles fiind mai puțin cunoscut, dau aci câteva exemple:

- C. 1600 Rada, fata lui Vintilă din Beleş, vinde partea ei „câtă să va afla veri de moșia, veri de cumpărături”. (B. P. Hașdeu, Cuvinte din bătrâni, I, 101):
- 1634, Septembrie 9. Intărire dela Matei Basarab; „treabă cu acea levade n'au avut, că au fost de moșie a lui Negri postelnicul”. (Arhiv. Stat., Râncăciouul, pach. 13, d. 12):
- 1638, Maiu 16. Hotarnică a 12 boieri pentru partea din Crasna a lui Dumitru vel pitar Fileșanul. Hotarnicii au tras toată ocina satului cu fumia pe 4 locuri, și au ales toată ocina pitarului la o parte „și cea de moșie și cea de cumpărături”. (Arhiv. Stat., Episc. Râmnic, pach. 102, d. 11). Exemple identice vezi la Hașdeu, Magnum Etimologicum, III, 3034; G. Ghibănescu, Surete și Izvoade, VI, 119, etc.

În actele de vânzare și de întărire se întâlnește de-

din numele cele mai răspândite sub cari erau cunoscuți proprietarii. In documentele slavone, ei

seori expresiunea „a fi de moșie“ în loc de „a fi de moștenire“.

- 1605 (?) Iulie 28. Andrei călugărul vinde satul Cârtojanii din Vlașca lui Petru Oncescu și fiilor săi „ca să fie lor satul stătător și de moșie și ohabnic“. (B. P. Hașdeu, Cuvinte din bătrâni, I, 146):
1606. Dragomir și jupâneasa lui Stanca vând lui Panait din Hotărani ocina lor de acolo, „ca să-i fie lu Panaet ocină de moșie, și lui și feciorilor lui și nepoților lui“. (I. Bianu, Doc. românești, p. 9);
- 1619, Aprilie I. Gavril Moghilă confirmă Mănăstirei Tismana satul Corzii cu rumâni, „pentru că iaste al lor sat bătrân și drept ocină, sat de moșie sfintei mănăstiri încă mai denainte vreme, de mult, de în zilele altor domni bătrâni“. (I. Bianu, Doc. rom., 44);
- 1654, Iunie 8. Constantin-Vodă lui Stepan postelnicul din Stoiceni, „cum să-i fie naște moșii după moartea cumnată-sa Ancăi, însă Costenii ot sud Ialomîța și viile de la Săteni, cari au fost ale lor de moșie de la părinții lor“. (Ibid., pach. 13, doc. 14):
1672. Fevruarie 21. Doamna Safta a lui Gheorghe Ștefan vinde lui Stamate postelnicul moșie la Șărpeni și Puhăceni în ținutul Orheiului, „care ne sânt de moșie despre strămoșul nostru Șiarpe postelnicul“. (N. Iorga, Studii și Doc., IV, 274).
1672. Părvul din Răzmirești (Vlașca) vinde lui Hrizea vistiierul 150 de stânjeni din Sindia-de-sus, ce se cheamă acum Dărza. „Pentru că această moșie fost-au a noastră de moșie, de stremoșie, încă mai denainte vreme“. (Acad. Rom. Doc. R. B. 130):
1677. Aprilie 4, Zapis; „jumătate de ocină den Coteana ot sud Oltu, care au fost de moșie a Brâncovenilor“. (N. Iorga, Studii și Doc., V, 187).
- Rumâni și țigani stăpâniți în puterea dreptului de moștenire, erau numiți „de moșie“;
- 1614, Octomvrie 12. Jupâneasa Maria, fata lui Staico postelnicul din Bucov, vinde lui Stoica logofătul din Târceani un sălaș de țigani, cari „sânt ai mei de la

sunt deseori numiți ДѢАН, ДѢАНИИ și НАСАДНИИИ. Înțelesul tuturor acestor termeni era de oameni cu moștenire sau moștenitori sau stăpâni

- părinții miei de moșie, de stremoșie“. (I. Bianu, Doc. rom., p. 27);
1627. Octomvrie 29. Matei Basarab poruncește satului Străhaia al lui Constantin Cuparul, care i se jăluise că rumâni nu-l ascultă, să vie la judecată cu cărțile ce au, „că de nu veți veni la zi, cum vă soroceste acum domnia mea, vă dau să fiți rumâni, cum ați fost de moșie“, (I. Bianu, Doc. rom., p. 142-3):
- 1629, Aug. 31. Alexandru-vodă imputernicește mănăstirea Valea să ia de la Stanciul logofătul din Clăcești o țigancă „pentru că iaste a mănăstirii de moșie“. (Arh. Stat. Valea, pach. 18, d. 24):
- 1652, Noembrie 11. Doamna Elena a lui Matei Basarab face schimb cu Pană cămărașul din Căpreni, dându-i doi rumâni din Hărești pentru „un țigan al lui de moșie, anume Mateiu, cap pentru capete“. (Arhiv. Stat., Brâncoveni, pach. 22, d. 20).
- 1659, Martie 17. Grigore Ghica dăruiește pe un țigan anume Nacul; care „au fost de moșie domnesc“ mănăstirii Aron-Vodă, fiind căsătorit cu o țigancă a mănăstirii. (Arhiv. Stat., Râncăciovu, pach. 13, d. 17).
- Necunoașterea acestui înțeles al cuvântului „moșie“ a făcut pe R. Rosetti să vadă în expresia „cutare este vecin de moșie“ o dovadă că vecinul era legat de glebă (Pământul etc. p. 262) iar pe Xenopol să creadă că o fi „rumân de moșie“ dintrun anume sat însemna că rumânul și în situația sa de șerb, era stăpân asupra pământului. (Proprietatea mare și cea mică în trecutul Țărilor Române, în Viața Românească, 1913, p. 182).
- Înainte de a termina, mai amintesc că și actele de proprietate se numeau cărți de moșie, în înțelesul de cărți de moștenire;
- 1665, Noembrie 4. Radu-Vodă confirmă lui Hamza șufarul moșie în Bicești, „iar Vucia și cu Stanciul ei n'au avut nici o carte, nici de moșie, nici de cumpărătoare pre moșa den Bicești“. (A. Ștefulescu, Docu-

ai unei moșteniri. *Dedi și dedini* se întâlnesc mai rar ¹⁾, *nasledniți* era cel mai obișnuit ²⁾. Cuvintele

mente slavo-române relative la Gorj, 1908, p. 559 : cf. p. 561 : *Vezi și I. Bianu, Doc. rom., p. 105.*

- 1679, August 10. Șerban Cantacuzino scrie lui Ivan din Coteana ; „să cauți să-ți iai bani după obicei și să-i dai scrisorile să-ș poată ținea moșia moșilor lui cu pace, pentru că nu l-ai întrebat când ai cumpărat“. (N. Iorga, Studii și Documente, V, 188).
1. 1566, Ianuarie. Petru-Vodă confirmă „*СЕЛО МИЛЕШТИИ И Д'КАН ИМ, ИМЕНЕМ...*“ (satului Mileștii și moșnenilor anume...) ocină în Mileștii-de-sus. (Acađ. Rom. p. 74, d. 182 : o copie slavă cu traducere de St. Nicolaescu la Arhivele Statului).
- 1576, Iunie 2 „*Р'К'СН ЧОРН Д'КАДОМ*“ toți feciorii moșnenilor. (Arh. Stat., pach. 79 metreb., d. 1).
- [1578-91], Maiu 5, Mihnea-Vodă scutește de vinărici pe niște oameni din Lipia Beletului „*ПОНЕЖ С'Н ЛЮДЕ С'Т Д'КА'НЕ*“ (pentru că acești oameni sânt moșneni). (Arhiv. Stat., Episc. Buzău, pach. 93, d. 2).
- 1600, Septembrie 26. Mihai-Vodă dăruiește satele Floceștii, Budenii, Hărăștii, Scroviștea și Curta din Vlașca, pe cari le cumpărase *УТ НАД МЕГ'ІАШИ КОН С'Т Д'КАНИИ УТ Д'КА НУ* (de la megiași ce au fost moșneni din moșii lor) lui Antonie Grama, ca despăgubire pentru o pradă nedreaptă ce-i făcuse. (I. Bogdan, în Prinosa lui D. A. Sturdza, p. 167).
- 2) Titlul acesta îl întâlnim mai cu seamă la proprietarii cari se vând rumâni.
- 1596, Iulie 7. *Nasledniți* satului Albești se vând rumâni lui Andronie vistienul, care-i dăruiește mănăstirii Buna-Vestire de dinjos de tângul Buzăului, căreia Mihai-Vodă îi confirmă stăpânirea. (Arh. Stat., Secț. Ist.).
- 1628, Iunie 26. *Nasledniți* satului Glina se vânduseră rumâni lui Mihai-Vodă, care-i dăruise lui Anghelachi portarul. (Arhiv. Stat., Domeniile Coroanei, pach. 13).
- 1630, Martie 20. Leon-Vodă confirmă Mitropoliei din Târgo-

românești cari exprimau aceeași noțiune erau *moștean* (mai rar *moștnean* ¹⁾) și *moșnean*. Intre ele nu exista nici o deosebire de sens. Și unul și celălalt însemnau, cași corespunzătoarele lor slavone, pe cari le traduceau, *moștenitor, om cu moștenire, cu moșie*. Până către sfârșitul secolului al XVIII. amândouă au fost întrebuințate deopotrivă. De atunci înainte moștean apare tot mai rar, fiind din ce în ce mai mult înlocuit cu moșnean, iar în cele din urmă dispăre cu totul din circulație. Faptul că moșia cumpărată se numea tot *moștenire*, are drept urmare că oricine intra, pe orice cale, în stăpânirea unei moșii, devenea *moșnean*.

Iată câteva exemple : Intr'un raport de hotăr-

- viște satul Vărăștii din județul Slam-Râmnic. Mihailcea banul îl cumpărase sub Mihai Viteazul de la *nasledniți satului*, dându-l apoi de zestre fiicei sale Preda, căsătorită cu Radu clucerul Buzescu : la moartea ei, Preda îl lăsase Mitropoliei. (Arhiv. Stat. Mitropolia, pach. 89, d. 5).
- 1631, Septembrie 22. Leon-Vodă întărește lui Necula, fost viștier mare, satul Pleșovu de sus și de jos din județul Olt, cu rumâni. În anul 1528 satul aparținuse fraților Radu logofătul, Dumitru vornicul și Drago-mir comisul. Sub Mihnea-vodă, Mihai Viteazul, pe atunci vel stolnic, îl cumpără de la *nasledniți satului* și-l dă de zestre fiicei sale Floricăi, măritată cu Preda slugerul. În 1629 Preda și fiul său Mihai postelnicul fiind pribegi îl pun zălog la Iovan Lătinul din Bosna-Seraiu, care-l vinde Neculii. (Acad. Rom., pach. 95, d. 63); etc.
- 1) 1680, Fevruarie 17. Carte dela Șerban-Vodă către „*moșt-neni*“ din Țigănești (Arh. Stat. Cotroceni, pach. 10, d. 16).
- 1681, August 1. „Adecă noi *moșt-neni* dela satul Teșela...“ (Ibid. Mitropolia, pach., 17, d. 26).

nicie din 15 Aprilie 1608 se spune că Sarchiz din Bujorani era *moştean* prin cumpărătoare la Bogdăneşti în Olt ¹⁾. Constantin Cantacuzino, prin căsătoria lui cu fiica lui Radu Şerban, — spune în 1666 Mitropolitul, împreună cu episcopii şi marii boieri — „s'au moştenit aceştii ţări“ ²⁾ devenind „lăcuiitor şi moşnean aici în Ţara Românească“ ³⁾. Intr'un act de întărire dela Brâncoveanu, din 1697, se spune că Ivaşcu clucerul Băleanu, înzestrând pe gineri-său Şerban slugerul Ştirbei cu 4 delniţa şi vie în moşia Cătunului „l-au fost făcut... moşnean la această moşie“ ⁴⁾.

În cazurile de mai sus, cei moşneniţi aparţineau treptei sociale celei mai înalte. Afară de aceasta, Sarchiz din Bujorani sau Şerban slugerul Ştirbei erau moşneni în alte sate, iar postelnicul Cantacuzino aparţinea unei ilustre familii greceşti. Daria un exemplu din care se vede că dobândirea unei *moşteniri* atrăgea după sine pentru posesor titlul de moşnean, ori cât de umilă ar fi fost condiţia sa socială anterioară: La 17 August 1628, Alexandru Iliaş întăreşte satului „Bâlta din judeţul Gorj şi moşnenilor satului“ (СЕЛОР БЪЛАТА ИТ СЪДСТВО ГОРЖИА И НАСЛѢДНИЦИМ СЕЛОР) stăpânirea asupra moşiei lor de acolo cu toate hotarele şi cu toate veniturile. Sătenii din Bâlta fuseseră toţi „rumâni de moştenire“ (СЕЛО БЪЛАТА... БИАН СЪТ ВЪС РЕЧНИ ЗА ДЪДІНО). În zilele lui Mihai Vodă, Stoica vistierul Râioşanul îi cumpărase „de la boierii cari au fost moşneni“

1) Haşdeu, Cuvinte din bătrâni, I, 160

2) N. Iorga, Documentele Cantacuzinilor, 1902, p. 66.

3) Ibidem, p. 77.

4) Arhivele Stat. Safta Castrişoaia, pach 1 d. 39

satului“ (ИТ НАД КОЛКРИ КОТОРИН СЪТ БИА НАСЛѢДНИЦИМ СЕЛОР). Vicienind pe Alexandru Iliaş în prima domnie (1616—1618) şi rămându-i dator o mare sumă de bani, domnul îi confiscă toate satele, cărora apoi le dă voie să se răscumpere şi să devie cneji. Între cei cnezii sunt şi rumânii din Bâlta, cari se răscumpără pentru 70 de galbeni, dându-li-se carte domnească de răscumpărare, „ca să fie de acum înainte cneji peste moşia lor (КНЕСИ НАД ДЪДІНА ИМ) şi liberi de rumânie, cu bună pace până în veci... Pentru aceasta am dat însumi domnia mea satului Bâlta şi tuturor moşnenilor satului (І ВЪСЪМ НАСЛѢДНИЦИМ СЕЛОР) câţi sunt pe rând mai sus zişi..., ca să le fie loc satul Bâlta cu toate hotarele, ocină, moşie şi ohabă. (ВЪСНЬ, ДЪДІНС І ВЪ УХАК) lor, fiilor şi nepoţilor şi strănepoţilor, şi în pace de rumânie ¹⁾. Vedem aci aplicându-se numele de *moşneni* (наслѣдници) atât boierilor dela cari Stoica Râioşanu cumpărase satul, cărora le aparţinuse prin moştenire, cât şi foştilor rumâni, deveniţi deabia atunci oameni liberi şi proprietari. Titlul acesta constituia aşa dar o denumire generală pentru toţi proprietarii, oricare a fi fost întinderea ori provenienţa moşiei lor. Ea era sinonimă cu ceia de *megiaş* în înţelesul primitiv, cel larg, al acestui cuvânt. Orice moşnean era megiaş şi orice megiaş era moşnean. Ei se întitulează când într'un fel, când în altul, după situaţia în care apar. Distincţiunea între o calitate şi alta se face mai ales cu prilejul stabilirii dreptului de preferinţă la vânzarea unei moşii. Aci moşneanul trece înaintea megiaşului. Proprietarul

1) A. Ştefulescu, Strâmba, 1906, p. 61—66.

prin moștenire sau cumpărătorul mai vechiu are precădere asupra celui de origine mai recentă. Fiind „moștean“ sau „mai moștean“, el este mai volnic să cumpere. Iată câteva exemple:

La 2 Iunie 1638, Matei Basarab împuternicește pe Radu vornicul din Desa să lepede popii Robului banii, ce va fi dat pe moșia ce cumpărase fără știrea vornicului, în Hurezi, „căci iaste el mai volnic (să cumpere), că iaste moștean“¹⁾. Într'un document din 25 Maiu 1656, se spune că Stoica era mai volnic să cumpere, fiind *moșnean* (на-кандник) în Bunești²⁾.

Radu Leon scrie sătenilor din Bârea că i s'a jăluit Papa postelnicul „cum că ați cumpărat moșie aici în Bârea și fiind el mai moștean mai denainte, și el iaste mai volnic a cumpăra; deci, de vreme ce veți vedea ceastă carte a domnii mele, iar voi să veniți să vă întrebați naintea domnii mele ca să vă lepede banii pre moșie ce ați cumpărat“³⁾. La 24 Aprilie 1696, Banul Cornea Brăiloiul scrie lui Calotă diaconul să-și ia îndărăt banii, ce-i dăduse pe niște țelină la Negoști, deoarece reclame Zamfir din Albenică „de atâta vreme el iaste moșnean și lui i se mai cade a o cumpăra“⁴⁾.

În legătură cu dreptul de preferință al moșnenilor la cumpărarea moșiei este și formula pe care o întâlnim în unele documente, că vânzarea s'a făcut cu știrea lor, în locul formulei „cu știrea

1) Arhiv. Stat. Copii prezentate spre legalizare

2) Arhiv. Stat., Ghighiu, pach. 4, d. 5.

3) Ibidem, Plumbuța, pach. 15, d. 19

4) N. Iorga, Studii și Doc., VI, 487: cf. V. 489, și Hașdeu, Cuvinte din bătrâni, I, 160.

megiașilor“¹⁾, precum și participarea lor ca martori la facerea zapisului²⁾.

Înțelesul cuvântului *moșnean* a suferit cu timpul aceeași modificare ca și înțelesul lui *megiaș*. Dintr'o denumire generală pentru toți proprietarii, ajunge să se aplice numai unei părți dintre ei și anume celor rămași în devălmășie. Dregătorii și marii proprietari — prin cari înțelegem pe cei cu moșiile alese — fiind numiți în chip obișnuit *boieri*, titlul cel mai cuprinzător și mai de cinste din câte se dăduseră proprietarilor, ei nu se mai întitulează decât foarte rare ori *moșneni*. Epitetul mai cu vază făcea de prisos folosirea celui mai mic. Dintre *moșneni* își păstrează așa dar și poartă acest titlu numai cei rămași în devălmășie; ceilalți erau boieri. Distincțiunea între unii și alții apare dela cele dintâi documente românești: „Să se știe cum s'au pârât înaintea noastră a doisprezăci boieri care am fost luați pre răvașele Mării sale lui Șerban Vodă de Voico vistier și de moșneni din

1) 1537, Iunie 20. Hașdeu. Cuvinte din bătrâni, I, 240.

1700, Iulie 20. Vânzare la Scărișoara, cu învoirea tuturor „moștenilor“. (N. Iorga, Studii și Doc., V, 452).

1705, Iunie 23. Petru căpitanul Arjoca din Câlcești și fiii săi vând lui Milco din Bala-de-Aramă moșia Masloșii „de a noastră bună voe și cu știrea moștenilor duprenjurul locului“. (G. Ghibănescu, Surete și Izvoade, VI, 149).

2) 1745, Octomvrie 14. Trei boieri megiași rânduiți ca să îndrepteze hotarul satului Bala de sus, își dau hotărîrea pe baza unui zapis din 1721 „întărit cu multe mărturii, moșteni dentr'acest hotar, care și de față au fost înaintea noastră și au spus“. Câștigătorul urma „ca să stăpânească acea parte cu bună pace de cătră alți moșteni de Bala“. (N. Iorga, Studii și Doc., VII, 6).

Pârscov¹⁾. Intr'un zapis din 10 Septembrie 1654: prin care Stroe logofătul Olănescul cumpără în Sărăcinești două fălci de loc, vânzătorul spune: „am întrebat pre toți moșnenii de în sat și pre boieri și n'au vrut nime să cumpere“²⁾. Aceeași deosebire între boieri și moșneni se face într'un zapis de cumpărătoare al aceluiași tot în Sărăcinești, din 10 Aprilie 1656: „am întrebat pre boiarii din sat și moștenii și toți frații de ocină și nime n'au vrut să cumpere“³⁾.

Deosebirea dintre boieri și moșneni se vede mai clar cu prilejul hotărnicilor. Cel ce iese din indiviziune își desparte moșia de a moșnenilor. Iată câteva exemple:

În 1697, Mitropolia ia cu răvaș domnesc 12 boieri hotarnici, ca să-i aleagă moșia de la Frumușani „de către alții moșteni, ce au moșie“⁴⁾. În 1705, ia alți 12 boieri, ca să-i hotărnicască moșia dela Râmnicul Brăilii „de către alți moșteni și împrejureni de acolo“⁵⁾. La 19 Septembrie 1706, Brâncoveanu scrie la 24 boieri, luați pe răvașul ispravnicului dela Craiova, că să hotărnicască moșia lui Vlad și a altora de către ceilalți moșneni de acolo⁶⁾. „Să se știe — spune iarăș un răvaș din 18 Noembrie 1708, tot dela Brâncoveanu, pentru numire de hotarnici — boiarii adevărații și alegătorii ai boiarului domniei mele Lucăi vistier, cu nepotu-său Șarban vtori pitar, și ai moștenilor

1) Arhiva Stat., Episcopia Buzău, pach. 48, d. 9.

2) Ibid. Episcopia Râmnic, pach. 60, d. 2.

3) Ibid., pach. 60, d. 3.

4) Ibid., Mitropolia, pach. 14, d. 6.

5) Ibid., pach. 126 netreb., d. 12.

6) N. Iorga, Studii și Doc., V, 130.

din Cârștian... să aleagă toată partea de moșie ce va avea Luca vistier cu nepotu-său Șarban pitar..., să-i osibească de către alți moșneni de acolo“¹⁾. Hotarnicii lui Lupu Corbeanu și ceata lui spun în cartea de hotărnicie pe care o dau la 12 Decembrie 1709, că au fost luați „ca să le alegem și să le hotărîm partea lor de moșie de către moșneni și de către Poenari“²⁾.

Formarea marelui proprietăți hotărnicită și numirea stăpânilor ei boieri, are deci ca urmare restrângerea numelui de *moșnean* la proprietarii rămași în devălmășie. Pentru devălmășie, el constituie nu numai numele cel mai caracteristic, dar în cele din urmă chiar singurul lor nume, înlocuind cu totul pe acelea de *judec* și *megiaș*. Generalizarea lui se datorește faptului că exprima mai bine decât oricare alt termen legitimitatea stăpânirii proprietarului asupra ocinei sale și, prin urmare capacitatea lui de a face cu ea ceea ce voiește.

Pentru ca cineva să fie în drept a dispune de o „moștenire“ sau „moșie“, trebuie să fie „moșneanul“ ei. De aci nevoia acestei titulaturi în actele relative la înstrăinarea moșiei. Titlul de moșnean mai avea însă, cel puțin până la mijlocul secolului XVIII, și un alt rost. El servea micilor proprietari ca un epitet de distincție socială. Cine are „moșie“, e un om liber, e stăpân; produsul pământului pe care-l cultivă e al lui întreg; el nu dă dijmă nimănui, nici chiar domnului. Când majoritatea populației țării se afla în stare de șerbie, iar recolta sa era înjumătățită printr'o îndoită dijmă, către stăpân și domnie, calitatea de moș-

1) Arhiv. Stat., Râncăciovu, pach. 4, d. 5.

2) Gh. Ghibănescu, Surete și Izvoade, VI, 155.

nean constituia în adevăr o situație socială privilegiată. Moșnenii sunt mândri de ea. Titlul care o exprima putea fi considerat ca un titlu nobiliar. De aci predilecția pentru el, ceea ce aduce cu timpul generalizarea lui, în dauna tuturor celorlalte cari sunt părăsite.

Concluziune

Din cele expuse până acum, reiese că diferitele nume, atât slavonești cât și românești, date micilor proprietari nu sunt nume specifice ale lor, legate de mica proprietate. Ele constituiau la început denumiri generale al tuturor proprietarilor, și numai cu timpul au ajuns să se aplice în deosebi lor. Ele nu reprezintă categorii deosebite de proprietari, ci numai aspecte diferite ale lor. Aceiași oameni sunt numiți când într'un fel, când într'altul, după punctul de vedere special din care sunt priviți. Ca vecini de moșie în acelaș hotar sau în hotare apropiate, ei sunt *megiași*. Ca proprietari prin *moștenire* ai ocinelor lor, sunt *dedi*, *dedini*, *nasledniți*, *moșteni* sau *moșneni*. Sunt *cnezi* și *juzi* ca stăpâni ai iobagilor lor, iar ca oameni liberi, *cnezi* și *judeci*.

Dar pe lângă aceste titluri cari exprimă doar câte o anume însușire a lor, proprietarii mai au unul: Ei sunt *boieri*, adică *nobili*. Acesta este cel mai important dintre titlurile lor. El le însumează pe toate celelalte și se subînțelege pe lângă fiecare din ele.

Intemeierea domniei, cu birurile, favorurile și persecuțiile pe cari ea le aduce, provoacă o diferențiere bruscă în sânul clasei boierești, din mijlocul căreia se ridică o aristocrație de dregători

și mari proprietari. Pe zi ce trece, diferențierea devine tot mai adâncă.

Sub apăsarea fiscală, marea majoritate a vechei boierimi e împinsă în rândurile iobagilor, ceilalți se apropie tot mai mult de ei. Față cu această situație era natural ca denumirea de *boieri* să rămăie alipită de aceia cari reprezentau mai bine pătura bogată și privilegiată a populației țării.

Aplicarea denumirii de *boieri* acestei aristocrații are drept urmare că celelalte denumiri sunt cu deosebire purtate de proprietarii care nu erau slujbași și mari proprietari. Deosebirea n'a fost cu toate acestea riguroasă. Deaci șovăirile și confuziile în arătarea clasei boierești și a elementelor din cari se compunea, șovăiri cari n'au încetat decât prin reforma din 1739.

CUPRINSUL

	<u>Pag.</u>
PREFAȚĂ	5
VECHIMEA RUMÂNLEI ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ	7—124
Vechimea rumâniei	15
Legătura lui Mihai Viteazul	51
Anexe	71
DESPRE RUMĂNI	125—220
Numele țărănilor neliberi	129
Rumânia	143
Indatoririle rumânilor	171
Legea rumânilor	207
DESPRE BOIERI	221—349
Conceptia asupra boierimei în secolele XVIII și XIX	227
Boieri fără dregătorii	242
Dovezi că toți proprietarii erau numiți boieri	254
Megiași	285
Cnezii	293
Juzii și judecii	313
Moșnenii	336
Concluziune	348

EXTRAS DIN CATALOGUL LITERAR
EDITURA „UNIVERSUL”

Colecția : „OPERELE SCRITORILOR ROMÂNI”

LIRICA EROICA ROMÂNEASCĂ

prezentată
de Prof. Victoria Gavrilescu
NUVELE de NICOLAE FILIMON.
Cu amintiri și însemnări de Pr.
G. Negulescu-Batiște
și Dr. N. Vătămanu.
(Operă premlată de Acad. Rom.)

LEGENDELE SAU BASMELE
ROMÂNILOR de Petre Ispirescu
ediție comentată
de N. Mihăescu
asistent universitar.

BISERICA NEAGRĂ, Nuvele
de Victor Popescu
(Colecția „Universul Literar”)

BOLELE PASĂRILOR
de Prof. univ. Dr. med. vet.
I. Bucică.

CELE DOUĂ ORFANE (Ed. IV)
roman de A. d'Ennery

CHIMIA ÎNTRE NOI
de Leonid Petrescu

CÂND ERA BUNICA FĂTĂ
schițe și amintiri de C. Cosco
(Ediția II-a)

CINEMATOGRAFIA cu film ingust
de Th. Martinescu Asău

D'AIA AM DIVORȚAT (Schițe)
de Valeriu Mardare

FILOSOFIA CRESTINĂ
de prof. univ. Marin Ștefănescu

GÖSTA BERLING
de Selma Lagerlöf
Ed. IV-a

revăzută de D. Ionescu Morel

ȚARBA ȚĂREȘOR, Poeme
de Sebastian Popovici

JOC DE OGLINZI, roman
de Ioana Petrescu

ISTORIA LITERATUREI
GERMANE
de prof. Dr. V. Tempeanu

ÎNTRE FAPT ȘI BASM, Schițe și
nuvele de Const. M. Mihălescu

INGRIJIREA ȘI BOGĂȚIA
PEISAJULUI ROMÂNESC
de F. Rebhuhn

LUMEA ELECTRONILOR
de Prof. univ. Ioan G. Popescu

MARGOT, Roman de Gh. Brăescu

MAI SUNT OAMENI BUNL...
Roman Ed. III-a
de D. Ionescu Morel

VASILE CARLOVA, prezentat de
Prof. Paul I. Papadopol.

MIHNEA VODA CEL RAU, DOAM-
NA CHIAJNA, MOTIL, CURCA-
NII, POEZII VĂCĂREȘTI, de
Al. Odobescu. Ediție comentată de
N. Mihăescu, asistent universitar.

PSEUDO-KYNEGHEȚICOS
și Câteva ore la Snagov
de Al. Odobescu
ediție comentată de N. Mihăescu
asistent universitar

MANIA LUI HERCULE
de Const Riulet

NEAMUL POLANIESKI
de H. Sienkiewicz

trad. de Al. Iacobescu

PREDICA ÎN PUSTIE
de Ștefan Popescu

PÂNĂ VINE DOCTORUL, Ed. II.
de dr. N. Vătămanu

PROCESTU LU ILIE SFERT
schițe de Dorin Iliescu

ROBINSON CRUSOE
de Daniel Defoe

in românește de Petru Comănescu

RĂZBOIUL IMPERIALISMELOR
Studii și orientări internaționale
de Axente Sever Banciu

STRANIUL PARADIS, Nuvele
de Lurențiu Fulga

SFARLEAZĂ CU FOFEAZĂ
Roman, Ed. III-a

de Victor Ion Popa

STRIGĂTURI ALESE DELA HORA.
Ed. II.

de G. T. Niculescu-Varone

TEATRU ALES :
LOPE DE VEGA

trad. de Al. Popescu Telega.

TRECUTE VIEȚI DE DOAMNE
ȘI DOMNITE

vol. I de C. Gane

Operă premiată de Academia Română

TIMOCUL (Studiu documentar)
de Malor A. Dumitrescu Jippa
și Octavian Metea.

VICLEIMUL (Refăcut după jocurile
sfinte populare)
de Victor Ion Popa

VAMILE VĂZDUHULUI, Poezii
de Matei Alexandrescu
(Colecția „Universul Literar”)

Tip. „Universul”. — București, Brezoianu 23-25
Registrul Comerțului Nr. 437/932. — c. 14123 — 1-XI-1943

Prețul Lei 1500